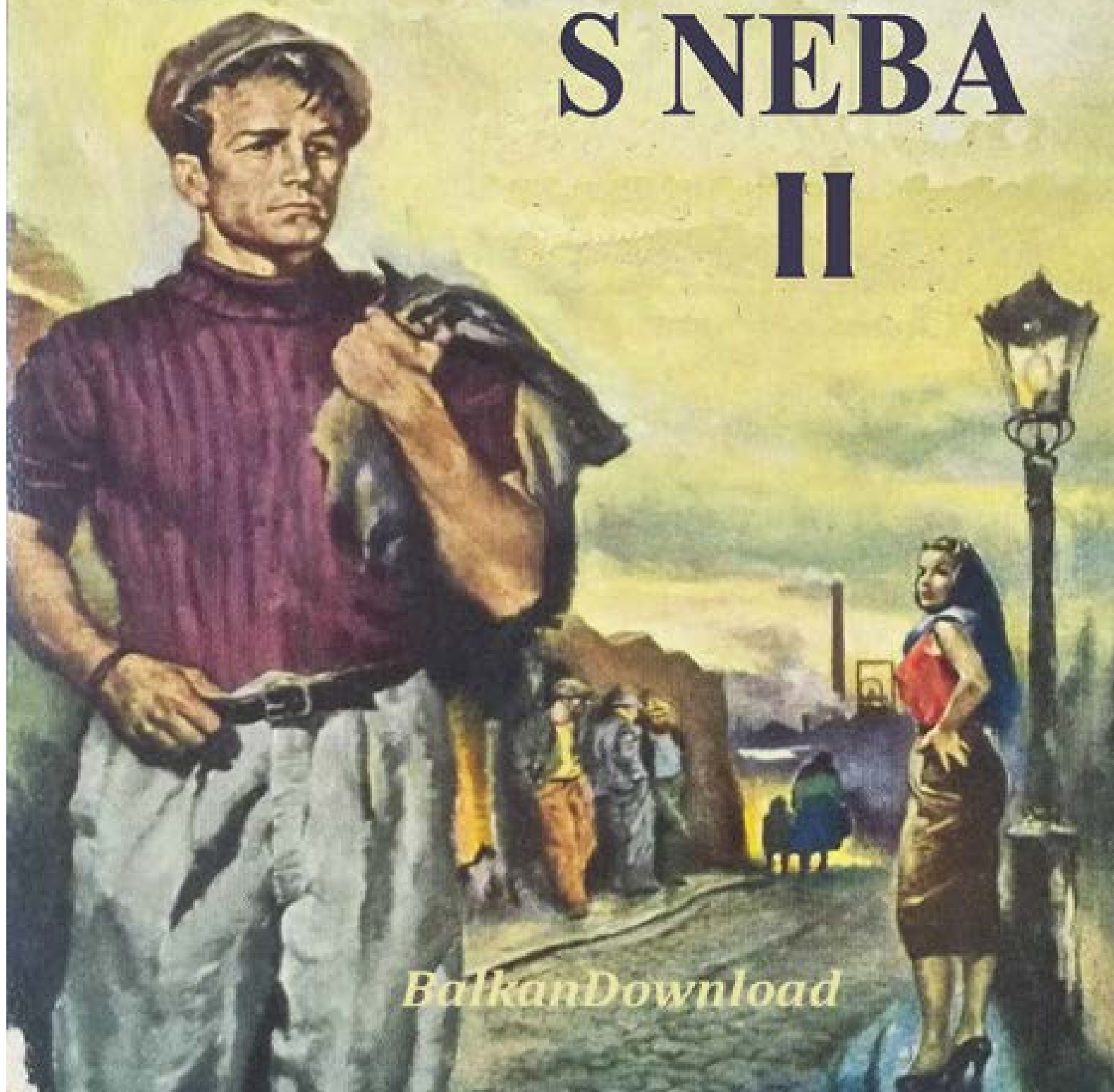

A. DŽ. KRONIN

ZVEZDE
GLEDAJU
S NEBA
II

BalkanDownload

A. DŽ. KRONIN

ZVEZDE GLEDAJU S NEBA

II

BalkanDownload

Naslov originala:

A. J. C r o n i n

THE STARS LOOK DOWN

Preveo s engleskog:
ŽIVOJIN V. SIMIĆ

Oprema: Milan Žarković

A. DŽ. KRONIN

ZVEZDE GLEDAJU S NEBA II

GLAVA XXXV

Kad je glavni plan stupio na snagu, stanje između Artura i njegovog oca postalo je nesnosno; to je bilo stanje otvorenog neprijateljstva. Arturovo ime bilo je na listi, ali, mada je shodno tom novom planu bio dobio poziv, Artur se nije prijavio. To neprijavljivanje trenutno nije prouzrokovalo nikakvu primedbu od strane njegovog oca. Dolazeći dockan za obede u Brežuljak, on je izbegavao Barasa, a u Neptunu je provodio veći deo vremena ispod zemlje, dolazio je rano i odlazio dole sa Hadsptom pre nego što bi Baras stigao u rudnik. No, uprkos ovoj njegovoj opreznosti, bilo je nemoguće izbeći neminovne sastanke, pune neprijateljstva, zategnutosti i sukoba. Kad bi na kraju dana ušao u kancelariju, prljav i umoran, Baras bi se pretvarao da ga i ne primećuje zbog velikog posla, i na taj način jasno davao Arturu na znanje da nije potreban u rudniku. A onda, dižući pogled sa gomile hartija, Baras bi tobož iznenada primetio Artura i namrštio se, kao da je hteo reći: »A ti si tu, još si tu!« A kad bi se Artur bez reči okrenuo da ode, Baras bi ga pratio pogledom i, pun besa i sa izrazom nezadovoljstva, brzo dobio prstima po stolu.

Artur je primetio da njegov otac mrzi da ga vidi oko rudnika. Krajem decembra bio je prinuđen da mu se žali na kvalitet drvenih podupirača u sloju Fajf Korter. Baras odjednom planu.

- Gledaj svoj posao, a mene ostavi da gledam svoj! Kad mi bude bio potreban tvoj savet, pitaću te za njega.

Artur ne odgovori. Znao je da podupirači nisu dobri, neki su bili sasvim truli pri dnu. Bio je zapanjen kvalitetom materijala koji je njegov otac upotrebljavao. Blagodareći sve većim cenama i užurbanoj proizvodnji, novac je prosto kuljao u Neptun. A ipak, uprkos pouke koju je pružila nesreća što se dogodila, ništa se nije trošilo na to da se osiguraju bolji i sigurniji uslovi u rudniku.

Tog istog večera A r g u s je objavio krupnim slovima da je donet Zakon o vojnoj obavezi.

Kad je pročitao tu vest, Baras nije mogao da sakrije svoje zadovoljstvo.

- To će malo da užurba zabušante - objavi on sa pročelja stola.
- Već je krajnje vreme da se izvrši smotra. Ima mnogo tih strašljivaca koji su se posakrivali u svoje rupe. - On se nasmeja kratko i pobedonosno. - Posle ovoga će imati o čemu da misle.

Bila je večera, jedna od retkih prilika kad je Artur bio prisutan, i mada je Baras uputio ove reči tetki Kari, žaoka u njima bila je namenjena Arturu.

- Prosto je sramno, Karolina - glasno produži on - koliki je broj ostao sposobnih mladih ljudi koji bi mogli da se bore za svoju zemlju. Dosada su ti mladići izbegli pretvarajući se da rade poslove za koje nisu potrebni. Nisu primali nikakve savete da idu u vojsku. Pa, duše mi, krajnje je vreme da se nateraju da idu u rat.

- Da, Ričarde - promrmlja tetka Kara i brižno pogleda prema Arturu, koji je ukočeno gledao u tanjir.

- Naravno, znao sam da će taj zakon doći - produži Baras istim tonom. - I siguran sam da ću i ja imati udela u njegovoj primeni. Među nama budi rečeno, pitali su me da li hoću da učestvujem u mesnom sudu za regrutovanje.

- U sudu za regrutovanje, Ričarde? - bojažljivo upita tetka Kara.

- Da - izjavi Ričard, pažljivo izbegavajući Arturov pogled. - I neću trpeti nikakve gluposti, u to te uveravam. Sad je najzad stvar ozbiljna, i što skorije svet to uvidi, to bolje. Razgovarao sam o tome sa Hetom pre neki dan! I ona oseća da je krajnje vreme da se zabušanti ulove.

Artur polako podiže oči i pogleda u oca. Baras je bio obučen u novo sivo odelo, a u rupici revera imao je cvet. U poslednje vreme bio je poručio nekoliko novih pari odela, mnogo elegantnijih od njegovog uobičajenog stila. - Arturu se činilo da je on promenio svog krojača u Tajnkatslu - i počeo je stalno da nosi cvet u rupici revera, obično ružičast karanfil, koji je sam brao u zimskoj bašti. Njegov izgled bio je preterano uglađen, oči su mu bile svetle, davao je utisak čoveka uzbuđenog i napetih živaca.

- Čekaj pa ćeš videti, Karolina - nasmeja se on s ogromnim zadovoljstvom - kako će svi oni da pojure u vojsku kad sudovi za regrutovanje počnu s radom!

Nastade ćutanje; tetka Kara je, obuzeta brigom, gledala čas u jednog čas u drugog. Zatim Baras, po svom običaju, pogleda u sat i reče; - Pa moram da idem, Karolina. Neka me niko ne čeka večeras. Verovatno ću doći dockan, vodim Hetu u pozorište King. Moramo održavati duh uprkos rata. - Daje se »Planinska devojka«, kažu da je to vrlo dobar komad. Izvodiće ga jedno londonsko glumačko društvo. Heta mnogo želi da vidi. - On ustade, dodirujući cvet na kaputu. A zatim, ne gledajući u Artura, brzo klimnu glavom Karolini i izađe iz sobe.

Artur ostade sedeći za stolom potpuno nepomičan i nem. Znao je vrlo dobro da su njegov otac i Heta dosta izlazili zajedno: nova odela, cvet u rupici revera, usiljena mladićka veselost, sve je ukazivalo na ovu činjenicu. Cela stvar je bila počela u stavu naknade - Artur je postupio sramno prema Heti, te je dužnost da

se Heti »nadoknadi na neki način« pala na Barasa. Međutim, Arturu se činilo da je odnos između njih napredovao van granica proste naknade. Ali nije bio siguran u to. Zbog ovih misli on teško uzdahnu. Na taj uzdah tetka Kara se nelagodno pomače.

- Jedva da si išta večeras, Arture - promrmlja ona. - Zašto ne uzmeš malo od ovog kolača?

- Nisam gladan, tetka-Karo.

- Ali on je tako ukusan, dragi moj - reče ona brižnim glasom.

On zavrte glavom, nemo je gledajući u svom bolu. Spopade ga iznenada želja da joj sve kaže, da joj poveri sav bol koji mu je ležao na duši; ali se uzdrža, jer jasno vide da bi to bilo besciljno. Tetka Kara je bila ljubazna, volela ga je na svoj način, ali bojažljivost i strahopoštovanje koje je osećala prema njegovom ocu onesposobljavali su je da mu pomogne.

On ustade iza stola i izađe iz trpezarije. U sali zastade pognute glave i neodlučan. U trenucima kao što je bio ovaj njegova nežna duša žudela je za saosećanjem. Samo da je Heta tu... grlo mu se steže... on se oseti izgubljen i nemoćan. Okrete se i polako ode gore, uz stepenice. A zatim, kad stiže do vrata majčine sobe, on odjednom stade. Spontanim pokretom stavi ruku na kvaku i uđe unutra.

- Kako ti je večeras, majko? - upita on.

Ona ga oštro pogleda. Leškarila je poduprta jastucima; njeno bledo, puno lice izražavalo je i mrzovolju i iznenađenje.

- Boli me glava - odgovori ona. - A i ti si me trgao otvarajući vrata tako naglo.

- Oprosti, majko. - On polako sede na ivicu kreveta.

Ah, ne, Arture - protestova ona. - Ne tu, dragi moj, ne mogu da trpim da mi iko sedi na krevetu kad imam ovakvu glavobolju, to me tako nervira.

On pocrvene malo i ustade.

- Oprosti, majko - reče on još jednom. Trudio se da gleda na to sa njenog stanovišta i da se ne oseća uvređen. Ona je njegova majka. Sećanje iz podsvesnih dubina na davnu nežnost uticalo je na njega, on u mislima vide nejasnu sliku iz ranog detinjstva; kako se ona u svetloj čipkanoj kućnoj haljini naginje nad njim, uzima ga u naručje i drži kao da hoće da ga zaštiti. Podade se tom sećanju iz detinjstva i, žudeći za njenom nežnom ljubavlju, bolno uzviknu:

- Majko, mogu li da razgovaram s tobom o nečemu?

Ona ga mrzovoljno pogleda.

- Imam strašnu glavobolju.

- To neće biti dugo. Ah, tako mi je potreban tvoj savet!

- Ne, ne, Arture - usprotivi se ona i zatvori oči kao da ju je njegovo navaljivanje uznemirilo. - Zaista ne mogu. Nekom drugom prilikom, možda. Glava me tako strašno boli.

On se povuče u sebe, ućutkan tim odbijanjem; izraz lica mu se sasvim promeni.

- Arture, šta ti misliš, šta je to - produži ona zatvorenih očiju - što prouzrokuje ove glavobolje? Da to nije topovska pucnjava u Francuskoj, znaš, treperenja koja putuju kroz vazduhu? Prirodno, ne mogu da čujem pucnjavu, to je sasvim razumljivo, ali palo mi je na um da treperenja možda stavljaju nešto u pokret. Naravno, to ne bi objasnilo moje bolove u leđima, a i oni su me mučili u poslednje vreme. Reci mi, Arture, misliš li ti da topovska pucnjava ima nekog dejstva?

- Ne znam, majko - odgovori on teško i zastade, pokušavajući da se pribere. - Sumnjam da bi to moglo uticati na tvoja leđa.

Ali ne zaboravi da se ne žalim tako često na bolove u leđima. Mast koju mi je doktor Luis dao dosta mi pomaže. Jedić, bunika i hloroform; proći tala sam recept; tri smrtonosna otrova. Zar nije čudno što je otrov tako lekovit kad se upotrebljava spolja? Ali, o čemu sam ono govorila? Oh, da, o treperenju. Čitala sam pre neki dan u novinama da su treperenja prouzrokovana topovskom paljbom uzrok velikim kišama koje smo imali u poslednje vreme. To, izgleda, dokazuje moje gledište. To pokazuje da treperenja postoje i ovde, unaokolo. A i doktor Luis mi kaže da postoji naročito stanje koje se zove topovska glavobolja. Naravno, osnovni uzrok cele stvari je živčana iscrpenost. Glavni uzrok mojih patnji, dragi Arture, uvek je i bila živčana iscrpenost.

- Da, majko - složi se on tihim glasom.

Nastade kratko ćutanje, a zatim ona opet poče da govori. Pola sata je govorila o svom stanju, a onda je iznenada stavila ruku na čelo i zamolila ga da izađe, jer je on zamara. On ćutke posluša. Petnaest minuta docnije, kad se vraćao hodnikom, čuo je njeno glasno hrkanje.

Tokom vremena kod Artura je sve više raslo osećanje da je ostavljen samom sebi u svojoj patnji, da je odsečen od ostalih, da je gotovo otpadnik. On instinktivno poče da sužava obim svojih aktivnosti; izlazio je samo kad je išao na posao. No, čak i u rudniku je primetio kako ga Armstrong, Hadsplet i izvesni drugi ljudi čudno gledaju; na ulicama na putu za Neptun i natrag često su mu dovikivali prekore; njegovo neslaganje sa ocem bilo je opšte poznato i pripisivano je njegovom odbijanju da ide u vojsku. Baras se nije ustručavao da otvoreno definiše svoja gledišta. Njegov

odlučan, patriotski stav naišao je na opšte odobravanje; smatralo se da je plemenito od njega što ne dozvoljava da njegova prirodna osećanja utiču na njegovo uverenje o tome šta nalaže dužnost u to vreme velike nacionalne potrebe. Artura je paralizovalo osećanje da cela varoš posmatra sukob između njega i njegovog oca.

U toku februara stvari su postajale sve gore, a zatim sredinom marta počeo da zasedava sliskeilski sud za regrutovanje. Sud se sastojao od pet članova, Džemsa Ramedža, Beitsa, trgovca tkaninama, starog Marčisona, Enoha Lova, sveštenika crkve u Novoj betelskoj ulici, Ričarda Barasa, koji je jednoglasno izabran za predsednika. Pored ovih pet, sudu je pripadao, kao savetnik u ime vojnih vlasti, kapetan Daglas iz garnizona u Tajnkastlu. Rater, sekretar sliskeilskog gradskog veća, vršio je dužnost sekretara suda.

Sa napetim i bolnim interesovanjem Artur je pratio početne radnje suda. Brzo je uvideo da se u strogost suda nije moglo sumnjati; mladići su jedan za drugim odbijani da budu oslobođeni. Daglas je bio tvrd advokat, imao je običaj da zastraši molioca, odmeri ga od glave do pete i zatim kratko izjavi: - Potreban mi je ovaj čovek. - Ramedž i Arturov otac bili su naduveni od neobuzdanog patriotizma; ostali nisu bili od veće važnosti. Sud je zauzeo neobično strog stav. Kako je molilac imao da dokaže osnovanost svog zahteva da ne služi kao borac, to je sud iz toga izveo zaključak da je molioca mogao osloboditi samo od boračke službe. Boračka služba bila je glavno pitanje; a alternativa toj službi zatvor.

Što je više vremena prolazilo, to je Arturov gnev protiv samovoljnih metoda suda postajao sve veći. Bleda lica, on je posmatrao svog oca kad se ovaj vraćao posle izricanja presuda. Baras je bio pun likovanja kad god je u Arturovom prisustvu opisivao Karolini zanimljivije događaje za vreme zasedanja. Poslednjeg dana meseca marta Baras dođe kući za čaj dockan, ali još raspoloženiји nego obično. On naročito ne obrati nikakvu pažnju na Artura, sede za sto i uze sebi u tanjir obilnu količinu purenog hleba s maslom. Zatim počeo da priča o slučaju kojim je bio najviše zauzet to poslepodne, slučaju mladog studenta teologije koji je zahtevao oslobođenje na osnovu verskih razloga.

- Znaš li šta je bilo Ramedžovo prvo pitanje? - reče on ustima punim mekog purenog hleba. - Pitao ga je da li se ikad kupa. - On prestade malo sa žvakanjem da bi se pobedonosno nasmejao. - Ali Daglas ga je čak i nadmašio. Pogledao me je ispod oka, a zatim mu strogo rekao: »Znate li vi da čovek koji odbije da vrši vojničku

dužnost može da bude streljan?» To ga je dokusurilo. Samo da si videla kako se odmah skupio i izjavio da pristaje da stupi u vojsku. Kroz tri meseca on će biti u Francuskoj. - Baras se opet nasmeja.

Artur ne mogaše više da izdrži. On skoči iza stola sav bleđ u licu.

- Ti smatraš da je to zabavno, zar ne? Sviđa ti se osećanje da si mu čušnuo pušku u ruke protiv njegove volje! Raduješ se što si ga naterao da ide i pokuša da ubije nekoga u Francuskoj! Ubij ili budi ubijen! Da divne li lozinke! Trebalo bi da je ispišeš na zastavi, pa da je obesiš iznad svog sedišta u sudu. To bi ti pristajalo. Kažem ti, to bi ti pristajalo. Ali ja imam izvesno poštovanje prema ljudskom životu, ako ga ti nemaš. Nećeš me zastrašivanjem naterati da i ja idem da ubijam. Nećeš! Nećeš!

Sav uzdihan, Artur začuta. Zatim se sa beznadežnim pokretom okrete i pođe prema vratima, ali ga Baras zaustavi rečima:

- Čekaj malo. Ti i ja imamo da razgovaramo.

Artur se okrete; on ču kako tetka Kara uzdahnu.

Nastade ćutanje.

- Vrlo dobro - reče Artur tihim glasom. On se vrati i opet sede za sto.

Baras uze još purenog hleba i produži da jede gledajući ispred sebe. Tetka Kara preblede. kao smrt. Srce joj je očajnički kucalo. Ona izdrži to ćutanje nekoliko trenutaka, a zatim, ne mogavši više, izvini se drhtavim glasom, brzo ustade i izađe iz sobe.

Baras svrši s čajem, obrisa usta nemirnim pokretom i upre svoje zakrvavljene oči u Artura.

- Samo ovo da te pitam - reče on uzdržanim glasom - i to poslednji put, hoćeš li da stupiš u vojsku?

Artur pogleda oca pravo u oči; lice mu je bilo vrlo bleđo, ali veoma odlučno. On odgovori:

- Ne.

Ćutanje.

- Želim da jasno razumeš da mi nisi potreban u Neptunu.

- Vrlo dobro.

- Zar ti to ne pomaže da promeniš svoju odluku?

- Ne.

Ponovo zavlada ćutanje.

- U tom slučaju - reče Baras - treba da znaš da će tvoj slučaj biti izneti pred sud u utorak iduće nedelje.

Mučno osećanje straha obuze Artura. On obori pogled. U dubini svoje duše nije očekivao da će njegov otac ići tako daleko. Iako nije imao nikakav zvaničan položaj u Neptunu, zamišljao je da je van

domašaja tadašnjeg zakona.

- Krajnje je vreme da shvatiš da te neće zaštititi to što si moj sin
- produži Baras teško. - Ti si mlad, sposoban čovek. Nemaš nikakvo opravdanje. Moja gledišta su dobro poznata. Neću da se više kriješ iza mojih leđa.

- Ti zamišljaš da možeš na taj način da me nateráš u vojsku? - upita Artur drhtavim glasom.

- Da. I to je najbolja stvar koja ti se može dogoditi.

- Grešiš. - Artur oseti kako jako zadrhta u sebi. - Misliš da se bojim da izađem pred sud?

Baras se kratko nasmeja.

- Sasvim tačno!

- Onda grešiš. Izaći ću! Izaći ću!

Vene na Barasovom čelu nališe se krvlju.

- U tom slučaju s tobom će se postupiti kao i sa svakim drugim zabušantom. Razgovarao sam o tome sa kapetanom Daglasom. O nekom povlađivanju ne može biti ni govora. Moja odluka je donesena. Hteo-ne hteo, moraćeš ići u vojsku.

Nastade ćutanje.

- Šta hoćeš ti sa mnom? - upita Artur tihim glasom.

Hoću da te nateram da vršiš svoju dužnost. - Baras brzo ustade. Stajao je za trenutak pored trpezarijskog ormana, prav i isturenih grudi. - Idi u Tajnkastl sutra i prijavi se u vojsku. To je moja poslednja reč. - I on izađe iz sobe.

Artur ostade sedeći za stolom. Još uvek je osećao drhtanje. Nalakti se na sto i nasloni glavu na ruku.

Ušavši u sobu posle pet minuta, tetka Kara ga zateče u tom položaju. Ona priđe i obrgli ga oko povijenog ramena.

- Oh, Arture - šapnu ona - ne treba da se protiviš svome ocu. Moraš biti razuman. Oh, moraš to biti sebe radi.

On ne odgovori, već produži da gleda ukočeno ispred sebe.

- Vidiš, dragi Arture - molećivo produži tetka Kara - ima stvari kojima čovek ne može da se odupre. Niko to ne razume bolje od mene. Ostaje mu jedino da popusti, hteo ili ne. Mnogo te volim, Arture. Ne bih želela da upropastiš ceo život. Moraš učiniti ono što tvoj otac hoće, Arture.

- Neću - reče Artur kao samom sebi.

- Ah, ne, Arture - molila ga je ona - nemoj da budeš takav. Molim te, molim te! Plašim se da će se dogoditi nešto strašno. I pomisli na sramotu, strašnu sramotu. Ah, obećaj mi da ćeš uraditi što tvoj otac zahteva!

- Ne - šapnu on - moram postupiti onako kako smatram da

treba. - On ustade, tužno i jedva primetno se osmehnu na nju i ode u svoju sobu.

Idućeg jutra dobio je poziv da se javi sudu. Baras je bio prisutan kad je stigla pošta i pažljivo posmatrao Artura ispod oka dok je ovaj otvarao sivi koverat. Ali ako je očekivao da Artur kaže nešto, morao se razočarati. Artur stavi pismo u džep i izađe iz sobe. Bio je svestan da je njegov otac računao na to da će se on pokoriti. Međutim, Artur je bio rešen da se ne pokori. Nije bio jake prirode, ali mu je prenapregnutost živaca sada davala snagu.

Dani su prolazili i došao je utorak. Artur je bio pozvan da se javi u staru školu u Betelskoj ulici u deset sati pre podne. Sud je zasedavao u dvorani stare škole; tamo je bilo dovoljno mesta, a posto jala je pozadi i galerija za publiku. Na kraju dvorane nalazio se visoko uzdignut podijum, na kome je stajao sto za kojim je sedelo pet sudija. Rater, sedeo je na jednom kraju stola, a kapetan Daglas, vojni stručnjak, na drugom. Iza njih na zidu stajala je velika državna zastava, a ispod nje školska tabla, koja više nije upotrebljavana, nekoliko preostalih kreda i polica sa okrnjenom bocom na čiji je grlić bila natakuta čaša.

Artur stiže u staru školu u Betelskoj ulici tačno u pet minuta do deset. Rodam, dežurni narednik, obavesti ga da je njegov slučaj prvi na listi; zatim ga sa strogim izrazom na licu uvede u dvoranu.

Kad Artur uđe u sud, začu se uzbuđen žagor. On podiže glavu i vide da je galerija prepuna sveta. Artur raspozna ljude iz rudnika, Hari Ogla, Džoa Kinča, Džeika Viksa, novog kontrolora mere, i dvanaestinu drugih. Bilo je i mnogo žena, sa Terasa i iz varoši, Ana Breis, gospođa Rid, stara Suzana Kalder, gospođa Plakalo i druge. Novinarska klupa bila je sva zauzeta, dvojica sa fotografskim aparatima stajali su pored prozora. Artur brzo obori oči, bolno svestan senzacije koju je njegov slučaj proizveo. Njegova nervoza, koja je ionako bila velika, postade još jača. On sede na stolicu određenu za njega, na sredini dvorane, i poče uzbuđeno da se igra maramicom. Osetljiv po prirodi, nikad nije voleo da bude pred očima javnosti, a sada je bio u središtu pažnje. On lako zadrhta. Ne snaga, već ogorčenje bilo ga je dovelo tu i čvrsto ga držalo u odluci da istraje. Ali on nije bio tvrde ni debele kože. Bio je sasvim svestan svoga položaja i opšteg neprijateljstva gomile, i osećao se vrlo nesrećan. Osećao se kao običan zločinac.

Ponovo se začu žagor sa galerija, ali se odmah utiša. Na pobočna vrata ulazili su članovi suda u pratnji Ratera i kapetana Daglase, zdepasta čoveka s rumenim licem. Rodam, koji je stajao iza Artura, reče: »Ustanite!« i Artur ustade. Zatim on podiže glavu

i pogled mu, kao privučen magnetom, pade na njegovog oca, koji je sedeo na visokoj predsedničkoj stolici. Artur je netremice gledao u svog oca - svog sudiju. Nije mogao da odvoji oči od njega, bio je u mreži nestvarnosti, u hipnotisanoj napetosti živaca.

Baras se naže preko stola prema kapetanu Daglasu. Dugo su se dogovarali, a zatim Daglas sa odobravanjem klimnu glavom, ispravi ramena i oštro zakuca zglavkovima prstiju o sto.

Prestade i najmanje šaptanje na galeriji, i u dvorani nastade napregnuto ćutanje. Daglas pogleda po dvorani svojim kao čelik hladnim očima, obuhvativši čvrstim pogledom posmatrača, dopisnike i Artura, a zatim se okrete svojim kolegama za stolom. Govorio je glasno, da bi svi mogli da čuju:

- Ovo je naročito bolan slučaj, jer se tiče sina našeg uvaženog predsednika, koji je već tako mnogo koristio zemlji svojim radom u ovom sudu. Činjenice su jasne. Ovaj mladić, Artur Baras, nije neophodno potreban preduzeću u kome radi - rudniku Neptunu - a sposoban je za vojnu dužnost. Nema potrebe da ponavljam ono što svi znate. Ali pre nego što počnemo pretres ovog slučaja, moram da izrazim svoje lično divljenje prema gospodinu Barasu starijem, koji u svojoj srčanoj hrabrosti i patriotizmu nije ustuknuo od dužnosti uprkos svojih prirodnih osećanja. Mislim da imam pravo kad tvrdim da ga mi svi poštujemo i cenimo zbog onoga što je učinio. - U dvorani nastaje pljeskanje. Nikakav pokušaj se ne preduze da se to pljeskanje obuzda. Kad je prestalo samo po sebi, Daglas produži: - Govoreći u svojstvu predstavnika vojnih vlasti, želim da istaknem da smo mi sa svoje strane voljni da pokažemo najveću predusretljivost u ovom nesrećnom i bolnom slučaju. Molilac ima samo da izjavi svoju gotovost da stupi u boračku vojsku, pa ćemo, ukoliko je moguće, izaći u susret njegovim eventualnim željama u pogledu jedinice i obuke.

On pogleda u Artura svojim ostrim ispitivačkim pogledom. Artur jezikom ovlaži suve usne. On vide da se od njega očekuje odgovor. Pribravši se, on reče:

- Odbijam da stupim u ratnu službu.
- Ali vi to valjda ne mislite ozbiljno?
- Sasvim ozbiljno.

Nastade jedva primetna pauza, napregnutost se još više povećala. Daglas brzo pogleda u Barasa, kao da je hteo da izrazi svoju nemoć da učini šta više, ali Džems Ramedž borbeno isturi glavu napred i upita:

- Zašto odbijate da se borite? - Saslušanje počne.

Artur prenese pogled na debelovratog mesara, čije nisko čelo i

male, duboko usađene oči izgledahu kao da spajaju svojstva bika i svinje. On odgovori jedva čujnim glasom:

- Neću nikog da ubijam.

- Govorite glasnije! - povika Ramedž. - Niko ne može da vas čuje!

Artur promuklo ponovi: - Neću nikog da ubijam.

- Ali zašto? - upita Ramedž. On je ubio mnoge žive stvorove u svom životu, te nije mogao da razume taj čudan stav.

- To je protiv moje savesti.

Ćutanje. Zatim Ramedž surovo reče:

- Ah, imati suviše savesti nije dobro ni za koga.

Prečasni Enoh Lov brzo se umeša. Bio je to visok, suv, žgoljav čovek sa uzanim nozdrvama i malim dohotkom. Džems Ramedž, glavni pristalica njegove crkve, plaćao je polovinu tog dohotka, pa se na prečasnog Lova uvek moglo računati da će u svemu pomoći Ramedža.

- Ali, slušajte - obrati se on Arturu. - Vi ste hrišćanin, zar ne? Nema ništa u hrišćanskoj veri što zabranjuje zakonito ubijanje u interesu vaše zemlje.

- Ne postoji takva stvar kao što je zakonito ubijanje.

- Šta hoćete da kažete?

Artur poče brzo da govori.

Nisam vrlo pobožan, bar ne u vašem smislu te reči. Ali vi govorite o hrišćanstvu, o Hristovoj veri. Ne mogu da zamislim Isusa Hrista da uzima bajonet u ruke i zabada ga u trbuh nemačkog ili engleskog vojnika. Ne mogu da zamislim Isusa Hrista da sedi iza engleskog ili nemačkog mitraljeza i kosi potpuno nevine ljude.

Prečasni Lov pocrvene od užasa. Izgledao je sasvim zapanjen.

- To je bogohuljenje - promrmlja on okrećući se prema Ramedžu.

Ali Marčison ne htede da dozvoli da se ta tema napusti. Mali, izmašćeni bakalni hteo je da pokaže svoje znanje Svetog pisma. Naginjujući se napred, prilično lukavo, kao da meri jedva tačan kilogram šunke, on primeti:

- Zar ne znate da je Isus Hristos rekao: »Oko za oko, zub za zub?«

Prečasni Lov osećao se još nezgodnije.

- Ne! - viknu Artur. - On to nikad nije rekao!

- Jeste rekao, kažem vam - riknu Marčison - to stoji u Svetom pismu! - On se pobedonosno zavalio natrag na stolicu.

Sad se umeša Beits, trgovac tkaninama. On je imao jedno pitanje koje nikad nije propuštao da postavi, i sad oseti da je došlo vreme za njega. Gledajući svoje dugačke oklembešene brkove, on upita:

- Ako bi Nemač napao vašu majku, šta biste vi radili?

Artur učini beznadežan pokret, ali ne odgovori.

Beits opet povuče za brk i ponovi:

- Ako bi Namac napao vašu majku, šta biste vi radili?

Artur se ujede za drhtavu donju usnu.

- Kako mogu da vam objasnim na šta mislim odgovarajući na takvo pitanje! Možda to pitanje postavljaju i u Nemačkoj. Razumete li? O našim vojnicima.

- Da li biste radije ubili Nemca ili pustili Nemca da ubije vašu majku? - produži Beits važno.

Artur ne odgovori, i Beits sa izrazom detinjastog likovanja pogleda unaokolo, u svoje kolege.

Nastade ćutanje. Izgledalo je da svi za stolom sada čekaju na Barasa. A Baras je, izgleda, čekao na samog sebe. On se odjednom nakašlja. Oči su mu bile svetle, a njegove visoke jagodice nešto malo pocrvene. Gledao je ukočeno preko Arturove glave.

- Odbijaš li ti da priznaš nužnost ove velike nacionalne borbe, ovog ogromnog svetskog sukoba koji zahteva žrtve od svih nas?

Dok je njegov otac govorio, Artur oseti da dršće, i to osećanje sopstvene slabosti bedno ga je sputavalo. Žudeo je za mirnoćom i hrabrošću, za sposobnošću da se izrazi odlučno i govornički. Ali umesto toga usne su mu drhtale i on uspe samo da promuca:

- Ne mogu da priznam nužnost da se ljudi teraju u gomilama da ubijaju jedan drugog niti nužnost da žene i deca gladuju širom cele Evrope. Naročito kad niko ne zna čemu sve to.

Baras još jače pocrvene.

- Ovaj rat se vodi da bi se zauvek prestalo sa ratovanjem.

- To se uvek govorilo! - uzviknu Artur povišenim glasom. - To isto će se reći da bi se ljudi naveli da ubijaju jedan drugog i kad idući rat izbije!

Ramedž počne nervozno da se vrpolti. On uze pero ispred sebe i počne da bocka njime u sto. Bio je navikao na brži i stroži metod u sudu, pa ga je ovo udaljavanje nerviralo.

- Prestanite sa brbljanjem - reče on poluglasno ljutitim glasom - pa da se vratimo na posao.

Baras, koji je ranije uvek zauzimao stav preziranja prema Ramedžu, ne pokaza ničim da je nezadovoljan tom upadicom. On počne da dobuje prstima po stolu.

- Šta je pravi razlog tvoga odbijanja da stupiš u vojsku?

- Rekao sam ti - odgovori Artur i brzo uzdahnu.

- Gospode bože! - ubaci opet Ramedž. - O čemu on to govori? Zašto obilazi oko glavne tačke? Neka govori jasno i otvoreno ili neka drži jezik za zube.

- Objasnite svoj stav - reče prečasní Lov Arturu sa nekom vrstom pokroviteljskog sažaljenja. Ne mogu reći ništa više nego što sam već rekao - odgovori Artur uzdržanim glasom. - Protivan sam nepravednom i nepotrebnom žrtvovanju ljudskog života. Neću da sudelujem u tome ni u ratu ni van njega. - Dok je govorio ove poslednje reči, Artur je gledao pravo u lice svog oca.

- Gospode bože! - opet zaječa Ramedž. - U kakvom se strašnom duševnom stanju on nalazi!

Ali tada se desi prekid. Na galeriji ustade žena, mala, obična izgleda i mirna. To je bila gospođa Plakalo, koja jasnim glasom viknu: - On je sasvim u pravu, a vi svi grešite! Ne ubij! Pamтите to, i rat će prestati sutra!

Odjednom nastade graja, začu se čitava bura protesta. Nekoliko glasova povikaše:

- Sramota!

- Čutite!

- Izbacite je napolje!

Opkoliše gospođu Plakalo, izguraše je do vrata i grubo izbacili napolje.

Kad red bi uspostavljen, kapetan Daglas zakuca jako u sto.

- Još jedan ovakav prekid, i narediću da svi izađu iz dvorane.

On se okrete svojim kolegama. Prilikom svakog slučaja dolazio je trenutak kad je bilo potrebno da se cela stvar uprosti i privede kraju. Daglas je slušao Artura sa jedva prikrivenim prezrenjem. On je bio čovek zapovedničke naravi, odsečen i nedovoljno obrazovan, kao trupaš unapređen je bio tek posle dugogodišnje službe; bio je stroga lica, debele kože i imao garnizorski pogled na svet. On se oštro obrati Arturu:

- Pa, da pogledamo na stvar pod drugim uglom, ako nemate ništa protiv. Kažete da nećete da služite vojsku. Ali jeste li razmislili o alternativni?

Artur preblede, svestan mračnog neprijateljstva koje je od Dagleasa strujalo prema njemu:

- To neće promeniti moj stav.

Tako! Ali ipak ne mislim da želite da budete u zatvoru dve ili tri godine. Nastade mrtva tišina u sudu. Artur oseti da ga cela gomila pažljivo posmatra. On pomisli: »Nije moguće da sam ja zaista u ovom užasnom položaju!« Najzad s mukom reče:

- Isto toliko želim da budem zatvoren koliko većina vojnika želi da ide u rovove.

Daglasov pogled postade još oštiji. On izjavi jačim glasom:

- Oni idu, jer smatraju da je to njihova dužnost.

- Pa i ja možda smatram za svoju dužnost da idem u zatvor.

Iz gomile na galeriji ču se jedva čujan uzdah. Daglas ljutito pogleda gore, zatim se polako okrete Barasu. On sleže ramenima i u isto vreme nestrpljivim pokretom baci akta na sto, kao da je hteo reći: »Žalim, ali ovaj slučaj je beznadežan.«

Baras je sedeo prav i nepomičan na svojoj stolici. On pažljivo pređe rukom preko čela. Izgledalo je kao da sluša laganu diskusiju između svojih kolega. Zatim svečano izjavi:

- Vidim da ste svi istog mišljenja kao i ja. - On podiže ruku radi tišine. A zatim, posle jednog minuta, u mrtvoj tišini, još uvek gledajući preko Arturove glave, Baras izreče presudu:

- Sud je pažljivo razmotrio vaš slučaj - izjavi on uobičajenom formulom - i nalazi da ne može da vas oslobodi vojske.

Odmah nastade pljeskanje, glasno, dugo pljeskanje; ali Rater, sekretar, ne naredi da ono prestane. Jedna žena sa galerije povika:

- Bravo, gospodine Barase! Bravo, gospodine! - Kapetan Daglas se naže preko stola i pruži mu ruku. Ostali članovi suda učiniše to isto, Baras se rukova sa svima njima, dostojanstveno i pomalo rasejano, pogled mu je bio upravljen prema galeriji, odakle se čulo pljeskanje i glas one žene.

Artur je ostao stojeći u sredini dvorane, napregnuta i bezbojna lica, sagnute glave. Izgledalo je kao da čeka da se nešto desi, imao je očajno osećanje da ga izdaje snaga. Podiže glavu kao da pokušava da se pogleda s ocem oči u oči. Telom mu prođe drhtaj. Zatim se okrete i izađe iz suda.

Baras se vrati dockan to veče. U sali susrete Artura. Zastade i odjednom na čudan, poluuvređen, poluzbunjen način reče:

- Možeš se žaliti, ako želiš. Znaš da možeš da se žališ.

Artur pogleda oca pravo u oči. Osećao se miran sada.

- Ti si me naterao na ovo - reče Artur. - Neću da se žalim. Rešio sam da prođem kroz to.

Nastade ćutanje.

- Vrlo dobro - gotovo uvređeno reče Baras.

- Uostalom, to je tvoja stvar. - On se okrete i uđe u trpezariju.

Dok se Artur peo gore uz stepenice, nejasno je čuo kako tetka Kara plače.

Te noći vladalo je veliko uzbuđenje u varoši. Barasov postupak izazvao je ogromnu senzaciju. Patriotizam je dostigao vrhunac u grozničavom oduševljenju i gomila je marširala niz Ulicu Frihold, mahala zastavama i pevala Tipereri. Gomila je razlupala prozore na kući gospođe Plakalo i zatim odmarširala do radnje Hansa Mesera. Već izvesno vreme na Hansa se gledalo sa sumnjom zato

što je bio stranac, i u tom nastupu patriotskog oduševljenja gomili se učinilo da je ta sumnja osnovana. Sve su porazbijali u njegovoj radnji: izlog, ogledalo, boce, zavesu pocepali, firmu - ponos Meserovog srca - razlupali u paramparčad. Hansa, koji je u paničnom strahu bio ustao, napali su i ostavili ga onesvešćenog na podu.

Dva dana docnije Artura sprovedoše u vojne barake u Tajnkastlu i tamo ga zatvoriše. To se odigralo u savršenom miru i redu. On je sada bio u točku aparata, sve je išlo glatko i nezavisno od njegove volje. U barakama je odbio da obuče uniformu. Odmah je izveden pred vojni sud i osuđen na dve godine robije, a zatim poslat u bentonski zatvor. Kad je izlazio iz tog drugog suda, pitao se u čudu kako se sve to desilo. U sećanju mu se zadržala čudna slika lica njegovog oca: zajapurenog, zbunjenog i neodređeno začuđenog.

GLAVA XXXVI

Pred bentonskim zatvorom naglo se zaustavi »Crna marica« i začu se otključavanje brave. Artur je sedeo u svojoj mračnoj maloj pregradi i, još uvek zbunjen, pokušavao da shvati da je on tu, u tom osuđeničkom kamionu.

Kamion se zatrese i pođe, pa opet naglo stade. Zatim neko otključa vrata kamiona i širom ih otvori, i unutra jurnu hladan noćni vazduh. Iza vrata se začu čuvarev glas:

- Napolje!

Artur i četvorica drugih ustadoše i izadoše iz svojih uskih pregrada. Bilo je to dugo, neudobno putovanje, od Tajnkastla do Bentona, ali sada je to putovanje bilo završeno i oni su se nalazili u dvorištu zatvora. Noć je bila teška i kiša je lila kao iz kabla, po uvalama u asfaltu ležale su barice. Artur brzo pogleda oko sebe; visoki, sivi zidovi zgrade koja je ličila na staru tvrđavu, redovi i redovi prozora sa gvozdenim rešetkama, čuvari u sjajnim mekintošima, tišina i bezoblična tmina, probijena samo slabom žutom svetlošću fenjera koji je visio iznad zasvođenog ulaza. Pet osuđenika stajali su na kiši koja je lila, zatim jedan od čuvara glasno izdade zapovest i njih sprovedoše kroz jedna druga vrata u malu, belo okrečenu sobu, čija im svetlost zaseni oči posle mraka napolju. U toj maloj, svetloj sobi sedeo je za stolom jedan oficir, a pred njim su stajala neka akta i jedan spisak. Bio je to ostariji

čovjek ćelave, sjajne glave.

Čuvar osuđeničkog kamiona priđe oficiru i stade nešto da mu govori. Dok su oni razgovarali, Artur je posmatrao četiri osuđenika koji su bili dovezeni zajedno s njim. Prva dvojica su bili mali, neugledni ljudi sa crnim mašnjama i dugačkim kvekerskim licima, i toliko su ličili jedan na drugog da je bilo očigledno da su braća. Treći je imao slabu, uvučenu bradu i cviker sa zlatnim okvirom. Ličio je na kakvog malog nameštenika i, kao i dvojica braće, izgledao bezopasan i osećao se nelagodno. četvrti čovek bio je krupan, neobrijan i prljav, on je bio jedini koji nije izgledao iznenađen niti potišten što se našao tu.

Oficir za stolom prestade da razgovara sa čuvarem kamiona. On uze svoje pero i reče:

- Stanite u red, vi tamo. - Oficir je bio pisar zatvora. On brzo pročitao pojedinosti presude tih pet osuđenika i unese ih u zapisnik zajedno sa imenom, zanimanjem, veroispovešću i količinom novca koju je svaki od njih imao kod sebe.

Prljavi čovek bio je prvi po redu; on uopšte nije imao novac, nijedne kršene pare. Osuđen je bio na tri godine robije zbog nanošenja telesne povrede; bio je bez sumnje, zvao se Hiks. Za njim je došao Artur. Artur je imao kod sebe četiri funte sterlinga, šest šilinga i deset i po penija. Kad je oficir svršio s brojanjem Arturovog novca, on sarkastično reče, gledajući na gomilu srebra sa novčanicama:

- Ovaj zabušant je vrlo bogat.

Zatim je došao red na dvojicu braće i siromašnog nameštenika. Sva trojica su iz uverenja bili protiv rata, i oficir tiho progundao neku jetku primedbu, žaleći što mora da ima posla i sa takvim svinjama.

Kad je svršio sa zapisnikom, pisar ustade i otključa jedna unutrašnja vrata. On im nemo zapovedi svojim palcem, i oni udoše u dugačku sobu sa malim ćelijama s obe strane. Oficir reče:

- Skinite se.

Oni se skidoše. Kvekerska braća¹ bila su zbunjena što su morala da se skidaju pred ostalima. Skidali su se polako i plašljivo, i pre nego što su se skinuli goli, stajali su za trenutak u gaćama i drhtali od stida. Heksu oni mora da su izgledali smešni. Kad se skinuo sasvim go, Hiks je stajao i pokazivao ogromno, prljavo, maljavu telo, delimično pokriveno crvenkastim čirevima. Stojeći raširenih nogu, on se nasmeja i napravi prezriv pokret prema kvekerima.

¹ Kvekeri su protestantska sekta koja je protiv vojne službe i rata.

- Hajde, devojke - reče on. - Svi ćemo da lovimo rakove.
- Jezik za zube, ti! - reče oficir.
- Dobro, gospodine - poslušno reče Hiks. On ode i stade na vagu.

Sve ih izmeriše na vagi, a izmeriše im i grudi i visinu. Kad svršiše s tim Hiks, koji je očito znao šta ima da se radi, pređe preko cementnog poda i ode u kupatilo. Bazen je bio dopola pun prljave, mlake vode sa prljavom skramom na površini; i sam bazen je bio prljav.

Artur pogleda u Hiksa, koji je već brčkao svoje čirevima pokriveno telo u prljavoj vodi, a onda se okrete oficiru i upita ga tihim glasom:

- Moram li da idem u taj bazen?

Oficir je imao smisla za šalu, pa odgovori:

- Da, dragi moj. - Zatim dodade: - Da nisam čuo nijednu reč! - Artur uđe u bazen.

Posle prljavog kupanja dadoše im robijaško odelo. Artur dobi žutu flanelsku potkošulju, gaće, par čarapa i vrlo malu uniformu zemljane boje, koja je sva bila išarana malim crnim strelama. Pantalone su mu jedva dopirale do ispod kolena. Gledajući u tesan, kratak koporan, on pomisli: »Najzad vojnička uniforma.«

Otvoriše se jedna unutrašnja vrata i unutra uđe lekar. To je bio okruglast čovek rumena lica, čiji su prednji zubi bili ispunjeni zlatom. On brzo uđe; već je bio namestio stetoskop na uši i brzo ga je upotrebljavao. Bacivši po jedan brz, ravnodušan pogled na svakog od njih, pregleda ih automatski i bezlično. Naredi Arturu da kaže »dvadeset devet«, kucnu ga brzo nekoliko puta i upita ga da li je ikad imao kakvu veneričnu bolest. Zatim pređe na druge. Artur nije krivio lekara što je brz. Mislio je: »Da sam ja lekar ovde, i ja bih verovatno bio brz.« Artur se trudio da bude pravičan. Bio se zakleo sebi da će biti miran i hladnokrvan. To je bio jedini način: mirno primiti ono što je neizbežno. On je o svemu tome temeljno razmišljao prošle noći. Znao je da bi inače lako mogao da poludi.

Posle lekarskog pregleda ćelavi oficir izađe sa lekarom, a njih prepusti staranju novog čuvara, koji je ćutke ušao i sada ih ćutke posmatrao. Ovaj čuvar bio je niska rasta, snažan, široke glave i stroga držanja. Imao je vrlo tanke usne, a njegova široka glava izgledala je kao da je uvek u stavu podozrivog posmatranja. Zvao se čuvar Kolins.

Pošto ih je ćuteći odmerio, čuvar Kolins im natenane razdeli lične brojeve i brojeve ćelija. Arturov broj je bio 115, a broj njegove ćelije 273. Zatim čuvar Kolins otključa tešku gvozdenu kapiju i reče:

- A sad izlazite. I to brzo.

Oni izadoše i pod hladnim pogledom čuvara Kolinsa odoše jedan za drugim u glavni deo zatvora.

Zatvor je bio sazidan kao bunarsko okno, ogromno, duboko, zvonko bunarsko okno sa ćelijama svud unaokolo. Galerije ćelija jedna iznad druge dostizale su veliku visinu. Svaka galerija bila je ograđena debelim gvozdenim šipkama, tako da je zajedničko pročelje galerije davalo utisak ogromnog kaveza. Vazduh je bio hladan i, uprkos mirisa dezinfekcionog sredstva, osećao se hladan zadah memle. Artur zadrhta kad oseti taj zadah.

Čuvar Kolins pokaza Arturu ćeliju broj 273, koja se nalazila na trećoj galeriji. Artur uđe unutra. Ćelija je bila šest stopa široka, trinaest dugačka i vrlo visoka. Zidovi su joj bili od cigle, obojeni mrkožutom bojom na donjoj polovini, dok je gornja bila belo okrećeni. Visoko na zidu nalazio se mali prozor sa jakom gvozdenom rešetkom; bio je tako mali da se upravo jedva i mogao smatrati prozorom. Kroz njega je dolazilo vrlo malo svetlosti i po svetlom, sunčanom danu. Jedna električna lampa, okružena žicom i paljena spolja, osvetljavala je ćeliju slabom svetlošću. Pod ćelije bio je od cementa; na njemu je stajao jedan lonac i noćni sud. Smrad stotina takvih sudova širio se kroz zatvor.

Krevet se sastojao od daske, duge šest stopa i široke dve i po stope, sa pokrivačem, ali bez slamnjače. Iznad kreveta stajala je polica sa emajliranim loncem, tanjirom, kašikom i plehanim nožem. Iznad police visile su tablica i pisaljka; ispod tablice stajalo je malo Sveto pismo namešteno da pada u oči.

Pregledavši sve to, Artur se okreće i vide da čuvar Kolins stoji pored vrata, kao da čeka da čuje Arturovo mišljenje o ćeliji. Usne je bio malo uvukao, a glavu isturio napred. Kad vide da Artur nema šta da kaže, okreće se bez reči i polako odgeguca.

Pošto se vrata zalupiše, teška vrata sa otvorom na kome je stajala rešetka, Artur sede na ivicu daske koja je predstavljala njegov krevet. Bio je u zatvoru. To je bila zatvorenička ćelija, i on je bio u njoj. Više nije bio Artur Baras. Bio je broj 115.

Uprkos njegove odluke, spopade ga hladan strah: ovde je bilo gore, mnogo gore nego što je očekivao. Napolju je bilo lako govoriti nemarno o zatvoru, kad se nije imalo ni pojma kakav je zatvor u stvarnosti, ali unutra to nije bilo tako lako. Zatvor je bio strašno mesto. On pogleda po maloj, polutamnoj, zatvorenoj ćeliji. Ne, to se neće tako lako izdržati.

U sedam sati doneta je večera. Bila je to naročita večera, večera za novodošavše: čanak sa vodnjikavom kašom. Mada mu se gadila

ta kaša, Artur prisili sebe da jede. Jeo je stojeći, i kad je svršio, seo je na ivicu kreveta. Znao je da može biti kobno ako se oda suvišnom razmišljanju, ali nije imao šta drugo da radi. Bilo je suviše mračno da bi mogao da čita Sveto pismo, a nije osećao nikakvu želju da išta piše na tablici.

Pitao se zašto je tu? Bio je tu jer je odbio da ubija, jer je odbio da ode i zarije bajonet u telo drugog čoveka u pustom, blatnjavom kraju Francuske. Bio je tu ne zato što je ubio nekoga, već zato što je odbio da ubija ljude.

To je bilo čudno, čak i smešno; ali što je više mislio o tome, postajalo mu je sve manje smešno. Uskoro počеше da mu se znoje dlanovi: to je bio fizički znak njegove nervoze. Znoj mu je kapao s dlanova tako dugo da je mislio da nikad neće prestati.

Odjednom, dok je sedeo tako, začu se iznenadno jaukanje i Artur se trže od straha. Ono je dolazilo sa dna zatvora, iz najniže galerije, u kojoj su se nalazile samice; to je bilo sasvim neljudsko i neobuzdano, strašno jaukanje. Artur skoči. Živci mu zatreperiše kao žice na violini od saosećanja prema biću koje je tako strahovito jaukalo; slušao je s napregnutom pažnjom. Jaukanje postade tako jako da je bilo nesnosno. Zatim odjednom prestade, kao da je nasilno ućutkano. Tišina koja potom nastade bila je ispunjena pretpostavkama o načinu na koji je jaukanje zaustavljeno.

Artur poče da korača gore-dole po ćeliji. Koraćao je sve brže i brže. Čekao je da jaukanje ponovo počne, ali ono ne poče. Gotovo je trčao tamo-amo po cementnom podu svoje ćelije, kad odjednom zazvoni zvono i svetla se ugasiše.

Stojao je nepomično na sredini ćelije, zatim polako skide svoju strelicama obeleženu vojničku uniformu i leže na postelju od daske. Nije mogao da spava. Tešio se mislju da nije ni mogao očekivati da će odmah zaspiti na toj dasci, ali da će se vremenom navići na njenu tvrdoću. U međuvremenu veliki kaleidoskop gorkih misli obrtao se i sebao mu u mozgu, kao ogroman točak koji se okretao i povećavao dok nije ispunio ćeliju. U tom zahuktalom točku okretali su se lica i scene. Njegov otac, Heta, Ramedž, sud za regrutovanje, Neptun, mrtvi u Neptunu, ljudi pali na bojnim poljima, s mrtvim očima koje su protestovale, svi su bili pomešani i okretali se u kovitlac sve brže i brže, okretali se u tom užasnom točku. Znojnim rukama hvatao se za ivicu daske, kao da je tražio uporište protiv tog haosa, dok je noć polako prolazila.

U pola šest ujutru, još po mraku, zazvoni zatvorsko zvono. Artur ustade. Umi se, obuče, savi svoj pokrivač i počisti ćeliju. Tek što je svršio s tim, ključ u bravi se okreće. Zvuk okretanja ključa u

bravi njegove ćelije bio je čudan: oštro škripanje, kao kad se dva hrapava metala taru jedan o drugi; taj zvuk je dopirao do same srži Arturovih kostiju. Čuvar Kolins ubaci u ćeliju nekoliko poštanskih vreća i reče:

- Da se ušiju! - Zatim zalupi vrata.

Artur podiže poštanske vreće, komade mrkog, debelog, grubog platna za džakove. Nije znao kako da ih ušije i spusti vreće na pod. Seo je i posmatrao skrojene vreće od sargije sve do sedam sati, kad se ponovo začu ključ u bravi i on dobi svoj doručak. Doručak se sastojao od vodnjikave kaše i komada crnog hleba.

Posle doručka čuvar Kolins proturi svoju široku glavu kroz odškrinuta vrata. Dobro pogleda u nesašivene poštanske vreće, a zatim se čudno zagleda u Artura. Ali ne učini nikakvu primedbu, već prilično meko reče:

- Izađite da se prošetate.

Šetalo se u dvorištu zatvora. Dvorište se sastojalo od kvadrata masnog asfalta sa ogromnim, visokim zidovima i uzdignutom platformom na jednom kraju. Na platformi je stajao čuvar i posmatrao krug ljudi koji su se polako kretali. Naročito je posmatrao njihova usta, da im ne bi dao da govore. Ovda-onda bi viknuo: - Ne govorite! - jer su stari osuđenici bili takvi veštaci da su mogli da razgovaraju jedan s drugim a da ne miču usnama.

U sredini dvorišta nalazio se nužnik, kružni metalni zaklon na niskim stubovima. Kružeci po dvorištu, ljudi su dizali ruke i na taj način tražili dozvolu od čuvara da idu u nužnik. Kad bi otišli tamo, glave bi im se videle iznad, a noge ispod metalnog zaklona. Smatralo se za veliku povlasticu dobiti dozvolu za dugo sedenje u nužniku; tu povlasticu čuvar je davao samo svojim miljenicima.

Artur je šetao unaokolo sa ostalima. U bleđoj svetlosti ranog jutra krug ljudi koji su šetali bio je neshvatljiv razumu, besmislen kao cirkus poludelih. Lica tih ljudi bila su unižena, zamišljena, mrzovoljna, beznadežna. Tela su im zaudarala na zatvor, ruke su im visile kao da nisu bile ljudske. Artur spazi da je drugi ispred njega Hiks, koji se iskezi preko ramena u znak pozdrava.

- Da li bi voleo jednu cigaretu, mali? - upita ga Hiks samo krajem usta.

- Ne govorite! - povika čuvar Hol sa svoje platforme. - Vi tamo, broj 514, ne sme se razgovarati!

Okolo i okolo, kružili su kao točak u Arturovom mozgu, kružili oko sramotnog nužnika. Glas čuvara Hola - direktora cirkusa, pucao je kao bič.

- Ne govorite! Ne govorite! - Luda okretaljka šetača išla je

unaokolo.

U devet su otišli u radionicu, dugačku, hladnu sobu gde su se šile poštanske vreće. Artur je dobio još skrojenih vreća. Čuvar Bib, nadzornik radionice, dade Arturu poštanske vreće, pa kad vide kako nevešto rukuje njima, saže se i objasni:

- Ovako, glupi mladiću, ovako se to radi. - Provuče veliku iglu kroz dva nabora debele sargije, dobroćudno mu pokazujući kako treba da pravi bodove. Zatim dodade sa ljubaznom ironijom:

- Ako sašijete veliki broj poštanskih vreća, dobićete kakao večeras. Razumete li, glupi mladiću? Šolju dobrog, toplog kakaoa.

Ljubaznost u glasu čuvara Biba ohrabri Artura. On poče da šije poštanske vreće. Oko sto ljudi šili su poštanske vreće. Čovek koji je sedeo do Artura bio je star i sede brade; on je šio vešto i brzo i tako osiguravao kakao za sebe. Svaki put kad bi bacio dole sašivenu poštansku vreću, počeo bi se ispod pazuhu i krišom pogledao u Artura, ali nije ništa govorio, jer ako bi govorio, izgubio bi svoj kakao.

U dvanaest časova zvono opet zazvoni. Oni prestadoše sa radom u radionici i jedan za drugim vratiše se u ćelije za ručak. U bravi Arturove ćelije zaškripa ključ. Ručak se sastojao od brašnave čorbe, hleba i užeglog margarina. Posle ručka čuvar Kolins proviri kroz otvor na vratima. Njegove oči gledane kroz otvor, izgledale su strašne i velike. On reče:

Vi niste poslali ovamo da besposličite. Produžite sa šivenjem poštanskih vreća.

Artur produži sa šivenjem poštanskih vreća. Od proturanja teške igle kroz debelo platno bolele su ga ruke, na palcu mu se bio pojavio plik. Radio je mehanički. Nije znao šta radi ni zašto radi; njegovi pokreti su već bili postali automatski, šio je i šio poštanske vreće. Opet začu ključ u bravi. Čuvar Kolins uđe sa večerom, vodnjikavom kašom i parčetom hleba. Ušavši u ćeliju, on pogleda u poštanske vreće, a zatim u Artura, i podiže gornju usnu tako da mu se videše zubi. Nije moglo biti sumnje da je čuvar Kolins iz nekog razloga bio protiv Artura. Ali on se nije žurio, imao je dosta meseci na raspolaganju da iskali svoju mržnju, sem toga znao je iz dugog iskustva da će imati više zadovoljstva ako probavi više vremena oko toga. On samo zamišljeno reče:

- Zar ste samo to uradili? Mi ovde ne trpimo lenost.

- Nisam vičan ovom poslu - odgovori Artur. To je i nesvesno rekao takvim tonom kao da je želeo da ga odobrovolji, kao da je shvatao važnost toga da stoji dobro sa čuvarom Kolinsom. On podiže oči, umorne od piljenja pri šivenju, i učini mu se kao da je

čuvar Kolins postao nekako veći. Naročito njegova glava, njegova široka, nakazna glava bila je fantastično uvećana i kao da je pretila. Artur je morao da zasenči oči da bi mogao da gleda u čuvara Kolinsa.

- Bolje da se što pre naviknete na to. - Iako je čuvar Kolins govorio sasvim meko, on mu se unese u lice svojom širokom, nakaznom glavom. - Nemojte misliti da ste izbegli vojsku da bi ste imali udoban posao ovde. Produžite sa šivenjem vreća dok ne čujete zvono.

Artur produži sa šivenjem vreća dok ne ču zvono. On ču zvono u osam sati. Zvonjenje zvona ispuni duboko okno zatvora jakim brujanjem; Artur je znao da pred sobom ima celu noć u kojoj će biti sam.

Sede na ivicu daske i, gledajući u široke crne strelice na svojim pantalonama zemljane boje, poče da povlači kažiprstom po šarama strelica. Zašto su tu utisnute strelice? I sam je bio sav pokriven strelicama; celo njegovo telo, obavijeno nejasnom maglom, slepom obamrlošću, bilo je probijeno mnogim i mnogim širokim crnim strelicama. Imao je čudno sećanje kao da je prestao da postoji, osećanje da je duhovno uništen. Te strelice su ga ubile.

U devet sati svetla se pogasiše i on, pošto je sedeo ošamućen jedan minut u mraku, kao u zanosu pade poleduške na krevet i zaspao.

Ali nije spavao dugo. Odmah posle ponoći probudi ga jaukanje koje ga je bilo uznemirilo i prošle noći. Ovoga puta, međutim, jaukanje nije prestajalo. Bilo je divlje i sasvim izbezumljeno. Artur skoči s kreveta u mraku. Spavanje ga je bilo osvežilo. Bio je opet živ, strahovito i bolno živ, i nije mogao da snosi jaukanje, ni mrak, ni samoću. On viknu povišenim glasom:

- Prestani, prestani, za ime boga, prestani! - i poče da udara pesnicom u vrata svoje ćelije. Vikao je i udarao kao mahnit, i posle jednog minuta ču kako i drugi viču i udaraju. Iz mračnih katakombi galerije podiže se strašna graja i buka od vikanja i udaranja. Ali niko ne obrati pažnju na to, i sva ta graja i buka od vikanja i udaranja postepeno iščeze u mraku i tišini.

Artur je stajao za trenutak obraza pritisnuta uz hladan, zatvoren otvor na vratima, raširenih ruku, dok su mu se grudi dizale i spuštale. Zatim se udalji odatle i poče da korača po ćeliji. Nije bilo prostora za kretanje, a ipak je morao da se kreće, jer mu je bilo nemoguće da bude nepomičan. Pesnice su mu još uvek bile stegnute, nije imao moći da olabavi telo. S vremena na vreme bacao se na dasku, ali uzalud, njegove živčane muke nisu ga

ostavljale na miru. Samo mu je koraćanje pružalo izvesno olakšanje. Morao je da koraća gore-dole po ćeliji.

Još uvek je koraćao kad se začu ključ u bravi. škripa ključa bio je znak da poćinje dan. On skoći na tu škripu i naće se usred ćelije, licem u lice sa ćuvarom Kolinsom. On zadihan reće:

- Nisam mogao da spavam zbog onog jaukanja! Nisam mogao da spavam zbog toga!

- Kakva šteta! - reće Kolins podrugljivo.

- Nisam mogao da spavam! Nisam mogao da spavam! Kakvo je to jaukanje?

- Ovde se ne sme govoriti!

- Kakvo je to jaukanje? Kakvo?

- Ovde se ne sme govoriti, kaćem vam! Ali kad već hoćete da znate, to je jaukao jedan osućenik koji je poludeo. Sad je na posmatranju; poslaće ga u dućevnu bolnicu. Ćutite! Ovde se ne sme govoriti! - Ćuvar Kolins izaće.

Artur stisne ćelo obema rukama, pokućavajući iz sve snage da se savlada. Glava mu klonu, više nije bio u stanju da se drći na nogama. Osećao se smrtno bolestan, nije mogao da jede braćnavu ćorbu koju mu je ćuvar Kolins ostavio po obićaju u zemljanoj ćiniji. Miris braćnave ćorbe gadio mu se. On sede na krevet od daske. Nije mogao da jede tu braćnavu ćorbu.

Odjednom se ću ključ. ćuvar Kolins uće unutra, pogleda Artura i podiće uvis svoju gornju usnu.

- Zašto ne dorućkujete,

Artur ga oćamućeno pogleda.

- Ne mogu.

- Ustanite, kad vam govorim!

Artur ustade.

- Jedite svoj dorućak!

- Ne mogu.

Kolinsova gornja usna, veoma tanka i plava, spusti se.

- Nije vam dovoljno dobro jelo, a? Nije dovoljno fino za zabućanta? Jedite svoj dorućak, zabućante!

Artur oćamućeno odgovori:

- Ne mogu.

Ćuvar Kolins se polako pogladi po bradi. Stvar je već dobro poćinjala.

Znate li šta će vam se desiti? - upita on. - Bićete hranjeni silom, ako ne budete oprezni. Staviće vam se cev u ćdrelo i ćorba će vam se sasuti u stomak, razumete li? Radio sam to i ranije, pa ću ućiniti i ovog puta.

- Žao mi je - reče Artur oborena pogleda. - Ako je jedem, znam da će mi se smučiti.

- Uzmite činiju! - naredi Kolins.

Artur se saže i podiže činiju. Čuvar Kolins ga je posmatrao dok je on to radio. Još od samog početka Kolins je osetio duboku mržnju prema Arturu, jer je ovaj bio odnegovan, obrazovan i gospodin. A postojao je i još jedan razlog. Kolins polako objasni taj razlog.

- Posmatrao sam vas, zabušante. Ja ne volim zabušante. Uzeo sam vas na nišan čim ste došli. Imam sina u rovu, razumete li? To treba da vam objasni dosta, razumete li? To objašnjava zašto ćete morati da pojedete taj doručak. Jedite svoj doručak, zabušante!

Artur počeo da jede brašnavu čorbu. On proguta polovinu tih splaćina, zatim s gađenjem reče:

- Ne mogu. - I čim to reče, smučio mu se i on se pobjuva na cipele čuvara Kolinsa.

Čuvar Kolins sav preblede. On pomisli da se Artur namerno pobjuivao na njegove cipele, pa zaboravi na tehniku svoga sadizma. Bez ikakvog oklevanja udari žestoko Artura po licu.

Artur preblede kao kreda i pogleda čuvara Kolinsa bolnim pogledom.

- Vi to ne smete - reče on bolno dišući. - Prijaviću vas što ste me udarili.

- Hoćete? - Čuvar podiže svoju gornju usnu što je više mogao. - Onda u isto vreme prijavite i ovo! - On zamahnu pesnicom i udari Artura tako jako da ga obori.

Artur pade na cementni pod ćelije i osta nepomičan. On tiho zaječa, a na to se čuvar Kolins, koji se seti svoga sina u rovu, zlurado nasmeši. On obrisao svoje uprljane cipele o Arturov koporan i, držeći još uvek podignutu gornju usnu, izađe iz ćelije. Ključ zaškripa.

GLAVA XXXVII

Onoga dana kad je Artur ležao bez svesti u bari brašnave čorbe na cementnom podu svoje ćelije, Džo je potpuno svesno sedeo za stolom pored zdele ostriga u hotelu Central u Tajnkastlu. Pored ostalih stvari, Džo je nedavno bio otkrio i vrednost ostriga. Ostrige su bile čudna stvar, čudna u svakom pogledu, a naročito čudna po količini koju je čovek mogao da pojede. Džo je mogao bez po muke

da pojede tuce i po kad je bio raspoložen za to, a on je obično bio raspoložen za to. Ali one su zaista bile dobre - sa malo bibera i nekoliko kapi limunova soka. Velike, debele ostrige bile su najbolje.

Mada su se izvesne namirnice, na primer goveđe meso i piletina, mogle dobiti samo u vrlo ograničenim količinama, oni koji su znali da se snađu mogli su uvek, za vreme sezone, dobiti i ostrige u hotelu Central. Što se tiče toga, Džo je mogao dobiti u Centralu gotovo sve što je hteo. Dolazio je tako često da je već bio dobar poznat tamo, svi su trčali oko njega, a glavni kelner, stari Su - njegovo pravo ime bilo je Suhard, ali mu je Džo u svojoj navici srdačnog druželjublja skratio to ime - trčao je brže nego iko. - Zašto ne kupite akcije Krokera i Diksona? - savetovao je Džo uzgred starog Sua pre nekoliko meseci - Ah, nemojte da izgledate tako uplašeni zbog toga, znam da ne špekulišete - otac porodice i sve to, a, Su? - ali ovo je nešto drukčije, treba da kupite sto akcija sporta radi. - Nedelju dana posle toga Su je čekao Džoa na ulazu u trpezariju i, pun zahvalnosti, gotovo na kolenima, odveo ga najboljem stolu.

- U redu, Su, to je sitnica, ne treba da se zahvaljujete. Koliko ste zaradili? Šezdeset funti sterlinga. To će vam biti za cigare za izvesno vreme, a, Su? Ha, ha. U redu, starajte se vi za mene, razumete, pa ću se i ja starati za vas.

Novac je, razmišljao je Džo otvarajući poslednju ostrigu i vešto je spuštajući da mu sklizne niz gušu, zaista najsigurnije sredstvo da se dođe do onoga što čovek želi. Dok je kelner odnosio biseraste ostatke i donosio mu pečenje, on je zadovoljno posmatrao trpezariju. Trpezarija Centrala bila je u to vreme pravo lečilište; čak i nedeljom je bila dupke puna - u taj lokal dolazili su svi ljudi koji su uspevali, poslovni ljudi koji su živeli kao bubrezi u loju. Džo ih je poznavao gotovo sve, Bingama i Havarda, dva člana veća za proizvodnju municije, Snaga, advokata, Ingrama, sopstvenika pivare, Vainrajta, velikog berzijanca, i Peningtona, čiji je specijalitet bio veštački pekmez. Džo je sistematski stvarao veze s bogatim ljudima, sa svakim ko mu je mogao biti od koristi. Lična naklonost nije značila ništa, održavao je prijateljstvo samo sa onima koji su mu mogli biti od pomoći da što bolje uspe u životu, ali je bio tako srdačan u ponašanju, tako druželjubiv da su ga svugde smatrali kao jednog od najboljih ljudi.

Dvojica ljudi koji su sedeli pored prozora spaziše ga. On im klimnu glavom, a oni mu u otpozdrav mahnuše rukom. Džo se nasmeši sa osećanjem tajnog zadovoljstva. Bostok i Stouks bili su

pametna par - da, obadvojica su imali zube mudrosti. Bostok je bio obućar, koji je pre rata imao malu fabriku u istočnom delu varoši i nije radio bogzna kako, međutim, za poslednjih osamnaest meseci Bostok je uspeo da dobije veliki broj ugovora s vojskom. Ali zarada nije poticala toliko od ugovora, mada su ovi bili povoljni, koliko od cipela. U Bostokovim cipelama nije bilo nimalo kože, nijednog santimetra. Bostok je poverio Džou tu tajnu jedne noći u Grofovijskom klubu, kad je bio nešto malo više zagrejan pićem nego obično. Bostok je pravio cipele od neke vrste kore, za koju se jedino moglo tvrditi da nije trajna. Ali to nije ništa marilo, Bostok mu to suzno poveri, cipele su ipak trajale duže nego većina nesrećnika koji su ih nosili. šteta! - Ah, gospoda mi, Džo, zar to nije šteta? - uzviknuo je Bostok u tom času strasne patriotske osećajnosti.

Stouks se bavio krojačkim poslom. Za poslednjih nekoliko meseci kupio je sva imanja u blizini svoje radnje, i sad je uzgred govorio o toj svojoj »fabrici«. Bio je najveći patriota u svom kraju varoši; stalno je govorio o »nacionalnim potrebama«, terao je sve svoje radnice da besplatno rade prekovremeno, smanjio im odmor za vreme ručka, često ih gonio da rade nedeljom do osam sati uveče. I povrh toga, veći deo rada davao je radništvu koje je radilo u svojim stanovima. Plaćao je sedam penija za jedne čakšire, a šiling i po za celu uniformu; vojničke košulje plaćao je dva šilinga tuce, vojničke čakšire peni i četvrt, pojaseve osam penija tuce; igle i konac davale su radnice. A zarada? - Džo halapljivo ovlaži usne. Primera radi da uzmemo pojaseve. Džo je potpuno sigurno znao da ih je Stouks prodavao po osamnaest šilinga tuce, a Stouksa je tuce koštalo svega dva šilinga i deset penija! Gospode, to je bilo sjajno! Ono, istina, neka socijalistička svinja izračunala je da Stouks plaća radništvu koje radi u njegovim ustanovama prosečno svega jedan peni na sat i pokrenula je pitanje u Gradskom veću o nemoralnom iskorišćavanju radništva. Gluposti, pomisli Džo. Nemoralno iskorišćavanje radništva, koješta! Pa, te žene su se borile da dobiju taj posao, zar ne? A i ima ih tušta i tma - eto da čovek samo pogleda dronjave gomile koje stoje i čekaju da dođu na red za margarin! A sem toga, zar nismo u ratu?

Džou je iskustvo pokazalo da ništa nije zgodnije od rata za čoveka koji želi da brzo dođe na pravo mesto. Bar Džo je to pripisivao ratu. U Milingtonovom preduzeću on je uspeo da dođe na pravo mesto; sad su ga se svi plašili. Morgan, Irvin, pa čak i staro zakeralo Dobi. Džo se nasmeši. Zavali se u stolicu i pažljivo skide omot sa havanske cigare. Stouks i Bostok mogli su pušiti

svoje cigare ne skidajući omot, prostački zelenaši, ali on razume te stvari bolje od njih. Odjednom on sede uspravno da bi pozdravio Džima Mosona, koga vide da dolazi. Očekivao je da će Moson, koji je uvek ručavao kod kuće nedeljom, doći oko dva sata.

Džim polako prođe između stolova prepune trpezarije i sede za Džooov sto. Njegove teške, duboke usađene oči podigoše se prema Džou, i Džo mu ćuteći otpozdravi klimanjem glave: pozdrav dvojice ljudi koji su znali šta je šta. Nastade pauza za vreme koje je Moson s dosadom gledao po restoranu.

- Viski, Džime? - upita najzad Džo.

Džim zavrte glavom i zevnu. Ponovo nastaje ćutanje. - Kako izgleda?

- Ne tako rđavo. - Džo polako izvadi ceduljicu iz džepa prsluka.

- Proizvodnja prošle nedelje: dve stotine tona šrapnela, deset hiljada Milovih bombi, hiljadu bombi za izazivanje požara, znate, i hiljadu i pet stotina osamnaestofuntovnjaka.

- Gospode! - reče Džim, zatim bez uzbuđenja pruži ruku i uze čačkalicu iz malog staklenog suda. - Ako ne pazite, vi ćete brzo privesti rat kraju s tolikom proizvodnjom.

Džo se oprezno iskezi. - Ne brinite se, Džime. Neke od tih granata ne bi mogle razbiti ni kokosov orah. Gospode, nikad nismo imali toliko neuspelih livova kao prošle nedelje. To je zbog materijala koji ste mi prodali prošli put, Džime. Polovina toga materijala nije ni za šta. To gvožđe je mekano kao sir. Morali smo da začepimo rupe ilovačom i da ih dvaput bojadišemo.

- Ah! - uzdahnu Džim. - Znači, taj materijal zaista nije ni za šta?

- To znate i sami, Džime. Ako meci uopšte izađu u celosti iz cevi, raspašće se posle nekoliko metara.

- Šteta! - složi se Džim, zanimajući se čačkalicom. Zatim ga upita: - Koliko vam treba toga gvožđa ove nedelje?

Nakrivivši glavu kao da razmišlja, Džo odgovori:

- Pa, pošaljite mi sto pedeset tona.

Moson klimnu glavom.

- I, slušajte, Džime - produži Džo - stavite u račun za ovu nedelju da je bilo tri stotine i pedeset tona.

- Džimove zagonetne oči upitaše: da to ne bude opasno? Ne treba da prenađimo - reče on najzad zamišljeno. - Treba biti oprezan zbog Dobija.

- Ah, Dobi je moja briga! Po računu on nije u stanju da zna šta i koliko je doneseno u livnicu. Kad god mu je zbir tačan, on misli da je sve u redu. - Možda je Džo govorio sa izvesnim gnevom, jer su njegovi prvi probni pokušaji da korumpira Dobija, toga

ćoškastog, zacvikerenog, ćudljivog blagajnika, bili sasvim neuspešni. Srećom, Dobi se, mada nepodmitljiv, mogao lako prevariti. Sve njegove misli bile su usredsređene na račune, ali on nije znao ništa o praktičnoj strani. Već mesecima Džo je uspešno svršavao ove zabavne male poslove sa Mosonom. Danas, na primer, poručio je isto pedeset tona gvožđa, ali račun, koji će on parafirati kao tačan, glasiće na tri stotine i pedeset tona.

Dobi će platiti za tri stotine i pedeset tona, a Moson i Džo podeliće na pola svotu isplaćenu za dve stotine tona po ceni od sedam funti sterlinga tona. Malenkost od hiljadu i četiri stotine funti sterlinga! To je bio, možda, samo jedan od sporednih rezultata zajedničkih pothvata Džima i Džoa, ali je ta malenkost ipak bila dovoljna da izazove u njima zahvalnost što je nastao rat.

Pošto je posao povoljno završen, Moson se zavalio u svojoj stolici, nežno se držeći za trbuh. Ćutanje.

- Ona dvojica dolaze ovamo - izjavi on najzad.

Stouks i Bostok su bili ustali i sada priđoše njihovom stolu. Obadvojica su bili crveni u licu od jela i pića, srećni i važni. Stouks pruži svoju kutiju sa cigarama Džou i Mosonu. Kad Džo ostavi svoju polupopušenu havansku cigaru i saže se da izabere cigaru iz zlatom oivičene kutije od krokodilske kože, Stouks sasvim nepotrebno namignu i reče:

- Nema potrebe da ih mirišete, one me koštaju pola dolara komad.

- Bogami, sadašnje cene nisu šala - vrlo svečano reče Bostok. Bio je popio samo četiri rakije. Njihao se pomalo, ali je bio savršeno ozbiljan. - Zna li da jedno prokleta jaje košta pet penija? To nije skupo za vas - reče Džo.

- Ja i ne jedem jaja - reče Bostok. - Smući mi se od njih, a i suviše sam zauzet. Sad kupujem sebi jednu veliku kuću u Kentonu, žena i kći to žele. Ah, žene, žene! Ali šta hoću da kažem, to je, kako će, do đavola, rat da se produži ako jedno jaje košta pet penija?

Sekući svoju cigaru, Moson reče:

- Možete se osigurati protiv tog rizika. Ja sam to uradio. Petnaest odsto u slučaju svršetka rata ove godine. To vredi uraditi.

Bostok odgovori vrlo trezveno:

- Ja govorim o jajima, Džime.

Stouks namignu na Džoa i reče:

- Zašto kokoška prelazi preko puta?

Bostok pogleda Stouksa i reče vrlo svečano:

- Brbljivče!

- Vi ste brbljivac - odgovori Stouks i prijateljski se uhvati za Bostokovo rame da se ne bi njihao.

Instiktivno, Džo i Moson izmenjaše poglede pune prezrenja: Stouks i Bostok nisu bili dorasli bogatstvu koje su stekli, nisu znali kako da se ponašaju, bili su hvalisavci, oni neće moći da idu ukorak s prilikama, jednog dana lako se može desiti da njihov uspeh nestane kao dim. Džooovo mišljenje o samom sebi bilo je duboko polaskano tom nemom izmenom mišljenja između Mosona i njega. On počeo gotovo da prezire Stouksa i Bostoka, sada je on bio iznad njih, daleko iznad obadvojice. On sladostrasno steže cigaru usnama, a zatim pusti podrugljiv dim.

- Šta ćete da radite posle podne, Džime? - dobrodušno upita Stouks.

Moson upitno pogleda u Džoa i reče:

- Mislim da ćemo ići u Grofovijski klub.

- I nama se ide tamo - reče Bostok. - Hajdemo svi zajedno u klub.

Džo i Moson ustadoše i svi u grupi uputiše se vratima trpezarije. Devojka-pikolo uslužno okrete vrata toj četvorici pobedonosnih muškaraca, tim raskošno obučenim i dobro uhranjenim gospodarima vasiona. Oni su činili upadljiv utisak na glavnim stepenicama restorana. Džo je bio malo zastao pozadi, nameštajući svoj plavi, svileni šal. Moson mu se prisno obrati:

- Hajte, Džo; igraćemo karte učetvoro.

Džo sa žaljenjem pogleda u svoj sat od platine koji je nosio na ruci.

- Žalim, Džime, imam posla.

Bostok zavrišta od smeha i pripreti debelim kažiprstom:

- To je suknja, to je dama koja se zove Braun.

Džo zavrte glavom.

- Posao - reče on prijateljski.

- Posao u vezi s ratom - reče Stouks s nestašnim osmehom.

Oni ga pogledaše sa zavišću.

- Zdravo, onda - reče Bostok. - Moj rukoljub, moj rukoljub, do viđenja!

Moson, Bostok i Stouks uputiše se u pravcu kluba. Džo ih je posmatrao za trenutak, a zatim siđe niz pločnik i brzim koracima priđe svom automobilu. Sede i potera u pravcu Virtleja: bio je obećao da ode do kantine po Lauru. Terao je zamišljeno kroz ulice, koje su bile mirne, jer je bila nedelja, glava mu je bila puna Mosonovog plana, novca, posla, granata, čelika, a i želudac mu je bio pun bogate hrane i pića, osećao se vrlo ugodno i sa

zadovoljstvom je mislio na popodne koje ga je čekalo. On se nasmeši samozadovoljnim osmehom. Laura je bila onakva kakva je trebalo da bude, on joj je dosta dugovao. Ona mu je pokazala mnoge stvari, od veštine vezivanja mašne za frak pa do kraja gde je našao mali udobni stan u kome je stanovao već šest meseci. Ona ga je naučila otmenosti i uglađenosti. Pričinjavalo joj je zadovoljstvo da učini nešto za njega, kao, na primer, da ga začlani u Grofovijski klub i da diskretno udesi da ga pozivaju u goste Havardovi, Peningtonovi, pa čak i gospođa Džon Ratlej. Bila je sasvim luda za njim. Njegov osmeh postade još širi. Sad je potpuno shvatio Lauru. Uvek je laskao sebi da p o z n a j e žene: uplašene, hladne - kakve su bile najčešće - »pretvarala«; ali nikad ranije nije sreo tip sličan Lauri. Nije čudno što nije mogla da mu se odlučno odupre, ili, bolje reći, što nije mogla da se odupre samoj sebi.

Kad je skrenuo na trg ispod fabrike municije u Virtleju - iz očiglednih razloga oni su se uvek tu sastajali - Laura se pojavi iza suprotnog ugla idući otmenim hodom. Njena tačnost mu se dopadala. On skide šešir i, ne izlazeći iz automobila, otvori joj vrata. Laura uđe i on bez reči potera u pravcu svoga stana.

Nekoliko minuta nisu ništa govorili; to je bilo ćutanje potpune prisnosti. Voleo je da je ima pored sebe, ona je uvek izgledala otmeno, plavi kostimi su joj odlično stajali. Njegovo osećanje prema njoj bilo je osećanje muža prema ženi koju još voli. Naravno, više nije bilo onog prvobitnog uzbuđenja, sama svest da mu je ona potpuno naklonjena otupljivala je njegov prohtev.

- Gde si ručao? - upita ona najzad.

- U Centralu - odgovori on. - A ti?

- Pojela sam sandvič sa slaninom u kantini.

On se blago nasmeja: znao je da se nije mnogo interesovala za hranu.

- Zar ti još nije dosadilo to mesto? - upita on.

- Stajati i služiti hranu radnicima!

- Ne - odgovori ona zamišljeno. - Godi mi da mislim kako je u meni ostalo još nekih pristojnih instinkata.

On se opet nasmeja, napusti taj predmet, i oni počеше da govore o običnim stvarima dok nisu stigli do drugog kraja Ulice Nordern, gde se, u mirnom luku iza glavne ulice, nalazio Džooov stan. Taj stan se sastojao od donje polovine kuće podeljene na dva stana i imao je visoke sobe, kamine i udubljenja u zidovima. Bašte ispred i pozadi kuće pojačavale su utisak prostranstva, Laura mu je namestila stan vrlo ukusno - Laura se mnogo interesovala za takve stvari. Stan se lako održavao u redu, jedna devojkica dolazila je

svako prepodne; a kako je stan bio čitavih osam kilometara udaljen od Jaroua, bio je sasvim bezopasan za održavanje njihovog odnosa. Za one koji su je videli da dolazi i odlazi Laura je bila Džoova sestra.

Džo otključa vrata i uđe sa Laurom. On odvrnu električnu peč u salonu, sede i poče da se izuva. Laura nasu sebi čašu mleka i poče da je pije stojeći i gledajući u Džoova leđa.

- Hoćeš li jedan viski sa sodom? - upita ona.

- Ne, nisam za viski. - On uze nedeljne novine i otvori finansijsku stranu.

Ona ga je ćuteći merila pogledom i pila mleko. Zatim je nekoliko minuta išla tamo-amo po sobi nameštajući ovo ili ono, kao da je očekivala da on kaže nešto a onda je neprimetno izašla u susednu spavaću sobu. Čuo ju je da se kreće po sobi i skida, te spusti novine i jedva primetno se nasmeši. Išli su u krevet svake nedelje posle podne, mimo i pristojno, kao što svet ide u crkvu, ali u poslednje vreme, otkako je njegova želja bila manje vatrena, zabavljalo ga je da se »malo šali« sa Laurom. Sada je oklevao čitavih pola sata pre nego što je, sa očiglednim zevanjem, otišao u spavaću sobu.

Laura je ležala poleduške u njegovom krevetu, u jednostavnoj beloj noćnoj košulji od lepog materijala i kroja, kosa joj je bila divno nameštena, odelo pažljivo savijeno na stolici, njen laki miris osećao se u sobi kao poziv. Morao je priznati da je otmena. Pre nedelju dana imao je malu pustolovinu sa jednom radnicom u fabrici municije u Virtleju - u stvari bio je otišao s njom njenoj kući - oh, sasvim krasnom i čistom devojkom, bez sumnje - privukla ga ta svetla plavuša posle crnomanjaste Laure - ali njena prosta noćna košulja i siromašni krevetski čaršavi nekako su ga ispunili gađenjem. Da, nije bilo sumnje da ga je Laura vaspitala. Jasno je, najbolji način da se nauči lepo ponašanje jeste da se spava sa dobro odgojenom ženom.

On se olako svlačio, svestan da ga Laura posmatra, i dugo vremena nameštao na ormančiću ključeve, zlatnu tabakeru i srebrn novac. Čak je stajao izvesno vreme u košulji i gaćama i zainteresovano brojao srebrn novac pre nego što je prišao i seo na ivicu kreveta.

- Da nisi slučajno rešavao koliko novaca da mi daš? - upita ga ona uzdržanim glasom.

On prsnu u gromoglasan smeh, radostan što može na taj način da izrazi veselost koja je ključala u njemu.

- Zaista, Džo - produži ona ironično - baš sam razmišljala o tome kako sam od nas dvoje ja ta koja uvek daje. Tabakeru, sat, dugmad

za manžetne, sve te male poklone, upotrebu automobila. Ti si čak iskamčio od mene i ovaj nameštaj. Oh, znam, ti uvek nameravaš da mi daš ček, i sve mi je jedno da li ćeš to učiniti ili ne. Nadam se da nisam sitničar. Rekla sam ti ovo samo zato što se često pitam da li ti shvataš šta sam ja sve u ovom ili onom pogledu učinila za tebe.

U odličnom raspoloženju, on opipa svoje mišice.

- Pa - reče on - učinila si zato što ti je bila volja da to učiniš.

- Dakle, tako ti gledaš na to? - Ona začuta. - Kad pomislim kako je sve to počelo. Onog jutra kad si došao za one prepise računa. Trenutak lude slabosti i sad ovo.

- Ah, iskezi se on - desilo bi se isto u svakom slučaju. Znaš i sama da luduješ za mnom.

- Kakav divan izraz! Znaš, Džo, zaista verujem da nimalo ne mariš za mene. Samo si me iskorišćavao, iskoristio si me što si više mogao, iskoristio me da bi napredovao...

- Pa zar nisam i tebi bio od neke koristi?

Ćutanje.

- Ti si majstor - reče ona polako - u tome da izazoveš u meni mržnju prema samoj sebi.

- Ah, ne govori tako, Laura - usprotivi se on, i zatim skide košulju i uvuče se u krevet pored nje. Ona. uzdahnu, gotovo zaječa zbog svoje slabosti i želje, zatim se okrete k njemu i predade mu se.

Posle su spavali oko jedan sat. Džo prilično nemimo, jer ga je uvek ljutilo što se ona pripijala uz njega i pošto je njegova želja zadovoljena. Za vreme njihovih prvih dana godilo je njegovoj sujeti da joj pokazuje svoju muškost, da ističe snagu svog čvrstog tela u poređenju sa Stenlijevom očiglednom mlitavošću, ali sada je već bio umoran od toga, nije imao nameru da zbog nje iscrpljuje rezerve svoje fizičke snage. Kad ona otvori oči i pogleda u njega, on joj preko jastuka odvрати donekle podrugljivim pogledom.

- Zar me ne voliš više, Džo? - upita ona.

- Znaš da te volim.

Ona uzdahnu i obori pogled.

- Ah! - ote se iz njenih grudi.

- Šta je?

- Ništa. U stanju si da budeš mrzak kad hoćeš. Ponekad zbog tebe izgledam samoj sebi užasna.

- Ćutanje. - Pa možda i jesam užasna, ali šta ja tu mogu.

On produži da gleda u nju, svestan svog unutrašnjeg cerekanje, koje ga nije napuštalo ceo dan. Bio je već dospelo dotle da je uživao

osmatrajući igru osećanja na njenom licu. Naročito je osmatrao njeno lice u trenucima ekstaze; to mu je laskalo u njegovom osećanju važnosti, osećanju da je prouzrokovao njene unutrašnje uzburkanosti. Da je on »gospodar«, kako je on to nazivao, tu nije bilo sumnje. Još uvek mu se dopadala, naravno, ali je bilo dobro da ona ponekad oseti da zavisi od njega. Sada, pošto je video da je Laura raspoložena za nežnosti, on počeo da izigrava veselu šaljivost.

- Mislim da je vreme da pijemo čaj - reče on.

- Strašno sam žedan.

On počeo da se keži, kad odjednom zazvoni telefon. Kezeći se još uvek, nađe se preko kreveta i dohvati slušalicu.

Alo! - reče on. - Da, ovde gospodin Goulan. Da, Morgane... Da... ne znam, ne, nemam pojma... šta - Džooov glas se promeni. Nastade oduže ćutanje s njegove strane. - Kako... Gospode bože, to je nemoguće.. telegram je, kažete, došao u kancelariju... Da, Morgane... Da, naravno... Odmah ću doći tamo. Da, doći ću lično.

Džoo ostavi slušalicu i polako se vrati na svoje mesto u krevetu. Nastade ćutanje.

- Šta je to bilo? - upita Laura.

- Pa - Džoo se nakašlja. - Vidiš...

- Šta p a?

On je oklevao, čupkajući ivicu čaršava.

- Baš sad je stigao telegram u kancelariju.

Laura se podiže u krevetu i odjednom reče:

- Stenli?

- Nije ništa - brzo reče Džoo. - Sasvim mu je dobro, samo je živčano poremećen usled eksplozije granate u njegovoj blizini.

- Živčano poremećen - ponovi Laura i usne joj prebledеше.

- To je sve - odgovori on. - Ništa više.

Laura pritisnu čelo rukom.

- Ah, bože! - reče ona jedva čujnim glasom.

- Znala sam da će se desiti tako nešto, znala sam! Znala sam!

- Ali to nije ništa - ponovi on. - Nemoj da se uznemiruješ. Nije ozleđen. Samo ga je bila zatrpala granata prilikom eksplozije, pa ga šalju kući da se oporavi. On nije ranjen. Kažem ti, to nije ništa.

- On pokušava da je uhvati za ruku, ali ona je trže.

- Ostavi me! - reče i briznu u plač. - Ostavi me...

- Ali on čak nije ni ranjen...

Ona se odjednom okrete od njega, skoči iz kreveta i, jecajući, skide noćnu košulju. Zatim se nađe svojim nagim belim telom nad stolicu i počeo brzo da uzima odelo i da se oblači.

- Ali, Laura - usprotivi se on. Nikad je ranije nije video da plače.

Ćuti, ma šta da kažeš, samo ćeš pogoršati stvar. Učinio si nešto meni. Učinio si da mrzim samu sebe. A sad Stenli... ah, bože... Ona brzo navuče kaput, zgrabi šešir i, gologlava, istrča jecajući iz sobe.

On ostade nalakćen jedan minut, zatim sleže golim ramenima, zevnu, pruži ruku te uze cigaretu s noćnog stočića i zapali je.

GLAVA XXXVIII

Bilo je proleće godine 1916, napunilo se skoro četrnaest meseci otkako su Hilda i Greis došle u London da budu bolničarke, a Hilda je bila srećnija nego ikad u životu. Čudna promena kod njenog oca, bolni odjeci nesreće u Neptunu, sva mračna drama u vezi sa Arturovim hapšenjem, opisani u tužnim pismima tetke Kare, uticali su na nju vrlo malo. Kad je Greis, sva uplakana, došla i rekla joj: - Oh, Hilda, moramo učiniti nešto za Artura. Ne možemo ostati ovde i dozvoliti da se tako događa - Hilda je oštro odgovorila: - Šta možemo mi da radimo? Ništa, sem da se držimo daleko od svega toga. - Kad god bi Greis pokušala da pokrene to pitanje, Hilda bi je oštro presekla.

Kuća lorda Kela nalazila se na Trgu Belgreiv. Bila je to ogromna zgrada, koju su - izuzev lepih kristalnih svećnjaka i nekoliko slika i goblena - sasvim ispraznili i pretvorili u vrlo podesnu bolnicu. Kuća je imala šest ogromnih, visokih soba sa politiranim hrastovim podovima, svaka od njih bila je kao osrednja dvorana za igranke; one su pretvorene u bolesničke sobe. Velika zimska bašta pozadi kuće pretvorena je bila u operacionu dvoranu, i tu je Hilda proživela svoje najsrećnije časove.

Hilda je neobično brzo napredovala; za šest meseci temeljno je naučila ono što osrednja bolničarka nauči tek u toku trogodišnje obuke. Gospođica Gibbs, upraviteljica bolnice, već je bila stekla mišljenje da je Hilda nešto sasvim naročito. Gospođica Gibbs je preporučila Hildu za operacionu dvoranu, i Hilda je premeštena tamo. Hildine osobine bile su baš onakve kakve su bile potrebne za operacionu dvoranu. Tiha, samopouzdana i tačna, Hilda je radila u toj operacionoj dvorani savesno i savršeno pravilno. Hilda je, istina, svoje slobodno vreme provodila u ozbiljnom učenju, ali je, u stvari, njeno savršenstvo poticalo od njenog instinkta i njene naravi. Dovoljno je bilo pogledati Hildu, pa videti da je za nju bilo nemoguće da pogreši. Gospodin Nes je nekoliko puta za vreme njene prve nedelje u operacionoj dvorani pogledao Hildu svojim

brzim, prodornim pogledom, i to uvek kad je Hilda unapred naslutila šta mu treba. Nes je bio glavni hirurg, kratak, strog, svetloplav čovek, koji se strašno znojio za vreme rada, ali je bio pravo čudo u trbušnoj hirurgiji. Docnije je mimo rekao gospođici Gibbs da bi Hilda uskoro mogla biti vrlo korisna kao bolničarka u operacionoj dvorani.

Kad je Hildi saopšteno Nesovo interesovanje za njen rad, ona ne pokaza nikakvo ushićenje - ta izvanredna počast, kako je to gospođica Gibbs rekla, nije nimalo uzбудila Hildu. Osetila je kratak treptaj unutrašnjeg zadovoljstva, koji je odmah potisnula, ali nije bila savladana tim saopštenjem. Uspeh je pojačao Hildinu odluku i još više je podstakao da radi na ostvarenju svog cilja. Kad je stajala pored Nesa i posmatrala ga kako seče, spaja i ušiva, ona nije mislila o vremenu kada će mu kao bolničarka operacione dvorane intimno pomagati u tom njegovom radu. Ne, ona je posmatrala Nesa kako operiše, a misli su joj bile usredsređene na dan kad će ona lično vršiti operacije. To je bila Hildina ambicija, ona je uvek želela da bude doktor-hirurg. Uvek. Bila je možda malo odočnila, ali je bila još mlada; imala je svega dvadeset i pet godina. I otkako se onako čudno oslobodila Brežuljka, Hilda se bila zaklela da je ništa neće sprečiti da postigne svoj cilj. Bila je srećna - imala je cilj, imala svoj posao i imala Greis.

Greis nije tako sjajno uspela kao Hilda, u stvari, Greis uopšte nije uspela. Aljkava, netačna, neuredna - sirota Greis nije imala nijednu od osobina potrebnih za uspeh. Dok se Hilda kao raketa podigla do vrtoglavih visina operacione dvorane, dotle je Greis ostala da riba patose u prizemlju. Greisi je to bilo svejedno. Greis je bila savršeno zadovoljna, tako zadovoljna da ju je gospođica Gibbs dvaput zvala i prekorela što je u bolničkoj sobi davala čaj ženama bolesnika i što je jednom krišom odnela cigarete naredniku koji je disciplinski kažnjen da ne puši zato što je psovao bolničarku. Greis je, kako je to gospođica Gibbs bez ustezanja rekla, bila nesposobna. Od Greise neće biti nikad ništa, rekla je gospođica Gibbs, ako iz osnova ne izmeni svoje ponašanje.

Ali u tom ponašanju bila je sva Greis; i izgleda da niko, sem gospođice Gibbs i Hilde, nije želeo da ga Greis promeni. Greis je bila vrlo omiljena kod ostalih bolničarki. U domu bolničarki, jednoj kući u Ulici Sloun, udaljenoj oko pola kilometra, uvek je neko dolazio u Greisinu neurednu, malu sobu da traži ili ponudi cigaretu, časopis Bajstender, gramofonsku ploču ili jednu od tobožnjih čokolada ratne proizvodnje. Ili je dolazio da pozove Greis na čaj, ili u bioskop, ili da se upozna sa nečijim bratom koji je

došao kući na odsustvo.

Hilda je mrzela sve to. U njenu strogo urednu sobu nije dolazio niko, a i Hilda nije želela da joj niko dođe, niko sem Greise. Da, Hilda je želela Greisu, svim srcem svojim želela je da ona bude samo njena. Ona je nastojala da prilikom prijateljskih poseta Greisi stvori ledenu atmosferu, nastojala da preseče Greisina prijateljstva u pupoljku.

- Zašto - reče joj ona prezrivim glasom jednog jutra krajem marta - zašto moraš da izlaziš sa tom kreaturom, tom Montgomeri?

- Pa, Monta nije tako rđava, Hilda - izvinjavala se Greis - samo smo išle u Kardomu.

- Ta žena je nemoguća! - reče Hilda ljubomorno. - Idući put kad budeš imala slobodnog vremena moraš izaći sa mnom. Ja ću to udesiti.

Hilda je udešavala većinu stvari za Greisu, i produžila je u svojoj prisvajačkoj ljubavi, da joj zapoveda. A Greis se - prirodna, jednostavna i slatke naravi kao i uvek - radosno pokoravala.

Međutim, Greis se nije htela pokoriti Hildi u pogledu pisama. Greis se nije prepirala niti protivrečila. Na ovoj tački ona je prosto odbila da se pokori Hildi. A ta pisma su duboko zabrinjavala Hildu. Svake nedelje, a ponekad i dvaput nedeljno, iz Francuske su stizala pisma s vojničkom poštanskom markom, adresovana istim rukopisom, muškim rukopisom. Hilda je videla da se Greis stalno dopisuje s nekim na frontu, i najzad to više nije mogla da podnese. Jednog aprilskog večera, kad se sa Greisom vraćala u dom kroz mračne ulice, Hilda reče:

- Opet si dobila pismo danas, opet pismo iz Francuske?

Gledajući ukočeno u pločnik ispred sebe, Greis odgovori:

- Da.

Zbog uzbuđenja Hildino držanje je bilo još hladnije i strože.

- Ko ti to piše?

Greis ne odgovori odmah. Ona brzo pocrvene u mraku, ali zatim reče - Greis nije znala za lukavstvo ni varanje.

- Dan Tisdeil.

- Dan Tisdeil! - Hildin glas bio je pun iznenađenja i preziranja. - Hoćeš reći Tisdeil, Tisdeil, pekarev sin?

Greis odgovori vrlo prosto:

- Da.

- Gospode bože! - planu Hilda. - Ne misliš, valjda, da kažeš - e, nikad još u svom životu nisam čula za nešto tako idiotsko.

- Zašto idiotsko?

- Zašto? - podrugljivo upita Hilda. - Zbilja zašto? Zar ne misliš

da je to ponižavajuće biti u romantičnim odnosima sa takvom jednom prostačinom kao što je taj pekarev sin?

Greis preblede, glas joj postade vrlo tih.

- Možeš da govoriš neljubazne stvari, Hilda - reče ona - ali Dan Tisdeil nema čega da se stidi. On mi piše najlepša pisma koja sam ikad dobijala u životu. Mislim da nema ničeg ponižavajućeg u tome.

- Ti misliš da nema - prekorno reče Hilda. - A ja mislim da ima. I neću dozvoliti da se ponašaš kao zacopana učenica. Ima već veliki broj glupih žena koje su se žrtvovale svojim ratnim herojima! Ah, to je odvratno, odvratno! Moraš prestati sa tim pismima!

Greis zavrte glavom.

- Žalim, Hilda.

- Moraš, kažem ti.

Greis opet zavrte glavom.

- Neću - reče ona. Greisine oči bile su pune suza, ali glas joj je bio tako odlučan da otera Hildin gnev i sasvim je uplaši.

Hilda ne reče ništa više to večer, ali zauze naročit stav i pokuša njime da natera Greisu na poslušnost. Bila je hladna prema Greisi, obraćala joj se oštro i kratko, ili se sa izrazom podrugljivog preziranja pravila da je i ne primećuje. To je trajalo dve nedelje, međutim, pisma su i dalje stizala.

Zatim, u potajnom strahu, Hilda odjednom promeni svoje držanje. Potpuno se raskravi, izvini se Greisi, poče da je miluje i mazi i odvede je u Kardomu - kafanu koju su bolničarke najradije posećivale - da je časti najboljim čajem koji se, novcem i Hildinim uticajem kod sopstvenice, mogao dobiti. Celu nedelju dana Hilda je ugađala Greisi, a Greis je primala to ugađanje isto onako pokorno kao što je bila primila i grdnju. Zatim Hilda još jednom pokuša da nagovori Greisu da prestane da piše Danu. Ali uzalud, sasvim uzalud, Greis nije htela da pristane na to.

Hilda je motrila na ta pisma, ta mrska, večita pisma. Svako jutro išla je rano, sa osećanjem mržnje, da gleda policu za pisma, i jednog jutra u junu mesecu ona se trže od iznenađenja kad spazi da na pismu koje je stiglo tog jutra stoji žig Loubare.

Ona zaustavi Greisu posle doručka. Obuzdanim glasom je upita:

- Je li ranjen?

- Da - reče Greis gledajući u stranu.

- Teško? Ne.

- U bolnici?

- Da.

Duboko u duši Hilda oseti tajno veliko olakšanje - Loubara je daleko, vrlo daleko; pošto rana nije teška, Dan će se uskoro vratiti u Francusku. Međutim, napuživši usne, ona podrugljivo reče:

- Trebalo je, naravno, da bude donesen ovamo. To se tako dešava u najboljim petparačkim romanima.

Greis se brzo okrete. Ali pre nego što je mogla da ode, Hilda produži:

- Bilo bi tako divno za njega, kad se probudi posle narkoze, da te vidi pored svog kreveta gotovu da ga zagrliš.

Drhtanje u Hildinom glasu pokazivalo je koliko je Hildu bolelo da to kaže - strašno bolelo. Ali je morala da kaže. Gorela je od ljubomore. Greis ne odgovori Hildi. Ona ode u bolesničku sobu noseći Danovo pismo u džepu svoje kecelje. Pročitala ga je nekoliko puta dok je bila na dužnosti.

Dan je u velikoj bici kod Some bio ranjen u levu podlakticu i ručni zglobov. Ozdraviće vrlo brzo, pisao je, ruka ga nimalo ne boli, samo privremeno neće moći da se služi šakom.

- Danova pisma postala su neredovna krajem jula, ali poslednjeg dana u mesecu, kad je Greis išla uveče niz Ulicu Sloun, ona vide kako neko u uniformi, sa rukom u zavoju, stoji preko puta doma. Bila je sama i išla je prilično polako, jer je bila umorna i ražalošćena mislima o Arturu i promenama kod kuće u Sliskeilu. Toga jednog puta sve joj je izgledalo tužno. Gospođice Gibbs održala joj je još jednu pridiku zbog njene neurednosti, a bila je zabrinuta i što joj Dan ne piše - čudo jedno koliko se bila navikla na ta Danova pisma! Kad vide tu priliku u uniformi, ona stade, ali nije bila sasvim sigurna. A zatim odjednom postade sigurna. Srce joj jače zakuca. To je bio Dan. On pređe preko ulice i pozdravi je po vojnički. Dan! Mislila sam... da, mislila sam da ste to vi. - Lice joj je bilo ozareno radošću što ga vidi. Više se nije osećala umorna; sasvim zaboravljajući na umor i tugu, ona mu pruži ruku.

On se bez reči stidljivo rukova s njom. Njegov stid od nje bio je gotovo kao bolest, izgledalo je kao da se gotovo boji da je gleda. Greis nikad ranije nije videla nikoga ko se plašio nje, to je bilo tako smešno da joj se i smejalo i plakalo. Brzo, pre nego što bi učinila takvu glupost, ona reče:

- Jeste li čekali, Dane? Zašto niste otišli u dom?

- Nisam hteo da vam budem na smetnji. Mislio sam da ću moći da razgovaram s vama jedan minut kad se budete vraćali u dom.

- Jedan minut! - Ona se opet nasmeši. Iznenada pogleda u njegovu ranjenu ruku.

- Kako je vaša ruka?

- Imali su muka sa ručnim zglobovima... sa žilama - odgovori on. - Poslat sam ovde, u Langmanovu kliniku, radi ortopedskog lečenja. U toj klinici leče elektricitetom i nekom novom mašinom za vežbanje. Ovde ću biti šest nedelja na lečenju pre nego što budem mogao otići natrag na front.

- šest nedelja!

Njen uzvik radosti gotovo ga uveri. On zbunjeno reče:

- Mislio sam da li biste, hoću reći, ako ne biste imali ništa protiv... ako nemate ništa bolje da radite...

- Ne - reče ona brzo - nemam ništa protiv. I nemam ništa bolje da radim. - Ona začuta, gledajući ga radosnim očima. Kosa joj je bila smešno ispala ispod bolničke kape, na obrazu joj se jasno mogla videti mrlja. - Sutra ću biti slobodna dva sata. Da idemo na čaj?

On se nasmeja, oči su mu još uvek gledale u zemlju:

- To sam hteo da vas pitam.

- Znam, znam, sama sam sebe pozvala, to je strašno, - produži ona - ali, oh, Dane, tako sam radosna! Stotine stvari možemo raditi za vreme šest nedelja. - Ona začuta za trenutak. - Da nema neka druga devojka kojoj ste pisali i s kojom želite da izlazite?

On podiže oči tako snuždeno da je sada na nju bio red da se nasmeje. Ona se srećno nasmeja. Bilo je divno biti opet s Danom. Dan je uvek bio najbolji drug još od onih ranih dana kad ju je vozio u kamionu uz aleju i terao je da uzme najbolju krofnu iz korpe. To je bio onaj isti Dan koji je pravio svirale za nju, pokazao joj žutovoljkinino gnezdo u Sluis Dinu i doneo žetveni venac sa Avorijeovog majura. I, uprkos svoje poručničke uniforme i ruke u zavoju, Dan nije bio nimalo drukčiji nego u onim dobrim starim danima. Znala je da je trebalo da se vrati s fronta vrlo odsečan i strog, potpuno izmenjen i spolja i iznutra. Ali Dana je, kao i nju, bilo nemoguće izmeniti, ostao je onaj isti stidljivi i skromni Dan. Greis nije ni slutila da je zaljubljena u Dana, ali je znala da, otkako je otišla iz Brežuljka, nijednom nije bila tako srećna kao sada. Ona mu pruži ruku.

- Sutra u tri, Dane. Čekajte me napolju, ali nemojte da dolazite suviše blizu, jer bi me mogli otpustiti zbog vas. - Ona otrča uz stepenice pre nego što je on mogao da joj odgovori.

Sastali su se idućeg dana u tri sata i otišli na čaj u novi Harisov lokal u Oksfordskoj ulici. Razgovarali su i razgovarali.

Kad god bi se oslobodio svoje stidljivosti, Dan je govorio zanimljivije nego iko - tako je bar Greis mislila - a želeo je i da ona govori i slušao je s velikim interesovanjem sve što bi pričala, što je

Greisi izgledalo neobično i prijatno. Podstaknuta njegovim interesovanjem, poveri mu sve svoje brige o Arturu i svom ocu. On ju je slušao čuteći i sa saosećanjem.

- Stvari kod kuće ne stoje kako treba otkako se desila ona nesreća u rudniku, Dane - završi ona ozbiljnih i tužnih očiju. - Više mi to ne izgleda isto mesto. Nikako ne mogu da zamislim da ću se ikad opet vratiti tamo.

On klimnu glavom.

- Razumem vas, Greis.

Ona se ozbiljno zagleda u njega: - Hoćete li se vi vraćati u Neptun, Dane? Ah, bilo bi mi mrsko da mislim kako ćete se vratiti u onaj užasni rudnik.

- Pa - odgovori on - mislim da mi je dosta rudnika. Vidite, imao sam vremena da razmislim o svemu. Nikad nisam ni voleo da budem tamo - ali, ah, šta vredi opet govoriti o tome? To je rečeno toliko puta... znate, ona nesreća i sve to. - On malo počuta. - Ako preživim rat, voleo bih da budem farmer.

- Da, Dane.

Produžili su da razgovaraju. Razgovarali su tako dugo da je kelnerica dvaput dolazila da ih oholo upita treba li im još štogod.

Posle su otišli da šetaju po Hajd parku. Iznenadili su se kad je pre došlo pet sati. Pre domom Greis zastade i reče:

- Ako vam nisam bila dosadna, Dane, možda bismo mogli opet izići zajedno,

Greis i Dan počeli su da izlaze redovno. Išli su na najčudnija mesta i divno se provodili - oh, kako su uživali u svemu tome! Šetali su po šetalištu na Temzinom keju, išli brodom do Patneja, a omnibusom u Ričmond, pronalazili čudne, male restorane; u Sohu su jeli makarone. Sve je to bilo banalno i lepo, to se već desilo milion puta, ali Greisi i Danu se to nikad ranije nije desilo.

Međutim, jedno večer kad su se vraćali iz šetnje po Kensingtonskom parku, naišli su pravo na Hildu, pored samog doma. Hilda je znala sve o Greisinim izletima s Danom, ali, mada je gorela od želje da kaže nešto o tome, držala se oholo po strani. No, sada Hilda stade. Ona se ledeno nasmeši na Dana i reče:

- Dobro večer.

To je bilo kao šamar. Dan odgovori:

- Dobro večer, gospođice Baras.

Nastade ćutanje, zatim Hilda progovori:

- Vi, izgleda, dobro iskorišćujete rat, gospodine Tisdeil.

- Dan je zadobio rane, ako si to mislila da kažeš - ljutito reče Greis.

- Ne - odgovori Hilda onim istim nesnosnim pokroviteljskim tonom. - Nisam baš to mislila.

Dan pocrvene. On pogleda Hildu pravo u oči. Nastade nelagodno ćutanje, posle čega Hilda reče:

- Biće veliko olakšanje kad rat prođe. Onda ćemo se svi moći vratiti tamo gde pripadamo.

Nije moglo biti sumnje na šta je nišaniła. Dan je izgledao vrlo nesrećan. On brzo reče laku noć, rukovao se sa Greisom i ne pogledavši je, i krete niz ulicu.

U domu Hilda se prezrivo okrete Greisi:

- Sećaš li se, Greis, kad smo se kao deca igrale i tobož išle kod »glupog pekarevog sina« da kupimo hleb? - I sa hladnim gorkim osmehom na usnama ona poče lagano da se penje uz stepenice.

Ali Greis potrča za njom i ljutito je uhvati za ruku:

- Ako se usudiš da mi opet tako govoriš - reče ona zadihano - ili Danu, više neću imati ništa s tobom dokle god sam živa.

Greisine i Hildine oči se susretoše u dugačkom, plamenom pogledu. Hilda prva obori pogled.

Idući izlet koji su Dan i Greis ugovorili bio je u četvrtak poslednje Danove nedelje u Londonu, a to je imao da bude i njihov poslednji izlet. Danov ručni zglob je bio izlečen, više nije nosio ruku u zavoju i imao je da se vrati svom bataljonu u idući ponedeljak.

Otišli su u park Kju. Dan je mnogo želeo da vidi taj park. Imao je strast za parkove, pa su naročito bili ostavili park Kju za svoj poslednji izlet. Ali nije izgledalo da će taj izlet biti vrlo uspešan. Pre svega dan je bio mutan i nije obećavao lepo vreme, a i Hilda ih je obadvoje uznemirila. Dan je bio ćutljiv, a Greis tužna. Greis je bila vrlo tužna, sada više nije bilo nikakve sumnje, Greis je znala da voli Dana, i srce joj se cepalo i pri samoj pomisli da se Dan vraća u Francusku ne znajući da ga ona voli. Dan, naravno, nije mogao biti zaljubljen u nju. On ju je smatrao samo za prijateljicu. Pa ko bi se uopšte mogao zaljubiti u nju? Ona je bila nemarna i aljkava, pa čak nije bila ni lepuškasta. Nesnosan bol poče da je guši u grlu dok je ćuteći išla pored ćutljivog Dana.

Otišli su da posmatraju ptice pevačice na malom jezeru odmah iza leskove šume. Po jezeru su plivale lepe plovke i Dan reče da su to lepe plovke. On dodade tužno:

- Ako bih ikad u životu imao mogućnost za to, voleo bih da gajim takve plovke.

Greis reče:

- Da, Dane.

To je bilo sve što je Greis bila u stanju da kaže toga trenutka.

Stajali su zajedno, dve tužne prilike pored jezera, i posmatrali ptice sa lepim šarenim perjem. Odjednom poče da pada kiša, i to veliki pljusak.

- Ah, bože! - uzviknu Greis.

- Moraćemo da trčimo - reče Dan. - Ovo će da lije kao iz kabla. - Pojuriše da se sklone, pojuriše u staklenu baštu orhideja. U obično vreme mnogo bi uživali u tom trčanju da se sklone od kiše, ali sada nisu nalazili uživanja u tome. Baš nikakvog uživanja.

Greis je bila u svom plavom kaputu, ali Dan je bio bez kaputa, te mu je bluza skroz pokisla. Kad su stigli u staklenu baštu i povratili dah, Greis se okrete Danu. Celo joj je bilo nabrano od brige.

- Vaša bluza je skroz mokra, Dane. - Ona pogleda unaokolo, bili su sasvim sami. - Ne smete ostati u njoj. Dozvolite da vam je osušim na radijatorima.

- Dan otvori usta da odbije, ali ih opet zatvori. On bez reči skide bluzu i dade je Greisi. Uvek je radio ono što mu Greis kaže pa tako učini i sad. Kad Greis uze bluzu, jedan stari vrtar pojavi se s druge strane staklene bašte. Video ih je kad su trčali u baštu da se sklone. On klimnu glavom Danu i nasmeši se Greisi. Hodite ovamo, sestro, da je osušite. Radijatori su topliji ovde.

Greis se zahvali vrtlaru i ode za njim u jedno malo udubljenje puno radijatora. Ona istrese Danovu bluzu, izvrnu je i stavi na tople radijatore. A zatim se oglednu u malom četvrtastom gledalu koje je vrtlar držao iznad radijatora. Vetar joj je bio razbarušio kosu, bila je neurednija nego ikad. Gospode, tužno pomisli ona, ja sam pravo strašilo; nije čudo što Dan mrzi i da me pogleda.

Čekala je da se Danova bluza osuši i, iz učtivosti, pomalo slušala vrtlara, koji je bio star i brbljiv i koji je svaki čas ulazio i izlazio, i govorio - poglavito o teškoćama da se nabavi gorivo. Kad se bluza osušila, ona je odnese Danu. On je zamišljeno gledao napolje u kišu. Potom se tužno okrete:

- Padaće kiša cele nedelje.

Ona reče:

- Da, tako izgleda.

Zatim ispruži ruke držeći bluzu da bi je obukao. On se zagleda u nju dok je ona, raširenih ruku, neutešna i s kosom razbarušenom od vetra, stajala pred njim. Gledao ju je i gledao, i odjednom teško i bolno uzdahnu.

- Volim te, Greis, volim te! - uzviknu on, i oni poleteše jedno drugom u zagrljaj.

Bluza je ležala na zemlji. Srce joj je ludo, ludo kucalo od sreće.

- Oh, Dane! - šapnu ona.

- Morao sam ti reći, Greis, morao sam, morao; nisam mogao drukčije... - ponavljao joj je on svoje izvinjenje.

Njeno srce je još uvek ludo, ludo kucalo od sreće; oči su joj bile pune suza; ali sada je u sebi osećala snagu i mir.

- Da li me zaista voliš, Dane?

- Ah, Greis...

Ona podiže glavu i pogleda ga.

- Kad odlaziš, Dane?

Ćutanje.

- U ponedeljak.

- Koji je dan danas?

- Četvrtak, Greis.

Ona ga je mirno posmatrala.

- Hajde da se venčamo u subotu, Dane - reče ona.

Dan sav preblede. Gledao je u nju, a cela duša mu je bila u očima.

- Greis! - prošapta on.

- Dane!

Stari vrtlar, koji je virio iza orhideje, zaboravi na oskudicu uglja i umalo ne dobi srčani napad.

Venčali su se u subotu. Greis je posle velike borbe uspela da dobije odsustvo od gospođice Gibbs za ceo kraj nedelje. To je bio njihov medeni mesec. Proveli su ga u Brajtonu. Kao što je Dan prerekao, te nedelje padala je kiša sve vreme bez prestanka, ali ona nije ništa smetala sreći Greise i Dana.

GLAVA XXXIX

Dockan po podne toga avgustovskog dana korpa polako stiže gore iz Paradaiza, i Baras u pratnji Armstronga i Hadspeta iziđe u dvorište rudnika. Baras je bio u svom rudarskom odelu; zagasitom norfolškom kaputu i čakširama, s okruglom kožnom kapom na glavi i debelim štapom u ruci. On je za trenutak stajao pored kancelarije u razgovoru sa Armstrongom i Hadspetom, svečan, slično glumcu koji igra važnu ulogu, radničkih pogleda upravljenih na njega.

- Mislim - reče on kao da razmišlja - da bi dobro bilo da pošaljete izveštaj o tome novinama. Bar A r g u s u svakom slučaju. Biće im milo da znaju o tome.

- Svakako, gospodine Barase - reče Armstrong. - Telefoniraću im sutra sigurno.

- Dajte im sve pojedinosti o proceni koštanja novog potkopa. Vrlo dobro, gospodine.

- A, umalo ne zaboravih, Armstronže, možete ih obavestiti da su glavni razlozi za ovaj moj korak patriotski. Jednom kad opet dospemo u Paradaiz, udvostručićemo našu proizvodnju.

Baras klimnu glavom, okrete se i ode prema kapiji. Svestan jednostavnog dostojanstva koje mu je davalo rudarsko odelo, namerno je otišao u Brežuljak kroz varoš. Svakih nekoliko koraka dizao je ruku u odgovor na klanjanje i pozdrave pune poštovanje. Sada je bio neverovatno omiljen. Njegove patriotske delatnosti bile su ogromne. Čudnovato, ali Arturovo tamnovanje povećalo je te delatnosti. Baras je isprva gledao sa strahom na taj neočekivani rezultat svojih metoda ubeđivanja, ali se brzo prilagodio. Njegova mašta, pretrpana užurbanim nizom svojih sopstvenih delatnosti, nije primala nikakvu uznemirujuću sliku njegovog sina kako pati u zatvoru. Bio je sve čvršći u svom stavu da uvek otvoreno prizna da je Artur u zatvoru i da tu činjenicu što češće pominje u javnosti sa izvesnim stoičkim žaljenjem.

Svi su se slagali u tome da se Baras veličanstveno držao. O tom slučaju se mnogo pisalo u dnevnoj štampi - Argus gaje izneo na dva stupca pod naslovom »Spartanski otac«, Sandi eho doneo je uvodnik »Kape dole velikom patriotu«. Taj slučaj je izazvao veliku senzaciju ne samo u Sliskeilu već i u samom Tajnkastlu. Baras se kretao u veličanstvenom blesku slave, što mu nije bilo nimalo neprijatno. Više puta kad je večeravao u Centralu sa Hetom primetio je kako ljudi pokazuju na njega, i u tim prilikama nije mogao da potisne osećanje velikog zadovoljstva. Dosta je izlazio sada, da bi što više bio u svetlosti opšteg odobravanja. Bio je dospeo u takvo duševno stanje da je namerno ciljao da mu spoljni život bude ceo život. U početku je ta reakcija bila odbrambenog karaktera; a sada je postala namerna. Više nije imao privatnih trenutaka razmišljanja niti tihog samoposmatranja i samoispitivanja. Nema vremena, nema vremena za to! Izgledalo je kao da, zadihan i crvena lica, izgovara te reči preko ramena i žuri, žuri dalje. Bio je utonuo u spoljni život, potpuno zauzet svojom javnom delatnošću, i jedina razonoda su mu bili popularnost, huka i buka spoljnog života, gomila i njeno pljeskanje.

Njegov rad u sudu bio je udvostručen. Bilo je gotovo nemoguće, čak i u najopravdanijim slučajevima, dobiti oslobođenje kad god je Baras predsedavao u tom samovoljnom sudu. Nestrpljivo dobujući

prstima po stolu, izgledao je kao da tobož nepristrasno sluša nepovezane dokaze i uzbuđena uveravanja, a u stvari nije ni obraćao pažnju na logiku datog slučaja; njegova odluka bila je već unapred donesena: nema oslobođenja ni za koga.

Kad su tokom vremena njegove odluke, zbog svoje istovetnosti, počele da blede, ubrzao je svoj metod, rešavao je brzo slučaj za slučajem i počeo da se ponosi brojem slučajeva koje je uspeo da svrši u jednom zasedanju. Uveče, posle takvih uspešnih dana, vraćao se kući s toplim zadovoljstvom i osećanjem da je zaslužio odobravanje svojih bližnjih.

Ali ovog trenutka, idući uz Ulicu Koupen, na licu mu se odražavalo još dublje zadovoljstvo. Sporazum koji je zaključio u Neptunu danas proizveo je u njemu toplo osećanje samoodobravanja. Već mesecima žalio je što je, usled one poplave, rad u Paradaizu bio obustavljen, ali nije mogao da se reši da podnese velike troškove oko pravljenja novog potkopa kroz vodom potkopani bazalt. Sada, pak, blagodareći svojim veštim uveravanjima na nadležnom mestu, bio je u stanju da nadoknadi trošak oko pravljenja novog potkopa predstojećim isporukama vladi uglja iz Paradaiza. Prema tome, potkop je bio plaćen pre nego što se i počelo s kopanjem. Ništa nije pravilo smetnju njegovim sve većim zaradama za vreme rata. Cena uglju bila se popela za još deset šilinga po toni i u Neptunu je zarađivao novac brže nego što je ikad očekivao. Duboko u središtu njegovog bića tajna svest o svom velikom bogatstvu ushićavala je Barasa i održavala ga kao kakav lek.

Nije bio tvrdica, ali je stalno bio svestan svoga bogatstva. Trošio je novac - osećao je gotovo detinjsko zadovoljstvo što u tom pogledu pet funti sterlinga znače za njega isto koliko i pet penija. I njegovo sadašnje stanje uzbuđenosti iziskivalo je razne nove sitne troškove, da ga život, koji mu je pokazivao tolike mogućnosti, ne bi mimoišao. U njemu se razvila još veća želja za sticanjem i posedovanjem. Već je bio zaveo znatne promene u Brežuljku. Nabavio je nov nameštaj i ćilime, automobil i veliki broj raskošnih fotelja, a stare američke orgulje zamenio električnim klavirom-automatom. Bilo je značajno da više nije kupovao slike. To je pripadalo ranijem stupnju umerenije želje za sticanjem, i premda mu je pomisao na njegova umetnička »blaga« još uvek pružala zadovoljstvo i jačala njegovo osećanje sigurnosti - što je pokazivala njegova česta samozadovoljna primedba: »Imam čitavo bogatstvo zaključano u slikama!« - on nije povećavao tu svoju zbirku za vreme rata. Ono što je sad sebi dozvoljavao bilo je upadljivije,

plahovitije i ćudljivije. Kupovao je, prema ćudi, ćas ovo ćas ono, razvio je strast za slućajnim, povoljnim kupovinama; postao je stalan posetilac Arkade u Tajnkastlu, koja je obilovala starinarnicama, i nikad se nije vraćao sa tih ekspedicija, a da pobedonosno ne donese kući neku kupljenu stvar.

Pokloni kojima je darivao Hetu izražavali su isto nastrojenje. To nisu bile proste stvari njegove ranije očinske naklonosti, ni bombone, ni mirisi, ni mašnjama uvezana kutija sa džepnim maramicama, već pokloni koji su izražavali jedno sasvim drukćije psihološko stanje.

On se sada svesno nasmeja. Gotovo neosetno došao je na to da gleda na druženje s Hetom kao na razonodu i odmor posle napornog rada. Heta mu se uvek dopadala. Ćak i u onim ranim danima, kad bi kao devojćica od dvanaest godina uzjahala njegovo koleno da traži prominćle - koje je obićno nosio u džepu prsluka - ona ga je ćudno privlaćila. Njen sapunast miris dobro okupanog deteta punio mu je nozdrve, i on je tada mislio kako će Heta biti ljupka mala žena za Artura. Ali sada, posle Arturovog sramnog ponašanja, sve se to izmenilo. Promena je poćela one nedelje kad je Heta, briznuvši u plać, dozvolila Barasu da je teši u trpezariji u Brežuljku. Od toga trenutka Baras je poćeo da »nadoknađuje« Arturove nedostatke. Prividno, pobuda je poticala iz saosećanja: Heti se moralo nadoknaditi, trebalo joj je prućiti zabave i razonode da ne bi suviše mislila o sebi i, pošto se desila nesreća da Artur bude zatvoren, trebalo joj je pomoći da zaboravi na sve. Sve se to slagalo sa Barasovim raspoloženjem, a sad, usled tog novog duševnog nemira koji ga je gurao napred, taj proces se još više pojaćao. Poćeo je mnogo više da pazi na svoju spoljašnjost. Promenio je krojaća, poćeo da nosi svilene mašne i ćarape, razvio naviku da svraća do Stiroka, blizu Ulice Greini, radi masaže lica i elektrićne ondulacije kose. Postepeno je poćeo da izvodi Hetu sa izvesnim svesnim udvaranjem. Većeras ju je vodio u pozorište da vide nov komad »Ćik-ćak«.

Osećanje radosnog oćekivanja podrhtavalo je u Barasu dok je išao kroz dvorište Brežuljka i ulazio u kuću. Otišao je pravo gore i okupao se: dok je ležao u vodi koja se pušila, bio je svestan svoje telesne živosti. Posle kupanja pažljivo se obukao i otišao u staklenu baštu da izabere cvet za rupicu na reveru svog kaputa.

U staklenoj bašti zateće tetku Karu, koja je maloćas bila svršila sa polućasovnim trljanjem Harijetinih leća i sada pošla u povrtnjak za špargle. Za vreme rata tetka Kara je poćela da posvećuje veliku pažnju povrtnjaku i proširila je svoj rad ćak i na

kokoške i patke, tako da je, u vreme kad su bezmesni dani i ograničeni obedi bili opšte pravilo i mnogi satima stajali u redovima da bi nabavili malo krompira, komadić mesa ili malo margarina, na stolu dragog Ričarda bilo uvek u izobilju izvrsne hrane.

Kad Ričard uđe, tetka Kara podiže oči i promrmlja:

- Imao si težak dan, Ričarde?

On je pogleda sa neubičajenom naklonošću.

- Rešio sam da napravim nov potkop za Paradaiz, Karolina.

- Ah, Ričarde - zatrepta ona zbog te poverljivosti - to će biti vrlo dobro, zar ne?

- Bićemo u stanju da izvadimo onih deset ljudi - reče on ozbiljnim glasom. - To me naročito raduje, Karolina.

- Da, Ričarde.

- Organizovaćemo svečan pogreb. Ja ću se postarati za to. To će biti lep znak poštovanja.

Tetka Kara naže glavu u stranu. Ćutanje. Ona pođe vratima.

- Baš sam bila pošla po špargle. Prve ove sezone - reče ona i pričeka revnosno: Ričard je uvek hvalio njene špargle.

On klimnu glavom.

- Dobro je što sam se setio, ostavi večeras ma-
10 sendviča, Karolina. Možda ću se vratiti dockan. Vodim Hetu u pozorište.

Tetka Kara pocrvene i srce joj siđe u pete. Ona odgovori drhtavim glasom:

- Dobro, Ričarde. - Zatim izađe u povrtnjak.

Sekla je špargle u zabrinutom raspoloženju. Odnos između Hete i Ričarda koji se razvio posle Arturove nesreće - tetki Kari je odgovaralo da osudu na tamnovanje ublaži takvom jednom dvosmislenom rečju - strašno ju je zabrinjavao. Ričard je, naravno, bio iznad svakog prekora, ali tetka Kara nije bila tako sigurna u Hetu; gledala je s negodovanjem i zebnjom na poslednje Ričardove poklone Heti i ovde-onda gotovo osećala mržnju prema toj devojci.

Celo to veče Kara je bila obuzeta brigom i nije htela da ide na spavanje dok se Ričard ne vrati.

Bilo je skoro jedanaest časova kad se Baras vratio u Brežuljak. Heta je došla s njim. On joj je bio predložio da se posle zapare u pozorištu provoza zajedno s njim po noćnoj hladovini do Brežuljka. Bart-

11 će je docnije vratiti kući.

Ušli su u salon vrlo raspoloženi.

Ne mogu da ostanem, znate - reče Heta veselo. Ona uze cigaretu

koju joj on ponudi, sede na naslon jedne fotelje i prekrsti noge; zatim poče da maše svojom nežnom nogom.

- Hoćeš li sandvič? - predloži on sa zbunjenim osmehom i ode u trpezariju da nađe poslužavnik sa sendvičima koje je tetka Kara ostavila.

Bilo je nesumnjivo da nije želeo da Heta brzo ode. Nije se pitao zašto. Uvek je smatrao sebe za moralnog čoveka i bio je mehanički zadovoljan udoljavanjem svojih telesnih potreba na zakonitom izvoru ljubavi, gore u sobi svoje žene, ali otkako se desila ona nesreća u rudniku, bio se izmenio. Stanje napetosti u kome je živeo ubrzalo je rad njegovih funkcija i izazvalo mu groznicu u krvi: prolazio je kroz miholjsko leto svojih žlezda. I sam se ponekad čudio kako se dobro osećao. Istina, jednom ili dvaput osetio je pomućenost u mozgu, gotovo vrtoglavicu, tako da je morao da se dotetura do najbližeg stola i stolice i da se pridrži da ne bi pao, ali bio je siguran da to nije ništa, apsolutno ništa.

On se vrati u trpezariju.

- Evo, draga moja.

Ona ćuteći uze sandvič s piletinom.

- Odjednom si postala vrlo ćutljiva - reče on, pošto je nekoliko puta pogledao ispod oka u njen profil.

- Jesam li? - reče ona izbegavajući njegov pogled.

Zbog nepomičnog izraza divljenja na njegovom licu, ona se odjednom oseti nelagodno. Bilo je nemoguće ne opaziti promenu kod njega. Već nekoliko nedelja njegovo ponašanje, njegova pažnja i učestali pokloni nagoveštavali su mogućnost nove prekretnice; a to se Heta nije nimalo dopadalo. Nije joj to bilo po volji, jer je želela da produži da prima a da ne daje ništa za to. Pre svega, Heta je, da upotrebimo njen izraz, bila dobra devojka. U stvari ona u duši nije bila moralna. Bila je čedna iz računa, nije se odala grehu zbog prodajne vrednosti devičanstva. Njena stalna misao bila je da se dobro uda, da uđe u takav brak koji će joj pružiti bogatstvo i položaj: a znala je da je za taj cilj važno da sačuva devičanstvo. Njoj je to bilo lako, jer, iako je bila privlačna, nije osećala nikakvu seksualnu želju - zato je Laura, njena sestra, bila strastvena za njih obe. U početku Barasova pažnja joj je laskala i tešila je. Arturovo hapšenje zadalo je težak udarac njenoj sujeti i zauvek izbrisalo Artura iz njenih lepih planova za budućnost. Posle toga ona se nikad ne bi mogla udati za njega, nikad, nikad. Bilo je prirodno što je primila Barasovo saosećanje; sama činjenica što je viđana s njim u javnosti mnogo joj je pomogla da »sačuva svoj ugled«; njih dvoje su bili ujedinjeni protiv slabića koji se pokazao

bedno prema njima.

Salon je osvetljivalo nekoliko lampi sa novim šeširima, tako da je nežna svetlost padala na ćilim, a tavanica ostajala tamna i tajanstvena.

- Kako je lepo! - uzviknu ona, ustade, priđe šeširu jedne lampe i prstima dodirnu njegovu resu. Zatim se veselo okrete.

- Zašto ne pušite cigaru?

Mislila je da bi bio bezopasniji ako bi se zaposlio cigarom.

- Ne treba mi cigara - odgovori on značajno, gledajući je u lice.

Ona se lako nasmeja, kao da je napravio neku šalu, i reče:

- Onda ću ja da popušim još jednu cigaretu.

Pošto joj on zapali cigaretu, Heta priđe gramofonu i stavi ploču s pesmom »Da si ti jedina devojka na svetu«.

- Sutra idem kod Dileja na čaj sa Dikom Parvsom i njegovom sestrom - reče ona bez ikakve veze.

Lice mu se promeni. Već je bio dospeo u stanje ljubomore; mrzeo je tog mladog Parvsa. Vazduhoplovni poručnik Dik Parvs, relativno beznačajan drug iz Hetinog detinjstva, sada je bio junak dana. Za vreme poslednjeg vazdušnog napada na severoistočne pokrajine Parvs je uzleteo sam iznad vetrom nošenog cepelina i iz mračne visine spustio bombu na taj vazduhoplov, te se ovaj u plamenu survao na zemlju. Tajnkastl je bio lud od oduševljenja za Dikom Parvsom; govorilo se da će biti odlikovan Viktorijinim krstom, i čim bi se pojavio u ma kom restoranu, bio je pozdravljen mahnitim izlivima obožavanja.

Baras se seti svega toga i reče vrlo mrzovoljno:

- Izgleda da prilično trčiš za tim Parvsom.

- Ah, ne - usprotivi se ona. - Znae da to ne činim. To je samo zato što je on sada tako mnogo na glasu. Znae već šta mislim. Svi će gledati na naš sto i zavideti nam. Zbog toga će to biti sasvim uzbudljivo društvo.

On učini nestrpljiv pokret, jer je u mislima video toga praznoglavog lepuškastog mladića sa detinjim plavim očima, svetloplavom kosom razdeljenom na sredini, ugladenom i kao voskom zalepljenom uz glavu, kako se uobraženo smeška, puši cigaretu i stalno gleda unaokolo da bi opazio kakav znak divljenja. Baras s mukom uguši svoj gnev. Sada je sedeo na kanabetu crven i zadihan. Posle jednog trenutka on reče:

- Heta, hodi i sedi ovde.

- Posle sedenja u pozorištu više volim da se krećem - odgovori ona veselo.

- Ali ja želim da sediš pored mene.

Ćutanje. Ona vide da je nemoguće da odbije a da ga ozbiljno ne uvredi, te nerado priđe i sede daleko na kraj kanabeta.

- Vi me tiranišete noćas - reče ona.

- Istina?

Ona nestašno klimnu glavom, pokušavajući da opet bude nestašna i vesela, ali bez velikog uspeha. Bila je suviše svesna njegove prisutnosti, njegovog crvenog lica, njegovih debelih ramena, pa čak i nabora na njegovom prsluku.

- Dopada li ti se grivna koju sam ti poklonio? - upita je najzad i dodirnu platinsku grivnu oko njenog ručnog zgloba.

- Oh, da - reče ona brzo. - Ali ne treba da me navikavate na te skupe stvari.

Ja sam prilično bogat čovek - reče on. - Mogu da ti dam dosta stvari. - Bio je vrlo nespretn 70 i neiskusnik; uzbuđenje ga je bilo savladalo i gotovo ga gušilo.

- Vi ste uvek bili ljubazni prema meni - reče ona i obori pogled.

On pruži ruku za njenom rukom, ali baš tada gramofon stade, i Heta, sa osećanjem da je spasena, skoči i priđe aparatu.

- Da namestim drugu stranu ploče - reče ona i ponovo navi gramofon.

On ju je mračno posmatrao ispod obrva, sa ukočenim i usiljenim koketnim osmehom. Disanje mu je bilo teže nego ikad, donja usna malo opuštena.

- To je lepa arija - reče ona - moderna i vrlo živa.

Ona je puckala prstima po taktu, rešena da ne dozvoli da je on opet namami da sedne na kanabe, i kretala se po ritmu muzike. Ali kad je prošla pored njega, on se brzo nađe napred, uhvati je za tanki ručni zglobo i privuče na svoja kolena.

To se desilo tako spontano da su se oboje iznenadili. Nije znala da li da vrisne ili ne. Nije se opirala. Samo ga je ukočeno posmatrala.

Dok su još bili u tom stavu, vrata se odjednom otvoriše i tetka Kara uđe u sobu. Neobična galama tako dockan u noći pobudila ju je da siđe dole, ali kad vide taj prizor na kanabetu, ona stade kao skamenjena. Oči joj se razrogačiše od užasa. Lice joj prebledelo. To je bio najstrašniji trenutak u njenom životu. Za jedan užasan sekund oseti kao da će da padne u nesvest, ali se s velikim naporom savlada, okrete i gotovo izjuri iz sobe. A zatim, kao da su je gonili zli duhovi, pojuri, spotičući se, gore uz stepenice.

Ni Baras ni Heta nisu to opazili. Baras je bio slep za sve izuzev za Hetu, njenu blizinu, njen miris, pritisak njenih sitnih karličnih kostiju na svojim butinama.

Heta - reče on prigušeno - ti znaš da mi se dopadaš. Njegove reči povратиše je iz tog čudnog, gotovo hipnotičnog stanja.

- Ne - reče ona - molim vas, ne držite me tako.

On popusti malo i stavi ruku na njeno koleno.

- Ah, ne! - povika ona i poče snažno da se opire. - Ne smete to da radite! Ja to ne volim!

- Ali Heta... - reče on zadihano.

- Ne, ne! - preseče ga ona. - Ja nisam takva devojka, nikako nisam takva!

Heta odjednom oseti mržnju prema njemu što je stavlja u taj položaj, što je tim gnusnim ispadom pokvario sve i učinio kraj svom pokroviteljstvu i poklonima. Mrzela je njegovo teško, crveno lice, linije ispod njegovih očiju, njegov mesnati nos. Ona se odjednom seti Parvsovih isklesanih, mladalačkih crta i povika:

- Pustite me! Pustite me ili ću početi da vičem!

Na to je on steže uza se i zari svoja usta u njen vrat. Ona nije vikala, ali se ote od njega sa okretnošću mačke i ošamari ga po obrazu. Zatim skoči, namesti odelo i kosu, pljunu i reče:

- Vi ste gadan, gnusan starac! Gori ste od vašeg bednog sina! Mrzim vas! Treba da znate da sam ja dobra devojka. Ja sam dobra devojka, kažem vam, dobra devojka! Treba da vas je stid! Nikad vas više neću pogledati dokle god sam živa.

On uzbuđeno ustade, pokuša da govori, ali pre nego što je imao vremena za to ona izjuri iz sobe. Stajao je za trenutak ispružene ruke, kao da je još pokušavao da je zadrži. Srce mu je jako kucalo, osećao je vrtoglavicu u mozgu, u ušima mu je zujalo. Osećao se potišten i smrvljen, i svestan svoje starosti, koja je osujetila njegov pokušaj da zavlada tom devojkom. Ostao je na nogama i, gotovo savladan vrtoglavicom, pomalo se ljuljao u praznoj, meko obasjanoj sobi. Za trenutak pomisli da će ga udariti kaplja. Zatim privuče ruku čelu, koje kao da je htelo da mu prsne, i mlitavo klonu na kanabe.

GLAVA XL

Sedeći u svojoj mračnoj spavaćoj sobi tetka Kara ču automobil kojim je Heta polazila za Tajnkastl. Dva slaba zraka automobilske svetlosti za trenutak jezivo osvetliše njenu sobu i, u mraku i tišini koja zatim nastade, ona poče da dršće. Ono što je tetka Kara videla u salonu čupalo je iz korena njenu najsvetliju veru. Zar se moglo i

pomisliti da će Ričard - Ričard! - Tetka Kara poče još jače da dršće; celo telo joj se treslo od užasnog uzbuđenja, i grčevito drhtanje njene pognute glave istrese joj iz očiju dve velike suze. Ah, bože, ah, bože, jadikovala je tetka Kara u svojoj velikoj žalosti.

Ričard je bio tetka-Karino »vjeruju«. Petnaest godina služila je ona Ričarda telom i dušom. Služila ga je izdaleka, ali to joj nije smetalo da ga obožava i da to obožavanje ljubomorno čuva u središtu svoga bića. Nijedan drugi čovek nije postojao za tetku Kam. Istina, jedno vreme ona se nežno sećala preminulog princa Alberta, koga je opravdano smatrala za dobrog čoveka, ali u poređenju sa njenim obožavanjem Ričarda to osećanje bilo je kao blede mesec u poređenju sa suncem. Tetka Kara je živela od tog obožavanja, sunčala svoju dušu na njemu, grejala njime ceo svoj skućeni život, i sada, posle petnaest sunčanih godina, posle petnaest godina staranja o njegovoj udobnosti, hrani i rublju, posle petnaest godina punjenja toplom vodom njegove boce za zagrevanje postelje, čuvanja njegovog vunenog donjeg veša od moljaca, štrikanja njegovih čarapa, pletenja njegovih šalova - posle petnaest godina ropskog služenja, tetka Kara je videla Ričarda kako miluje Hetu na svom kolenu. U nastupu samosažaljenja i bola tetka Kara zari svoju drhtavu glavu u drhtave ruke i gorko zajeca.

Odjednom, dok je savladana bolom plakala, ona ču Harijetin štap. Kad god je Harijeti trebalo nešto, ona je štapom, koji je stajao pored njenog kreveta, kucala u zid i tako davala tetki Kari znak da dođe. To je bio već odavno uobičajeni postupak, i tetka Kara je znala tog trenutka da Harijeta kuca zato što su joj potrebni lekovi. Ali nije imala hrabrosti da uđe. Zbog misli o Ričardu, tom novom Ričardu, tom strašnom i bednom Ričardu, nije mogla ni da se pokrene.

Tetka Kara nije shvatila da je novi Ričard bio samo druga strana starog Ričarda; nije ni sanjala da su te nove sklonosti, koje su je toliko užasnule, samo izrasle iz njegovih starih sklonosti; uobražavala je da Ričard, siroti Ričard, žrtva neke čudne nesreće. Nije znala kakva je to nesreća mogla biti. Videla je samo da se jedan bog pretvorio u klovna, da je arhanđel postao satir, i srce joj se cepalo od bola. Plakala je i plakala. Ričard sa Hetom Tod na kolenu! Plakala je i plakala i grčila se od bola.

Zatim se trže i opet postade svesna Harijetinog kucanja. Harijeta je kucala već čitavih pet minuta, a tetka Kara, mada je nejasno bila svesna toga kucanja, nije ustala da odgovori na taj poziv. Nije mogla ići Harijeti sa uplakanim i naduvenim očima, sa

drhtavim rukama i tim nesnosnim gušenjem u grudima, jer bi joj sve to očito pokazalo da se desila neka ozbiljna nesreća. A ipak, morala je da ide, Harijeta je morala dobiti svoje lekove. Ako Harijeta ne bi dobila svoje lekove, ona bi kucala sve jače i jače i uzbunila celu kuću, a to bi moglo dovesti do nekog novog i strašnog obrta koji bi zauvek svršio sa tetkom Karom.

Tetka Kara savlada svoje jecanje što je bolje mogla, obriša uplakane i naduvene oči i ode natučajući kroz hodnik. U hodniku je bilo mračno, jer je noć bila tamna, a tetka Kara je u svom uzbuđenju bila zaboravila da zapali električnu svetlost uvrh stepenica. U Harijetinoj sobi je takođe vladala tama, gusta tama koju zelena svetlost svetiljke na noćnom stočiću nije mogla da rastera. Zbog svojih glavobolja Harijeta nije volela jaku svetlost, i tetka Kara se drhtavo obradovala zbog toga, jer je tama skrila njeno uplakano lice. Ona ne predloži da zapali svetlost.

Kada tetka Kara uđe, Harijeta zadrhta na krevetu, gde se njena bleđa, krivolika kontura nejasno nazirala. Ona zadrhta od gneva, steže i iskezi svoje veštačke zube na tetku Karu.

- Zašto ne dolaziš, Karolina? - povika ona. - Kucala sam čitavih pola sata!

Tetka Kara uguši dubok jecaj. Trudeći se kako je najbolje mogla da joj glas bude miran, ona reče:

- Žao mi je, Harijeta draga, ne znam šta mi je bilo. Hoćeš li, hoćeš li da ti sad dam lekove?

Ali Harijeta ne htela da pusti da to prođe tako olako. Ležala je na leđima u krevetu, u slaboj svetlosti sobe, okružena svojim bocama, a njeno pljosnato mesečasto lice bilo je bledo od gneva i samosažaljenja.

- To je sramota - reče ona - kako sam zanemarena! Ležim ovde, glava me boli da prsne, umirem za lekovima, a niko živi ni da priviri ovde!

Žalosna i postićena, sagnuvši glavu i trepćući bojažljivim, naduvenim očima, tetka Kara zadihano reče:

- Molim te da mi oprostiš, Harijeta! Hoćeš li da ti sad dam lekove?

- Pa naravno.

- Dobro, Harijeta. - I krijući lice, tetka Kara nesigurno priđe stočiću, moleći se u sebi: »Ah, bože, pomози mi da dam Harijeti lek i da izađem brzo iz ove sobe, pre nego što me živci sasvim izdadu.«

- Hoćeš li odoljen, Harijeta? - upita ona.

- Ne - reče Harijeta jetko. - Hoću moj stari bromid noćas, stari mirišljavi bromid koji mi je dao doktor Luis. Mislím da mi on ipak

najbolje pomaže. On je na polici tamo u uglu.

- Dobro, Harijeta. - Tetka Kara se poslušno okrete polici i poče nesigurno da pipa među bocama. Bilo je tako mnogo tih boca. - Gde reče da je, Harijeta?

- Tamo - oštro odgovori Harijeta. - Ti si sasvim luđa noćas. Tamo ispod tvoje ruke. Stavila sam je tamo kad sam poslednji put bila na nogama. Sećam se toga vrlo dobro.

- Ova? - Tetka Kara oseti da će je živci opet izdati. »Ah, dragi bože«, pomisli ona opet, »samo da iziđem odavde pre nego što mi živci sasvim popustel!« - Je li ova, Harijeta,

- Ne! Ta odmah do nje, ta zelena boca tamo. šta ti je, za ime sveta? Da, to je ta.

Tetka Kara nesigurno uze bocu i priđe stočiću. Ruka joj je toliko drhtala da je jedva držala čašicu za doziranje lekova.

- Koliko uzimaš, Harijeta?

- Dve supene kašike! Zar ni to ne znaš? Zar čak ne možeš ni da čitaš?

Tetka Kara zaista nije mogla da čita, tetka Kara je bila slepa, nema i očajna. Pokreti su joj bili automatski, a misli daleko, u čudnoj i strašnoj zemlji gde je Ričard držao Hetu Tod na svom kolenu. Mogla je da radi samo ono što joj se kaže i nije želela ništa drugo do da se vrati u svoju sobu i isplače suze koje su joj već navirale na oči. Ona nespretno odasu dve kašike leka koji joj je, kako joj se činilo, Harijeta pokazala. U tami sobe, u zabuni zbog Harijetinog džangrizanja i u strahovitoj pometnji zbog bola u svom srcu učini joj se nejasno da taj lek ima čudan miris. Ali verovatno ju je slanoća prolivenih i neprolivenih suza navela da misli da lek čudno miriše; a i Harijeta je stalno tražila lek, govorila joj da požuri i da ne bude takva smetena budala.

Ona nesigurno priđe krevetu, pognute glave i ispružene ruke. Harijeta se uspravi u krevetu, i ljutito joj istrže čašu s lekom iz ruke.

- Bila si vrlo glupa i spora noćas, Karolina - reče ona oštro - mada si videla da umirem za lekovima!

Čvrsto zažmurivši na svoj uobičajeni način, Harijeta proguta lek u jednom ljutitom gutljaju. Ona proguta lek u jednom ljutitom gutljaju i za sekund ostade sedeći uspravno, čvrsto zatvorenih očiju i sa čašom u mci. A onda otvori oči i vrisnu.

- To nije lek! - ciknu ona, i čaša joj ispade iz ruke.

Tetka-Karine suze zalediše se od užasa. Pola sekunda stajala je kao skamenjena, a zatim brzo odvrnu svetlost, uze bocu iz koje je sipala, pogleda je, i iz grudi joj se ote piskav jauk, kao kod

uplašenog zeca. Na boci je pisalo »samo spolja«. Dala je Harijeti otrovno sredstvo za trljanje. Ona vrisnu glasnije od Harijete.

Harijeta se držala za trbuh i previjala na krevetu. Prvi put otkako je počela da boluje u postelji Harijeta oseti pravi bol. Bila je u agoniji. Lice joj je bilo bledozeleno, a usne otekale i izgorele od otrova.

- Vode! - reče ona s mukom, držeći se obema rukama za svoj debeli, beli trbuh. - Želudac mi gori kao na vatri.

Poluonesvešćena od užasa, tetka Kara polete boci s vodom koja je stajala pored umivaonika. Ali voda nije prolazila kroz Harijetino grlo, Harijeta nije mogla da pije vodu, ona je tekla iz njenih oteklih usta koja je više nisu služila i kvasila čiste posteljne stvari.

Harijeta izgleda nije zapažala da voda teče kud ne treba.

- Vode! - i dalje je slabačko šaptala. - Gorim kao na vatri. - Ali uprkos sveg svog truda, nije mogla da pije vodu da bi ugasila vatru.

Najzad zračak razuma prodre kroz tetka-Karin strah, ona ostavi bocu na stočić i odjuri iz sobe da zovne lekara. Odjuri je kroz hodnik i niz stepenice, njene dugačke promrzle i otekale noge prosto su letele. U zadnjem predsoblju sreće Anu, koja je bila pošla gore da legne.

Tetka Kara se uhvati za Anu.

- Lekara! - zaječa ona. - Telefonirajte po lekara, ma kog od njih, da dođe odmah, brzo, brzo lekara!

Ana pogleda u tetku Karu. Bila je razbarušena i ćutljiva žena. Shvativši da se dogodilo nešto ozbiljno i strašno, nije gubila vreme u postavljanju pitanja, već odmah odjuri telefonu i uspešno dođe u vezu s doktorom Luisom, koji obeća da će odmah doći. Ana je zatim razmišljala jedan trenutak pa, za slučaj da doktor Luis bude neodložno zadržan, telefonira i svom lekaru, doktoru Proктору, i pozva ga da i on dođe.

U međuvremenu tetka Kara je odjurila u ostavu da uzme španjolsku kredu. Verovala je da je španjolska kreda moćan protivotrov. Kad se vraćala sa paketom krede u ruci, iznenada opazi Ričarda, koji je izlazio iz salona. Izlazio je polako, neobična galama bila ga je uznemirila u njegovom razmišljanju; nasloni se na ragastov i teško upita:

- Šta se to desilo?

- Harijeta! - zadihano reče tetka Kara, držeći kredu u svom uzbuđenju tako čvrsto da je iz ugla paketa sipio tanak beo mlaz.

- Harijeta? - tupo ponovi on.

Nije mogla da čeka, nije mogla da to izdrži; okrete se sa jecanjem i otrča uz stepenice. On polako pođe za njom.

Harijeta je još uvek ležala u krevetu; osvetljena jakim svetlošću, ležala je između mnogih i mnogih redova boca. Više nije ječala. Ležala je postrance i zgrčena, otekla usta bila su joj otvorena. Lepljiva prevlaka sluzi bila se uhvatila na njenim pocrnelim usnama.

Ovda-onda Harijetine noge bi se trgle, i sa tim trzajem Harijeti se vraćao dah u kratkom brzom krkljanju. Premrla od straha zbog toga neredovnog brzog krkljanja, tetka Kara pomeša kedu s vodom u mahnitoj brzini i pokuša da uspe jedan deo kroz Harijetina otekla usta. Još uvek je pokušavala da to uradi kad Ričard uđe u sobu. On stade i zagleda se zabezeknuto u Harijetu.

- Ali, Harijeta! - reče on prigušenim glasom.

Harijeta odgovori povraćanje tetka-Karine krede.

Ričard priđe bliže, potpuno zapanjen.

- Harijeta! - promrmlja on zapanjeno.

Prekinuo ga je iznenadni dolazak doktora Luisa, koji veselo uđe sa crnom ručnom torbicom. Ali kad doktor Luis vide Harijetu, njegove veselosti nestade. Njegovo ponašanje se sasvim promeni i on reče tetki Kari potištenim glasom da telefonira doktoru Skotu da odmah dođe. Tetka Kara otrča da to odmah uradi. Ričard se povuče u udubljenje kod prozora, gde je, kao kakav čudan kip sudbine, stajao i nemo posmatrao.

Doktor Skot brzo dođe, a i doktor Proktor, koji je došao peške iz Sliskeila, stiže u isto vreme. Sva tri lekara zajedno pregledaše Harijetu. Oni su s Harijetom pokušali sve. Dali su joj nekoliko injekcija malim brizgalicama, podizali Harijetine labave kapke i ispirali joj želudac. Ispirali su ispirali Harijetin želudac, i tako izvadili ogromnu količinu iz njega. Svi videše da je Harijeta imala obilnu večeru - bilo je prosto neverovatno koliku je količinu špargli bila smazala. Ali Harijeta to ne vide. Harijeta je bila mrtva i više ništa nije videla.

Najzad, posle poslednjeg pokušaja da je ožive, lekari su bili prinuđeni da odustanu od daljeg truda, i doktor Luis, brišući čelo, priđe Ričardu, koji je još uvek ukočeno stajao u prozorskom udubljenju.

- Žao mi je, gospodine Barase - izgledao je zaista potišten - ali mi više ništa ne možemo da učinimo.

Baras ne reče ništa. Doktor Luis, koji ga je posmatrao, vide kako su mu vene na slepoočnicama nabrekle a čelo oblilo tamno crvenilo, i u svom saosećanju i nehotice pomisli da Barasov krvni pritisak mora da je vrlo visok. - Učinili smo sve što je bilo moguće - dodade on.

- Da - reče Ričard čudnim glasom.

Doktor Luis oseti još jedan talas sažaljenja. Gledao je Barasa s tugom u očima. On, naravno, nije znao da je, strogo uzev, gledao u Harijetinog ubicu.

GLAVA XLI

Čak je i Hilda bila potresena. Pošto su se ona i Greis vratile u bolnicu sa pogreba svoje majke u Sliskeilu, nedeljama je bila ćutljiva i zamišljena. Sada je i ona uviđala da je atmosfera u Brežuljku bila neprirodna. U svojoj zabrinutosti bila je oštra prema bolesnicima, neučtiva prema Nesu i vršila je svoj posao s jetkom marljivošću. Međutim, u ophođenju prema Greisi bila je opet puna prisvajalačke, ljubomorne ljubavi.

Pred veče jednog svog slobodnog dana išle su polako Ulicom Ridžent za Oksford Sirkas, gde su mislile da uzmu omnibus za Najtsbridž. Hilda završi gorku pridiku o ponižavajućim zamršenostima porodičnog života i sarkastično pogleda u Greisu:

- Ti si stalno govorila da želiš da ideš i ispraviš porodične stvari. Sad ti se ukazala prilika, vrati se kući i pokušaj.

- Pa - reče Greis tiho - sad ne bih bila od velike koristi.

- Šta hoćeš da kažeš?

Njihov omnibus stiže i stade.

Greis sačeka dok ne sedoš u omnibus. A zatim, čim su sela, ona joj saopšti novost da očekuje da se rodi.

Hilda užasno pocrvene. Izgledalo je kao da joj je odjednom pozlilo. Ostala je sasvim nepomična dok kondukterka nije došla i dala im karte; a zatim tihim, uvređenim glasom reče:

- Kao da nije bilo dovoljno rđavo što si se udala. Kao da nismo imali dovoljno nezgoda i briga u poslednje vreme. Ti si budala, Greis, strašna mala budala.

- Ne mislim da sam budala - odgovori Greis.

- Ja mislim da jesi - reče Hilda oštro, sada vrlo bleđa i ogorčena.
- Ratna deca nisu nikakva radost.

- To nisam nikad ni tvrdila kao opšti princip, Hilda, ali nadam se da će moje možda biti radost.

Baš si budala! - siknu Hilda, gledajući pravo ispred sebe. - Dozvolila si da ti taj Tisdeil zavrti mozak, a sad još i ovo da ti se desi. Moraćeš da napustiš bolnicu. To je da čovek pobesni. Neću

da imam ništa s tim. Dosada sam se držala van porodičnih zapleta, pa neću ni u ovaj da ulazim. Ah, to je tako glupo, tako obično i vulgarno, to je ono što glupe, obične, vulgarne bolničarke rade širom zemlje: dobijaju ratnu decu od ratnih junaka! Ah, bože, to je... to je odvratno! Neću da imam ništa s tim, ništa; možeš ići i roditi svoje užasno dete bez moje pomoći.

Greis ne reče ništa. Greis je imala jednostavan običaj da ne kaže ništa kad je ne kazati ništa bio najbolji odgovor na svetu. Ona i Hilda u stvari više nijedanput nisu bile u prisnim odnosima otkako se ona udala za Dana. A sad još i ovo! Ta Greis koju je ona, Hilda, mazila i štitila, draga mala Greis, koja je spavala u njenom naručju, da dobije dete, i to ratno dete! Ta pomisao zadavala je Hildi bol i ispunjavala je gnušanjem, te se zakle sebi da neće da ima ništa se celom tom odvratnom stvari. Hildine oči bile su pune suza kad je kruto ustala kod Naroda i izišla iz omnibusa.

I tako je Greis bila ostavljena da se stara sama o sebi. Iduće jutro otišla je da se vidi sa gospođicom Gibs. Po onome što su drugi pričali moglo se očekivati da će gospođica Gibs biti ljubazna, ali, slično Hildi, gospođica Gibs nije bila ljubazna. Gospođica Gibs, pokazujući svoje zube i gnev, reče:

- Do guše su mi došle takve stvari, sestro Baras. Šta mislite, zašto vas mi držimo ovde - da negujete ranjene ili da umnožavate rasu? Trudili smo se da vas obučimo i vaspitamo za jedan koristan posao, a eto kako ste nam platili za naš trud! Moram reći da nisam zadovoljna vama, sestro Baras. Vi niste kao vaša sestra. Ona ne dolazi da kaže da će dobiti dete. Ona ostaje u operacionoj dvorani i radi svoj posao. Ovog poslednjeg meseca tripot ste opomenuti zbog nehata i razgovaranja po hodnicima, a sad ste došli sa tom pričom. Sve je to vrlo nezgodno. Nisam nimalo zadovoljna. To je sve.

Greis je gotovo imala osećanje kao da se uopšte nije ni venčala, jer su Hilda i gospođica Gibs predstavljale celu stvar kao vrlo nepristojnu. Ali Greis nije tako lako gubila duh. Greis je bila jednostavna, nevešta, nehatna i neobično skromna, ali ona je na svoj tihi način umela da bude hrabra i onda kad nastupe teškoće. Greis je na svojstven način mirno kovala planove. Posle pogreba majke njoj se još manje vraćalo u Brežuljak. Pisala je tetki Kari, i tetka-Karin odgovor, pun prigušenih strepnji i pobožnih slutnji, sa zbunjenim, dvaput podvučenim dodatkom, samo je pojačao Greisino osećanje da ne treba da ide kući.

Ona se zamisli za trenutak posle tetka-Karinog pisma, a zatim reši šta da radi. Nekako Greis se uvek lako odlučivala. Stvari koje

bi brinule Hildu čitave dve nedelje Greisu uopšte nisu brinule, ona kao da se odlučivala a da se nije mnogo ni udubljavala u njih. Za Greisu nije bilo nepremostivih teškoća, jer nikad nije mnogo mislila o sebi.

Prve subote u januaru, kad je dobila ceo slobodan dan, Greis uze voz za Saseks. Činilo joj se da će voleti Saseks, da će biti toplo i sunčano tamo, drukčije od negostoljubivog, hladnog Severa. Nije znala mnogo o Saseksu, ali jedna od bolničarki provela je jednom svoj raspust u Vinrašu, blizu stanice Parnham, i dala je Greisi adresu gospođe Keis, kod koje je bila odsela.

Voz je odneo Greisu u Saseks i istovario je na peron stanice Parnham. Stanica je bila prilično bedna: nekoliko starih baraka, nekoliko praznih stočnih vagona i gomile ulubljenih kanti za mleko. Ali Greis se ne obeshrabri zbog toga.

Ona spazi putokaz na kome je bila napisana reč V i n r a š, i kako je tu stajalo da daljina iznosi svega kilometar i po, uputi se peške u Vinraš.

Dan je bio vetrovit, svež i zelen. U vetru se osećao opojan miris vlažne zemlje pomešan sa slanim mirisom mora. Sa bolom u duši Greis je mislila na to kako u svetu, gde ima tako lepih mesta kao ovo, rat još traje, nagrđuje lice prirode, ruši lepotu i uništava čoveka. Njeno mlado čelo se naoblači. Ali se Greis prilično razvedri kad stiže u Vinraš. Ona oseti da je Vinraš divan čim uđe u njega. Vinraš je bio veoma malo selo, samo jedan mali sokak, na čijem su se jednom kraju prostirale njive i livade, a na drugom more. U sredini tog malog sokaka nalazila se jedna mala radnja sa nevešto ispisanom firmom: »Gospođa Keis - Bakalnica, trgovina tkaninama, apoteka«. Nije bilo mnogo znakova apoteke, izuzev paketa sajdlickog praška u izlogu, ali Greisi se mnogo dopade ta mala radnja, i ona je dugo gledala u izlog, raspoznajući predmete znane iz detinjstva. Tu je bilo šećerleme zvanih »Slim Džim«, prilično tankih i siromašnih, i bombona zvanih »Gob Stopers«, velikih, lepih, crvenih i belih okruglih bombona, koje su bile napravljene samo da prevare, jer je izgledalo kao da je u njima orah, iako ga nije bilo. Greis se prilično zabavila posmatrajući izlog, a zatim je živahno uzdahnula i ušla u radnju. Ušla je u radnju tako brzo da se spotakla i umalo nije pala, jer je unutra bilo mračno i jer se tamo nalazio prag koji nije bila videla. Kad Greis, spotakavši se, udari u bure s krompirima, začu se glas iza tezge:

- Ah, draga moja... taj prokleti, stari prag!

Držeći se za bure, Greis pogleda u osobu koja ju je nazvala »draga moja«. Ona zaključi da to mora da je gospođa Keis i reče:

- Ništa mi nije. Uvek sam nespretna. Nadam se da nisam oštetila bure.

Gospođa Keis klimnu glavom kao da joj se dopao Greisin odgovor i reče:

- Ah, draga moja, nadam se da se niste povredili.

- Greis se nasmeši. Svako bi se nasmešio na gospođu Keis, jer je izgledala tako čudno: bila je mala starica sa svetlim buljavim očima i grbavim leđima. Grba gospođe Keis nije trebalo da izgleda romantična - kičma joj je bila unakažena otkako je u detinjstvu imala rahitis - ali odnekud je bila romantična; glava joj je bila toliko utonula u telo, a oči tako svetle i buljave da je gospođa Keis davala smešan utisak da sedi na svojim ramenima kao stara kokoška na jajima. I to riđa kokoška, jer je zbrčkana koža gospođe Keis bila sva mrka, izuzev ispod nosa, gde je bila sasvim crna. Crna tačka ispod nosa gospođe Keis nagoveštavala je da gospođa Keis uzima burmut. Ona je to stvarno i činila. Došla sam da vidim da li mogu da dobijem stan kod vas - učtivo poče Greis. - Moja prijateljica, sestra Montgomeri, preporučila mi je da dođem vama.

- Ah, da. - Gospođa Keis zamišljeno protrlja ruke. - Sećam je se, vrlo je vesele naravi. Vama treba stan za iduće leto?

- Ah, ne. Za proleće - reče Greis brzo, a zatim dodade! - Vidite, moj slučaj je malo drukčiji. Vidite, dobiću dete.

- Vidim - reče gospođa Keis posle dužeg ćutanja.

- Vidite, usled toga je moj slučaj malo drukčiji.

- Da, draga moja, vidim. On je zbog toga zaista malo drukčiji. Ah, vidim to.

Greis prsnu u smeh: u toj maloj radnji bilo je tako tamno, a one su stalno govorile jedna drugoj »vidite« i »vidim«. I gospođa Keis se nasmeja, ali ne tako srdačno. Zatim reče:

- Moram reći, izgleda da volite šale. Imate li štogod protiv ako vas pitam imate li muža i je li on u ratu ili negde na drugom mestu, draga moja?

Greis nije imala ništa protiv toga. Greis ispriča gospođi Keis o Danu. Greis joj objasni celu stvar i gospođi Keis laknu, ona opet postade ljubazna. Gospođa Keis reče:

- Znala sam odmah da je sve kako treba, draga moja, i u stanju sam da pročitam lice kad ga vidim. Ali sada moramo da budemo pažljivi; pomislite samo, ti Nemci i cena buteru! Možda biste voleli da vam pokažem stan, draga moja.

Sobe su bile divne, bar Greis je tako mislila. Dve sobe na gornjem spratu, u vezi jedna s drugom, sa neravnim podovima i tavanicama punim neočekivanih ispupčenja, tako da se glava

morala sagnuti kad se išlo u krevet. Salon je bio soba u kojoj se nije moglo stajati uspravno; ali su obe sobe bile vrlo čiste, sa pažljivo okrpjenim zavesama od muslina, lepom slikom krunisanja kraljice Viktorije, staklenim sudom sa ptičijim jajima koje je sakupio nećak gospođe Keis, uveličanom fotografijom muža gospođe Keis, koji je radio na železnici i umro od bolesti bubrega, i divnim pogledom na baštu. Bila je to dugačka bašta sa mnogo trešnjevih drveta, i Greis zamisli kako će to drveće izgledati u proleće, sve drhtavo pred početak cvetanja. Iza bašte, na livadi, po kojoj su pasle krave, uzdizao se red brestova. Dok je Greis stajala pored prozora, dve male suze pojaviše joj se u očima - sve je to bilo tako lepo da oseti tugu u srcu i seti se Dana.

Ona se okrete gospođi Keis:

- Uzela bih ovaj stan ako hoćete da mi ga izdate.

Gospođa Keis zadovoljno klimnu glavom.

- Hajde dole sa mnom, draga moja, da pijemo malo čaja i da se o svemu dogovorimo.

Greis i gospođa Keis sišle su dole - gospođa Keis držala se za priručje jer je hramala - gde su popile nekoliko šolja čaja i dogovorile se o svemu. Stan je već bio slobodan, a gospođa Keis nikada nije bila gramžljiva za novcem.

- Ako tražim petnaest šilinga nedeljno - reče gospođa Keis, nagnuvši glavu na jednu stranu kao radoznala ptica - s obzirom na okolnosti, draga moja, hoće li to biti suviše?

- Ne, zaista ne - reče Greis, i stvar je bila rešena bez ikakvog pogađanja.

Produžile su da razgovaraju sa sve većim uzajamnim razumevanjem. Gospođa Keis je bila čitav rudnik korisnih obaveštenja. U selu postoji jedan telefon, na majuru starog gospodina Parsela, i on će im sigurno dozvoliti da ga upotrebljavaju. Fitlehpton je udaljen samo pet kilometara, a u njemu ima nekoliko dobrih lekara. Greis i gospođa Keis imale su dug, vrlo dug razgovor, koji je, obuhvativši na kraju i poverljiv opis kako je pokojni gospodin Keis umro od bolesti bubrega, bio vrlo topao i prijateljski.

Docnije, kada je na stanici Parnham uhvatila voz koji je polazio u četiri i deset, Greis se osetila vrlo srećna i ohrabrena. Greis nije bila odviše inteligentna. Hilda i gospođica Gibbs bi možda rekle da je Greis nehatna i glupa i da olako uzima stvari. Hilda i gospođica Gibbs bi preporučile Greisi dobru kliniku za porodilje, sa svom modernom higijenskom opremom; one bi je smatrale ludom da su je videle kako je, kad je pošla na stanicu Parnham, pritisnula svoj

pomalo prćast nos na okno izloga gospođe Keis.

Kad se vratila u dom, Greis se osećala tako srećna da je htela da se pomiri sa Hildom. Ozarena lica, otišla je u Hildinu sobu. Stojeći na pragu, s obrazima crvenim od svežeg noćnog vazduha i očima punim samopouzdanja i nade, ona reče:

- Udesila sam sve, Hilda. Našla sam najdivnije mesto u Saseksu.

- Zaista! - reče Hilda hladno. Gorela je od želje da dozna gde je Greis bila i kako je udesila stvar, ali je bila suviše uvređena i ponosna da bi to pokazala.

Ozarenost postepeno iščeze sa Greisinog lica.

- Hoćeš li da ti pričam o tome? - upita ona nesigurno.

- Drugi put - reče Hilda, uze jedan časopis i poče da prevrće listove.

Greis se okrete i izađe iz sobe. čim se vrata zatvoriše, Hilda skoči u nameri da pođe za njom. Ali Hilda ipak ne pođe za njom - to je bilo protiv Hildine prirode da ide i za kim. Ostade namrštena i nepomična, sa izrazom bola na svom bledom licu, zatim gnevno baci časopis u ugao sobe. Te iste noći bio je vazdušni napad na London, a kad god je bio vazdušni napad, Greis je dolazila u Hildinu sobu i zavlačila se u krevet pored nje. Ali noćas, mada je Hilda čekala i žudela za Greisom, Greis nije došla. Vreme se približavalo. Kad god je imala slobodnu polovinu dana, Greis je išla po radnjama i kupovala sitnice koje će joj možda biti od koristi, a možda ne. Nalazila je dosta zabave u tome, naročito kad je išla po jevtinim radnjama. Dan joj je pisao dvaput nedeljno. Nadao se da će na vreme dobiti odsustvo za veliki događaj. On će izmoliti, uzajmiti ili ukrasti odsustvo, on će svojevolutno napustiti vojsku i preplivati kanal Lamanš - ali sve je to, naravno, čak i preplivavanje Lamanša, zavisilo od toga da li će otpočeti ofanziva.

Danova pisma bila su za Greisu veća uteha nego ikad ranije. Ona se još uvek nadala da će Hilda opet biti u prijateljstvu s njom; međutim, poslednjeg njenog dana u bolnici, kad je otišla gore u Hildinu sobu da joj kaže zbogom, Hilda je bila u operacionoj dvorani. Greis je morala da ode i ne videvši je. Bila je tužna što je tako moralo biti.

GLAVA XLII

Šesnaestog aprila 1917. godine Stenli Milington vratio se u

Tajnkastl. Za sve to vreme Laura je bila u Sobridžu u Vorviškaji, gde se Stenli nalazio u naročitoj bolnici za funkcionalne ratne nervoze. Džo nije bio ništa čuo dok nije doznao od drugih u kancelariji da je u Hiltop stigao telegram koji je javljao o njihovom dolasku. Nije bio dobio nikakvu vest od Laure od onog večera kad je u suzama odjurila iz njegovog stana. Ali to što nije dobio poziv da bude prisutan nije sprečilo Džoa da ode na stanicu. Naravno, ne. Džo je imao gvozdene nerve i debelu nosorošku kožu, te mu nije smetala ni najšakljivija situacija. A i znao je da će ga očekivati - zašto ne? On je bio sasvim gotov da pređe preko poslednje scene koju je Laura napravila, a bio je spreman i da srdačno izrazi svoje divljenje prema Stenlijevom heroizmu i radost što se Stenli oporavio. Otišao je automobilom na stanicu da dočeka Stenlija dobrodošlicom, saosećanjem i muškom naklonošću jednog čestitog čoveka prema drugom.

Ali kad voz stiže, jedan pogled na Stenlija ugasi zrak Džoovog osmeha.

- Zdravo, Stenli - reče on više potišteno nego oduševljeno.

Stenli pusti da mu prodrma ruku.

- Bio sam zatrpan granatom - reče Stenli.

Džo brzo pogleda u Laurino ozbiljno lice. Peron je bio prepun, svet se tiskao pored njih, nosači su se probijali s prtljagom, a Stenli, koji je ukočeno stajao tu, izgleda da je bio svima na putu. Izbegavajući Džoove oči, Laura uze Stenlija pod ruku i povede ga. Dok su išli peronom, Stenli opet saopšti Džou:

- Bio sam zatrpan granatom.

Uđoše u automobil. Celim putem od stanice do Hiltopa Džo je gledao sa strane u Stenlija; pokušavao je da ga ne gleda i govorio u sebi: »Gospode bože, zar bi iko mogao verovati u tako što!«

Nadao se da Stenli neće ponoviti onu rečenicu. Ali Stenli to učini. I po treći put Stenli reče:

- Bio sam zatrpan granatom.

Gledajući ga sa strane, iako je pokušavao da ga ne gleda, Džo odgovori:

- Tako je, Stenli, bili ste zatrpani granatom.

Stenli ne reče ništa. Sedeo je na ivici zadnjeg sedišta kao da je bio od drveta. Oči su mu gledale napred, u daljinu. Lice mu je bilo sasvim bezizrazno, a telo mršavo. Čvrsto se držao obema rukama sa strane za automobil. Gospodin Stenli, naš gospodin Stenli čvrsto se držao.

- Još malo pa smo stigli - reče Džo utešno. Sve do tog susreta smatrao je da se Stenliju nije desilo ništa ozbiljno, da nije dobio

nijednu ogrebotinu, da je kao da mu se nije ništa ni desilo. Ali ovo je Stenli, ovo biće ovde. Džo je morao da ponavlja to sebi da bi poverovao. Ovo... ovde... ovo. On krišom pogleda u Lauru. Ona je, bezizrazna lica, pridržavala Stenlija svojom rukom.

Automobil stade pred Hiltopom i Džo iskoči iz njega. On je bio pun brige i pažnje.

- Ovuda, sad. Pazite na prag, pazite.

Gospodin Stenli je pazio. Držeći se čvrsto, on izađe iz kola i stade na pločnik. Pazio je vrlo brižljivo. Glavu je držao nepomično, kao da ju je čuvao. Na prvi pogled izgledao je kao čovek sa ukočenim vratom, ali kad se malo bolje pogledalo, videlo se da mu je celo telo ukočeno. On se pokretao pomoću niza malih impulsa. Ti pokreti nisu bili sasvim usklađeni. Oni su bili kao pokreti gotovo savršeno automatskog čoveka.

Džo upita:

- Hoćete li da vam dam ruku?

Stenli ne odgovori - obično nije odgovarao na pitanja - ali posle jednog minuta reče:

- Noge rade prilično dobro; ali glava... Bio sam u bolnici. Bio sam zatrpan granatom!

Dok je Laura stajala pored vrata i davala uputstva šoferu o prtljagu, Džo uvede Stenlija u kuću. Besi, služavka, stajala je na vratima salona i čekala da im otvori da uđu. Kad vide gospodina Stenlija, Besi iskolači oči. Džo srdačno uzviknu:

- Evo, gospodin Stenli se vratio, Besi!

I ne gledajući u Besi, Stenli uđe i sede na ivicu stolice. Kuća nije pripadala njemu i on nije pripadao kući. Pipkao je dugmeta na prsluku, a zatim pogleda u Besi. Ovog puta mora da ju je primetio, jer joj objasni šta mu se desilo.

Besi odmah briznu u plač.

Džo skide Stenlijevu kapu.

- Tako! - reče Džo ljubazno. - On će se osećati bolje pošto ruča, a, Besi? - Džo se nasmeši na Besi; Besi je bila dobra devojka i on se uvek lepo ophodio prema njoj.

Besi ode da vidi šta je s ručkom. Džo je ču kako plače u kuhinji i kroz plač priča kuvarici.

Stenli pogleda po salonu. Da bi pogledao po salonu, on ne okrenu glavu, već pažljivo i polako okrenu celo telo na ivici stolice. Dok je to radio, Laura uđe.

- Divno je što ste opet s nama, Sten - reče Džo srdačno trljajući ruke. - Zar ne, gospođo Milington?

- Da. - Laura priđe Stenliju. Tuga na njenom licu bila je

neopisiva.

- Da li bi voleo da ideš gore sad? - upita ga ona.

- Ne.

Stenli se nije mnogo interesovao za Lauru. U stvari, izgledalo je da mu je iz nekog čudnog razloga Laurino interesovanje za njega bilo mrsko. Produžio je da gleda po salonu. Oči su mu imale čudan izraz i u njima su igrale neke čudne senke. Izgledale su zagasitije, imale su tamnu prevlaku, a iza te prevlake igrale su senke. Kad su senke igrale blizu površine, onda je Stenlijevo lice pokazivalo gotovo izraz osećanja. Ali je teško bilo reći kakvo je to osećanje, jer je ono iznenadno izbijalo na površinu i iznenadno iščezavalo. Međutim, to je bilo užasno osećanje, osećanje straha. Ne nekog specifičnog straha, već prosto straha. Stenli je strahovao, iako se nije plašio nečeg stvarnog. On prestade da gleda po salonu i reče:

- Imali smo prijatno putovanje.

- Vrlo prijatno.

- Izuzev lupe.

- Lupe, Stenli?

- Točkova u tunelima.

Šta on to, do đavola, bunca, pomisli Džo.

- Bio sam...

- Tako je - brzo reče Džo. Začu se gong. - Hajte da ručate. On će se osećati bolje posle ručka, zar ne, gospođo Milington? Ručak najbolje povraća čoveku snagu.

- Moram da ležim posle ručka - reče Stenli. - To je jedna u od stvari koju su mi lekari rekli. Pre nego što sam pošao naterali su me da obećam da ću to činiti.

Podoš u trpezariju. Laura upadljivo stade pred vratima trpezarije.

- Zar ne treba da ste u fabrici? - upita ona hladno, ne gledajući u Džoa.

- Ne, zaista ne - srdačno odgovori Džo - tamo sve ide samo od sebe, kao podmazano.

- Stenli bi možda više voleo da ga sad ostavite?

Na Stenlijevom licu pojavi se nešto nalik na srdžbu.

- Ne, ne. Neka Džo ostane.

Nastade kratko ćutanje; Džo se srdačno nasmeši; Laura, neraspoložena, koraknu u stranu. Sedoš da ručaju.

Pošto je svršio sa supom, da bi pokazao da nije zaboravio lekarska uputstva, Stenli opet reče Džou:

- Moram da ležim posle ručka, to je jedna od stvari koje su mi lekari rekli. A pošto ustanem, moraću da pletem.

Džo otvori usta - to nije smešno, pomisli on, ah, bože, ne, to nije smešno! On reče tonom strahopoštovanja:

- Da pletete?

Laura učini bolan pokret, kao da je htela da prekine taj razgovor. Ali gospodin Stenli počeo da objašnjava svoj slučaj, izgledao je najsrećniji kad je objašnjavao svoj slučaj:

- Pletenje čini dobro mojoj glavi. Pošto sam bio zatrpan granatom, naučio sam kasnije u bolnici da pletem.

Džo brzo skide pogled sa Stenlijevog lica. Pletenje... pomisli on... pletenje. On se seti prošlosti. Seti se Stenlija i njegovih reči u toj istoj sobi pre godinu dana. Tada je Stenli bio hrabar čovek koji je želeo da pokaže Nemcima, znate... za sv. Đorđa i Englesku; punokrvan Britanac koji se kajao što nije stupio u vazduhoplovstvo... jedna sjajna pustolovina, šta? Svetlosne rakete, bataljon srednje privatne škole, britanska hrabrost... naš gospodin Stenli, koji je smatrao rat za čudesan podvig. Gospode, šta li on sad misli o tome, pitao se Džo, i odjednom oseti želju da se nasmeje.

Ali toga trenutka Stenli se umalo ne zaplaka.

- Ne mogu - zacvile on - ne mogu.

Laura se naže napred i upita ga tihim glasom:

- Šta je, dragi?

Stenlijevo lice se grčilo pod hladnom maskom.

- Ne mogu da zatvorim slačičnik. - On je pokušavao da zatvori slačičnik, ali nije mogao. Sav je drhtao.

Džo skoči.

- Dozvolite da ga zatvorim za vas. - On pomeri kašičicu na njeno mesto da bi zaklopac slačičnika mogao da se zatvori; pošto ga zaklopi, uze svoj ubrus i obriše moču sa Stenlijeve brade.

Odjednom Laura popusti u svome vladaju sobom. Ona naglo ustade i izvini se drhtavim glasom:

- Imam da svršim nešto. - Lica okrenuta u stranu, ona izađe iz sobe.

Ćutanje je trajalo nekoliko minuta, za vreme kojih je Džo duboko razmišljao. Najzad reče:

- Znate, divno je što ste opet ovde, Sten. Mi sada zarađujemo ogroman novac u fabrici. Prošli mesec je bio sjajan.

Stenli reče: da.

- Ali onaj Dobi što radi u kancelariji nije ni za šta, Stenli. Sad, pošto ste se vratili, treba da ga se otarasimo.

Stenli reče: da.

- U stvari, mislio sam da bi najbolje bilo da mu otkažemo na

kraju ovog meseca. Slažete li se s tim, Stenli?

Stenli reče: da. Zatim Stenli iznenada i ukočeno ustade iza stola, iako Džo još nije bio svršio s desertom. On reče:

- Moram da idem da legnem.

- Sigurno, Sten, stari moj - složi se Džo odmah. - Radićete što god hoćete. - U nastupu ljubaznosti Džo skoči i uze Stenlija za ruku. Laura je čekala Stenlija na podnožju stepenica, u ruci je stiskala malu vlažnu maramicu. Ona pođe da uzme Stenlija za ruku, ali Džo ne pusti da ga ona zameni. A i Stenli se čvrsto držao Džoa, kao da je bio zavisn od njega. Stenli jetko reče:

- Ostavi me, Laura. - Džo mu pomože da ode gore u spavaću sobu i da se skine.

Kad se skinuo, Stenli je izgledao sama kost i koža. Izgledao je više kao automatski leš nego kao automatski čovek. Bio je gotov da legne u krevet, ali pre nego što to učini on izvrši jedan tih, mali obred. Spusti se na pod i pogleda ispod kreveta, zatim se diže i pogleda ispod jastuka. Zaviri u oba ormana, a onda i iza zavese oba prozora. Zatim se pope u krevet. Leže na leđa i ispruži pravo ruke i noge. Njegove gotovo mrtve, ukočene oči gledale su pravo u tavanicu. Džo na prstima izađe iz sobe.

U podnožju stepenica, u predsoblju, Laura je, crvenih i naduvenih očiju, čekala Džoa. Ona ga odlučno pogleda u oči, grizući se za donju usnu na način koji je Džou bio dobro poznat.

- Imam samo jednu stvar da vam kažem - govorila je s mukom, dok su joj se grudi brzo dizale i spuštale - a to je da ne dolazite više u ovu kuću.

- Ali nemoj tako, Laura - reče Džo prijateljski. - Ti si u velikoj teškoći sa Stenlijem i potrebna ti je svaka moguća pomoć.

- Vi to zovete pomoć?

- Zašto ne? - blago reče on. - Nikome to ne pričinjava veći bol nego meni, nikome na svetu. Ali ipak moramo da pretresemo izvesne stvari. - On zamišljeno zavrte glavom. - Stenli je svršio što se tiče službe na frontu. Ali mislim o fabrici...

- To sam i očekivala - reče ona jetko...

- Hteo sam reći - on pruži ruku sa izrazom čoveka kome se čini nepravda. - Ah, do đavola, Laura, ne treba da me smatraš za tako rđavog. želim da vratim Stenlija fabrici, da ga opet zainteresujem za stvari, da mu pružim svu pomoć koju mogu.

- Kad vas ne bih poznavala, verovala bih da zaista tako i mislite.

- Ali ja zaista tako mislim. Na kraju krajeva, mi moramo da pomognemo jedno drugom u ovome. Tako mi boga, Laura, učiniću sve što mogu.

Nastade ćutanje; ona je ukočeno gledala u njegovo lice svojim naduvenim očima; disala je sve brže i očajnije.

- Ne verujem da ćete išta učiniti - reče ona zadihano. - A mrzim vas zbog onoga što ste učinili... gotovo isto onoliko koliko mrzim i samu sebe. - Ona se okrete i brzo izađe iz predsoblja.

- On ostade na mestu, nežno se pogladi po bradi. nasmeši se i izađe iz kuće. Ali se vrati idućeg jutra. Dođe sav užurban u jedanaest sati da ispuni svoje obećanje, da odvede Stenlija u fabriku. Laura je bila izašla. Stenli je sedeo na ivici u salonu i slušao gramofon. Gramofon je bio dobar, ali muzika koju je svirao natera Džoa da stisne zube. Džo uzviknu s negodovanjem: Zašto niste metnuli neku veselu ploču, Stenli? Nešto iz neke operete, Stenli?

- Dopada mi se ova stvar - reče Stenli i navi gramofon da svira ponovo istu ploču. - To je jedina koju volim. Slušao sam je celo jutro.

Začuden, Džo izdrža ploču još jednom, mada mu je grozno zvučala. Zatim priđe i pogleda u ploču. To je bio Pogrebni marš od Šopena. Džo se okrete.

- Za ime sveta, Stenli, šta će vam to, Hajte, priberite se! Automobil je pred vratima i sve je spremljeno. Idemo u fabriku.

Odvezli su se polako u fabriku i otišli pravo u livnicu. Džo je sve bio ranije pripremio. Sve je bilo iskićeno zastavama, a preko celog odeljenja stajao je transparent na kome je pisalo »Dobro došli!« Kad Stenli i Džo uđoše u livnicu, svi prestadoše s radom i u znak pozdrava viknuše gromko »ura«. U livnici je sad radio veliki broj žena, jer je Džo našao da su jevtinije i brže od starijih ljudi; te žene su oduševljeno vikale. Stenli se zagleda u žene koje su ga pozdravljale, žene u radnim keceljama, žene koje su pravile šrapnelske kugle. Izgledalo je kao da je u nedoumici šta da radi pred svim tim ženama, izgledao je više nego ikad kao da nigde ne pripada. Džo mu se tiho obrati:

- Kažite nešto, Stenli, kažite šta god hoćete. - I on podiže ruku da učutka masu.

Gospodin Stenli, okrenut prema ženama, reče:

- Bio sam zatrpan granatom. Bio sam u bolnici.

Pljeskanje i oduševljeni uzvici. Džo mu brzo šapnu:

- Kažite da se radujete što se proizvodnja povećava i da se nadate da će oni produžiti da rade tako dobro.

Stenli ponovi visokim glasom:

- Radujem se što se proizvodnja povećava i nadam se da ćete produžiti da radite tako dobro!

Gomila ga opet oduševljeno i dugo pozdravi. Zatim Džo uze stvari u svoje ruke. On opet podiže ruku da ih učutka; zaturi šešir na potiljak, stavi palac u prsluk, nasmeši se i poče:

- I vi i ja, svi smo oduševljeni što nam se gospodin Stenli vratio. Gospodin Stenli se iz skromnosti ustručava da kaže šta je sve uradio, te ću ja umesto njega reći nekoliko reči. Neću da govorim mnogo, jer vi imate posla, a vaš posao je za našu zajedničku otadžbinu, to je posao koji mora da se obavlja te zato ne možete da ga napustite dugo da biste slušali ma čiji govor. Ali reći ću ovo: eto, reći ću mu u oči da se mi ponosimo njime, našim gospodinom Stenlijem. Ja se ponosim što sarađujem s njim u ovom velikom poslu, a znam da se i vi ponosite što radite za njega. Gospodin Stenli i ja pravili smo planove za budućnost, i on kaže da se nada da ćete vi produžiti da vršite svoju dužnost ovde isto onako kao što je on vršio svoju dužnost u Francuskoj. Vi treba da radite iz sve snage da biste održavali proizvodnju na potrebnoj visini. To je sve, ali pre nego što se vratite poslu, hajde da svi zajedno otpevamo narodnu himnu, a zatim da zatresemo krov svojim oduševljenim usklicima gospodinu Stenliju!

Nastade ćutanje, a zatim - vrlo osećajno, zbog ženskih glasova - oni otpevaše himnu *B o ž e, č u v a j k r a l j a*. Svi su bili ganuti, Džoove oči bile su pune suza.

Pošto su umolili boga da im čuva kralja, oni počеше da kliču gospodinu Stenliju, Džou, gotovo svakome. A zatim, gotovo sa verskom revnošću, vratiše se pravljenju šrapnela, Milovih bombi i granata za osamnaestofuntovnjake.

Džo i Stenli uputiše se hodnikom koji je vodio u kancelariju. Ali nisu otišli vrlo daleko. Na sredini hodnika stajala je ogromna granata. Džo nije napravio tu granatu, mada bi mnogo voleo da pravi takve granate. Ona je bila poklon Džou od Džona Ratleja, starog Ratleja iz Jaroua, koji je zajedno s njim bio u upravi za proizvodnju municije. Ratlej je imao ogromno postrojenje i proizvodio je ogromne granate; Džo se veoma ponosio tom lepom granatom od sedamnaest coli, koja je kazivala mnoge lepe stvari, od kojih nije najmanje važna bila stvar da je Džon Ratlej Džooov prijatelj. Granata je bila postavljena na lepo politiranom drvenom postolju, i sada je stajala tu, sjajna i džinovska, sa vrhom okrenutim prema nebu u nekoj vrsti nema ekstaze.

Ta granata zaustavi Stenlija. On se svojim smrznutim očima netremice zagleda u tu veliku, sjajnu granatu.

Džo nežno stavi ruku na vrh granate.

- Divna je, zar ne, zovem je Kaća!

Gospodin Stenli ne reče ništa, ali su iza tamne prevlake u njegovim očima igrale i igrale crne senke.

- Voleo bih da i mi pravimo ovako velike stvari - reče Džo. - Mnogo novaca može da se zaradi na teškoj municiji. Ali hajdemo sad u kancelariju. Morgan i Dobi su tamo, treba da razgovaramo s njima.

Međutim, gospodin Stenli ne pođe; nije mogao da prođe pored granate, netremice je gledao u nju. Grandata koja ga je svojim eksplozivom zatrpala bila je slična ovoj. Duša mu se uplaši i zadrhta pred tom granatom.

- Hajde, čoveče! - reče Džo nestrpljivo. - Zar ne znate da oni čekaju na vas!

- Hoću da idem kući. - Glas mu je zvučao čudno, i on počeo ukočeno, natraške da korača od granate.

Gospode, pomisli Džo, opet počinje. On uze Stenlija za ruku da mu pomogne da prođe pored granate. Ali Stenli nije mogao da prođe pored granate. Koža na čelu mu se trzala, a u očima, iza one prevlake, pojavi se očajan strah. On zadihano reče:

- Pustite me, hoću da idem kući!

- Ali ništa vam se neće desiti, Stenli! - reče Džo. - Ne treba da to uzimate tako ozbiljno, ništa vam se neće desiti. Granata vas neće ujesti, ona čak i nije puna. Budite razumni, Stenli, čoveče!

Ali Stenli nije mogao da bude razuman. Sav Stenlijev divni razum uništen je granatom u Francuskoj koja je ličila na ovu. Celo Stenlijevo lice sada se brzo grčilo, dok mu se u očima gledao užasan strah.

- Moram da idem kući - jedva izusti on. Pod mrtvim, hladnim licem naziralo se duboko očajanje i uzbuđenje.

Džo beznadežno uzdahnu.

- Pa dobro, onda, ići ćete kući, Stenli. Ali nemojte toliko da se uzrujavate oko toga. - Džo nije želeo nikakvu scenu u fabrici; taman posla! Zar sad, kad je sve prošlo tako dobro? Držeći još uvek Stenlija za ruku, Džo ga povede kroz topionicu. Džooov osmeh pokazivao je da je sve bilo u savršenom redu. Gospodin Stenli se još nije bio sasvim oporavio, tek je izašao iz bolnice, vidite, to, da, to je sve!

Automobil ode za Hiltop. Stenli je sedeo pravo na zadnjem sedištu, i Džo se sa poslednjim, prijateljski umirujućim osmehom vrati u svoju kancelariju. On se zatvori i zapali cigaru. Pušio je zamišljeno; cigara je bila vrlo dobra, ali on nije mislio o njoj, već o Stenliju.

Više nije bilo sumnje da Stenli, bar zasada, nije ni za šta. Još

onog trenutka kad je Džo video Stenlija na stanici, pomislio je: »Živčani poremećaj prouzrokovan eksplozijom granate mnogo je ozbiljnija stvar nego što sam i slutio.« Proći će mnogo meseci dok on ne postane normalan. A možda to više nikad neće ni biti. U međuvremenu Džo mora više nego ikada držati u svojim rukama Milingtonovu fabriku. A to ne bi bilo pravo, ako ne bi dobijao od Milingtonove fabrike malo više nego što je dotada dobijao. Ne bi bilo pravo da se ne koristi. Džo se pažljivo zagleda u zažareni kraj cigare i počne lukavo da računa. Dotada je zarađivao godišnje za sebe dve hiljade funti sterlinga »čistih«, kako bi to Moson kazao. Ali to nije bilo ništa, ništa. Trebalo je misliti i na budućnost. Gospode, ovo je bila sjajna prilika da osigura svoju budućnost, da se osigura za ceo život. Džo polako uzdahnu. Mora se izvršiti izvesno preuređenje... da, to je prava reč... u Milingtonovom preduzeću. Da, to je ono što treba uraditi; sjajna ideja! Džo liznu usne i telefonira Džimu Mosonu. Nikad ranije nije mu bio toliko milo što poznaje Džima Mosona i što je siguran u njegovu saradnju. Pametan čovek taj Džim, znao je tačno kako da radi i da izbegne svaku nezgodu.

- Alo, Džime, jeste li vi to, stari druže? - Džo se trudio da mu tačno predstavi slučaj, ali ne bez saosećanja. - Srce bi vas zabolelo kad biste videli sirotog čoveka, Džime. On je sasvim razuman, razuman kao vi i ja, ali njegovi živci... Živčani poremećaj, razumete, jer ga je granata zatrpala eksplozijom. Da, živčani poremećaj, razumeli ste me, Džime.

Džo začuta slušajući Mosonov glas, a zatim reče:

- Sutra uveče, onda, kod vaše kuće, Džime. Sigurno, znam, nema žurbe. Da, znam Snaga, upoznao sam se s njim kod Bostoka; nije li on izveo onaj ugovor? Da, sigurno, ah, do đavola, Džime, za koga me vi smatrate... slušajte, ah, dobro, ne na telefonu... sigurno... kako gospođa... to je sjajno, Džime, to je zaista sjajno, dobro, stari druže, do skorog viđenja.

Džo obesi slušalicu, ali samo za minut. On opet pruži svoju veliku ruku i telefonira Lauri u Hiltop; glas mu je bio tih, saosećajan i brižan:

- Moram da govorim s tobom, Laura, časti mi, moram. Ah, kakvog smisla ima produžiti tako, Laura? Naravno, znam kako se ti osećaš zbog toga, ne krivim te, ali mi smo samo ljudska bića, zar ne, i moramo da se prilagođavamo prilikama. Da, da, zovi me kakvim god hoćeš imenima, možda sam to i zaslužio, ali, za ime boga, hajde da ispravimo stvari! Šta! Dobro, dobro Laura, ne mogu te naterati na sastanak, ako nećeš da dođeš, nećeš... ali biću u

stanu celo večer u slučaju da se predomisliš... - Govorio je još dvatrida minuta pre nego što je primetio da je ona spustila slušalicu. Zatim se iskezi, spusti slušalicu i radosno se lati posla.

Te noći nije, kao što je obično radio, otišao na večeru u Grofovijski klub, već ovde u svoj stan još u šest sati. Zviždućući, naloži veliku vatru, popi čašicu viskija, večera hladne jagnjetine, zatim se umi, očešlja, obuče svoj novi karirani sobni mantil i sede da čita novine i čeka.

S vremena na vreme je gledao u časovnik. Ovda-onda, kad bi čuo automobil, on bi se u očekivanju ispravio u fotelji. Vreme je prolazilo, kazaljke su se pomerale, a njegovo glatko, lepo čelo se mrštilo, ali u devet sati zvono zazvoni i on nepoverljivo i radosno ustade.

Laura uđe u nekoj vrsti nervozne plahovitosti. Bila je u kišnom mantilu i starom mrkom šeširu, koji joj je stajao čvrsto uz glavu. Cipele su joj bile poprskane blatom; imao je utisak da je došla peške od Hiltopa. Bila je vrlo bleđa.

- Došla sam, vidite - reče ona tonom ogorčenog neprijateljstva; ruke je držala u džepovima kišnog mantila i bila je kao naelektrisana. - Šta imate da mi kažete?

On i ne pokuša da joj se približi. Gledao je u pod.

- Milo mi je što si došla, Laura.

- Pa? - upita ona uzdržanim glasom. - Kažite brzo šta imate. Ne mogu dugo da čekam.

- Sedi - reče on bratski. - Ne možemo ovako da razgovaramo. Ti si umorna, izgledaš sasvim iscrpena. - On se taktično okrete i počeo da džara vatru da bi proizveo što bolji plamen. Ona ga je posmatrala sa hladnom ironijom, a zatim sa uzdahom umora klonu na fotelju. Ona jetko reče:

- Nisam imala ni minuta mira otkako sam otišla iz ove nesrećne sobe.

- Znam. - On opet sede na svoju stolicu i pokajnički se zagleda u vatru. - Ali mi nismo mogli predvideti ovo, zar ne, Laura?

- Svaki put kad ga pogledam... - iz grla joj se ote jecaj. - Svakog bogovetnog minuta... On ne može više da me snosi. Primetili ste to, zar ne? Izgleda da mrzi da sam pored njega. On mora da ide u sanatorijum Bommaut. Izričito mi je rekao da ne idem s njim. To sam i zaslužila, to sam i zaslužila.

On promrmlja nešto u znak saosećanja.

- Nemojte me saželjavati! - povika ona. - Gnušam vas se i mrzim vas! Stenli ne treba ništa da dozna o nama - reče on - i neće.

- Nadam se. - Ona se okrete prema njemu sa gnevnom ironijom.
- Vi valjda nemate nameru da mu kažete,

- Ah, ne - odgovori on čudnim glasom. Zatim ustade, priđe ormanu i nasu veliku čašu viskija i sode. - Ne, ako budeš sa mnom, Laura. Bolje popij ovo, izgledaš sasvim iscrpena.

Ona mehanički primi čašu, gledajući još uvek netremice u njega.

- Kako to mislite da budem s vama?

- Pa, moramo da budemo prijatelji, Laura. - On polako i zamišljeno popi gutljaj iz svoje čaše. - Prijatelji u svemu, to je moje geslo. Ja sam uvek bio sklon stvaranju prijateljstva. Vidiš, bilo bi prilično nezgodno kao bi pukla tikva. To ne bi ništa koristilo Stenliju, a ni bilo kome od nas. Ja sam sada potreban Stenliju u fabrici. Imam razne ideje za proširenje preduzeća i spajanje s jednim drugim preduzećem. Baš sam onomad razgovarao s Džimom Mosonom iz Tajnkastla. Znaš Mosona - on je jedan od najsposobnijih poslovnih ljudi u Tajnkastlu. Pa, eto, kad bi se Moson, Stenli i ja udružili, nemaš pojma kako bismo preuredili livnicu. Pretvorili bismo je u pravi rudnik.

- Vidim - šapnu ona - vidim šta vi hoćete. Zasitili ste me se, i sad hoćete da me iskoristite, da iskoristite sve što se desilo između nas.

- Za ime boga, Laura, imaj srca! Ovo je savršeno pošten predlog! Osnovaćemo društvo i svaki od nas će dobiti od toga čitave gomile novca.

- Gomile novca! Vi i ne mislite ni o čemu drugom do o novcu. Vi ste za preziranje.

- Ja sam samo čovek, Laura. Svi smo mi samo ljudi. Zbog toga sam se i zaljubio u tebe.

- Ćutite! - reče ona ljutito.

Nastade ćutanje. Ona je pila viski. To joj je povraćalo snagu. Džo je bar bio praktičan u onome što je radio. Ona ga mrsko pogleda. Za sve vreme otkako ga nije videla mrzela ga je, sećala se njegove vulgarnosti, njegove nezajažljive sebičnosti, njegovog prostakluka. A ipak, sada više nije bilo ničega prostačkog kod njega, morala je da prizna to i protiv svoje volje. Bio je lep, neobično lep. Bio je divno razvijen i imao je privlačne kestenjaste oči. Ona ga je naučila mnogo čemu, kako da se oblači i doteruje, u izvesnom smislu, ona ga je stvorila.

- Jesi li još ljuta na mene, Laura? - upita je on ponizno.

- I ne mislim o vama. - Ćutanje. Ona mu grubo pruži praznu čašu. - Hajde, napunite je opet. Mislim da sam to zaslužila.

On požuri da je poslušao. Ona uzdahnu.

- Mislio sam mnogo o tebi ovih poslednjih nedelja. Želeo sam da sam s tobom.

Ona se kratko nasmeja, progutavši svoje piće kao da je gorko.

- Vi lažete. Bili ste s nekom drugom dok sam ja bila odsutna. Dok sam ja negovala čoveka koji me mrzi, čoveka koji je bio zatrpan granatom i koji se sasvim osušio, vi ste spavali s nekom drugom ženom. Hajte, priznajte, kažite istinu!

- Rekao sam ti istinu - ozbiljno sлага on.

- Ne verujem vam - reče ona, ali joj srce brže zakuca. Ona dodade: - Ali to nije važno. Hvala bogu, došla sam k sebi. Svejedno mi je i ako imate stotinu žena. Odsada ću se posvetiti Stenliju.

- Znam, Laura - reče on. - Ipak budimo prijatelji. - On pruži ruku da uzme njenu praznu čašu, ali umesto toga uze je za ruku.

- Kako se usuđujete, kako se usuđujete! - Ona istrže ruku. Suze joj navreše na oči i ona odjednom počeo da plače.

- Budimo bar samo prijatelji, Laura! - molio je on. - Samo dobri drugovi!

- Kako možete da mi nanosite toliko bola! Zar nisam dovoljno patila? Idem... idem. - Ona ustade kao poluslepa, i istog trenutka njegove ruke se obaviše oko nje, nežno je zadržavajući i držeći je sa samopouzdanom snagom.

- Ne možeš tako otići, Laura.

- Pusti me, pusti me, za ime boga, pusti me! - Ona pokuša da ga se oslobodi i zaplaka se histerično.

- Molim te, Laura, molim te!

Dok se borila, oseti da joj telo dršće, dršće u dodiru s njegovim telom.

- Ah, kako samo možeš, Džo? - povika ona. - Kako možeš da budeš takva životinja prema meni?

- Laura! - On je poljubi.

- Ne, Džo, ne - neodlučno reče ona. Ali njegove usne je sprečiše da govori. Sve iščeze izuzev osećanja njegove blizine. U njenim osećanjima nastupi iznenadan preokret. Pred oči joj izadoše sve one strašne nedelje u Sobriđu, njena usamljenost, Stenlijevo neraspoloženje - mrtva jednoličnost života sa čovekom čiji je polni život uništila eksplozija one granate negde u Francuskoj. Ona zatvori oči. Telom joj prođe drhtaj. Džo je nije istinski voleo, samo ju je iskorišćavao, i jednog dana će je ostaviti. Ali je bilo uzaludno da pokuša da mu se odupre. Ona oseti kako je on nosi u spavaću sobu.

Kad se vratila u Hiltop, bilo je skoro deset sati, i gospođa Džon

Ratlej čekala ju je u salonu.

- Ah, draga moja! - reče gospođa Džon, ustade i u dubokom saosećanju uze je za obe ruke. - Rekli su mi da ste otišli u šetnju, na vazduh, ali ja sam prosto morala da vas čekam. Mnogo mi je žao što se to desilo Stenliju, draga moja. Morala sam da dođem. Vi izgledate tako potišteni. Nije čudo, jer vi ste se, kao što uvek govorim Džonu, voleli kao golubovi. Ali nemojte se brinuti, draga moja, on će brzo ozdraviti pod vašom negom.

Laura je ukočeno gledala u tu staru ženu. Na licu joj se ukaza ružan osmeh.

GLAVA XLIII

Sredinom novembra 1917. godine Marta je čula o Ani Meiser. Ana Breis rekla je to Marti toga studenog novembarskog jutra. Ana Breis izrazila je svoje žaljenje što je tako dobru devojkicu kao što je Ana zadesila takva nesreća. Ona je stajala na pločniku ulice; njenu čupavu kosu pokrivala je muška kapa, nos joj je bio modar od hladnoće, ramena povijena, a u ruci joj je visio slamni otirač koji je bila izašla da istrese.

- Zapanjila sam se - reče ona - kad sam videla da je Ana trudna.

Tuga na Aninom dobroćudnom licu nije prešla i na Martino. Izraz njenog lica nije pokazivao ništa kad je ne upuštajući se u ogovaranje koje je Ana tako očigledno želela, otišla u svoju kuću i zatvorila vrata. Ali uprkos tome obuze je jako pobedničko osećanje. Sede za sto, podupre bradu svojom velikom koščatom pesnicom i počne da razmišlja o onome što joj je Ana maločas rekla. Na usnama joj se pojavi strog osmeh. Zar ona nije uvek govorila da Ana nije dobra devojkica, i eto, sada se pokazalo da Ana nije dobra. Ona je imala pravo, ona, Marta Fenvik, imala je pravo!

Naravno. Sam je bio odgovoran. Sam je prilično izlazio za vreme svog poslednjeg odsustva; on je čak, na njeno veliko nezadovoljstvo, proveo van kuće čitav kraj nedelje. I ovo je bila posledica toga. Da, Sam je bio odgovoran. Ali to ne znači ništa. Po Martinom uverenju muškarca nikad ne vredi kriviti za takve stvari. Marta se radovala, da, ona je to sebi otvoreno i osvetoljubivo priznala da se raduje što je stvar tako ispala. Sam više neće poštovati Anu. Nikad! Marta je znala da muškarac ništa toliko ne mrzi koliko devojkicu koju je unesrećio. A, sem toga, Sam nije bio tu, bio je daleko u Francuskoj. A kad dođe kući, ona, Marta, uzeće

ga u svoje ruke. Ona će udesiti da on ubuduće izbegava Anu Meiser. Ona je znala, tačno je znala kako će to udesiti.

Prvi korak je, naravno, bio da se vidi da li je Ana Breis rekla istinu. U jedanaest sati to isto prepodne Marta obuče kaput i polako odšeta niz Ulicu Koupen, osluškujući da čuje Anino zvono. U to vreme Meiseri su se nalazili u velikoj nevolji: Pag je bio otišao u vojsku, a stari Meiser, koga je sve jači reumatizam sprečavao da radi kao ranije, bio je spao na to da lovi ribu pored obale. Ana mu je pomagala u tome, kopala je gliste za vreme oseke, ujutru vukla čamac sa obale u more, stavljala mamac na udice i izvozila se sa svojim ocem van luke dok je zora polako svitala nad sivom vodom. A zatim, pre podne, pošto svet ustane u varoši, Ana je torbarila po ulicama Sliskeila noseći na leđima korpu s lovom i malo mesingano zvonce u ruci.

To prepodne Marta ču Anino zvono na kraju Ulice Koupen. Uvek ju je ljutilo to njeno zvono, ali kad danas vide Anu, ona sasvim zaboravi na njega. Jedan orlovski pogled Martinog oka bio je dovoljan da se uveri da je Ana Breis rekla istinu. Ana je zaista bila trudna.

Marta polako i osvetnički produži da ide niz ulicu dok se ne približi Ani, koja je bila spustila svoju korpu na pločniku da bi uslužila gospođu Deil, sopstvenicu mlekaru. Ona stade i poče da posmatra Anu, koja je vadila lepo očišćenu ribu svojim čistim, ispucalim rukama i stavljala ih na tanjir koji joj je dala gospođa Deil. Marta morade priznati da je Ana čista. Njeno lice, rumeno i opaljeno usled čestog izlaganja vremenskim promenama, bilo je besprekorno čisto, njena kecelja skoro oprana i kruta od peglanja, ruke, gole do lakata, ružičaste i čvrste, oči bistre i sjajne, kao izglacane vetrom. Zato što je i protiv svoje volje morala priznati da je Ana besprekorno čista, Marta postade još ogorčenija. Stisnutih usana, stajala je i čekala da Ana svrši s gospođom Deil.

Ana se najzad ispravi. Ona opazi Martu i lice joj se polako i jedva primetno ozari. Anin izraz lica nikad se nije brzo menjao, bio je gotovo nepomičan u svojoj mirnoći, ali sad postade radostan. Pomislila je da Marta hoće da kupi ribu od nje, a to bi bila čast koju Marta nikad ranije nije ukazala Ani. Ana se bojažljivo nasmeši.

- Imam dobre ribe, gospođo Fenvik - reče ona. Nastade ćutanje, za koje vreme Ana pomisli da je možda bila suviše smela. Onda dodade kao opravdanje: - Veće su nego obično. Marta ne reče ništa, već je i dalje gledala u Anu.

Ana još nije bila razumela. Lakim pokretom svoga gipkog tela

ona podiže korpu i pokaza Marti lovinu.

- Tata i ja ulovili smo ih jutros u četiri sata - reče ona. - One se najbolje love dok je još magla na vodi. Ostaviću dve-tri na vašem pragu kad budem prolazila, nema potrebe da ih nosite. - Bio je to dugačak govor za Anu, vrlo dugačak govor; a bio je dugačak zato što je Ana mnogo želela da zadovolji Martu.

Marta ne reče ništa, ali kad Ana diže pogled sa sveže ribe, Marta pogleda Anu pravo u oči, strogo i ledeno: taj pogled je znao sve i rekao sve. Ana razumede. Onda Marta reče:

- Ne treba mi vaša riba niti išta što biste vi mogli imati. - Zatim je čekala, visoka, prava i stroga, čekala da joj Ana odgovori. Ali Ana ne reče ništa. Ona obori pogled na korpu; izgledala je ponižena.

Svirepo osećanje trijumfa obuze Martu. Još uvek je čekala, ali kad vide da Ana neće da govori, ona se okrete i ode, visoko uzdignute glave.

Ana podiže oči; stajala je i posmatrala Martu, koja se udaljavala. Toga trenutka u njoj se budila plemenitost. Njeno otvoreno, vetrom i suncem opaljeno lice nije izražavalo ni stid, ni zbunjenost, ni gnev, već neku vrstu tuge. Ona ostade stojeći za trenutak kao obuzeta nekim dubokim žaljenjem, a zatim podiže korpu na rame i ode uz ulicu. Njeno zvonice je zvonilo mirno i jasno.

Posle toga Marta je iskorišćavala svaku moguću priliku da unizi Anu. Nije se ustručavala da ženama na Terasama govori o »pravom« Aninom karakteru. Bila je to čudna promena. Ranije Marta nikad nije marila za besposlene razgovore, prezirala je i samu reč ogovaranje, a sada je nalazila neko gorko zadovoljstvo u širenju vesti o Aninoj nesreći.

Stavila je sebi u dužnost da sreće Anu što češće, i nikad nije prolazila pored nje a da je ne pogleda onim ledenim pogledom. Ništa nije govorila, ali ju je uvek gledala tim pogledom. Pronašla je Anino omiljeno šetalište, gde se Ana sama šetala uveče, jer je to bilo jedino vreme kad je imala nekoliko trenutaka za sebe, šetalište koje se pružalo duž obale i išlo uz strmo brdo do iza Snuka. Marta, koja ranije nikad nije odlazila van Terasa i varoši, počela je takođe da se šeta tuda. Ponekad bi Ana došla prva na stenovitu obalu i gledala u daljinu preko mora, a ponekad bi Marta bila prva na tom mestu; ali, bila prva ili druga, Marta bi uvek pogledala Anu nemim, ledenim pogledom. Ponekad je izgledalo kao da Ana želi da razgovara s Martom, ali Martin ledeni pogled sprečavao je svaki razgovor. Godinama je ona patila zbog Ane; neka sada Ana pati zbog nje!

Međutim, u svojim pismima Samu Marta nije pisala o ovom

obrtu ni jedne jedine reči. Bila je suviše mudra da bi uradila tako što. Slala mu je više paketa nego ikad; trudila se da Sam oseti njenu vrednost. Ona je, na osnovu Samovih dokumenata, svake nedelje primala novčanu pomoć dodeljenu Samu, i ta novčana pomoć omogućavala je Marti da radi šta hoće. Bez te novčane pomoći koja je pripadala Samu Marta bi bila u teškom položaju.

Prolazili su dani, prolazile nedelje, ali slabo se šta dešavalo u Sliskeilu. U Neptunu se dosta napredovalo s pravljenjem novog potkopa kroz Paradaiz. Dženi je još uvek živela kod svojih u Tajnkastlu i nijedanput nije pisala Marti. Hari Ogl, sin starog Toma Ogla, izabran je u Gradsko veće. Hans Meser interniran je iz gradske bolnice u jedan logor u unutrašnjosti. Gospođa Plakalo otvarala je svoju radnju sa paštetama dvaput nedeljno. Džek Rid vratio se s fronta, gde je bio otrovan gasom. Pisma od Davida stizala su redovno jedanput mesečno. život je tekao svojim tokom.

Ana Meiser je još uvek torbarila ribu koju su ona i njen otac hvatali rano ujutru, dok je bleđa magla ležala na vodi. Svi su govorili da je sramota što Ana torbari, ali Ani nije ostajalo ništa drugo. Anin brat Pag nije bio čovek koji bi poslao svojim ikakvu novčanu pomoć, te su se ona i njen otac izdržavali od njenog torbarenja. I tako je Ana produžila s tim iako je to bila sramota.

Ali jednog dana Ana nije izašla da torbari. Toga dana, 22. avgusta, ona se ne pojavi sa svojom korpom i zvoncetom. Marta je uzalud tražila Anu i osvetoljubivo se pitala: »Da nije najzad došlo njeno vreme?«

Ali Anino vreme još nije bilo došlo. šetajući se uveče, Marta prođe pored obale i pored Snuka i pope se uz stenoviti greben. Otišla je u tu šetnju delimično zato što je već bila navikla da to čini, a delimično zato da bi videla da li će Ana biti tamo. Marta je stajala prava i snažna, gledala dole u putanju i naslađivala se osvetoljubivom mišlju da je došlo Anino vreme, da će Ana najzad roditi svoje kopile.

Ali Anino vreme još nije bilo došlo. Marta, koja je još stajala na grebenu, odjednom se okrete, jer u podnožju grebena spazi Anu kako ide naviše.

Ana se polako pela stazom, i Marta ju je čekala svojim pogledom, čekala da Ana dođe gore. To veče Ana je imala dosta vremena. Pela se polako, polako, kao da je nosila neki veliki teret. Ona pogleda u Martu, a zatim kao što je uvek činila, počne da gleda preko mora, u pravcu mesta gde se možda nalazi Sam. A onda, kao da govori najobičniju stvar, ona reče:

- Sam i ja smo se venčali u avgustu.

Marta se trže kao da je nešto ubode. A zatim se ispravi.

- To je laž! - reče ona.

Gledajući još uvek u pravcu mesta gde je mogao biti Sam, Ana opet ponovi žalosno, gotovo umorno:

Sam i ja smo se venčali u avgustu, za vreme njegovog poslednjeg odsustva.

To nije istina, to ne može biti istina - reče Marta i pobedonosno dodade - ja dobijam novčanu pomoć dodeljenu Samu!

- Sam i ja smo i hteli da vi primate tu novčanu pomoć. Nismo želeli da budete lišeni te pomoći.

Martino lice je bilo surovo i blede od gneva. U njenim očima plamteo je ponos. Ona reče kroz stisnute zube:

Ne verujem, i nikad neću verovati u to. Anin pogled polako skrenu s pravca mesta u kome je mogao biti Sam. Lice joj je bilo osenčeno tamnom senkom, izgledalo je više nego ikad kao da nosi neki veliki teret. Ona pruži Marti telegram koji je držala u ruci.

Marta uze telegram. Telegram je bio upućen gospođi Ani Fenvik i glasio je: »Žalim što moram da vas izvestim da je vaš muž, kaplar Samuel Fenvik, poginuo u borbi 19. marta.«

GLAVA XLIV

24. aprila 1918. godine Artur je, po isteku svoje kazne, pušten iz zatvora. Toga dana, u devet sati ujutru, obučen u svoje odelo, Artur je izašao kroz kapiju zatvora. Izašao je pognute glave ispod sivog kamenog svoda i oprezno otišao dalje. Bilo je sivo, vlažno jutro, ali Artur se osećao kao da se našao u blistavoj svetlosti i neograničenom prostranstvu. Jedva je mogao da shvati šta se dešava s njim; oči su mu bojažljivo žmirkale. Zašto nije bilo ćelije ni zida da ga zaustavi? Odjednom postade svestan da su zidovi ostali iza njega i počeo brže da korača. Želeo je da što pre ode odatle.

Ali uskoro je morao da uspori, jer ga je brz hod suviše zamarao. Bio je kao čovek koji je tek izašao iz bolnice; osećao se veoma slab i lako se zamarao, i bio je pognut i vrlo blede. Kosa mu je bila ošišana sasvim do glave - čuvar Kolins se postarao za to pre dva-tri dana, to je bila njegova poslednja mala šala - te je izgledalo kao da je nedavno imao operaciju mozga, ozbiljnu operaciju mozga u toj velikoj bolnici iz koje je sad izašao.

Bez sumnje je zbog te operacije mozga nervozno gledao u

svakoga koga je sreo, da vidi da li ga posmatra. Posmatra li ga svet? Posmatra li ga? Da li ga zaista posmatra?

Pešačio je otprilike kilometar i po i stigao u predgrađe Bentona, gde je svratio u radničku kafanu na kojoj je pisalo: »Svratište za šofere teretnih automobila«. On sede ne skidajući šešir, da bi sakrio svoju ošišanu glavu i, gledaju u sto, poruči kafu i dva jajeta. Artur i ne pogleda u čoveka koji ga je služio, ali opazi njegove cipele, prljavu kecelju i prste žute od nikotina. čovek zatraži da mu se plati čim donese kafu i jaja.

Nagnut nad sto, sa šeširom na glavi, Artur popi kafu i pojede jaja. Posle plehanog pribora za obedovanje u zatvoru, nespretno je rukovao jakim nožem i viljuškom. Odelo mu je bilo široko i on se nelagodno osećao u njemu. Kao da se bio smanjio tamo - u onoj kući. Ali izašao sam, mislio je, izašao sam! Ah, hvala bogu, izašao sam!

Posle kafe i jaja oseti se bolje i ohrabri se da pogleda u kafedžiju i zatraži da kupi paklo cigareta od njega.

Kafedžija je imao crvenu kosu i izraz prostačke radoznalosti na licu.

- Dvadeset?

Artur klimnu glavom i stavi šiling na tezgu.

Crvenokosi kafedžija ga upita s poverljivim izrazom lica:

- Jeste li dugo bili?

Onda Arturu bi jasno da kafedžija zna da je on bio u zatvoru - verovatno mnogi osuđenici svrate ovamo posle puštanja iz zatvora - i njegovo bleožuto lice pocrvene. On izađe iz kafane ne odgovorivši ništa.

Prva cigareta nije mu mnogo prijala - osetio je malu vrtoglavicu - ali zbog nje se osećao manje upadljiv na ulici. Jedan dečaćić, koji je išao u školu, vide ga gde otvori paklo, potrča za njim i zamoli ga za reklamnu sličicu. Artur revnosno izvadi sličicu svojim neosetljivim prstima sa ožiljcima i dade mu je. Na neki tajanstveni način pomoglo mu je što mu se taj mali dečko obratio i što je za trenutak osetio topao dodir njegove ruke. Osećanje da je i on ljudsko biće odjednom postade jače.

Na krajnjoj stanici u Bentonu ušao je u tramvaj za Tajnkastl. U tramvaju je zamišljeno sedeo i gledao u pod. Kad je bio u zatvoru, nije mogao da misli ni o čemu do o spoljnom svetu. A sad, napolju, nije mogao da misli ni o čemu do o zatvoru. Poslednje reči upravnika zatvora i sveštenika: »Nadam se da je to napravilo čoveka od vas«, zvonile su mu u ušima. Lekareve reči za vreme pregleda: »Podignite košulju, spustite pantalone«, Hiksova

poslednja šala, koju mu je šapnuo preko ramena za vreme šetnje: »Večeras malo suknje, gospodine zabušante.« Da, sećao se svega toga. A naročito se sećao poslednje satire čuvara Kolinsa. Kad je Kolins zaključavao njegovu praznu ćeliju, nešto je pobudilo Artura da mu pruži ruku. Ali čuvar Kolins reče:

- Ni po cenu života, zabušante - i vešto pljunu u Arturovu šaku. Pri sećanju na to, Artur instinktivno obrisao dlan o nogavicu pantalona.

Tramvaj uđe u Tajnkastl, produži poznatim ulicama punim sveta i stade ispred glavne železničke stanice. Artur izađe iz tramvaja i ode na stanicu. Nameravao je da uzme kartu za Sliskeil, ali kad dođe do biletarnice, počeo da okleva. Nije mogao da se reši da to učini. Priđe nosaču i upita ga:

- Kad polazi idući voz za Sliskeil?

- U jedanaest i pedeset i pet.

Artur pogleda u veliki časovnik iznad knjižarskog kioska. Imao je pet minuta da kupi kartu i uhvati voz. Ne, ne, nije mogao da se odluči tako brzo, nije želeo da odmah ide kući. Bio je obavešten u svoje vreme o smrti svoje majke, i sad, u čudnom samoobmanjivanju, pokuša da pripiše svoju neodlučnost činjenici da nje više nema. On se neodlučno udalji od biletarnice, stade pred knjižarski izlog i zagleda se u plakat na kome je pisao: »Početak velike ofanzive.« Voleo je gomilu oko sebe, užurbanost, pokret, neupadljivost. Kad se jedna devojkica u prolazu očeša o njega, on se opet seti Hiksove primedbe: »Večeras malo suknje, zabušante.«

On pocrvene i okrete se u stranu. Da bi mu prošlo vreme, uđe u restoran i poruči šolju čaja i zemičku. Zašto kriti istinu? Želeo je da vidi Hetu. Osećao se slab i umoran, patio je od bola i čežnje, želeo je da bude s njom, da klekne pred njom, da je obgrli svojim rukama. Heta ga je istinski volela. Ona će ga razumeti, sažaljevati i utešiti. Topio se od nežnosti, ništa drugo nije imalo važnosti za njega, suze mu navreše na oči. On mora, mora videti Hetu.

Oko jedan sat Artur se uputi od stanice u pravcu Ulice Koledž. Išao je polako blagom uzbrdicom, delimično zato što je bio iscrpen, a poglavito zato što se plašio. Pri samoj pomisli da će opet videti Hetu, srce mu je kucalo tako jako da ga je gušilo. Kad je stigao do kuće broj 17, bio je bled od bolnog očekivanja. Stade na suprotnoj strani ulice i zagleda se u Todovu kuću. Sad, kad je bio tu, ustezao se da uđe, zaustavljao ga je čitav roj nesređenih misli. Kako će moći da se obraduju što ga vide, kad dolazi tako neočekivano, pravo iz zatvora! Ne, on nije imao hrabrosti da se popne uz one stepenice i zazvoni.

Oklevao je u očajnoj neodlučnosti, želeo je iz dna duše da vidi Hetu, nadao se da će možda imati sreće da je vidi kad silazi iz kuće ili ulazi u nju. Ali nikakvog znaka od Hete. Kad je bilo oko tri sata, obuze ga osećanje malaksalosti, te je morao negde da sedne. Artur pođe prema varoškoj utrini, koja se nalazila na vrhu Ulice Koledž, u nameri da sedne na jednu od klupa ispod lipovog drveća, pa pošto se odmori da se vrati i produži čekanje. Pređe ulicu jedva vukući noge, i na uglu se srete sa Laurom Milington.

Susret je bio tako neočekivan da mu to preseče dah. Laura ga u prvi mah nije poznala. Njeno lice, sa izrazom zamišljenosti, gotovo apatije, ostade nepromenjeno. Ona htela da prođe pored njega, i onda ga poznade.

- Ali, Arture! - reče ona iznenađeno. - Jeste li to vi?

Njegove oči gledale su u pločnik.

- Da - promuca on - ja sam.

Pažljivo se zagleda u njega, izraz joj se promeni, iznenađenje otera ukočenu setu s njenog lica.

- Jeste li bili kod mog oca?

On nemo zavrte glavom, još uvek krijući oči. Njegovo beznadežno držanje zadade joj nov bol. Duboko ganuta, priđe mu i uze ga za ruku.

- Morate poći sa mnom - reče ona. - Ja sad idem tamo. Izgledate veoma bolesni.

- Ne - promrmlja on i detinjasto se povuče natrag - nisam im potreban.

- Ali morate - reče ona. I on popusti kao dete i pusti da ga ona povede kući. Imao je strašno osećanje da je svakog trenutka mogao briznuti u plač.

Ona izvadi ključ iz tašne, otključa vrata i oni uđoše u zadnji salon, koji je Artur tako dobro poznao. Kad vide njegovu obrijanu glavu, Lauri se ote uzdah sažaljenja iz grudi. Ona ga uhvati za ramena i posadi na fotelju pored vatre. Sedeo je tu zatvorenički bleđa lica; odelo je visilo na njegovom izmršavelom telu. Laura je bila odjurila u kuhinju. Ona tamo ne reče ništa Mini, služavki, već mu sama brzo donese na poslužavniku čaj i vruć puren hleb s maslom. Dok je pio čaj i jeo malo hleba, brižno ga je posmatrala.

- Pojedite sve to - reče ona nežno.

On poslušao. Odmah je intuitivno osetio da ni Heta ni njen otac nisu kod kuće. Njegove misli trenutno napustiše Hetu. Podiže glavu i prvi put pogleda Lauru u oči.

- Hvala, Laura - reče on ponizno.

Ona ne odgovori, ali ono brzo sažaljenje opet ozari njeno bledo

lice, kao da ga obasja iznenadan plamen vatre. Nije mogla a da ne primeti da ona izgleda mnogo starije; ispod očiju je imala senke, bila je obučena sasvim obično, kosa joj je bila vrlo nemarno očešljana. Promena koju primeti kod nje kroz svoje maglovite misli zapanji ga.

- Da se nije desilo nešto rđavo, Laura? Zašto ste sami ovde?

Ovoga puta duboko i bolno osećanje izrazi joj se u očima.

- Ništa se rđavo nije desilo. - Ona se saže i poče da džara po vatri. - Ostaću kod oca ove nedelje. Zna, zatvaramo svoju kuću u Hiltopu. Zatvarate svoju kuću?

Ona klimnu glavom, a zatim dodade tihim glasom:

- Stenli je otišao u Bornmout, u sanatorijum; verovatno niste čuli da je dobio živčani poremećaj usled eksplozije granate, koja ga je zatrpala. Pridružiću mu se pošto uredim sve stvari ovde.

On ju je bespomoćno gledao; mozak nije hteo da mu radi.

- Ali preduzeće, Laura? - uzviknu on najzad.

- To je već uređeno - odgovori ona bezizraznim glasom. - To je najmanja briga, Arture.

On ju je i dalje začuđeno posmatrao. To nije bila Laura koju je on poznavao. Ukočena seta na njenom licu bila je vrlo upadljiva, usta su joj bila opuštena u ironiji i bolu. Dubok, tajanstven instinkt, ponikao iz njegove sopstvene patnje, omogućio mu je da iza te spoljne, ravnodušne kore oseti ranjenu dušu. Ali nije mogao da uđe dublje u to, jer ga opet savlada malaksalost. Nastade dugo ćutanje među njima.

- Žao mi je što sam vam na teretu, Laura - reče on najzad.

- Niste mi na teretu.

On je oklevao, misleći da ona možda želi da on sad ode.

- Ali sad, kad sam već ovde, mislio sam - mislio sam da bih možda mogao ostati da sačekam i vidim Hetu.

Ponovo nastade ćutanje. Osećao je da ga ona posmatra. Zatim ona ustade sa čilimčeta pored kamina, gde je klečala gledajući u vatru, i stade pored njega.

- Heta više nije ovde - reče ona.

- Šta?

- Ne - zavrte ona glavom. - Ona je u Farnbaru sad... vidite... - Ćutanje. - Zna, Arture, tamo je Dik Parvs.

- Ali kako... - On začuta, srce mu se steže.

- Vi ne znate - reče ona tihim glasom. - Ona se udala za njega prošlog januara. - Pogled joj skliznu s njega, ona mu stavi ruku na rame. - To se desilo sasvim iznenada; kad je odlikovan Viktorijinim krstom, odmah posle smrti vaše majke, posile pregleda leša.

Oblikovan je Viktorijinim krstom zato što je oborio jedan cepelin. Nismo ni slutili, Arture... Ali, eto, Heta se odlučila. O venčanju je pisalo u svim listovima.

Sedeo je nepomično, kao da se skamenio od iznenađenja.

- Da, Arture.

- Nikad nisam pomišljao na to. - On proguta pljuvačku, celo telo mu zadrhta u grču. - Pa i inače mislim da ona ni u kom slučaju ne bi htela da zna za mene.

Ona se mudro uzdrža od svakog pokušaja da ga teši. Artur se s mukom pomače na fotelji.

- Pa, trebalo bi da idem sad - reče on nesigurnim glasom.

- Ne, nemojte još da idete, Arture! Još uvek izgledate bolesni.

- Najgore je to što se i osećam bolean. - On nesigurno ustade.

- Ah, bože, zaista se osećam čudnovato! Muti mi se u glavi. Kako da odem na stanicu? - On zaneseno podiže ruku čelu.

Laura koraknu napred i preseče mu put vratima.

- Vi nećete ići, Arture! Ne mogu da vas pustim! Nije vam dobro, treba da legnete.

- Vi mislite dobro, Laura - reče on teško, zanoseći se na nogama.

- I ja mislim dobro. Obadvoje imamo dobre namere. - On se nasmeja. - Samo što ne možemo da učinimo ništa.

Ona se odluči i čvrsto ga obgrli.

- Slušajte, Arture. Neću dozvoliti da idete u takvom stanju. Morate leći u postelju... ovde... sad. Neću da čujem ni reči više. Objasniću ocu čim dođe. - Ona mu pomože da prođe kroz salu i da ode gore uz stepenice. Zapali gasnu peć u spavaćoj sobi, mirno i odlučno mu pomože da se skine i legne u krevet. Posle toga napuni bocu toplom vodom i stavi mu je pored nogu. Brižno ga je gledala: - Kako se osećate sad?

- Bolje - odgovori on, iako u stvari nije mislio tako.

Ležao je porebarke, zgrčen. Shvatio je da je u Hetinoj sobi, u Hetinom krevetu. Smešno! - bio je u dragoj maloj postelji drage male Hete. Večeras malo suknje, eh, zabušante! Hteo je da se nasmeje, ali nije mogao. Sećanje mu opet steže srce.

Bilo je oko pet sati posle podne. Sunčevi zraci, koji su se probili kroz oblake, ulazili su koso u sobu i obasjavali tapet plamenom svetlošću. U maloj, zadnjoj bašti pevali su mladi drozdovi. Bilo je vrlo tiho i nestvarno, i Hetin krevet je bio nestvaran u svojoj mekoći. Laura mora da je bila otišla, i od neznane čežnje Artura zabole u grudima.

- Uzmite ovo, Arture. To će vam pomoći da zaspate.

Laura se bila vratila. Kako je dobra prema njemu! Oslonivši se

na lakat, on popi šolju tople supe koju mu je donela. Ona sede pored njega na ivicu kreveta, i njeno stvarno prisustvo ispuni tihiu sobu. Njene ruke, kojima je držala poslužavnik za njega, bile su bele i nežne. Nikad ranije nije mogao mislio o Lauri, nikad nije mnogo mario za nju; ali sada ga duboko ganu njena ljubaznost. Iz iskrene zahvalnosti on reče: - Zašto se toliko trudite oko mene Laura?

Ona uze praznu šolju i stavi je na poslužavnik; zatim ustade da ide.

Ali on pruži ruku i zaustavi je, kao dete koje se plaši da ostane samo.

- Nemojte da me ostavljate, Laura.

- Dobro.

Ona opet sede i stavi poslužavnik na stočić pored kreveta. Onda poče nežno da ga miluje po čelu.

On zajeca, a zatim poče isprekidano da plače. Potpuno se podavši svom bolu, on priljubi lice uz njeno meko telo. Licem je osećao mekoću njenog tela i to mu je davalo čudnu utehu; osećanje olakšanja prože ga celog kao topla struja.

- Laura! - prošapta on - Laura!

Odjednom vatra zaplamte u njoj. Njegov stav, njegova potreba za utehom, pritisak njegove glave o njeno bedro probudiše u njoj divlji nagon. Gledajući ukočeno preko sobe, Laura spazi svoje lice u ogledalu. Odjednom se vrati u stvarnost. »Ne to«, gnevno pomisli ona, »ne, ne taj dar!« Opet se zagleda u Artura. Bio je iscrpen, prestao je da jeca i već je bio na ivici sna. Usne su mu bile otvorene, izraz lica nezaštićen i beznadežan. Ona jasno vide rane. Bilo je nečega beskrajno tužnog i bolnog u njegovim malaksalo zatvorenim očnim kapcima i nedovoljno razvijenoj bradi.

Napolju su drozdovi bili prestali da pevaju i tamni pramenovi noći uvlačili su se u sobu. Laura je još uvek sedela pored Artura iako je već bio zaspao, i pridržavala mu glavu. Izraz njenog lica bio je tragičan i lep.

GLAVA XLV

Dve nedelje Artur je ležao bolestan kod Todovih. Lekar, koga je Laura pozvala, bojao se da Artur pati od velike malokrvnosti. To je bio doktor Dobi iz Ulice Koledž broj 1, prijatelj porodice Tod, koji je znao Arturovu istoriju. On se ponašao ljubazno i diskretno. Ispitao

je Arturovu krv i dao mu nekoliko injekcija mangana. Ali je Artur u stvari pre izlečila Laura nego lekar. Bilo je nečega čudnog, strasno nesebičnog u nezi koju mu je pružala. Ona je bila zatvorila kuću u Hiltopu i posvetila sve svoje vreme negovanju Artura. Spremala mu je hranu, čitala mu ili čuteći sedela pored njegovog kreveta da bi mu pravila društvo. Bilo je to čudno ponašanje za ženu koja je po prirodi bila tako ravnodušna, tako očito zauzeta samom sobom. Možda je to bilo otkajanje, možda se uhvatila za tu slaruku pokajanja u želji da dokaže da je u njoj bilo nečega dobrog. Zbog toga su je svaki Arturov korak ka oporavljanju i svaka njegova reč zahvalnosti činili srećnom. Lečeći njegovi rane, lečila je svoje. Njen otac se nije mešao. Nije bilo u Todovoj prirodi da se meša. A i bilo mu je žao Artura, koji je tako nesrećno pokušao da pliva uz vodu. Tod je dvaput dnevno dolazio u sobu, stajao i nespretno pokušavao da bude govorljiv, zastajkivao u govoru, iskašljavao se i, da bi mu držanje izgledalo što neusiljenije, stajao pored postelje čas na jednoj čas na drugoj nozi, kao ostariji, prilično raščerupan crvendač. Očevidnost s kojom je izbegavao opasne predmete razgovora: Neptun, rat, Hetu i sve što bi moglo biti bolno za Artura, bila je dirljiva i smešna. I, idući vratima, uvek bi završio rečima:

- Bez žurbe, dragi moj mladiću. Ostani ovde dokle god ti je zgodno.

Artur se postepeno oporavljao, počeo je da napušta sobu i da odlazi u kratke šetnje sa Laurom. Izbegavali su življa mesta i obično išli po pustari izvan varoši, sa koje su se, kad je bilo vedro, mogli videti Oterbanski bregovi. Mada još nije bio svestan koliko je dugovao Lauri, on joj ovda-onda spontano govorio:

- Vrlo ste ljubazni prema meni, Laura.

- Nije to ništa - odgovorila bi ona uvek.

Bilo je sveže, vedro jutro i oni su sedeli već nekoliko minuta na klupi na najvišem mestu pustare.

- Ne znam šta bih uradio bez vas - reče on i uzdahnu - verovatno bih sasvim potonuo, mislim u moralnom pogledu, naravno. Vi ne znate, Laura, kako je to kad čovek padne u iskušenje da digne ruke od svega.

On ne odgovori.

- Ali osećam nekako kao da ste mi pomogli da dođem sebi, napravili ste od mene nešto nalik na čoveka. Sad osećam da mogu da gledam životu u oči. Samo, to nije pravo. Ja sam imao svu korist, a vi ništa.

- Kad biste znali - odgovori ona čudnim glasom.

- Dok je vetar duvao oko njega, Artur se zagleda u njen bleđi profil čistih linija i njeno gotovo nepokretno telo. Znao na koga me podsećate, Laura - reče on iznenada - na jednu od Rafaelovih madona u knjizi koju imam kod kuće.

Ona pocrvene jako i bolno, lice joj se odjednom iskrivi.

- Nemojte biti budala! - reče surovo, ustade i brzo ode. On je zabezeknuto gledao kako se udaljava, a zatim ustade i pođe za njom.

Kad mu se povratila snaga, počeo je da misli o svom ocu, Sliskeilu i povratku kući. Mora se vratiti kući; njegova muževnost je to zahtevala. Mada su mu odlaganje i bojažljivost bili u krvi, duboka osećajnost davala mu je izvesnu snagu. A, sem toga, i zatvor ga je bio očvrsnuo i pojačao osećanje uvrede i nepravde, koje je sada bilo pokretač njegovog života.

Jednog večera, pri kraju treće nedelje, igrali su karata, kao što su često činili posle večere. On uze svoje karte i bez ikakvog povoda izjavi:

- Moram se uskoro vratiti u Sliskeil, Laura.

Ništa više ne bi rečeno. Sad, pošto je objavio svoju nameru, bio je u iskušenju da odloži dan svog odlaska. Ali 16. maja ujutru, kad je sišao dole da doručkuje pošto je Tod otišao u kancelariju, jedna beleška u K u r i r u privuče mu oko. Stajao je pored stola sa tim dnevnim listom u ruci, njegova nepomičnost i zadubljenost odavale su veliko interesovanje. Beleška je bila sasvim mala, svega šest redaka, izgubljena u masi drečećih ratnih vesti, ali za Artura je, izgleda, ona bila važna. On sede za sto očiju još uvek uprtih u tih šest redaka.

- Da se nije što dogodilo? - upita Laura posmatrajući njegovo lice.

Nastade ćutanje; zatim Artur progovori:

- Napravili su nov potkop u Paradaizu. Završili su ga pre tri dana. Našli su onih deset mrtvih; pregled leševa obaviće se sutra.

Sve njegove stare misli o onoj nesreći u rudniku jurnuše mu u svest kao talas koji se trenutno bio povukao samo da bi se vratio sa još većom snagom.

Duša mu se zgrči pod tim jurišem. Gledajući još uvek u novine, polako reče:

- Čak su pozvani i neki srodnici iz Francuske... radi formalnog identifikovanja. Moram da idem kući. Ići ću danas... još ovog jutra.

Laura ne odgovori, već mu dodade šolju s kafom. On je mehanički popi, ponovo udubljen u događaj koji je promenio i upropastio njegov život i od koga se nije moglo pobeći. Mora,

odmah mora ići kući.

Kad svrši doručak, Artur pogleda preko stola u Lauru. Ona razumeđe taj pogled, koji je izražavao stalnu ideju koja ga je gonila, jedva primetno klimnu glavom. On ustade iza stola, ode u predsoblje, stavi šešir na glavu i obuče kaput. Nije imao ništa da pakuje. Laura ga isprati do vrata.

- Obećajte mi, Arture - reče ona ravnodušnim glasom - da nećete praviti nikakve gluposti.

On zavrte glavom. Nastade ćutanje. A onda je on naglo uze za obe ruke.

- Ne znam kako da vam se zahvalim, Laura; ali vi znate šta osećam. Opet ćemo se videti. Jednog dana, uskoro. Možda ću tada biti u stanju da učinim nešto za vas.

- Možda - složi se ona.

Zbog njenog hladnog držanja on se oseti prilično bespomoćan; stajao je u uskom predsoblju kao da nije znao šta da radi. On pusti njene ruke.

- Zbogom, onda, Laura!

- Zbogom.

On se okrete i izađe na ulicu. Jak vetar s kišom duvao je u suprotnom pravcu celim putem do kraja Ulice Koledž, ali on uspe da stigne na stanicu u deset sati i deset minuta i uze kartu za Sliskeil.

Lokalni voz koji je polazio u 10.15 bio je gotovo prazan; Artur je bio sam u odeljenju vagona treće klase. Dok je voz tutnjao iz Tajnkastla kroz neprekidan niz stanica, pored dobro poznatih mesta, preko kanalskog mosta, kroz tunel Brent i najzad se približavao Sliskeilu, Artur je imao čudno osećanje da mu se najzad vraća svest.

Bilo je pola dvanaest kad je izišao na peron u Sliskeilu. Toga trenutka iz zadnjeg dela voza izišao je jedan drugi putnik; kad se obadvojica nađoše pred skupljačem karata, Artur primeti da je to David Fenvik i srce mu odjednom jače zakuca.

David mu ne dade znak da ga je video, a ne pokuša ni da ga izbegne. Oni su susretoše i kroz uski prolaz iziđoše zajedno na ulicu.

- Vratili ste se zbog pregleda leševa? - upita Artur tihim glasom. Morao je da kaže nešto.

David ćuteći klimnu glavom. Išao je Ulicom Frihold u svojoj izbledejoj uniformi, a Artur pored njega. Mlaz kiše, nanet s mora, zapljusnu ih na uglu. Oni produžiše zajedno Ulicom Koupen.

Artur bojažljivo pogleda sa strane u Davida, uplašen njegovim

ćutanjem i odlučnim izrazom lica. Ali odmah zatim David progovori, kao da prisiljava sebe da bude miran i ravnodušan.

- Ima već dva dana kako sam se vratio - reče on mirno. - Moja žena živi u Tajnkastlu sa svojim. Moj mali sin je s njom.

- Da - promrmlja Artur. Sad je znao zašto je David bio u vozu; ali nije znao kako da produži razgovor.

Ponovo zavlada ćutanje, dok ne stigoše prema Davidovoj kući na Inkermanovoj terasi; tada David odjednom zastade i, boreći se protiv tajne gorčine u svom glasu, reče:

- Hajdete unutra na jedan minut, hoćete li? Imam nešto da vam pokažem.

Savladan nekim nepoznatim, dubokim osećanjem, Artur pođe za Davidom preko izlomljenog pločnika i uđe u kuću broj 23. Uđoše u prednju sobu. Zaveses bile spuštene, ali u polutami Artur ugleda dva mrtvačka sanduka, još uvek otvorena, postavljena na daske u sredini sobe. Arturova osećanja uskomešase se u njemu kao talasi koji se sudaraju u uskom moru. Srce mu je jako kucalo. On priđe prvom mrtvačkom sanduku i oči mu susretoše mrtve oči Roberta Fenvika. Robertovom lešu bilo je četiri godine: lice mu je bilo sasvim usapunjeno i blede kao vosak, koža je, kao kod mumije, pokazivala oblik usahlih kostiju. Artur pokri oči. Nije mogao dalje da gleda u te mrtve oči, oči žrtve, koje su bile prazne, a ipak su okrivljavale. Drhtao je i hteo da se povuče, ali nije mogao; bio je bespomoćan i kao obamro.

David počeo da govori, boreći se još uvek protiv gorčine u svom glasu.

- Našao sam ovo - reče on - na telu svog oca. Niko drugi to nije video.

Artur polako otkri lice. Zagleda se u hartiju u Davidovoj ruci, a zatim je uze brzim pokretom i prinese očima. To je bilo Robertovo pismo; Artur ga pročita. Za trenutak pomisli da će pasti mrtav.

- Vidite - uzviknu David bolnim glasom - ono najzad rasvetljava celu stvar!

Artur je i dalje gledao u pismo. Lice mu je bilo zemljano sivo, izgledao je kao da će se srušiti.

- Ne nameravam da upotrebim ovo - reče David sa konačnom odlučnošću. - Ali je pravo da i vi znate.

Artur podiže oči s pisma i ukočeno se zagleda kroz Davida u daljinu. Cela mu se soba okrete. Pridrža se rukom za zid, da ne padne. Bilo mu je kao da su se sve njegove patnje, sumnje i strepnje ujedinile i zadale mu strašan udarac. Najzad postade svestan Davida. Savi pismo i pruži mu ga; David vrati pismo u

unutrašnji džep kaputa. Zatim, skrhanim glasom, Artur reče: - Možete ovo ostaviti meni. Ja ću obavestiti svoga oca. - Telom mu prođe drhtaj. Osećajući da mora izaći na čist vazduh, slepo se okrete i izađe iz kuće.

Išao je peške u Brežuljak po pljusk i vetru koji je brisao alejom. Ali nije osećao kišu. Išao je kao u zanosu. Savijeno parče hartije koje je četiri godine ležalo na mrtvom srcu Roberta Fenvika najzad je sve objasnilo Arturu, sve što je slutio i čega se plašio. Više nije ni sumnjao ni strepio, jer je znao.

Obuze ga uverenje da je sudbinom predodređeno da on vidi to pismo. činilo mu se da je značaj tog pisma dublji i veći i da ima mnoga nedokučiva značenja, od kojih je svako različito i van domašaja njegovog sadašnjeg razumevanja, ali da sva ona ukazuju na istu stvar, na krivicu njegovog oca. Odvratnost i bes plamteli su u Arturu; hteo je da se vidi sa svojim ocem.

Pope se uz stepenice Brežuljka i zazvoni. Tetka Kara mu otvori vrata. Ona stade u vratima kao ukopana, gledajući u njega razrogačenim očima, a zatim, sa uzvikom zahvalnosti i sažaljenja, obisnu mu se oko vrata.

- Ah, Arture, dragi moj! - zajeca ona. - Tako se radujem što te vidim. Pitala sam se... nisam znala... ah, ti ne izgledaš dobro, siroti moj dečko, izgledaš prosto strašno, ali divno je što si se vratio! - Jedva se savlađujući, uvede ga u salu, pomože mu da skine kaput i uze njegovog šešir sa koga je curila voda. Izrazi ljubavi i sažaljenja otimali su joj se ovda-onda sa usana. Njena radost što je on opet kod kuće bila je dirljiva. Lebdela je oko njega uznemirenih ruku i drhtavih usana.

- Prihvatićeš se sad nečim, Arture, dragi, odmah. Čašom mleka, biskvitom, nečim, dragi...

- Ne, hvala, tetka-Karo.

Pred vratima trpezarije, kojoj ga je vodila, on zastade:

- Je li se otac vratio?

- Ah, ne, Arture - promuca tetka Kara, zbunjena njegovim čudnim držanjem.

- Hoće li doći kući na ručak?

Tetka Kara uzdahnu. Usne joj se nervozno stisnuše.

- Da, Arture, naravno. Rekao je da će doći oko jedan sat. Znam da će imati mnogo posla posle podne oko priprema za pogreb. Sve ima da se uradi što je moguće bolje.

On ne pokuša da odgovori. Gledao je oko sebe, posmatrajući promene koje su izvršene od njegovog odlaska: nov nameštaj, nove ćilime i novo električno postrojenje u sali. Seti se svoje ćelije, svojih

patnji u zatvoru i ustrepta od odvratnosti prema toj raskoši. Oseti tako duboku mržnju prema svom ocu da mu celo telo zadrhta. Obuze ga nervno uzbuđenje, neka vrsta ekstaze za koju nije znao ranije. Oseti se jak. Postade svestan onoga što je želeo da radi i gotovo bolne žudnje da to uradi. Okrete se prema tetki Kari.

- Idem gore u sobu na kratko vreme.

- Dobro, Arture, dobro - uznemireno prošapta ona. - Ručak je u jedan, vrlo dobar ručak. - Oklevala je, glas joj postade tih i brižan.

- Ti nećeš... ti nećeš uzrujavati svog oca, dragi. On ima tako mnogo posla i brige, on je... postao je razdražljiv u poslednje vreme.

- Razdražljiv? - ponovi Artur. Izgledao je kao da pokušava da shvati značenje te reči. Zatim se okrete i odlučno ode uz stepenice. Ali ne ode u svoju sobu, već u očevu sobu za rad; sobu koja je još od njegovog detinjstva bila tabuisana, zabranjena i sveta. Tačno u sredini sobe stajao je pisači sto njegovog oca, težak, raskošan sto od mahagonija, sa bogatom rezbarijom, teškim mesinganim bravama i ručicama, svetliji i zabranjeniji i od same sobe. Arturovo lice gorelo je od neprijateljstva dok je posmatrao taj sto. Sto je stajao tu, velik i solidan, prožet Barasovom ličnošću; stvar mrska Arturu, simbol svega onoga što ga je smrvilo.

Brzim pokretom podiže žarač koji je stajao pored kamina i priđe stolu. Sa odlučnošću i žestinom razbi jednu bravu i počeo da pregleda sadržinu gornje fioke. Zatim razbi sledeću bravu i pregleda sledeću fioku; i tako redom počeo sistematski da pregleda ceo sto.

Sto je bio prepun dokaza bogatstva njegovog oca. Tu su bile potvrde o prijemu u vezi sa berzanskim hartijama od vrednosti, bankovni obračuni, lista dospelih hipoteka. Kožom ukoričena knjiga, ispisana očevim čitkim, čvrstim rukopisom, sadržavala je listu nekretnina i beleške o kirijama. U jednoj drugoj svesci sa malom, prilepljenom etiketom »Moje slike« zapisano je kad su i pošto kupljene pojedine slike. Treća sveska sadržavala je listu hartija od vrednosti. Artur brzo pogleda listu: sve hartije od vrednosti bile su sigurne i vredele su najmanje dve stotine hiljada funti sterlinga. Pun besa, Artur baci svesku od sebe. Dve stotine hiljada funti sterlinga - veličina ukupnog zbira, pažljiva čitkost, sebičnost i zadovoljstvo samim sobom izraženi u redovima i redovima brojki gotovo ga dovedoše do ludila. Novac, novac, novac; novac zarađen znojem i krvlju ljudi! Ljudi nisu bili od važnosti: novac je bio važan, novac, novac, novac! Smrt, rušenje, glad, rat - sve to nije bilo ništa, samo ako su prepune vrećice novca bile van opasnosti!

Artur otvori drugu fioku. Osvetoljubivost je plamtela u njemu. Trebalo mu je još nešto pored dokaza bogatstva. Imao je kobno osećanje da je plan Starog Neptuna bio tu. Znao je dobro svog oca, kome je gramžljivost bila urođena. Zašto nikad ranije nije mislio o tome? Njegov otac nikad nije uništavao dokumente i hartije; za njega je to bila fizička nemogućnost, agonija, da uništava dokumente ili hartije. Ako pismo Roberta Fenvika nije lagalo, plan je postojao i morao je biti tu.

Fioka za fiokom ležala je ispreturana na podu. Najzad, u poslednjoj, najnižoj fioci ležao je smotuljak hartije od pergamenta, vrlo prljav i na izgled beznačajan. Sasvim beznačajan. Sa Arturovih usana ote se glasan uzvik. U nervoznom uzbuđenju otvori zamotuljak, stavi ga na pod i klečeći počeo da ga ispituje. Odmah vide da je na planu stari, napušteni rudokop bio jasno obeležen: išao je paralelno sa Dajkom i ovde-onde bio svega dve stope udaljen od njega. Artur se još više sažeo da izbliže razgleda plan, jer mu je usled dugog bavljenja u zatvoru vid bio postao mutan. On razaznade crteže i brojeke u rukopisu svog oca. To je konačan dokaz velike nepravde koja je učinjena.

Artur ustade i polako savi plan. Ceo sklop te ogromne prevare jasno se ukaza pred njegovim izmučenim očima. Stajao je u sredini svete sobe čvrsto stiskajući plan u rukama, oči su mu gorele, dok mu je lice još uvek pokrivalo zatvoreničko bledilo. Njegove blede usne su se osmehivale, kao da je bio svestan sebe, zatvorenika, kako drži u rukama taj dokaz krivice svog oca i kao da mu je taj paradoks ljudske pravde izgledao smešan. Spopade ga histeričan smeh. Hteo je da krši, pali, ruši; hteo je da polupa sve što je bilo u toj sobi, da iscepa slike, da porazbija prozore. Hteo je kaznu, naknadu, pravdu.

S velikim naporom on se savlada, okrete, izađe i siđe niz stepenice. Ušao je u salu i čekao pogleda uprta u vrata. S vremena na vreme pogledao je u zidni časovnik i u grozničavom nestrpljenju slušao lagani, neumitni ritam sekunda koje su prolazile. Ali, najzad se trže. U dvanaest sati i trideset pet minuta automobil stiže sa stanice i začuše se užurbani koraci. Vrata se širom otvoriše i njegov otac uđe u sobu. Nastade trenutak potpune nepomičnosti. Arturove oči susretoše se sa Barasovim očima.

Artur brzo i teško uzdahnu. Jedva poznade svog oca. Baras se bio neverovatno promenio. Bio je mnogo teži i puniji, stas mu je bio postao mek i mlitav, obrazi i trbuh opušteni, iznad okovratnika imao je čitav valjak sala, a njegova statična nepokretnost bila je zamenjena užurbanom aktivnošću. Ruke su mu bile nervozne i

nemirno su držale zamotuljak novina; žive oči gledale su tamo-amo, kao da su htele da vide sve što se moglo videti; živ duh upuštao se s gotovošću u sve sitne i beznačajne razonode života. U očajnom magnovenju Arturu postade jasno da je jedini cilj te užurbanosti i živosti da se odbaci prošlost, da se ne misli na budućnost. Kraj procesa razjedinjavanja. Leđima okrenut stepenicama, Artur produži da stoji i pošto njegov otac uđe. ćutanje.

- Vratio si se, dakle - reče Baras. - To je neočekivano zadovoljstvo.

Artur ne reče ništa. Posmatrao je svog oca, koji priđe stolu i ostavi na njega novine i nekoliko malih paketa. Dok je nameštao stvari na stolu, Baras produži da govori:

- Znaš, naravno, da rat još traje. Moje gledište se nije izmenilo. Poznato ti je da meni ovde ne trebaju nikakvi zabušanti.

Artur reče uzdržanim glasom:

- Nisam zabušavao. Bio sam u zatvoru.

Iz Barasovih usta izlete kratak uzvik dok je pomerao tamo-amo stvari na stolu.

- Sam si izabrao da ideš tamo, zar ne? I ako ne promeniš svoj stav, može ti se desiti da opet odeš tamo. Ti to shvataš, zar ne?

Artur odgovori:

- Shvatio sam mnoge stvari. Zatvor je zgodno mesto da se čovek udubi u stvari i da ih shvati.

Baras prestade da namešta stvari i brzo, krišom pogleda u Artura. On poče da šeta gore-dole po sobi. Izvadi svoj lepi, zlatni sat i pogleda u njega. Onda reče sa usplamtelim neprijateljstvom:

- Imam sastanak posle ručka. Imam dve sednice večeras. Ceo dan mi je ispunjen. Nemam vremena da ga traćim na tebe, suviše sam zauzet.

- Suviše zauzet trudom da se dođe do pobeđe u ratu, oče? Jesi li to hteo da kažeš?

Barasovo lice pocrvene. Žile na slepoočnicama mu odjednom nabrekoše.

- Da! Kad već hoćeš da se tako izrazim, radio sam sve što sam najbolje mogao da pobedimo u ratu.

Arturove stisnute usne se iskriviše. Obuze ga talas neobuzdanog ogorčenja.

- Nije čudo što se ponosiš samim sobom. Ti si patriot. Svi ti se dive. Ti si u komitetima, tvoje ime se često pominje u novinama, ti držiš govore o sjajnim pobeđama, dok hiljade ljudi leže iskasapljeni u rovovima. I za sve vreme zarađuješ novac, hiljade i hiljade funti

sterlinga, iscrpljuješ prekomernim radom svoje ljude u Neptunu, vičeš da je to za kralja i otadžbinu, iako je to u stvari za tebe. To je to, to je to! - Glas mu se povisi. - Ti ne mariš da li drugi žive ili umiru! Ti mariš samo za sebe!

- Bar neću u zatvor kao ti! - povika Baras.

- Nemoj biti tako siguran - reče Artur. - Izgleda verovatno da ćeš uskoro biti tamo. Ja ne nameravam da opet ležim u zatvoru umesto tebe i zbog tvojih krivica.

Baras prestade sa svojim brzim koraćanjem. On zinu od čuda.

- Šta je to? - uzviknu on tonom krajnje zapanjenosti. - Jesi li ti lud?

- Ne - odgovori Artur strasno. - Nisam lud. ali bi trebalo da sam.

Baras se zagleda u Artura, a zatim sleže ramenima, kao da je time hteo reći da ga smatra nemogućim. Izvadi sat onim istim užurbanim pokretom i pogleda u njega svojim malim, duboko usađenim očima.

- Zaista moram da idem - reče on vrlo brzo. - Imam važan sastanak posle ručka.

- Nemoj da ideš, oče - reče Artur. Stajao je tu pun usplamtelog gneva, strašno saznanje, koje je bilo u njemu, peklo ga je.

- Šta... - zastade Baras, crven u licu, na pola puta ka stepenicama.

- Slušaj, oče - reče Artur plamteći od gneva. - Sad znam sve o onoj nesreći u rudniku. Robert Fenvik je napisao jednu poruku pre nego što je umro. Ta poruka mi je saopštena. Znam da si kriv.

Baras se приметно trže, kao da ga spopade iznenadan strah.

- Šta kažeš?

- Čuo si šta sam rekao.

Prvi put izraz osećanja krivice uvuče se u Barasove oči.

- To je laž! Ja to kategorički poričem!

- Ti možeš da poričeš, ali ja sam našao planove Staroga Neptuna.

Barasu udari krv u lice, vratne žile mu nabrekoše i postadoše tamne. Zanese se i instinktivno nasloni na sto. Zatim promuca:

- Ti si lud. Potpuno si poludeo. Neću da slušam šta govoriš.

- Trebalo je da uništiš plan, oče.

Baras odjednom izgubi vlast nad sobom. On počeo da viče.

- Šta znaš ti o tome? Zašto bih ja išta uništavao? Nisam zločinac! Sve sam radio u najboljoj nameri! Neću više ništa da čujem o tome! Sve je to prošlo! Sad je rat! Imam sastanak u dva... sednicu. - On se uhvati za priručje stepenica, teško dišući, sa licem tamnim od krvi, i pokuša da prođe pored Artura.

Artur se ne pomače.

- Pa idi, onda, na taj sastanak. Ali ja znam da si ti ubio one ljude i postaraću se da se njihov ubica pravedno kazni.

Zadihan, Baras reče užurbanim, zbunjenim glasom:

- Moram da plaćam nadnice. Moram da vodim rudnik tako da se isplaćuje taj rad. Moram da se izlažem neizvesnostima isto kao i oni. Svi smo ljudska bića. Svi pravimo greške. Sve sam radio u najboljoj nameri. Zauvek je svršeno s tim. Istraga se ne može iznova početi. Sad moram da ručam, da bih stigao na sastanak u dva sata. - Opet učini onaj užurbani, nervozni pokret da bi izvadio svoj sat, ali promaši džep i zaboravi na to; gledao je netremice u Artura, a u duši mu se nešto mrvilo.

Arturu se smuči. Ovo je bio taj otac koga je on toliko voleo. Glas mu je bio bezličan i bezosećajan.

- U tom slučaju predaću plan nadležnima. Ne možeš me sprečiti u tome.

Baras pritisnu čelo rukama, kao da je želeo da umiri kucanje žila.

- Zaista ne znam o čemu govoriš - prostenja on bez ikakve veze.
- Zaboravljaš da imam sastanak. Važan sastanak. Treba da operem ruke i da ručam. U dva. - Gledao je u Artura zabezeknuto i detinjasto. Zatim učini grčovit pokret i nađe sat. Pogleda u njega sa gundalačkim izrazom na svom licu tamnom od krvi, a zatim brzim koracima prođe mimo Artura i ode uz stepenice.

Artur ostade stojeći u sali; lice mu je bilo zgrčeno. Osećao se prazan i bespomoćan. Bio je spreman za borbu, očajnu i nepopustljivu borbu za pravdu, a eto, nije bilo ni borbe ni pravde. I nikad se neće ni doći do pravde, jer neće poslati plan nadležnima. Bila je suviše bedna ta ljuska od čoveka koja je nekad bila njegov otac. Nagnut na priručje stepenica, oseti se smrvljen pritvornošću i svirepošću života. Bolan uzdah ote mu se iz dubine srca. Čuo je kako se gore njegov otac kreće brzim, nejednakim, tupim koracima. Čuo je kako iz slavine teče voda. A zatim, kad se okrete da izađe iz kuće, odjednom težak pad.

Okrete se i oslušnu. Više se ništa nije čulo. Sve je bilo tiho. On ustrča uz stepenice; tetka Kara je takođe trčala. Otrčase kupatilo i počеше da lupaju na vrata. Ali nije bilo nikakvog odziva. Tetka Kara uzviknu od užasa. Onda se Artur zaletе i provali kupatilo.

Ričard Baras ležao je na podu; lice mu je bilo polunasapunjeno, u ruci je još uvek držao sapun. Bio je pri svesti i duboko je disao. Bio je to napad kaplje.

GLAVA XLVI

Dvadeset peti novembar 1918. godine bio je vedar i sunčan. Neptunovo postrojenje kupalo se u jasnoj svetlosti, kontura ugljenih hrpišta bila je ublažena, točkovi su se okretali blistajući se i prelivajući u raznim bojama. Iz zgrade u kojoj su se nalazile mašine izlazili su oblačići vunaste pare i visili iznad ulaza u okno kao mali oreoli.

Žureći niz Ulicu Koupen, Artur Baras video je rudnik u jasnoj svetlosti, točkove koji su se prelivali u raznim bojama i oblačiće koji su visili kao oreoli. Osećao je kako zračna svetlost dana obasipa Neptun, budućnost i njega, smešio se.

Izgledalo mu je čudno što se opet oseća srećan i što je onaj strašni i nepodnošljivi uticaj rudnika iščezao, promenio se i preobrazio u nešto divno i lepo. Kako je sumnjao, strahovao i patio za vreme tih ratnih godina. Da, kako je patio! Osećao je tada da mu je život upropašćen. Ali sada, sada je pred njim bila budućnost, jasna i svetla - nagrada za sve njegove patnje.

On uđe kroz otvorenu kapiju i lakim koracima pređe preko asfaltiranog dvorišta. Bio je lepo, ali neupadljivo obučen u lako sivo vuneno odelo sa povijenom kragom i belom leptir-mašnom. Mada je izgledao star za svojih dvadeset šest godina, lice mu je bilo ozareno čudnom revnošću.

U kancelariji su stajali Armstrong i Hadsplet i čekali ga. Artur im klimnu glavom u znak pozdrava, obesi šešir iza vrata, zagladi svoju lepu, plavu kosu, koja se već bila proredila na temenu, i sede za svoj sto.

- Sve je svršeno kako treba - reče on. - Banerman je juče izradio i poslednje dokumente.

Armstrong se nakašlja.

- Zaista se radujem - reče on uslužnim i laskavim glasom. - I želim vam svaki uspeh, gospodine. Ne vidim zašto ne biste uspeli. I u prošlosti smo dosta dobro uspevali sa Neptunom.

- Ali to nije ništa u poređenju sa onim što ćemo postići u budućnosti, Armstronge.

- Da, gospodine - reče Armstrong, začuta i krišom baci pogled na Artura.

Nastade kratko ćutanje, a zatim se Artur zavalio na stolici i otpoče:

Želim da vam kažem dve-tri stvari kako bi sve bilo jasno još od samog početka. Navikli ste bili da moj otac izdaje naređenje ovde, a sad, pošto on zbog bolesti ne može da napusti postelju, morate

se navići na mene. To je prva promena, ali ne i jedina. Biće tu i mnogih drugih promena. Sad je pravo vreme za promene. Rat je prošao i više ga neće biti. Ma kakve da su bile naše razlike u principima za vreme rata, svi se slažemo što se tiče mira. Dobili smo mir i čuvaćemo ga. Prestali smo da uništavamo i rušimo; najzad ćemo, hvala bogu, početi rad na obnovi. I mi ovde ćemo to raditi. Imaćemo siguran rudnik, bez ikakve mogućnosti da se desi bilo kakva nesreća. Razumete li, moramo imati siguran rudnik! I prema svakome će se postupati pravedno i pošteno. Da bih vam dokazao da zaista tako mislim... - on trenutno začuta, a zatim upita: - Kolika je vaša plata bila dosada, Armstronže? Četiri stotine, zar ne?

Armstrong pocrvene i obori pogled.

- Da, toliko iznosi moja plata - reče on. - Ako mislite da je suviše velika...

- A vaša, Hadspete? - upita Artur.

Hadspet se nasmeja kratko i suvo.

- U toku poslednje tri godine moja plata je iznosila dve stotine i pedeset - odgovori on - i nikako da se povisi.

- E, sad je povišena - reče Artur. - Vi ćete, Armstronže, imati pet stotina, računajući od prvog prošlog meseca, a vi, Hadspete, tri stotine pedeset, od istog datuma.

Armstrong pocrvene još više i zahvalno promuca:

- Moram reći da je to vrlo ljubazno od vas.

- Da, tako je - reče Hadspet, čije ravnodušne i mutne oči najzad zasijaše.

- Svršili smo s tim, onda. - Artur odlučno ustade. - Nemojte se mnogo udaljavati, gospodin Tod iz Tajnkastla dolazi u jedanaest, izvršićemo detaljan pregled. Je li vam jasno?

- Naravno, gospodine Barase. - Armstrong nekoliko puta klimnu glavom i izađe sa Hadspetom, Artur ostade sam u kancelariji. On priđe prozoru, stade pored njega i za trenutak je posmatrao suncem obasjano rudničko dvorište. Ljudi su išli tamo-amo, vagoneti jurili po šinama, jedna lokomotiva je veselo pištala. Oči mu se raširiše od ushićenja. Nisam patio uzalud, mislio je. Pokazaću im kako treba raditi! Najzad mi se pružila prilika!

Artur se vrati stolu, sede i izvadi svežanj računa iz gornje leve fioke. Ti računi mu nisu bili nepoznati, većinu ih je znao napamet, pa ipak su ga još uvek ispunjavali gnušanjem. Rđava drvena građa, jevtine cigle, slabi podupirači, nesigurne krovne poluge, sve je to kupovano gde bilo, samo ako je moglo da se dobije za jevtine pare. Celokupna građa bila je najjevtinija koja se mogla dobiti, sve

je samo na izgled odgovaralo propisima - čak i rezervnom kablju za iznošenju uglja bilo je deset godina i kupljen je polovan na javnoj prodaji. Delo njegovog oca, sve je to bilo delo njegovog oca, i sve je to on morao da popravi.

Još uvek je sedeo za stolom zadubljen u račune i brojke kad Sol Pikins, koji se još uvek dobro držao iako mu je bilo sedamdeset i četiri godine, promoli glavu kroz vrata i objavi dolazak Adama Toda. Artur skoči i rukova se s Todom, iskreno obradovan što ga vidi. Tod se nije bio mnogo izmenio, još uvek je bio ćutljiv, bolešljiva izgleda i žut oko očiju, još uvek je mirisao na karanfilić. Na Arturov poziv on sede pored stola; bio je tu, ali njegova prisutnost kao da se nije ni osećala, jer nije ostavljala jak utisak.

Nastade kratko ćutanje, a zatim Artur gurnu račune prema Todu.

- Pogledajte ih.

Polako i pažljivo, vlažeći kažiprst, Tod poče da ih pregleda.

- To su bile povoljne kupovine - izjavi on najzad.

- Povoljne kupovine! - reče Artur. - Nije u tome stvar. Sve to nije ni za šta.

Stari Tod ne reče ništa, ali Artur vide da se on slaže s njim. Spustivši glas, Artur oprezno reče:

- Slušajte, Tode, biću sasvim iskren prema vama. Vi ionako znate sve. Vi ste opomenuli moga oca. Mene, međutim, nećete imati potrebe da opominjete. Rešen sam da najzad dovedem stvari u red. Hoću da napravim od Neptuna bezopasan rudnik!

- Razumem, Arture - reče stari Tod; njegove žute oči bile su uprte u sto. - Pretpostavljam da imaš ovlašćenje?

- Sve je to Banerman svršio. Ja sam sada gospodar rudnika - reče Artur tihim i toplim glasom. - Poći ćete sa mnom danas dole u rudnik. Izložit ćete mi svoje predloge, kao što ste učinili i mom ocu. Razlika će biti samo u tome što ću ih ja prihvatiti.

- Da, Arture.

- Hoću da dovedem rudnik u red. Izbaciću sve trule podupirače iz ovog zapuštenog rudnika, spaliću svu drvenu građu, srušiću zidove od cigala. Hoću da osiguram novi potkop, da cementiram krov i da instaliram nov kabl za izvlačenje uglja.

- To će stati mnogo novaca.

- Novaca! - Artur se kratko nasmeja. - Novac je prosto tekao u ovaj rudnik za vreme rata... kao voda koja je jurila u njega za vreme one nesreće. Upotrebiću jedan deo tog novca, a možda i sav, ako bude potrebno. Hoću da stvorim nov Neptun. Neću se zadovoljiti samo time da načinim od njega siguran i bezopasan rudnik. Želim

da pokažem šta se sve može postići s radnicima kad se s njima postupa kako treba. Uveću kupatila, sušišta i sve ostale potrebne stvari.

- Da, Arture - reče Tod - razumem.

Artur naglo ustade.

- Hajdemo!

Obišli su mašinsko odeljenje i odeljenje u kome se nalazila pumpa, a zatim su se spustili dole u rudnik. U pratnji Armstronga i Hadspeta pregledali su sve. Razgovaralo se i diskutovalo. U svemu je prihvaćeno Arturovo mišljenje kao najbolje.

Kad su se vratili u kancelariju bio je jedan sat, i Tod je izgledao prilično umoran. On zatraži jednu čašicu da bi se osvežio; posle pića izgledao je odmorniji. žvakao je karanfilić i dugo računao olovkom na svome beležniku. Najzad diže oči i pogleda u Artura.

- Znaš li otprilike koliko će to stajati? - upita on polako.

- Ne - odgovori Artur ravnodušno.

- Oko sto hiljada funti sterlinga - reče Tod.

- Iz toga se vidi u kako je rđavom stanju rudnik! - Artur stisnu pesnicu od iznenadnog, gnevnog uzbuđenja. - Možemo da podnesemo taj trošak! Ne bih mario i da je dvostruko više. Moram to da uradim!

- Da, Arture - potvrdi opet stari Tod. - Samo, neće ići tako lako sa nabavkom materijala. Sve fabrike koje su izrađivale rudničku opremu prestale su da proizvode te stvari za vreme rata, i samo pogdekoja je bila dovoljno mudra da se odmah posle rata vrati svojoj pređašnjoj proizvodnji. - On zastade. - Doduše, čuo sam da su u sokaku Plat opet počeli sa starom proizvodnjom.

- U Milingtonovom preduzeću?

- Nekad je bilo Milingtonovo - uzdahnu Tod. - Stenli ga je prodao Mosonu i Goulanu. - On stavi hartiju u svoju tašnu i zatvori je polako, bez ikakve gorčine.

Artur uze Toda za ruku. - Umorni ste. - On se nasmeši na njega svojim osećajnim, ljubaznim osmehom. - Vreme je da ručate. Svi u Brežuljku očekuju vas na ručak. Hilda je kod kuće, a i Greis i Dan su došli na dan-dva. Morate poći sa mnom.

Vozili su se u Brežuljak obasjani toplom Sunčevom svetlošću. Tod je zbog te tople svetlosti razmišljao sa manje pesimizma nego obično. činilo mu se da je stvar koju Artur namerava da uradi divna, veoma divna, nešto što njegov otac nikad ne bi učinio. Razmišljajući o tome, on reče:

- Neobično mi je, znaš, što nisam video tvog oca u Neptunu.

Artur odlučno zavrte glavom. - On više nikad neće biti tamo. -

A zatim brzo dodade: - Ali u stvari mu je bolje, mnogo bolje. Može da živi još mnogo godina, kaže doktor Luis. Samo, desna strana mu je sasvim oduzeta. I govor mu je stradao. Nešto mu ne radi u mozgu, jedna grupa nerava. Da budem sasvim otvoren, Tode, nije mu sve... nije mu sve kako treba u glavi. - Nastade ćutanje, a zatim Artur dodade tihim glasom: - Nadam se da će živeti dovoljno dugo da vidi završetak onoga što nameravam da uradim u Neptunu.

Toda odjednom obuze neko toplo osećanje, izazvano sunčanim danom, viskijem i istinskim divljenjem prema Arturovom cilju.

- Tako mi boga, Arture - reče on - i ja se nadam da će on doživeti da to vidi.

Stigoše u Brežuljak u vedrom raspoloženju. Bilo je pola dva - vreme ručku. Oni odoše pravo u trpezariju i odmah svi posedaše za sto: Artur u vrhu, a tetka Kara u dnu stola, Tod i Hilda s jedne strane, Greis i Dan s druge.

Svi su bili raspoloženi, u vazduhu je treperila nota optimizma, zanos prouzrokovan tim novim, trajnim mirom. Tod pomisli kako nikad u svom životu nije video takvo raspoloženje oko trpezarijskog stola u Brežuljku. Ali, naravno, osećalo se kao da nešto nedostaje. Nedostajala je glavna ličnost, ličnost koja je bila sakrivena gore, paralizovana i nema, ali čija se važnost osećala čak i u njenoj odsutnosti.

Tod se zamisli za trenutak, a zatim se obrati Hildi:

- Nadam se da se dobro staraš o svom ocu, Hilda! Tvoje iskustvo u bolnici mora da ti je od koristi u tome.

Hilda zavrte glavom.

- Tetka Kara je njegova bolničarka.

Artur se nasmeja svojim novim, veselim smehom.

- Nikad ne biste pogodili šta je Hilda rešila da radi. Ona ide u London idućeg meseca da studira medicinu.

- Medicinu! - ponovi Tod. On sakri svoje čuđenje obraćajući pažnju jagnjetini.

- Hilda je vrlo zadovoljna zbog toga - reče Artur. Bio je neobično raspoložen. On se nasmeši prema Danu i dodade: - Zato je tako ljubazna prema svima nama.

Dan pocrvene, svestan Hildine hladne trpeljivosti i svoga prilično nelagodnog položaja u Brežuljku. Došao je bio samo da zadovolji Greisu. Dan oseti kako Greisina ruka ispod stola traži njegovu. On steže toplo i umirujući Greisinu ruku, misleći o njoj, njihovom detetu gore u sobi i njihovoj budućnosti, i ne mareći nimalo što je Hilda ohola prema njemu. Podigavši pogled, još uvek crven u licu, on vide da ga Tod posmatra.

- Sad, pošto je prošao rat, hoćete li se opet vratiti svom poslu u rudniku? - upita Tod.

Dan jedva proguta zalogaj.

Ne - odgovori on. Hoću da se posvetim poljoprivredi.

Greis stisnu Danovu ruku ispod stola i reče:

- Neću da pustim Dana da se ponovo vrati u rudnik, gospodine Tode. Idemo u Saseks. Kupili smo jedno malo imanje u Vinrašu. Kupili smo ga Danovom ušteđevinom - dodade ona brzo.

- Oni su tvrdoglav par - objasni Artur. - Učinio sam sve što sam mogao da bi Dan shvatio koliko mi je potreban u rudniku, ali oni neće ni da čuju o tome. Đavolski su nezavisni obadvoje - neće da prime ni pare od porodice. Naravno, sve je to Greisina krivica. Greis je pronašla da je Vinraš veoma pogodan za gajenje novorođenčadi, pa je sad rešila da isproba to mesto i u gajenju pilića i prasadi.

Greis sasvim mirno reče:

- Morate nam doći u posetu, gospodine Tode. Primaću stanare na stan i hranu.

Tod se osmehnu na Greisu svojim retkim, mirnim osmehom, zadivljen njenim oduševljenjem i odlučnošću. Cela stvar mu je izgledala čudna, divna i pomalo dirljiva, i on se oseti vrlo star.

Tetka Kara ustade i, pognute glave, bešumno iziđe iz trpezarije. Nije više bilo Harijete, ali je sada imala da se stara o jednom drugom bolesniku. Tetka-Karina izvežbanost u negovanju bolesnika i iznošenju noćnog suda još je uvek bila potrebna u Brežuljku - ali sada u službi jedne druge, svetlije stvari.

Pri pomisli na paralizovanu, bespomoćnu osobu, zatvorenu gore u svojoj sobi, odjednom zavlada tišina oko stola. Ručak bi brzo završen. Artur uhvati Toda pod ruku, isprati ga do automobila i naredi šoferu da ga odveze do stanice. Tod je bio rešio da ne ide gore da vidi Barasa - to bi ga moglo uznemiriti, mudro reče. Za trenutak Artur i Tod zastadoše pored automobila.

- Obavestiću te o opremi za rudnik - reče Tod. - Divno je to što radiš, Arture. Imaćeš rudnik koji će služiti za ugled, ako ostvariš što si naumio.

U Arturovim ušima radosno zazvoniše te reči: »Rudnik koji će služiti za ugled!«

- O tome sam sanjao godinama - reče on tihim glasom. - »Rudnik za ugled.«

Nastade ćutanje, a zatim se Tod rukova s njim i uđe u automobil, koji odjuri, dok je Artur i dalje stajao pred kućom. On instinktivno podiže oči k nebu. Sunce ga je obasjavalo, svet ga je

grlio toplim zagrljajem, strašna prošlost bila je zakopana i zaboravljena. On je čudesno vaskrsao i njegov ideal bio je pred njim. Ah, da divnog vaskrsenja!

Pope se uz stepenice polako i srećno da, kao i svaki dan, poseti oca. Uđe u sobu i priđe krevetu.

Baras je ležao na leđima, mlitava trupina, nepomična i bespomoćna. Desna šaka sa mrtvim, modrim prstima, bila mu je zgrčena, jedna strana lica ukočena, niz brazdu na desnom obrazu curio mu je tanak mlaz pljuvačke. Izgledao je potpuno beživotan; jedino su mu oči bile žive, i one se s bolom, gotovo životinjskim prepoznavanjem okretoše prema Arturu kad ovaj uđe u sobu.

Artur sede pored kreveta. Mržnja i gorčina koja je osećao prema ocu bile su potpuno mrtve. sada je osećao mimo strpljenje. Poče da mu objašnjava nešto od onoga što se dešavalo, jer je lekar bio rekao da to može biti od pomoći Barasovim umnim sposobnostima. I zaista, Artur opazi da ga Baras prati s razumevanjem.

On produži da govori, posmatrajući te mutne oči koje su kolutale, te oči životinje zatvorene u kavez. Zatim začuta, jer primeti da njegov otac želi da kaže nešto. Kroz zapečaćene usne pokušavala je da izađe neka reč, u stvari dve reči, ali mlitave usne nisu htele da ih propuste. Artur se saže da ih čuje, ali one ne izađoše. Nije mogao da ih čuje. Još ne.

GLAVA XLVII

U subotu, 17. decembra, u šest časova uveče, veličanstveni mir doveo je Davida natrag. Čim voz stade na glavnoj stanici Tajnkastla, David skoči iz njega i požuri na peron gledajući u pravcu pregrade, radostan i uzbuđen od želje da vidi Dženi i Roberta. Prva osoba koju je spazio bila je Sali Sanli. On joj mahnu rukom i pomisli: »Dobili su moj telegram.« Ona mu u odgovor nekako uzdržano mahnu rukom. Ali on to i ne primeti; bio je zauzet objašnjavajući skupljaču vozni karata svoju dozvolu za besplatno putovanje. Najzad prođe kroz pregradu zadihan i nasmejan.

- Zdravo, Sali! Gde je ostala porodica?

Pod uticajem njegove radosti i ona se nasmeši - ali nekako uzdržano.

- Radujem se što si se najzad vratio, Davide. Treba da razgovaram s tobom jedan minut. Tvoj voz je mnogo zadocnio. Čekala sam tako dugo da bih morala popiti šolju kafe.

- Pa - nasmeši se on - ako ti se pije kafa, onda da požurimo u Skotsvud ulicu.

- Ne - odgovori Sali. - Sad mi se pije. Hajdemo unutra.

Začuden njenim postupkom, pođe za njom u bife. Sali ode do tezge, kupi dve šolje kafe i odnese ih na jedan stočić sa okruglom, hladnom mermernom pločom. David ju je posmatrao sa negodovanjem:

- Ne treba mi kafa, Sali. Malopre sam pio čaj u vozu.

Ona, kao da ga ne ču, sede za sto na kome je stajao okrugao, moker trag nečije prepune čaše piva. On takođe sede i pogleda je u čudu.

- Želim da razgovaram s tobom, Davide.

- Pa dobro, ali zar ne bismo mogli da razgovaramo kad stignemo kući?

- Nije zgodno. - Ona uze kašičicu i promeša kafu, ali ne počne da je pije. Gledala ga je u oči - u njenim očima bilo je tragičnog sažaljenja, no on to ne primeti. Dok je gledao u njeno teško, neprivlačno lice sa visokim jagodicama i prilično punom bradom, obuze ga slutnja da nešto nije u redu.

Ona počne da pije svoju kafu vrlo polako, kao da je želela da to traje što duže, ali najzad je bila skoro gotova s njom. Boreći se sa svojim nestrpljenjem, on pruži ruku da uzme ranac.

- Hajdemo već jednom! Znaš i sama da već ima devet meseci od mog poslednjeg odsustva. Gorim od želje da vidim Dženi i dete. Kako je on - Robert moj sin?

Ona opet podiže svoje crne oči prema njegovim očima i odjednom se odluči.

- Davide, to se nije desilo Dženinom krivicom.

- Šta?

- Nije se to desilo zato što je ona bila zauzeta ratnim poslom ili tako nečim. - Ona zastade. - Znaš i sam da je dete uvek bilo nežno, Davide. želim da razumeš da nije krivica do Dženi.

Sedeo je i gledao u nju preko okruglog mermernog stočića u dimljivom bifeu. Napolju su se čuli uzvici sveta koji je dočekivao hrabre ratnike na povratku. Jedna lokomotiva pištala je podrugljivo.

Nije bilo potrebno da kaže ijednu reč. Shvatio je zašto je Sali tako gledala u njega. Shvatio je da, uprkos sve svoje čežnje, više nikad neće videti Roberta.

Dok mu je tihim glasom pričala o tome - zapaljenje creva, bolest koja je trajala svega dva dana, Dženin strah da ga izvesti - slušao ju je ćuteći i stisnutih zuba. U ratu je bar bio naučio da vlada

sobom. Pošto ona završi, on dugo ostade nepomičan.

- Nećeš biti strog prema Dženi! - molila je ona- Ona me je naročito molila...

Ne, neću reći ništa. - On ustade, uprti ranac na leđa i otvori joj vrata. Izišli su iz stanice i uputili se Ulicom Skotsvud. Pred kućom II 7a ona zastade.

- Neću sada kući, Davide. Imam posla.

Stajao je i gledao za njom dok se udaljavala.

Uprkos svom bolu, koji mu je razdirao srce, bio je svestan da je bilo ljubazno od nje što ga je dočekala. Sali je imala dobru dušu. Možda je znala da on nije želeo da Dženi radi u Virtleju i da odvede Roberta iz Sliskeila, koji je imao morski vazduh, u taj prenaseljeni varoški kvart. On odagna tu misao od sebe, pokuša da razvedri svoje naoblaćeno lice i uđe u kuću.

Dženi je sedela sama u salonu, zgrčena na starom kanabetu od konjske dlake, i pokajnički trljala svoje male prste u svilenim čarapama. Kad je vide u tom njemu dobro poznatom položaju, struna sećanja zatreperi mu u srcu. Još s vrata viknu:

- Dženi!

Ona brzo podiže glavu i uzbuđeno raširi ruke.

- Oh, Davide! - uzviknu ona. - Najzad!

On joj polako priđe. U krajnjem uzbuđenju ona ga zagrlji, zaroni lice u njegov kaput i poče da plače:

- Ne gledaj me tako, ah, ne ljuti se na mene, Davide, dragi! Ništa ja tu nisam mogla, zaista ništa. Trčao je unaokolo, jadni mali stvor, a ja sam bila na poslu, nije mi ni na um padalo da bi trebalo zvati lekara. Njegovo milo, malo lice odjednom kao da se celo zgrčilo, i više me nije poznavao, a zatim - ah, Davide, kako sam patila kad su ga anđeli uzeli sebi, ah, dragi, ah, dragi...

Jecala je žalosno, pričajući mu o patnji kroz koju je prošla, i pri tom mu nesvesno otkrila pojedinosti smrti svog nevoljenog deteta. Slušao ju je nepomična lica, bez reči. Ona užurbano nastavi:

- Srce bi mi prepuklo da se nisi vratio, Davide. Ah, to je tako divno! Ne znaš kako sam - ah, dragi, ah. dragi, svih ovih meseci - kaži da razumeš, Davide, molim te, molim te, to nije bila moja krivica! Toliko sam patila, jedva sam izdržala bol! - Ona duboko uzdahnu. - Ali sve je dobro kad si se ti vratio, moj veliki, hrabri ratniče. Ah, nisam mogla ni da spavam ni da jedem.

Tešio ju je kako je najbolje mogao. A zatim, dok je jecala na kanabetu i opširno mu pričala o svojim patnjama, svom očajanju zbog Robertove smrti, o svojoj bolnoj čežnji za njegovim povratkom, jastuče skliznu na pod i otkri veliku kutiju čokolade,

upola pojedenu, i mondenski časopis. Još uvek pokušavajući da je umiri, on vrati jastuče na svoje mesto.

Ona najzad podiže glavu, osmeh joj probi kroz suze.

- Raduješ li se što si mi se vratio? Kaži da se raduješ, Davide!

- Da, divno je opet biti kod kuće, Dženi. - On začuta. - Rat je prošao, i mi ćemo odmah početi - počecemo nov život.

- Ah, hoćemo, Davide - složi se ona s malim drhtanjem u glasu.

- I ja to želim. Ah, ti si najbolji muž na svetu! Dobićeš univerzitetsku diplomu i brzo ćeš postati direktor gimnazije.

- Ne, Dženi - reče on čudnim glasom - više nikad neću biti nastavnik. Svršeno je s tim. To je čorsokak. Trebalo je i ranije da napustim taj posao.

- Šta, onda, Davide? - upita ga ona gotovo plačno. David je imao nove bore oko očiju i novu odlučnost na licu, koja gotovo uplaši Dženi.

- Hari Nagent mi je dao pismo za Hedona u kancelariji Saveza u Tajnkastlu. Gotovo je sigurno da ću dobiti posao tamo, Dženi. U početku će to biti samo pisarski posao, ništa više, ali to će biti početak. Dobar početak, Dženi. - Strasna žudnja zatreperi u njegovom mirnom glasu. - Najzad ću početi da radim nešto stvarno.

- Ali, Davide...

- Ah, znam da će plata biti mala - prekide je on. - Najviše dve funte sterlinga nedeljno. Ali to će biti dovoljno za nas. Ti ćeš otići u Sliskeil sutra, draga Dženi, i spremi kuću dok ja odem i uredim stvari sa Hedonom.

- Ali, Davide! - reče ona uplašeno. - Dve funte sterlinga nedeljno... pa ja sam ovde zarađivala četiri!

On je odlučno pogleda.

- Novac uopšte nije ni od kakve važnosti, Dženi. Novac nije moj cilj. Ovoga puta neće biti nikakve nagodbe.

- Ali zar ne bih ja - molila je ona igrajući se, po svom starom običaju, posuvratkom njegove bluze - zar ne bih ja mogla da produžim sa svojim poslom za jedno vreme? Plata je tako dobra!

Usne mu se čvrsto stisnuše, a obrve navukoše:

- Dragaa Dženi - reče on mirno - moramo se razumeti jednom zasvaga.

- Ah, pa mi se razumemo, Davide - reče ona sa iznenadnom mekoćom i opet pritisnu lice uz njegov kaput. - I, ah, znaš da te volim!

- I ja volim tebe, Dženi! - reče on polako. - Spakovaćemo stvari, pa ćemo sutra ići svojoj kući u Sliskeil.

- Dobro, Davide.

Gledao je pravo ispred sebe, kao da gleda u budućnost.

- Ovoga puta rešen sam da radim nešto stvarno. Hari Nagent je moj prijatelj. Počecu sa radom u Savezu i kandidovaću se za Gradsko veće. Ako uspem...

- Ah, da, Davide... Gradsko veće, to bi bilo divno, Davide! - reče ona i podiže svoje vlažne oči ispunjene divljenjem.

Već je zamišljala sebe kao ženu gradskog većnika. Lice joj se ozari zadovoljstvom i ona instinktivno zagladi svoje odelo. Bila je ukusno i vrlo lepo obučena, imala je na sebi bogati svileni džemper, elegantnu suknju pripijenu uz kukove i nekoliko lepih prstenova. Njena privlačnost bila je neosporna. Možda je radila malo suviše u poslednje vreme. Pod tankim slojem pudera na njenim obrazima on vide tanku mrežu crvenkastih končića. To je ličilo na rascvetavanje, čudno, egzotično rascvetavanje pod puderom, i bilo gotovo lepo.

Dženi naže glavu u stranu i pogleda ga otvorenih usana i svesna svojih draži.

- Pa? - upita ga ona. - Dopadam li ti se još uvek? - Ona se sugestivno nasmeši. - Tata i mama su otišli u Vitli Bej. Sali im je dala karte za tamošnje varijetsko pozorište. Vратиće se vrlo kasno.

On naglo ustade, priđe prozoru i poče da gleda u dvorište, ne odgovorivši joj ništa.

Dženi opusti usnu. Uviđala je da se David promenio na neki čudan način; bio je tvrdi, otporniji i sigurniji, njegova stara dečaćka upornost bila se pretvorila u čvrstu odlučnost.

Docnije, kad su Alfred i Ada došli, ona još jasnije uoči tu promenu kod Davida. David je bio savršeno ljubazan, ali je, uprkos negodovanja na Adinom licu, ostao pri tome da Dženi i on odlaze sutra u svoju kuću u Ulici Lam.

I Dženi, iako se možda nadala da to učini, nije mogla da ga pokoleba u toj odluci. Idućeg jutra otputovala je za Sliskeil vozom u 9.45, a David je otišao da se vidi sa Hedonom.

Mesne kancelarije Saveza nalazile su se u Ulici Rad, sasvim blizu glave stanice; dve jednostavne sobe, spoljna kancelarija, u kojoj je jedan sed čovek, sa licem pokrivenim plavim pegama i rukama dugogodišnjeg rudara, stajao pred jednim velikim ormanom i uređivao karte, i mala unutrašnja soba na čijim je vratima pisalo »Privatno«. Nije bilo ni linoleuma ni ćilima, patos je bio go i prašnjav, na zidovima ništa sem nekoliko crteža, zemljopisne karte toga kraja i opomene: »Ne pluj na pod.« Tom Hedon izađe iz svoje unutrašnje kancelarije, izvadi iz usta kratku

lulu i odmah pokaza da se ne obzire na tu opomenu pljunuvši u pravcu praznog ognjišta.

- Vi ste Fenvik - reče on. - Sećam vas se sa one istrage pre rata. Poznavao sam i vašeg oca. - On se brzo i srdačno rukova sa Davidom i odmahnu rukom na pismo koje mu David pruži. - Hari Nagent je pisao i meni - dodade on kiselo. - Ne pokazujte mi to pismo, osim ako ima novca u njemu.

On se mrgodno nasmeši na Davida. Tom Hedon je bio strog, zdepast, cm, plahovit čovek sa ćubom guste crne kose, gustim crnim obrvama i bledožutom prljavom kožom. Bio je pun životne snage. Znojio se, pljuvao i psovao. Mogao je neverovatno mnogo da jede, pije, radi i psuje. Najčešća mu je uzrečica bila »proklet«. Bio je sjajan govornik-improvizator, pun krilatica i vešt u odgovaranju na upadice. Imao je vrlo malo mozga, zbog tog malog nedostatka ostao je, na svoje veliko razočaranje, čitavih petnaest godina u mesnoj filijali u Sliskeilu; znao je i sam da nikad neće moći dobiti bolje mesto. Nije se često prao. Izgledalo je kao da spava u donjem rublju. U stvari on je to i činio.

- Dakle, vi ste bili sa Harijem u tom prokletom ratu? - reče Hedon sarkastično. - Nemojte mi pričati kako vam se dopalo. Hajte unutra da sednemo.

Oni odoše u malu kancelariju. Razgovarali su. Hedon je izgubio svog pisara u ratu - ulovili su ga u vojsku pomoću prokletog Glavnog plana, metak mu je prosvirao kroz glavu u šampreškoj šumi. Uzeće Davida na probu, da bi izašao u susret Hari Nagentu. Sve je zavisilo od Davida - imaće da radi brzo, da bi bio gotov sa obaveštenjima, prepiskom i ostalim poslom. David je pogrešno mislio da je plata veća nego što je, ona je iznosila jedva trideset i pet šilinga nedeljno.

- Morate se upoznati sa mojim stilom - promrmlja Hedon. - Evo, pogledajte ovo.

On sa prividnom ravnodušnošću otvori fioku i dobaci Davidu novine - radnički nedeljni list *Nedeljni radnik* - od pre nekoliko godina. Na jednoj od požutelih strana, koja je odisala, neodređenom bajatošću novina koje se pažljivo čuvaju, jedan članak bio je obeležen plavom olovkom.

- To je moja - reče Hedon. - Hajte, pročitajte to. Ja sam pisao tu prokletu stvar.

Hedon se pretvarao da ne posmatra Davida dok je ovaj čitao članak. Naslov članka glasio je: »Dvorovi i kolibe« i bio napisan s divljačkom oštrinom. U njemu je bio iznet kontrast između života u Bakingamskom dvorcu i jednom sirotinjskom stanu. Reči su bile

nespretni i brutalni, ali je kontrast snažno opisan: »Mlada dama Falington nosila je haljinu od belog satena i skut ukrašen šljokicama. Niska skupocenog bisera ukrašavala je njen patricijski vrat, a pera su bila učvršćena dijamantskom trakom«. Odmah ispod toga stajalo je: »Stara gospođa Slani je pralja. Ona ne nosi nikakvo perje, već parče sargije u obliku suknje. Ona živi u jednom sobičku, zarađuje svega dvanaest šilinga nedeljno i ima tuberkulozu.«

David pročitao ceo članak, privučen, i protiv volje, njegovom ozbiljnošću i snagom. članak je bio odraz Hedona; iskrenog, fantastičnog, prožetog divljačkom klasnom mržnjom.

- Dobar je - iskreno reče David na kraju.

Hedon se nasmeši, dirnut u najslabije mesto, i prijateljski pogleda u Davida. On uze članak natrag i pažljivo ga stavi u fioku. Zatim reče:

- To pokazuje šta mislim o njima. Mrzim sve te proklete bogataše. Zabiberio sam mnogima od njih u ovoj okolini. Nateraću ih sve da igraju kako ja budem svirao. Uzmimo, na primer, vaš prokleti Sliskeil. Imaćemo dosta zabave tamo jednog od ovih dana.

David se zainteresovao.

- Da - mrgodno produži Hedon - pazite šta vam kažem. Stari Baras je izbačen iz stroja i njegov sin uobražava da će da upravlja rudnikom po svom ćefu. On pokušava da baci rudarima prašinu u oči izgradnjom kupatila i uvođenjem drugih uobičajenih higijenskih mera, on troši jedan deo novca koji je njegov stari iscedio iz ljudi, izbegava suvišnu zaradu da bi izbegao specijalnu porezu na nju i pokušava da nas uveri da se Neptun pretvara u prokleti novi Jerusalim. Ali čekajte, samo čekajte, mi nismo zaboravili šta su nam učinili sa onom nesrećom u rudniku. Oni su onda suviše jeftino prošli. čeka sam da se svrši rat da bih mogao da ih poteram. Sateraću ih u tesnac iz koga neće moći izaći!

Hedon odjednom začuta, gledajući ispred sebe. Za jedan minut izgledao je nemilosrdan, mračan i mrgodan. Zatim, zapali lulu, koja se bila ugasila, i privuče poslužavnik sa pismima na koja nije odgovorio. - Počnite u ponedeljak, onda - reče on Davidu, i završi sastanak dodavši šaljivo: - Idite! Nemojte da vas i dalje čeka napolju vaš »rols-rojs«, jer će vam lakej otkazati službu.

David uhvati prvi voz za Sliskeil i u vozu je duboko i ozbiljno razmišljao o svojim planovima. Već je bio učinio prvi korak na putu koji je sebi odredio. To nije bio nikakav sjajan korak, već tih i skroman ponovan početak. Opravdavala ga je jedino nužnost - ne nužnost sticanja novca, već nužnost ostvarenja svoga cilja. Jasno

je video taj cilj, odlučio je da ne bude polumere; imalo je da se postigne sve ili ništa.

On zateče Dženi u poslu oko ponovnog dovođenja kuće u red. Bila je uzbuđena novinom cele stvari, ovda-onda bi radosno uzviknula kad bi pronašla ovu ili onu stvar, a ponekad bi uzviknula od razočaranja što ovo ili ono nije bilo kako treba.

- Pogledaj, Davide, bila sam sasvim zaboravila na ove divne porculanske svećnjake! - A zatim: - Ah, bože, pogledaj samo kako se poslužavnik za kolače ogulio, a prodavac mi se kleo da je od čistog, posrebrebnog nikla! - I onda: - Ja sam dobra, mala domaćica, zar ne, dragi Davide?

David skide kaput, zavrnu rukave na košulji i počeo da razmešta nameštaj. Zatim uze plavac i parafin, kleče na kolena i očisti zarđalu kaminsku rešetku. Onda je jedno vreme ćutke ribao patos, a zatim očistio parče zemlje pred kućom obraslo u korov, za koje je Dženi jednom ljupko obećala da će ga pretvoriti u lepu malu baštu. Pomagao joj je tako sve do tri sata, a tada su ručali na brzinu spremljeni obed. Zatim se umio, očetkao odelo i izašao.

Bilo je divno opet biti u svom rodnom kraju, daleko od blata, bede i užasa rata. Išao je polako niz Ulicu Lam, osećajući da ga život Sliskeila ponovo prima u svoju maticu. Posmatrao je crni rudnik koji se dizao iznad njega, iznad varoši, luke i mora. Dok je išao Terasama, nekoliko ljudi ga zaustaviše, rukovaše se s njim i izraziše svoju radost što se vratio zdrav i čitav. Njihovo prijateljstvo zagreja Davidovo srce i podstaknu nadu koja je gorela u njemu.

Najpre je otišao majci i proveo jedan sat s njom. Samova smrt ostavila je traga na Marti, a i saznanje da se bio oženio čudno je uticalo na nju. Marta prosto nije htela da zna za Samov brak; izgledalo je kao da je i saznanje o tome zbrisala iz svoje svesti. Cela varoš je znala o Samovom braku; Aninom sinu bilo je sada jedanaest meseci, ime mu je bilo Samuel Fenvik. Ali za Martu taj brak nije postojao; ona se uljuljkivala iluzijom da Sam nikad nije pripadao nikome do njoj.

Bilo je pet sati kad se David rastao sa majkom i otišao Inkermanovim sokakom kući Hari Ogla. Hari Ogl bio je najstariji Oglov sin, brat Boba Ogla, koji je izgubio život u onoj rudničkoj nesreći, čovek četrdeset petih godina, koji se divio Robertu Fenviku i bio njegov pristalica. Hari je bio bleđ, žilav čovek promukla i neizrazita glasa, ali bez obzira na njegov glas, među radnicima je vladalo mišljenje da je on pametna glava. Bio je sekretar Saveza, blagajnik Lekarske pomoći i gradski većnik, izabran kao član radničke stranke.

Hari Ogl se obradova što vidi Davida, i pošto su izmenjali novosti u maloj zadnjoj kuhinji, David se revnosno naže napred na svojoj stolici:

- Hari! Došao sam da te zamolim da učiniš nešto za mene, da mi pomogneš da se kandidujem na izborima Gradskog veća idućeg meseca.

Hari je retko kad postavljao pitanje i nikad nije pokazivao nikakvo iznenađenje, ali sada začuta za poduže vreme.

- Lako je kandidovati se, Davide, ali plašim se da ne bi imao nikakvog izgleda. Marčison bi ti bio protivkandidat u tvom kvartu. On je biran stalno za poslednjih deset godina.

- Znam! Ali on ide na svaku šestu sednicu.

Davidov odgovor kao da se dopade Hariju.

- Pa možda baš zbog toga i glasaju za njega.

- Želim da pokušam - reče David glasom u kome je bilo nečega od njegove stare neobuzdanosti. - Pokušaj ništa ne staje.

Ponovo nastade ćutanje.

- Pa - reče Hari. - Kad si toliko rešen... učiniću što mogu.

Te noći David se vrati kući s dubokim osećanjem da je učinio i drugi korak. On ne reče ništa Dženi sve dok, deset dana docnije, njegova kandidacija nije bila potpuno osigurana. A onda joj saopšti.

Gradsko veće - David se kandiduje za Gradsko veće! Ah, Dženi je bila sva uzbuđena, zašto joj on to nije ranije kazao? Kad joj je govorio o tome one noći u Skotsvud ulici, mislila je da se samo šali; ah, pa to je divno, prosto divno, dragi Davide.

Sva ushićena, Dženi se baci u izbornu borbu. Napravila je sebi lepu značku, išla je u agitaciju, činila Davidu razne »male predloge«. Na primer - Klara je imala prijatelja koji je držao garažu, on bi mogao da im pozajmi automobil, da bi ona lično išla s njim u automobilu kroz kvart, i zašto ne bi nagovorila direktora novog filma da »na platnu« preporuči Davida? Na sve prozore kuća zalepila je plakate na kojima je crvenim slovima pisalo:

Glasaj za Fenvika!

Bila je u ekstazi zbog tih plakata; izlazila je po nekoliko puta dnevno iz kuće i gledala ih.

- Eto, Davide, najzad ćeš postati slavan! - reče ona veselo; ali nije razumela zašto je David na tu primedbu nezadovoljno stisnuo usne i okrenuo glavu.

Naravno, ona je smatrala da će David sigurno biti izabran: unapred je maštala o malim čajankama sa ženama njegovih kolega većnika, zamišljala kako će svraćati kod gospođe Ramedž u veliku

novu kuću Ramedžovih u vrhu Sluis Dina, nejasno je osećala da će sve to voditi nekom njihovom velikom napretku. Istina, Gradsko veće nije donosilo nikakav novac, ali je to moglo odvesti nečemu, rasuđivala je veselo. Ona nije razumela, prosto nije mogla da shvati pravu Davidovu pobudu.

Došao je dan izbora. David u duši nije bio siguran u uspeh. Njegovo ime bilo je ugledno u Sliskeilu, otac mu je umro u rudniku, brat poginuo u ratu, a i on sam bio je na frontu tri godine. To što se kandidovao posle povratka iz rata davalo je korisnu romantičnu boju njegovoj kandidaciji. Pa ipak, bio je neoproban i neiskusan, a Marčison je imao običaj da za vreme izborne borbe daje više na veresiju u svojoj radnji i da ćušne kutiju mirišljavog sapuna ili kutiju sardina u kotarice svojih mušterija, što nimalo nije išlo u prilog njegovom protivniku. Na dan glasanja, u subotu posle podne, idući u centar grada, David sreće Anu, koja je dolazila iz nove škole u Betelskoj ulici, jednog od glasačkih mesta. Ana zastade.

- Baš sam bila gore i glasala za tebe - reče ona jednostavno. - Potrudila sam se da dođem na vreme.

Davidovo lice se ozari zbog načina na koji je Ana to rekla i zbog toga što se potrudila da ode i glasa za njega.

- Hvala, Ana.

Stajali su jedno prema drugom i ćutali. Ana nikad nije imala mnogo šta da kaže, nije imala ništa da mu saopšti, od nje se nisu čule ushićene reči sigurnosti u njegov uspeh, ali je osećao da mu ga ona iz sveg srca želi. Odjednom oseti da ima mnogo štošta da joj kaže. Želeo je da je uteši zbog Samove smrti, da je pita kako joj je sin, osetio je neobuzdanu želju da joj govori o Robertu. Ali ga bučna ulica puna sveta odvratila, te umesto svega toga reče:

- Nikad neću biti izabran.

- Pa - reče ona i blago se nasmeši - možda hoćeš, a možda nećeš, Davide. Ali ništa bolje nego pokušati, pa kako bude. - Zatim mu klimnu glavom na njoj svojstven način i ode kući da vidi svoje dete.

Tek pošto Ana ode, David uvide kako mu je ona pametno i ohrabrujuće sažela njegove izgleda. Pošto su objavljeni rezultati, videlo se da je tukao Marčisona samo za četrdeset sedam glasova. Ali glavno je bilo da je ušao u Veće.

Dženi je, mada prilično neprijatno iznenađena što se pobedilo sa tako malo glasova, bila očarana što je David pobedio.

- Nisam li ti rekla!

Iščekivala je prvu sednicu novog Veća sa tako velikim interesovanjem kao da je i sama bila većnik.

Za Davida bi se teško moglo reći da je osećao istu radost. David, kome su sada akta, protokoli i računi bili pristupačni, trudio se da što bolje shvati haotičnu lokalnu politiku, čija se pozadina sastojala od mešavine društvenih, verskih i ličnih interesa i čije je glavno načelo bilo «učini ti meni ovo, pa ću ja tebi nešto drugo». Ramedž je, naravno, bio glavni činilac, on je upravljao Većem za poslednje četiri godine. Još od samog početka David je jasno shvatio da će morati da se uhvati u koštac sa Ramedžom.

Novo veće sastalo se drugog novembra uveče. Predsedavao je Ramedž. Ostali većnici su bili: Hari Ogl, David, prečasni Enoh Lov, sveštenik crkve u Betelskoj ulici, Stroter, upravitelj škole, Beits, trgovac tkaninama, Konol iz Petroleumskog društva i Rater, sekretar. Između Ramedža, Beitsa i Konola još u predsoblju je nastalo prijateljsko pozdravljanje; glasno su se smejali, tapšali jedan drugog po ramenu i pravili šale, dok je prečasni Lov, koji je stajao dovoljno daleko da ne bi čuo raskalašnije šale, bio ponizan prema Konolu, a prema Ramedžu i ponizan i ropski pokoran. Niko ne obrati nikakvu pažnju na Davida i Hari Ogla, ali kad su ulazili u većnicu, Ramedž hladno pogleda Davida.

- Žao mi je što našeg starog prijatelja Marčisona nema među nama - reče on svojim krupnim, hrapavim glasom. - Neobično je imati ovde stranca mesto njega.

- Ne obraćaj pažnju na to, momče - šapnu Hari Davidu - brzo ćeš se navići na njegov način brbljanja.

Posedaše, i Rater počeo da čita zapisnik sa poslednje sednice bivšeg Veća. Čitao je brzo, suvim, deklamatorskim, nezanimljivim glasom, a zatim izjavi gotovo bez ikakvog predaha i istim glasom:

- Prva tačka današnjeg dnevnog reda su ugovori o mesu i štofu. Pretpostavljam, gospodo, da ih smatrate za primljene.

- Tako je - zevnu Ramedž. Sedeo je zavaljen u stolici uvrh stola; njegovo veliko, crveno lice bilo je podignuto prema tavanica, a ruke skopčane preko ogromnog trbuha.

- Da, primljeni su - složi se Beits, vrteći palčeve i gledajući u sto.

- Primljeni su, gospodo - reče Rater i pruži ruku da uzme protokol.

David se brzo umeša.

- Samo jedan minut, molim!

Nastade ćutanje, vrlo čudno ćutanje.

- Nisam video te ugovore - reče David savršeno mirno i razložno.

- Pa nije ni trebalo da ih vidite - reče Ramedž podrugljivo - većina ih je primila.

- O! - uzviknu David iznenađeno. - Nisam primetio da smo

glasali!

Pisar Rater se uozbilji; osećao se nelagodno i pažljivo je ispitivao vrh svoga pera, kao da je napravilo kakvu veliku mrlju.

- Mogu li da vidim te ugovore? - upita David. On je znao sve o tim ugovorima, ali je želeo da odloži zavođenje u protokol. Ti ugovori su već odavno postali skandal u Sliskeilu. Ugovor o štofovima nije bio važan, ticao se štofa za uniforme zdravstvenog inspektora, zdravstvenog činovnika i nekoliko opštinskih zvaničnika, i premda je Beits, trgovac tkaninama, dobijao suviše veliku cenu za svoju robu, cela porudžbina nije bila velika. Ali je stvar drukčije stajala sa ugovorom o mesu. Taj ugovor, po kome je Ramedž snabdevao mesom lokalnu bolnicu, bio je velika sramota i pred bogom i pred ljudima. Ramedž je na osnovu tog ugovora dobijao cene za najbolje meso, a liferovao je noge, vrat i žilavo meso.

David uze ugovor o mesu iz Raterovih nervoznih ruku. On se zagleda u njega: ukupna svota je bila velika, trista funti sterlinga. Namerno se zadržavao na ispitivanju tog plavosivog dokumenta, odugovlačeći sednicu i osećajući da su sve oči uprte u njega.

- Je li bila raspisana licitacija za ugovor? - upita on najzad.

Ne mogući više da se uzdrži, Ramedž se naže preko stola; njegovo crveno lice izražavalo je zlurad gnev i bes.

- Imao sam taj ugovor za poslednjih petnaest godina! Imate li štogod protiv?

David pogleda preko stola u Ramedža: došao je pravi trenutak, prva proba. Osećao se miran, potpuno je gospodario sobom. On mirno reče:

- Mislim da ima dosta njih koji bi imali da kažu nešto protiv toga.

- Do đavola sa onim što vi mislite! - planu Ramedž.

- Gospodine Ramedže, gospodine Ramedže! - zableja saosećajno prečasní Lov. I u Odboru i van Odbora Lov je uvek laskao Ramedžu, svome najboljem parohijanu, čoveku koji je postavio kamen temeljac pri zidanju crkve u Betelskoj ulici, zlatnom teletu među njegovom siromašnom pastvom. On se okrete Davidu i prekorno mu reče:

- Vi ste novi ovde, gospodine Fenviče. Možda ste suviše revnosni. Zaboravljate da su u vezi sa ovim ugovorima objavljeni oglasi.

David odgovori:

- Oglasi od četvrt cola na neistaknutom mestu u mesnim novinama. Oglasi koje nikad niko ne vidi.

- Zašto bi ih i videli? - viknu Ramedž s kraja stola. - I kog đavola,

vi zabadate svoj nos u to? Ugovor je bio moj za poslednjih petnaest godina, i niko nikad nije kazao nijedne ružne reči!

- Izuzev onih koji jedu vaše kvarno meso - reče David mirnim glasom.

Nastade mrtva tišina. Hari Ogl baci zabrinut pogled u pravcu Davida. Rater, pisar, preblede od straha. Ramedž, naduven od besa, udari svojom velikom pesnicom o sto.

- To je kleveta! - viknu on. - Postoji zakon protiv klevetanja! Beitse, Rateru, svi ste svedoci da me on kleveta!

Rater podiže svoje ponizno lice; prečasni Lov htede da zableji; ali Ramedž opet riknu:

- On mora povući te reči, do sto đavola, on ih mora povući!

Rater se obrati Davidu:

- Moliću vas da povučete što ste rekli, gospodine Fenviče.

Davida obuze čudna žestina. Ne skidajući očiju sa Ramedžovog lica, on zavuče ruku u unutrašnji džep svoga kaputa i izvadi iz njega nekoliko hartija. Zatim reče:

- Nemam potrebe da povučem ono što sam kazao, ako mogu da dokažem istinitost svoga tvrđenja. Postarao sam se da prikupim dokaze. Ovde imam potpisane izjave petnaest bolesnika u bolnici, triju bolničarki i same upraviteljice bolnice. Svi oni jedu vaše meso, gospodine Ramedžu i, kao što i sama upraviteljica kaže, ono ne valja ni za pse. Dozvolite mi, gospodo, da vam pročitam te izjave, koje gospodin Ramedž može smatrati kao iskaze svedoka.

U mrtvoj tišini David počeo da čita izjave o Ramedžovom mesu. Tvrdo, žilavo i ponekad kvarno; to su bili opisi tog mesa. Džein Loura, jedna od bolničkih služavki, izjavila je da je dobila grčeve u stomaku pošto je jela kvarnu jagnjetinu; bolničarka Gibins dobila je neki bacil koji je mogao doći samo od kvarnog mesa.

Svi su bili zapanjeni kad David završi čitanje. Dok je mimo savijao hartiju, on spazi osvetničko likovanje na licu Hari Ogla, a zatim pogleda u Ramedža, gotovog da pukne od besa i mržnje.

- To su laži - promrmlja Ramedž najzad. - Meso koje ja liferujem je prvoklasno.

Ogl progovori prvi put.

- Onda neka bog pomogne prvoklasnom mesu.

Prečasni Lov podiže svoju belu pomirljivu ruku:

- Može da se zadesi poneko rđavo parče ovda-onda, čovek nikad ne može da bude siguran.

Hari Ogl promrmlja:

To se dešava već čitavih petnaest godina - to vaše blagosloveno ovda-onda. Konol nestrpljivo zavuče ruke u džepove.

- Koliko vike ni oko šta! Glasajrao! - Smatrao je da je to najbolji način da se ta stvar reši jednom za svagda. On glasno ponovi: - Glasajmo!

- Dobiće većinu - grozničavo šapnu Hari Ogl.

Beits, Konol, Ramedž i Lov, zbog svojih povezanih, sebičnih interesa, bili su uvek na istoj strani.

David se okrete prečasnom Lovu.

- Obraćam se vama kao hrišćanskom svešteniku. Zar ćete dozvoliti da onaj bolestan svet u bolnici i dalje jede rđavo meso?

Prečasni Lov pocrvene malo, ali mu se na licu pojavi tvrdoglav izraz.

- Još nisam ubeđen.

David napusti prečasnog Lova, ponovo upre pogled u Ramedža i reče:

- Dozvolite da vam lepo objasnim. Ako ova sednica ne odobri novo, dovoljno oglašavanje u kome će se tražiti ponude za isporuku mesa, poslaću ove izjave okružnom zdravstvenom inspektoru i tražiću da se celo pitanje temeljno ispita.

Između Ramedža i Davida nastade dvoboj očima; ali Ramedž prvi spusti pogled. Plašio se. Za poslednjih petnaest godina podvaljivao je Veću: prodavao je loše meso, pa uz to i loše merio; plašio se, strašno se plašio onoga što bi istraga mogla da otkrije. Proklet da je, pomisli on, moraću da popustim ovoga puta zbog tog prokletog njuškala. Ali ću mu se osvetiti za to jednoga dana, pa ma me to ubilo. Glasno, pak, reče mrzovoljnim glasom:

- Nema potrebe da se glasa. Dajte oglas i idite do đavola. Moja ponuda biće isto tako dobra kao i ma čija druga.

Davida obuze radosno osećanje pobede. Pobedio sam, pomisli, pobedio sam! Učinjen je prvi korak na dugačkom putu. On je, dakle, mogao to da radi, i radiće.

Sednica je produžila sa ostalim tačkama dnevnog reda.

GLAVA XLVIII

Ali, na žalost, posledice Davidovog izbora u Gradsko veće razočarale su Dženi. Njeno oduševljenje je u početku obično bilo tako svetlo da bi posle ostvarenja uvek pomalo potamnelo. I Dženino oduševljenje za izbore poletelo je uvis kao raketa, prslo i prosulo se u mnoštvo divnih zvezdica, a zatim se ugasilo.

Nadala se da će ih Davidov izbor uvesti u više društvo, a

naročito je žudela da se »upozna« sa gospođom Ramedž. Popodnevne čajanke kog gospođe Ramedž bile su najgospodstvenije priredbe u Sliskeilu. Na tim čajankama je obično bila gospođa Stroter, žena upravitelja škole, a takođe i gospođa Armstrong, pa supruga doktora Proktora i gospođa Beits, žena trgovca tkaninama. Pa kad je gospođa Beits mogla da bude tamo, zašto ne bi i gospođa Fenvik? - postavljala je Dženi sebi to pitanje goreći od želje. Često je bilo i muzike na tim čajankama, a ko je mogao pevati bolje od Dženi? Prolazeći pored tvoje kuće je divna pesma - gotovo klasična, Dženi je gorela od želje da je otpeva pred svima damama Sliskeila u elegantnom salonu gospođe Ramedž, u njenoj novoj, velikoj kući od crvenog peščara. Ah, bože, ah, bože, pomislila je Dženi, kad bih samo mogla da se sprijateljim sa gospođom Ramedž!

Ali gospođa Ramedž nije obraćala nikakvu pažnju na Dženi, pa čak ne bi ni klimnula glavom kad bi prošla pored nje. A onda, početkom decembra, desi se jedan vrlo nezgodan događaj. Jednog utornika posle podne Dženi je otišla u Beitsovu radnju da kupi komad muslina - rođaka Mirjana pisala je u Mabovom žurnalu da je muslin najnovija tkanina za elegantno žensko rublje - i tamo je pored tezge stajala gospođa Ramedž razgledajući neke lepe čipke. Uhvaćena u tom neopreznom položaju, gospođa Ramedž je izgledala sasvim prijatna i pristupačna. Ona je bila krupna, koščata žena mršava lica; davala je čudan utisak kao da joj je sudbina zadala mnoge udarce, koje je trpela s velikom odlučnošću. To poslepodne, međutim, pipajući razne čipke, lice joj je izgledalo više ljubazno nego odlučno.

Dženi se polako približi gospođi Ramedž i, na pomisao da su njihovi muževi u istom Veću, njena društvena stremljena potpuno joj zavrteše mozak. Ona priđe sasvim do tezge, nasmeši se što je umiljatije mogla, pokazujući sve svoje lepe zube, i reče:

- Dobar dan, gospođo Ramedž. Zar nije divan dan za ovo doba godine?

Gospođa Ramedž se polako okrete. Ona pogleda u Dženi. Strašna stvar je bila u tome što je ona poznala Dženi, a zatim odmah prestala da je poznaje, jer u jednom kobnom trenutku lice joj se zatvori kao školjka. Ona reče vrlo oholo i hladno:

- Mislim da se ne poznajemo.

Ali sirota Dženi, usplahirena i zavedena svojom željom, jurnu u propast.

- Ja sam gospođa Fenvik - promrmlja ona. - Moj muž je u Gradskom veću zajedno s vašim, gospođo Ramedž.

- Ah, tako - reče ona, podiže jedno rame, ponovo se okrenu čipki i najljubaznijim glasom reče Beitsovoj mladoj prodavačici:

- Ipak ću uzeti najskuplji komad, draga moja, pošaljite ga i stavite na moj račun.

Dženi sva pocrvene. Umalo ne propade u zemlju od stida. Kakva uvreda, i to pred ljubaznom, mladom prodavačicom koja je stajala za tezgom! Ona se okrete i brzo napusti radnju.

To večer, jadajući se, ispriča Davidu šta joj se dogodilo. Slušao ju je stroga lica i stisnutih usana, a zatim strpljivo reče:

- Pa ne možeš ni očekivati da ti ta žena padne na grudi, Dženi, dok se Ramedž i ja hvatamo za gušu. Za poslednja tri meseca obustavio sam njegov ugovor o mesu, a pokušavam i da sprečim izdavanje svote od pet stotina funti sterlinga koju je on bezobzirno tražio od opštine za izgradnju asfaltnog puta pored njegove nove kuće u Sluis Dinu. Taj novi put ne treba nikome na svetu! Na poslednjem sastanku izjavio sam da je on prekršio šest raznih opštinskih propisa u svojoj prljavoj klanici. Možeš zamisliti da me ne mari baš mnogo!

Ona ga je gledala nezadovoljno, sa vrelinom suzama u očima.

- Zašto moraš da se boriš protiv ljudi kao što je on? - zajeca ona.
- Tako si čudan. Bilo bi vrlo korisno stajati dobro sa gospodinom Ramedžom. Ja želim da ti uspeš.

On joj saosećajno reče:

- Ali, draga Dženi, uspeh u tome smislu sada ništa ne znači za mene. Možda sam čudan, ali ja sam prošao kroz izvesna čudna iskustva poslednjih godina. Rudnička nesreća - i rat! Zar ne misliš, Dženi, da je krajnje vreme da neki od nas otpočnu borbu protiv zloupotreba koje prouzrokuju nesreće kao što je bila ona nesreća u rudniku i ratove kao prošli rat?

- Ali, Davide - jadovala je ona sa neospornom logikom - ti zarađuješ samo trideset i pet šilinga nedeljno!

On odjednom uzdahnu. Ne reče ništa, već je samo nemo pogleda, ustade i ode u drugu sobu.

Ovo napravi na nju utisak kao da je on zanemaruje, i ponovo je obriše vrele suze samosažaljenja. Zatim se zamisli, postade mrzovoljna i neraspoložena. David se izmenio, potpuno se izmenio; njeno umiljavanje više nije imalo nikakvog dejstva; izgledalo je da ona više nema uticaja na njega. Pokušala je, sa izvesnim prkosom, da u njemu probudi strast prema njoj, ali je u tom pogledu on bio ostao čudno uzdržljiv. Osetila je da mu je telesna strana ljubavi, nepotpomognuta nežnošću, odvratna. Smatrala je to za uvredu. Ona je mogla osetiti strast u minutu; odmah posle žestoke svađe

mogla je da bude neobuzdano strasna i da želi brzo, strasno zadovoljenje - ona je to skromno nazivala »pomirenjem«. Ali David nije bio takav. On je, po njenom mišljenju, bio *neprirodan*.

Dženi, naravno, nije bila žena koja bi, kako se i sama izrazila, »trpela ikakvo nipodaštavanje«, pa mu je uzvraćala na mnogo načina. Prestala je da se trudi da mu ugodu. Kad je David dockan noću dolazio kući, nije bilo ni vatre ni večere. Ali to što je sada više nije prekorevao i što se nije svađao ljutilo ju je više od svega. Pokušavala je na sve moguće načine da izazove svađu, a kad je videla da ne uspeva u tome, počela je da mu se podsmeva:

- Znaš li da sam za vreme rata zarađivala četiri funte sterlinga nedeljno? - To je dvaput više nego što ti zarađuješ sad!

- Ja ne radim ovaj posao radi novca, Dženi.

- Ne marim za novac, to i sam znaš. Nisam tvrdica. Darežljiva sam. Sećaš li se odela koje sam ti kupila za medenu nedelju? Oh, to je zaista bio vrhunac da ja tebi kupujem svadbeno odelo! Čak i u ono doba nisi imao kičme. Ne bih se zvala čovekom, kad ne bih bila u stanju da donesem kući krajem nedelje priličnu svotu novaca!

- Svako od nas ima svoja merila, Dženi.

- Naravno - produži ona prkosno - mogla bih dobiti mesto kad god bih htela. Čitala sam jutros oglase u novinama, ima bar pola tuceta mesta koje bih mogla lako dobiti. Eto, mogla bih stupiti u trgovinu rubljem kad god hoću!

- Budi strpljiva, Dženi. Možda neću ispasti takav glupak kao što ti zamišljaš.

Da je Dženi shvatila situaciju, ona bi, čak i sa svoje tačke gledišta, našla razloga da bude strpljiva. David je uspevao kod Hedona - išao je s njim na sve sastanke Saveza u okolini, na kojima se obično zahtevalo da on govori. U radničkom domu u Segilu, na skupu od hiljadu i pet stotina ljudi, održao je govor o pitanju sautportskih odluka. Hedon, zbunjen rezultatima januarske konferencije, prepustio je Davidu celu stvar. Taj govor je bio Davidov trijumf; bio je jasan, neposredan i pun strasne iskrenosti. Na kraju zбора, kad je silazio sa podijuma, okružila ga je gomila ljudi koji su, na njegovo veliko iznenađenje, želeli da se rukuju s njim. Stari Džek Brigs, kome je bilo sedamdeset i šest godina i koji se interesovao samo za pivo i politiku, drmusao mu je ruku dokle ga nije zabolela.

- Tako mi boga - reče stari Džek - održao si sjajan govor, momče! Čuo sam mnoge govore, ali nikad bolji. Doteraćeš daleko, momče!

I sam Hedon potvrdio je ovo predviđanje. Ma koliko to izgledalo

neverovatno, Hedon, taj ogorčeni i nedovoljno obrazovani čovek, nije bio zavidljiv prema Davidu. Hedon je imao malo prijatelja, njegova plahovita narav odbila je većinu njegovih poznanika, ali David mu se dopao još od početka. Hedon je zapazio u Davidu redak i nesebičan duh, te ga je zavoleo uprkos toga što je tako dobro poznavao i onu goru stranu ljudi. Instinktivno je osetio da je David pošao putem koji odgovara njegovoj prirodi, da je on čovek koji je rođen za govornika, staložen, duboko iskren, sposoban i ozbiljan, čovek koji je mogao mnogo učiniti za svoje bližnje. Izgledalo je kao da je Hedon strasno rekao samom sebi: »Tako mi boga, neću da budem ogorčen, nizak i zavidljiv prema njemu, već ću učiniti sve da mu pomognem da uspe!«

Hedon je sa velikim zadovoljstvom čitao izveštaje sa sednica sliskeilskog gradskog veća koji su počeli da izlaze u tajnkastelskim listovima. Tajnkastelski listovi su bili pronašli Davida, i njegovi napadi na već odavno uobičajene zloupotrebe u Sliskeilu bili su kao mana za njih za vreme te inače nezanimljive sezone. S vremena na vreme tajnkastelski listovi donosili su izveštaje o Davidovom radu pod senzacionalnim i upadljivim naslovima: »Lom u sliskeilskom gradskom veću« ili »Sliskeilski rušilac mira opet na poslu!«

Hedon se tresao od smeha kad je čitao Davidove odgovore. Gledajući preko novina, upitao bi ga:

- Jeste li zaista kazali to onom vepru, Davide?
- Ništa tako zgodno, Tome!
- Voleo bih da sam video Ramedžovo lice kad ste mu rekli da njegova prljava kasapnica nije za klanje svinja!

Davidova skromnost mnogo mu je pomogla kod Hedona. Da je pokazao i najmanji znak uobraženosti, bilo bi svršeno s njim što se tiče Hedona. Ali on ih nije pokazivao, te je Hedon sekao najzanimljivije stupce iz Argusa, podvlačio izvesne odeljke plavom olovkom i slao ih Hari Nagentu.

Dženi nije znala ništa o svemu tome. Ona nije bila strpljiva, tumačila je Davidovu prezauzetost ravnodušnošću prema njoj i bila besna zbog te tobožnje ravnodušnosti. U svom neobuzdanom besu smatrala je za opravdano da traži osvetničku utehu u Marčisonovom vinu za bolesnike; već u proleće 1919. godine Dženi je opet počela redovno da pije. Baš u to vreme desio se jedan događaj od znatne psihološke važnosti.

U nedelju, 5. maja, umro je stari Čarl Goulán. Čarl je bolovao šest meseci od vodene bolesti i najzad je, uprkos lekarevog kucanja po njegovom sjajnom, naduvenom trbuhu, otišao bogu na istinu.

Bio je to čudan paradoks da Čarl, koji nikad nije mario za vodu, umre od vodene bolesti. Ali, paradoks ili ne, Čarl je umro, zapušten, u bedi. Dva dana posle toga Džo je stigao u Sliskeil.

Džoov dolazak u Sliskeil bio je čitava senzacija. Došao je u utorak ujutru u blistavom »sanbim« automobilu, u novom, zelenom »sanbimu« koji je terao šofer u tamno-zelenoj uniformi. Čim je Džo izašao iz automobila i otišao u svoju staru roditeljsku kuću na terasi Alma, začuđena gomila opkolila je automobil. Hari Ogl, Džeik Viks, novi merač rude, i nekoliko rudara iz Neptuna bili su u kući - već je bilo blizu vreme za pogreb - i mada je glas o Džoovom bogatstvu stigao do Sliskeila, bili su zapanjeni promenom kod Džoa. Frank Volmsli, koji je nekada bio njegov nadzornik u rudniku, odmah ga je oslovio sa »gospodine«. Džo je bio neupadljivo, ali elegantno obučen, nosio je kamašne, zlatna dugmeta za manžetne i platinski satni lanac. Bio je obrijan, manikiran i ugađen. Sijao se od bogatstva.

Hari, zbunjen Džoovim sjajem, stajao je čas na jednoj čas na drugoj nozi, sećajući se u čudu onog mladog Džoa, rudara iz Paradaiza.

- Milo mi je što si došao, Džo; nekoliko nas udružili smo se i skupili novac, jer nismo želeli da ga dom sahrani.

- Gospođe bože, Hari! - dramatično uzviknu Džo. - Govoriš li ti o sirotinjskom domu? Zar je bilo došlo do toga?

Pogled mu pređe preko niske, prljave kuhinje u kojoj je nekad lizao moču s noža i pade na bedni crni sanduk u kome je ležao naduveni leš njegovog oca.

- Gospode bože - uzviknu on uzrujano - zašto me niko nije obavestio? Zašto mi niste pisali? Svi me znate; znate gde sam i ko sam. Je li ovo hrišćanska zemlja, šta li je? Treba da se stidite što ste pustili da siromah starac umre na taj način! Bio je, valjda, suviše veliki trud za vas čak i da mi telefonirate u fabriku...

Bio je isto tako bolno uzbuđen za vreme pogreba. Pored groba savladao ga je bol i plakao je u veliku svilenu maramicu. Svi su govorili da se ponaša kao dobar sin. Sa groblja se odvezao pravo Pikinsu i poručio veličanstven nadgrobni spomenik.

- Račun pošalji meni, Tome - reče on važno. - Ne mari koliko košta! - Docnije je Tom zaista poslao račun; slao ga je mnogo puta.

Posle pogreba Džo je obišao varoš, izražavajući osećanja čoveka od uspeha prilikom posete mestima koja su mu draga zbog mnogih starih uspomena. Napravio je utisak na Hari Ogla time što je tražio od njega da mu nabavi snimak kuće na terasi Alma. Džo je želeo da ima sliku, uveličanu sliku; morao je da ima sliku te male kuće

u kojoj je rođen. Neka Hari kaže fotografu Bleru da je snimi i da snimak sa računom pošalje Džou!

Predveče, oko šest sati, Džo svrati da se vidi sa svojim starim prijateljem Davidom. Vest o Džoovom dolasku u Sliskeil brzo se rašćula, Dženi ju je saopštila Davidu i uzbuđeno počela da sprema bogatu večeru u slučaju da Džo dođe k njima.

Ali Džo kratko odbi Dženino gostoprimstvo; obećao je da večera s nekima u hotelu Central u Tajnkastlu. Dženi se neprijatno iznenadi, ali ipak produži da navaljuje na njega da ostane. Na to je Džo pogleda hladno i znalački, prosto je odmeri od glave do pete, i Dženi shvati da ga ona više ne privlači. Radost išćeze iz njenih očiju, koketerija iz njenog držanja, i ona sede bez reči - podrhtavala je od osećanja zavisti.

Ali ipak se sva bila pretvorila u uho, gutala je svaku Džoovu reč, i nije mogla da ne poredi ta dva čoveka i ono što su postigli: Džoov blistavi uspeh i Davidov tužni neuspeh.

Džo je govorio vrlo otvoreno - Džo je uvek bio veličanstveno iskren. Jasno, smatrao je da je rat prerano završen, jer, sve u svemu, to ipak nije bio tako rđav rat. Ali stvari su izgledale dobro čak i sad. Džo izvadi zlatnu tabakeru, zapali cigaretu, pusti kroz nos mirisavi dim turskog duvana, naže se napred i poverljivo kucnu Davida u koleno.

- Znaš li da smo kupili Milingtonovu livnicu.

- Džim Moson i ja? Bogami, žao mi je sirotog Stenlija. On sada stalno živi u Bornmautu zajedno sa svojom ženom; gotovo se radovao što napušta preduzeće. On je dobar čovek, znaš, ali nije istrajan u radu. čuo sam da je nervno sasvim propao. Pa, možda je i najbolje za njega što smo ga oslobodili tog preduzeća, a dali smo mu lepu svotu za njega, da, lepu svotu. - Džo začuta, uvuče dim i nevino se nasmeši gledajući u Davida. Njegovo hvalisanje postalo je prepredenije, maskirao ga je ravnodušnošću. - Znaš li da smo dobili porudžbinu za novu opremu za Neptun? Šta? Da, čim se završio rat, odmah smo se vratili našoj mirnodopskoj proizvodnji. Dok su svi glupaci sedeli na municiji koju su proizveli i pitali se šta se to dešava, mi smo se punom parom vratili proizvodnji alatki i opreme za rudnike. Vidiš - Džo postade poverljiviji i otvoreniji nego ikad - dok je trajao rat, svi su ugljeni rudnici radili punom parom, te nisu imali vremena da obnove svoje strojeve čak i da su mogli da dobiju potrebnu opremu a nisu ni mogli da je dobiju. Džim i ja smo predvideli da će nastati velika potražnja za materijalom čim bude nastao mir i da niko neće moći da zadovolji tu potražnju izuzev, možda, rane ptice kao što smo

Džim i ja. - Džo nežno uzdahnu. - Eto, tako smo dobili i Neptunovu porudžbinu. Isporučićemo Neptunu opremu za pedeset hiljada funti sterlinga pre isteka godine.

Ogromna, gotovo basnoslovna svota - pedeset hiljada funti sterlinga, odjeknu kroz tu malu sobu ispunjenu jevtinim nameštajem i dimom Džoove turske cigarete i umalo ne probi uši sirote Dženi. To je prevazilazilo sve što se moglo zamisliti, da Džo rukuje tako ogromnim poslovima! Ispunjena zavišću, ona se skupi na svom sedištu.

Džo primeti utisak koji je napravio, gladan pogled Dženinih očiju, hladno neprijateljstvo Davidovih, i sve mu to malo udari u glavu. On produži pokroviteljskim tonom:

- Ali, iako imamo dosta posla u fabrici - fabrici Mosona i Goulana treba da kažem, to je dobro ime, zar ne; morate mi oprostiti, ali ne mogu a da se pomalo ne ponosim firmom - Džim i ja radimo i mnoge druge sporedne poslove. Čuli ste o državnim prodajama robe koja državi više nije potrebna, ne? - Džo žalosno zavrte glavom.

- O, trebalo je da čujete o tome. Mogli ste zaraditi malo novaca da ste čuli o tome, mada, naravno, čovek treba da ima kapitala da bi mogao da uradi nešto. Vidite, vlada je poručila i kupila mnoštvo stvari koje joj sada nisu potrebne, od gumenih čizama do trgovačkih brodova, i, naravno, ona sad želi da se oprostí svega toga! - Džo, lojalan podanik krune, zavalí se u stolicu i dozvoli sebi da se malko iskezi zbog načina na koji je pomogao vladi da se oprostí tih stvari. - Videli ste taj moj mali automobil pred kućom?

- Oh, da, Džo - uzviknu Dženi - divan je!

- Nije tako rđav, nije tako rđav - reče Džo. - Nema mu više od mesec dana. Možda će vas interesovati da čujete kako se to desilo. - On zastade, njegove male kestenjaste oči zasijaše. - Pre šest nedelja odemo da pogledamo neku vladinu robu kod Morpeta i na jednom stovarištu drvene građe naiđemo na dva traktora. Trebalo je da budu upotrebljeni za strugaru, ali su bili ostavljeni tu i zaboravljeni: stajali su među trulim gredama pokriveni rđom i blatom. Kad bi ih čovek površno pogledao, pomislio bi da je to staro gvožđe, ali mi smo dobro zagledali i videli da su to isto tako dobri kao i novi i da svaki od njih vredi dve hiljade funti sterlinga. - Džo zadovoljno začuta: - I eto, Džim i ja smo im ponudili cenu kao za staro gvožđe i oni su pristali. Naši ljudi su ih oterali u Tajnkastl i tamo ih očistili i prefarbali. Lepo smo zaradili na njima i zaradu podelili - i rezultat toga je - Džo mahnu rukom prema prozoru - onaj mali automobil tamo!

Ćutanje. A onda se sa Dženinih bledih usana i nehotice ote uzvik divljenja. Taj divni, prekrasni automobil koji se sav sijao - kupljen i plaćen jednim jedinim poslovnim potezom! Kakva sposobnost! Ah, to je bilo suviše, suviše da bi Dženi mogla da podnese.

Džo ostavi stvar na tome. Džo je znao kad je postigao najveći utisak. Pogleda u jevtin, plavi emajlirani časovnik na polici i sa uzvikom proveri vreme na svom tankom, zlatnom satu. On skoči.

- Gospode bože! Vreme je da idem. Neću stići Džimu na vreme ako ne požurim. Žalim što ne mogu duže da ostanem, ali treba da budem u hotelu Central u sedam sati.

Rukova se s njima i pođe vratima, rečit, nasmejan, druželjubiv, srdačan, ispunjen životnom radošću, dobrodušnošću i samim sobom. Vrata se zalupiše, automobil zazuja i Džo iščeze.

David pogleda u Dženi sa ironičnim osmehom na usnama:

- To je bio Džo - reče on.

Dženi mu odvrati ljutitim pogledom.

- Znam da je to bio Džo! - planu ona. - šta hoćeš da kažeš time?

- Ah, ništa, Dženi. Ali sad, pošto je otišao, odjednom sam se setio da mi još uvek duguje tri funte sterlinga.

U Dženinim grudima probudi se pravi demon gneva, podstaknut zavišću i saznanjem da je zauvek prestala da postoji za Džoa. Gornja usna joj se prezrivo iskrivi.

- Tri funte sterlinga! - siknu ona podrugljivo. - Džo bi toliko bacio kelneru! Džo vredi čitavo blago; mogao bi da te kupi i proda hiljadu puta! Džo je pravi čovek! On je u stanju da čini čuda, da zarađuje novac! Zašto se ne ugledaš na njega? Pogledaj u njegov automobil, njegovo odelo, njegov nakit i cigarete koje puši! Pogledaj u njega, kažem ti, i postidi se samog sebe! - Glas joj postade tako visok da je gotovo vrištala. - Džo je takav čovek da bi svojoj ženi pružio lep provod, vodio bi je u restorane, na igranke i druge zabave, uveo bi je u otmeno društvo i pružio joj sve što treba jednoj dami! Nisi dostojan ni da mu čistiš obuću! Nisi nikakav čovek! Ti si šonja, eto šta si ti, i Džo misli da si šonja! Sad Džo, vozeći se u svom divnom velikom automobilu, sedi zavaljen i smeje se misleći o tebi. On puca od smeha misleći o tebi i u sebi kaže; »Šonja, šonja, šonja, šonja!«

Glas joj postade piskav i promukao, na usnama joj se pojavi pena, a u očima mržnja.

David je stajao pred njom stisnutih pesnica. On se savlada sa velikim naporom. Jedini način da taj njen nastup prođe bio je da je ostavi samu; uviđajući to, on se okrete, iziđe iz sobe i ode u

kuhinju.

Dženi ostade u salonu, dah joj je bio brz i isprekidan. Ona savlada želju da ode za Davidom u kuhinju i nastavi svađu, da mu kaže sve uvredljive reči koje su joj stajale na jeziku. Znala je bolji način od toga. Grlo joj je bilo suvo. Miris dima skupe cigarete još uvek se osećao u vazduhu i dovodio je do ludila. Ona izjuri iz sobe, stavi šešir i izađe iz kuće.

Bilo je dockan kad se vratila. Skoro jedanaest sati. Ali David još nije bio legao. Sedeo je za stolom u kuhinji, zadubljen u tek štampani *Z a k o n o k o m i s i j i z a u g l j e n e r u d n i k e*. Kad je ušla u kuhinju, on podiže oči. Stajala je na vratima sa malo nakrivljenim šeširom, staklastim očima i obrazima na kojima su se videle tanke crvene žilice. Bila je sasvim pijana.

- Alo! - reče ona podrugljivo. - Jesi li još uvek zauzet zarađivanjem novca?

Pijano je izgovarala reči, a i izraz lica je jasno pokazivao njeno stanje. On skoči užasnut, nikad je ranije nije video pijanu.

- Pusti me! - zamahnu ona rukom na njega i umalo ne pade. - Nemoj da mi dosađuješ! Sebi ruke; Ne zaslužuješ tako što!

Davidu se smuči u duši.

- Dženi! - molio ju je on.

- Dženi! - podražavala ga je ona, praveći pijanu grimasu. Ona se zanese prema njemu, a zatim pijano stavi ruke na kukove. - Ti si mi divan čovek, u šta si straćio svoje najbolje godine ovde! Lepo sam se provodila za vreme rata kad nisi bio ovde, hoću da imam dosta provoda i sada!

- Molim te, Dženi - molio ju je on ukočen od bola - lezi, to će biti najbolje!

- Neću da legnem! - viknu ona. - Neću da legnem za tebe...

Posmatrajući je, on odjednom pomisli na dete koje mu je bila rodila, i bol što je ona tako nisko pala postade mu neizdržljiv.

- Za ime boga, Dženi, priberi se! Čak i ako ja ne značim ništa za tebe, pomisli na naše dete, pomisli na Roberta! Nisam ti govorio o tome, nisam želeo da ti zadajem bol, ali zar uspomena na njega tebi ne znači ništa?

Ona prsnu u smeh; smejala se pijano sve dok nije počela da joj curi pljuvačka iz usta.

- Odavno sam nameravala da ti kažem - reče ona podrugljivo. - Odavno sam nameravala. *N a š e d e t e!* Laskaš sebi, moj gospodine! Kako znaš da je Robert bio tvoj?

Ne shvatajući šta je htela da kaže, gledao ju je s gnušanjem na licu. To je dovede do ludila.

- Ti, budalo! - viknu ona odjednom - Robert je bio Džooovo dete!
On je razumede i sav preblede. Ščepa je pomamno za ramena i pritisnu uz dovratnik.

- Je li to istina?

Gledajući staklasto i izbečeno u njega, otrežnjena strahom, ona shvati da je otišla suviše daleko; u treznom stanju nikada nije mislila da kaže Davidu istinu. Uplašena, ona počne da plače. Klonu, priljubi se uz njegove grudi i pređe u histeričan plač.

- Ah, bože, ah, bože! Žao mi je, Davide! Rđava sam! Rđava sam! Nikad više neću imati ništa s ljudima, nikad, nikad, nikad! Biću dobra! Biću dobra! Nije mi dobro, to je sve. Zaista mi nije dobro, moram poneki put da popijem čašicu da bih održala snagu.

Ruljala je i ruljala.

Lice mu je još uvek bilo nepomično. On je odvuče na kanabe, podupirući dlanom njenu sagnutu glavu. U besnilu histerije ona počne da udara petama u pod. Zatim produži;

- Daj mi još jednu priliku, Davide, ah, za ime boga, daj mi još jednu priliku. Nisam rđava; zaista nisam; on me je bio zaveo, ali svršeno je s tim još pre mnogo godina, mogao si to videti noćas; čovek bi pomislio da sam đubre ispod njegovih nogu. Ti si najbolji čovek na svetu, Davide, najbolji čovek! A ja sam bolesna, Davide, ah, strašno bolesna! Nisam nigde išla na odmor već godinama, stvarno mi nije dobro. Ah, kad bi mi samo dao još jednu priliku, Davide, Davide, Davide...

Mračna i zamišljena lica, on je gledao u stranu. Pustio ju je da i dalje govori da bi tako izrazila sve očajanje svoga kajanja i olakšala svojoj duši. Težak bol pritiskivao mu je grudi; zadala mu je strašan udarac. Voleo je uspomenu na malog Roberta, čuvao ju je u svom srcu, a ona je čak i to uprljala.

Najzad je prestala da cvili, više se nije čulo ni nervozno udaranje njenih peti. Zavládala je tišina. On duboko uzdahnu, zatim reče mirnim glasom:

- Nećemo više govoriti o tome, Dženi. Istina je što kažeš. Nije ti dobro. Mislim da bi dobro uradila da otputuješ nekud na kratko vreme. Da li bi volela da odeš na majur Dana Tisdeila u Saseksu? Mogao bih to lako udesiti. Održavam vezu sa Danom.

- Na majur? - Dženi zinu od čuda, a zatim podiže očajne, ushićene oči. - Dole u Saseksu?

- Da!

- Ah, Davide! - Dženi opet počne da plače; ta iznenadna mogućnost izgledala joj je tako divna, Davidova ljubaznost bila je divna, i sve je bilo divno. - Tako si dobar prema meni, Davide, zagrlj

me i kaži da me još uvek voliš.

- Hoćeš li mi obećati da nećeš piti tamo?

- Obećavam ti, Davide, obećavam!

U nastupu dobrote i odanosti ona jecajući obeća.

- Dobro, ja ću to udesiti, Dženi.

- Ah, Davide - jecala je, gušila se i hvatala se za njega - ti si najbolji čovek na svetu!

GLAVA XLIX

Idućeg meseca, jednog jutra početkom juna, David je ispratio Dženi na Glavnoj stanici u Tajnkastlu. Bilo je sasvim lako udesiti sa Greis Tisdeil da Dženi ode u Vinraš - Greis se mnogo obradovala tome. Nedeljna svota koju je David mogao da plaća bila je vrlo mala, ali iz Greisinog iskrenog i jednostavnog pisma David je razumeo da bi joj ta svota dobro došla.

Dženi je bila oduševljena. Bila je toliko uzbuđena što ide na odmor da joj je lice bilo ozareno-. a oči svetle. Ponašala se toplo, nežno i pokajnički. Zamišljala je sebe kako hrani piliće, miluje slatke male jaganjce i vraća se Davidu na kraju treće nedelje očišćena, oplemenjena i lepša nego ikad. Ah, to je bilo divno!

Stajala je sa Davidom pored otvorenih vrata svoga kupea, a svoje sedište u uglu, okrenuto u pravcu lokomotive, bila je zauzela malim svežnjem novina i časopisa. Smatrala je da je ljubazno od Davida što joj je kupio časopise - doduše, njegov izbor nije joj se dopadao, ali je bilo otmeno imati časopis; nijedna dama ne putuje bez časopisa, a Dženi nikad nije bila srećnija nego kad je radila ono što je smatrala za otmeno. Neprestano je govorila Davidu o raznim beznačajnim stvarima i ovda-onda ga pogledala nežno i patetično da bi pokazala svoje kajanje i iskrenu želju da se popravi. David je bio vrlo ćutljiv. Ona se često pitala o čemu on misli... pa... o onome šta se ona »izlanula«. Ponekad joj se činilo da je zaboravio celu stvar ili da nije verovao u nju, jer je nijednom nije spomenuo, ali, u svakom slučaju, bila je sigurna da joj je oprostio, a to je laskalo njenoj sujeti. Nije shvatala kakav je strašan udarac njeno otkriće zadalo Davidu. Bio je ubeđen da mu je ona potpuno verna, sa velikom nežnošću čuvao je uspomenu na malog Roberta, a ona je jednom pijanom rečenicom srušila sve to. Strašno je patio ali, zato što je nije prekorevao ni ispitivao, ni izvlačio od nje sve prljave pojedinosti ni tukao namrtvo, Dženi se činilo da on ne pati. Ona u

stvari nije poznavala Davida, nije mogla da shvati da je njegovo ćutanje bilo znak jačine i plemenitosti njegovog karaktera. I u svom srcu bila je zbunjena, zadovoljna, a možda malo i prezriva.

Ona pogleda u veliki časovnik na kraju stanice.

- Pa - reče ona - još malo pa je vreme! - Potom uđe u kupe i on zatvori vrata. Voz zapišta. Ona ga čvrsto zagrlila. Poslednje reči su joj bile:

- Nedostajaću ti, zar ne, Davide?

Zatim se sa zadovoljnim osmehom udobno namesti na svom sedištu. Bilo je to dugo putovanje, ali je prošlo brzo, jer se zabavila časopisom, sendvičima i posmatranjem saputnika i saputnica. Dženi se mnogo ponosila svojom sposobnošću da odmah oceni ko je ko: dovoljan joj je bio jedan pogled pa da vidi šta ko nosi, koliko staje onaj šešir, da li je ovaj dijamant lažan ili pravi, da li neko pripada »boljoj klasi« ili ne.

U dva sata Dženi promeni voz, u tri ode kroz hodnik u kola za ručavanje, gde je popila šolju čaja i vodila otmen razgovor sa prijatnim plavim mladićem koji je sedeo za istim stolom. U stvari, on je sedeo za susednim stolom, ali je prešao za njen sto. Izgledalo joj je to čudna slučajnost što je on bio trgovački putnik - ona se nasmeja u sebi setivši se ćelavog trgovačkog putnika koga je bila izmislila da bi umirila Davida za vreme njihove medene nedelje u Kalerkoutsu. Dragi David! Držala se zaista na odstojanju prema simpatičnom plavom mladiću i pokazala samo ućtivo interesovanje kad joj je rekao da putuje radi prodaje hiruških instrumenata. Oh, držala se sasvim kako treba i pri rastanku se rukovala s njim poput dame.

U pola pet stigla je na stanicu Banham, gde ju je čekao Dan. Dan je bio krupan, zdrav i srećan - nosio je staru vojničku košulju otvorenu oko vrata, dokolenice i somotske čakšire. Dan je imao automobil Ford, koji je pozadi bio udešen kao kamion, on ubaci njen kofer lako, kao pero, i odveze je na majur u Vinšaru.

Majur je oduševio Dženi, a Greisin doček još više. Greis je bila spremila divnu užinu: čaj, sveža jaja, kolač sa suvim grožđem i rumom i mnogo kolačića koji su bili neobično ukusni i za koje Greis izjavi da su sasekski specijalitet. Svi su seli zajedno, Dženi, Greis, Dan, mala Karolina Ana i beba Tomas, koga su zvali Dikeri Dok i koji je sedeo na visokoj dečjoj stolici s desne strane svoje majke. Sedeli su tu u velikoj, kamenom popločanoj kuhinji, i Dženi se ushićivala kolačićima, svežim jajima i Dikeri dokom. Dženi je sve ushićavalo. Sve je tako prijatno, rekla je Dženi.

Posle užine Greis pokaza Dženi majur. Objasnila joj je da je to

vrlo malo imanje, svega šest hektara, koje su uzeli pod zakup od starog gospodina Parsela. Greis nije krila ono što je oštroomna mala Dženi već bila zapazila. Greis je rekla sa savršenom jednostavnošću da su Dan i ona vrlo siromašni. Živinarstvo, Danova glavna privreda, težak je posao i donosi malu zaradu. No, oni će primati posetioce na stan i hranu preko leta, to se isplaćuje, reče Greis sa osmehom. Greis se često smešila: bila je srećna sa Danom, Karolinom Anom i Dikeri Dokom. Morala je da radi kao rob, ali je bila srećna. Oslobodila je Dana od Neptuna, odvela ga daleko od tog bednog rudnika, to je ono što je bilo važno. A što se tiče novca, dodade Greis, novac nije ni od kakve važnosti.

Ganuta Greisinim poverenjem, Dženi se toplo složi s njom. Sa usiljenim osmehom i željom da ne izostane iza Greise u tom gledištu, ona reče: - To isto i moj David kaže o novcu.

Umorna od putovanja, Dženi je rano legla to več. Spavala je kao top, a kad se probudila, sunce je uveliko sijalo, zeleno lišće na drveću treperilo je na povetarcu i čulo se mukanje krava. Kako je prijatno ovde, pomisli Dženi ležeći udobno. Začu se kucanje na vratima.

- Slobodno - reče Dženi veselo, jer se divno osećala.

Dežmekasta devojka, Greisina jedina služavka, pokućarka koja je dolazila svaki dan iz sela - uđe noseći čaj za Dženi. Devojka se zvala Peg. Obrazi su joj bili crveni kao trešnje, a kratke noge debele kao noge na klaviru. Bile su tako smešne te njene noge da je to uveseljavalo Dženi.

Pošto polako popi čaj, Dženi ustade, navuče kućnu haljinu i zelene, lepo ukrašene papuče, koje su bile divne kao i kućna haljina. Pocupkujući, ona ode u kupatilo. To je bila stara kuća, patosana velikim, uglačanim daskama i bez tapeta na zidovima, ali Greis je bila učinila sve što se moglo četkom: živo ofarbani zidovi pružali su upadljiv kontrast starom, tamnom drvetu. Kupatilo je takođe bilo prijatno - vrlo jednostavno i popločano. Dženi se okupa. Kod svoje kuće Dženi se nikad nije kupala ujutru, ali kad je u gostima... onda... naravno.

Posle doručka Dženi je lutala sama po majuru, gde je, tako reći, pri svakom koraku nailazila na nove lepote. Lepa mala pilad, prijatan miris štale, mala bašta drage Greise, puna slatke čuvarkuće, čopor divnih prasića, koji pobegoše ispred nje mašući repovima i skačući kao čopor minijturnih lovačkih pasa. - Ah, divno li je u selu! - šapnu Dženi ispunjena romantičnim ushićenjem.

U jedanaest sati Greis upita Dženi da li bi želela da pliva. Greis

joj objasni da ona, Dan i »porodica« leti idu da se kupaju u moru svaki dan, ma koliko strašno bili u poslu. Smešeći se, ona reče da su se Dan i ona svečano zakleli da to redovno čine. Dženi nije znala da pliva, ali je radosno otišla s njima na obalu - jedan deo peščane obale graničio se s njihovim imanjem.

Dženi je stajala na obali i posmatrala kako Greis, Dan i »porodica« idu u vodu. Dan je nosio Karolinu Anu, a Greis Dikeri Doka, kome je bilo svega šest meseci. Igrali su se jedno vreme u plitkoj vodi, a zatim, dok se dvoje dece valjalo po toplom, mekom pesku, Greis i Dan su otplivali. Otplivali su na veliku daljinu, a kad su se vratili, izgledali su kao slika na koricama Dženinog časopisa. Dženi obuze čudno osećanje. Greisino snažno, vitko, pravo i lepo telo bilo je pocrnelo od sunca. Ona i Dan su sada bacali Dikeri Doka kao loptu jedno drugom, i Dok je uživao u tome. Karolina Ana je trčala u krug, vikala od radosti i molila mamu i tatu da puste Dikeri Doka da padne. Ali mama i tata nisu hteli da to učine, već Dan iznenada povuče Anu za nogu, te nastade radosno komešanje po pesku.

Danovo pola sata bilo je prošlo i on odjuri da otera Ford u Fitlhampton. Dženi se, zamišljena, vrati sa Greisom. Što je bio potreban novac ovim srećnim bićima? Bili su odličnog zdravlja, imali su svež vazduh, more i sunce.

Odmah posle ručka Dženi sede i napisa Davidu pismo od četiri strane pokapane suzama; u njemu je veličala lepote prostog života i zadovoljstva koje pruža selo. Otišla je peške sve do stanice Barnham, da preda pismo na poštu, i osećala se laka, produhovljena i čista. Osećala je da je najзад našla svoje pravo ja. I ona može da bude kao Greis, ako hoće - zašto ne? Nasmeši se. Pokuša da nežno potapše jagnje koje je bilo pružilo njušku prema njoj kroz živu ogradu, ali jagnje pobeže, zaustavi se na sredini polja i izbalega se na plastak sena. Ne mari, ne mari, sve je to bilo neizrecivo divno.

Idući dan bio je vedar i sunčan, idući, i idući i još uvek je bilo divno. Možda... pa, ako se čovek razmisli... možda ne savršeno divno. Dženi je shvatila da se čovek vremenom navikne na stvari i da se stoga, mada ga je još uvek volela, ipak nije osećala onoliko prijatno na majuru koliko u početku. Čudno! Dženi se nasmeši kad je druge subote sedela sama na obali i uživala u pušenju cigareta. Nije da Dan i Greis nisu više bili ljubazni prema njoj, Dan i Greis bili su savršeni. Ali ipak, morala je priznati, tu je bilo pomalo dosadno; ni žive duše na obali, ni orkestra, ni šetališta, a što se tiče hranjenja pilića, bilo joj je već dosadilo da ih kljuka. A ti prasići

- bilo joj je mrsko i da vidi te prljave male životinje.

Ona ustade i, osećajući da mora da čini nešto, reši se da odšeta do Barnhama. U Barnhamu kupi još jednu kutiju cigareta i jutarnje novine, a zatim svrati u »Meritot« i popi čašu portoa. Kakva jazbina! I oni su imali drskosti da je nazovu hotelom! A Dženi je zaista izgledala divno, to je primetila kad se videla u ogledalu pивske reklame na suprotnom zidu. Izgledala je divno, a nije bilo nikoga da je vidi do mrzovoljne starice u »Meritotu«, koja ju je pogledala podozрivo i gotovo odbila da je usluži. Starica je hranila piliće. Ah, gospode, pomisli Dženi, dokle ću da gledam te proklete kokoške!

Vratila se rđavo raspoložena, otišla pravo u svoju sobu i uzela da čita novine. Bile su to londonske novine. Dženi je obožavala London, bila je u njemu četiri puta u svome životu i svaki put joj se mnogo dopao. Pročitala je sve vesti iz londonskog društvenog života, a zatim je počela da čita oglase. Oglasi su bili zanimljivi, vrlo zanimljivi, naročito oni u kojima su se tražile iskusne prodavačice. To večе Dženi leže duboko zamišljena.

Idućeg dana padala je kiša.

- Ah, bože! - reče Dženi, nezadovoljno gledajući u kišu - kišna nedelja! - Odbila je da ide u crkvu, ostala je da lenčari po kući i bila je osorna prema Karolini Ani. Posle podne Greis leže, a Dan ode u štalu da smesti seno. Pet minuta docnije Dženi se pojavi u štali.

- Alo! - doviknu ona Danu veselo, gledajući ga nestašno i koketno.

Dan je pogleda ozbiljno i bez osmehа.

- Alo! - odgovori on ravnodušno, okrete joj leđa i produži svoj rad.

Dženi opusti lice. Stajala je još pet minuta da bi sačuvalа ponos - mogla je znati da Dan nema oka ni za koga osim za Greis; on je bio seljačka prostačina - zatim iziđe napolje na kišu. - Seljačka prostačina - mrmljala je ona - prokleta prostačina!

Sutradan je opet padala kiša. Dženino nezadovoljstvo postade još večе. Koliko još ona ima da izdrži u toj zabačenoj selendri? Još dvanaest dana, ona to nikako, nikako ne može izdržati. Želela je malo života, malo provoda, nije bila stvorena za život u pustinji. Počela je da krivi Davida što ju je poslao ovamo: čak ga je i mrzela zbog toga. Da, za njega je to bilo vrlo dobro! On se bez sumnje provodi u Tajnkastlu: znala je šta rade ljudi kad im žene otputuju. On se provodi dok ona čami u toj jazbini!

Dženi počе da razmatra na svoj način celo pitanje svog odnosa

sa Davidom. Ona to više neće da snosi. A i zašto bi? Mogla bi da zarađuje četiri funte sterlinga nedeljno, i još da se provodi u Londonu. A i inače nije uistinu volela Davida.

Idući dan bio je vedar i sunčan, ali to ne razvedri Dženi. Vrata i prozori na majurskoj kući bili su širom otvoreni, blag povetarac pirkao je unutra, Greis je kuvala pekmez od trešanja iz njihovog vrta; zajapurena i srećna, radila je u kuhinji. Učinilo joj se da je Dženi potištena, pa kad je pomuzla kravu, stavila je čašu gustog penušavog mleka na sto za Dženi.

- Ne volim mleko - reče Dženi i mrzovoljno izađe u dvorište obasjano suncem. Pčele su zujale oko cveća, dole u uglu Dan je sekao drva - sekira je pravila divan, sjajan luk - a na livadi stoka je ležala u hladu i preživala. Sve je bilo lepo.

A Dženi ništa nije bilo lepo. Ona je sve to mrzela sad iz dubine duše. Žudela je za Londonom, srce ju je vuklo u London, žudela je za hučnim i bučnim blistavim ulicama. Uzdignute glave otišla je u Barnham i kupila novine. Stajala je pred dućanom i čitala oglase, bilo je mnogo oglasa: bila je sigurna da bi mogla dobiti posao. Iz čiste radoznalosti svratila je na stanicu da se raspita o vozovima. Brzi voz išao je u četiri sata. Dženi se odjednom odluči. To poslepodne, dok je Greis spremala čaj, Dženi spakovala svoj kofer i iskrade se napolje. Uхватила je brzi voz za London.

Kad je Greis otišla da zovne Dženi i videla da je ova uzela svoje stvari i otišla, duboko se uznemirila. Odmah je otrčala u kuhinju.

- Dane - reče ona - Dženi je otišla! Šta smo uradili?

Dan za trenutak prestade da maže nov pekmez od trešanja na veliku krišku hleba.

- Dakle, ona je otišla, a?

- Da, Dane! Da je nismo uvredili? Tako mi je neprijatno!

Dan ponovo obrati pažnju na krišku i pekmez. Zagriže veliki zalogaj i, žvaćući polako, reče:

- Ne bih se uzrujavao mnogo oko toga, draga Greis. Izgleda mi da ona nije dobra žena.

To je možda pokazivalo da Dan nije bio onakva glupa prostčina kako je Dženi mislila.

To večer sede i pognutih leđa napisala pismo Davidu. U pismu izrazi svoje žaljenje što je Dženi bila prinuđena da skрати svoj boravak u Vinrašu, takođe izrazi nadu da će ona stići kući zdravo i veselo.

David primi to pismo sutradan uveče i oseti se vrlo nelagodno. Dženi nije bila došla kući. On pogleda u svoju majku, koja je dolazila da vodi brigu o kući, ali ne reče ništa; nadao se da će Dženi

doći idućeg dana. Uprkos svega on je još uvek voleo Dženi; sigurno će doći.

Ali Dženi nije došla.

GLAVA L

Tetka Kara nežno i usrdno odgura do zanoveti na travnjaku stolicu na točkovima u kojoj je sedeo Ričard. Dan je bio topao i sunčan, puni žuti cvetovi zanoveti visili su lelujujući se i pretvarali to drvo u ogroman žut cvet, koji je bacao prijatan hlad na pokošen travnjak. U tom hladu tetka Kara počeo da namešta Ričarda da bi mu bilo što udobnije. Najpre namesti mali podupirač, koji je Bartli, po njenoj naredbi, naročito napravio za Ričardove noge, zatim bocu sa toplom vodom - boca je bila od aluminijuma, jer ona najduže zadržava toplotu - a onda ga uvi ćebetom. Tetka Kara je znala tačno šta Ričard voli; za nju je bila radost da mu ugađa u svemu, utoliko više što je znala da najzad počeo da se oporavlja.

Tetka Kara nikad neće zaboraviti prvi stvarni znak da je Ričard počeo da se oporavlja; to je bilo onog dana tačno pre trinaest nedelja, kad je progovorio nekoliko reči. Ležao je u krevetu kao velika klada, nem i težak; oči su mu kolutale prateći njene pokrete po sobi, te tamne, a ipak žive i strašne oči; i najzad promrmljao:

- To si ti... Karolina.

On neizrecivog uzbuđenja ona umalo ne pade u nesvest, kao majka kad čuje prve reči svog prvorodenčeta.

- Da, Ričarde - reče ona pritisnuvši grudi rukom - ja sam to, Karolina... Karolina.

On promrmlja:

- Šta sam rekao? - A zatim njegovo interesovanje prestade. Ali to nije marilo. Važno je bilo da je on progovorio.

Oduševljena tim povoljnim znakom, ona udvostruči svoju pažnju prema njemu, prala ga je pažljivo dvaput dnevno i trljala mu leđa metil-alkoholom svako veče pre nego što bi ih posula talkovim praškom. Bilo je teško izbeći rane od ležanja i menjati vlažne čaršave ponekad četiri puta dnevno, ali tetka Kara je to činila. Blagodareći njenoj nezi, Ričard se oporavljao. Pokreti su počeli da mu se pomalo povraćaju, pokreti njegove paralizovane strane, i tetka Kara mu je ponekad trljala desnu ruku po čitav sat bez prestanka, isto kao što je nekad češljala Harijentinu kosu. Dok ga je trljala, pogled njegovih mutnih očiju prelazio bi preko nje, ne

bez izvesne lukavosti, i on bi često promrmljao:

- Ti si divna žena, Karolina... Ali oni nešto rade s mojim telom - elektricitet...

Jedna od njegovih obmana bila je da mu puštaju električnu struju kroz telo. Sada je uvek tražio od Karoline da mu noću izmakne krevet od zida, da ne bi mogli da puste elektricitet kroz njega iz susedne sobe. On je to tražio od nje lukavo, mrmljajući i gutajući slogove, mešajući suglasnike, ponekad izostavljajući citave reči.

U tim njegovim mislima o električnoj struji je možda bilo istine, a možda ne - tetka Kara nije izražavala svoj sud o tome: nikad joj nije ni na um palo da osporava Ričardovo mišljenje. Njena želja je bila da probudi interesovanje kod Ričarda da bi zaboravio na svoje stanje: u vezi s tim setila se gospođe Hamfri Vord, njenog omiljenog pisca, koju je u vremenima duševnih teškoća smatrala kao istinsku isceliteljku. I tako je počela svako jutro i svako veče da čita Ričardu naglas. Počela je sa ćerkom plemićke Rouze - možda je to bilo pomalo sebično s njene strane što je počela s knjigom koju je najviše volela - a kad god bi došla do mesta gde se opisuje veliki trenutak samoodricanja, niz njene obraze zakotrljale bi se suze. Za to vreme Ričard bi nepomično gledao u tavanicu ili čupkao svoje odelo, ili držao prst u ustima, i po svršetku glave rekao:

- Oni radi nešto sa mnom... - i dodao bi tihim glasom - pomoću elektriciteta.

Kad je nastalo lepo vreme, ona izvede Ričarda u njegovoj stolici na točkovima na čist vazduh, i pošto je odgurala ispod zanoveti, stavi mu otvorenu knjigu u levu ruku da bi mu tako pružila zadovoljstvo da sam čita gospođu Vord. Izgledalo je da mu se gospođa Vord dopada. On stavi Ć e r k u plemićke Rouze na koleno, zatim izvadi sat, pogleda u njega i ostavi ga natrag u džep. A onda uze olovku i nespreno i s velikim naporom napisa levom rukom na ivici lista knjige:

»Početak 11.15.« Zatim prevrnu četiri strane i napisa na dnu strane: »12.15x4. Kraj smene.«

Posle toga je gledao gotovo s detinjskim ponosom u to svoje nesigurno i nečitko pisanje.

Tetka Kara ga je izvodila tako svako jutro. Međutim, ovog svetlog majskog jutra, pošto ga je udobno namestila, ona, umesto da mu da knjigu, sede na stoličicu pored njega i reče:

- Jutros sam, Ričarde, dobila pismo od Hilde. Ona je položila još jedan ispit. Da li bi hteo da čuješ šta piše?

On rasejano pogleda u žute cvetove zanoveti.

- Hilda je divna žena... i ti si, Karolina, divna žena. - A zatim dodade: - Harijeta je bila divna žena.

Tetka Kara, navikla da prelazi preko takvih malih nastranosti, produži:

- Hildin napredak je zaista sjajan, Ričarde. Ona piše da nalazi veliku sreću u svom radu. Slušaj, Ričarde.

Ona pročitava Hildino pismo, datirano 14. maja 1920. godine, a pisano u ćelsiju. Čitala ga je polako i jasno, trudeći se što je bolje mogla da zainteresuje Ričarda i da ga obavesti. Ali čim ona svrši, on počne da se žali:

- Zašto ja nikad ne dobijam pisma?... nikad nijedno pismo? Gde je Artur? On je najveći krivac... šta radi on u Neptunu? Gde je moja knjiga?... Daj mi moju knjigu.

- Hoću, Ričarde - reče ona i, da bi ga umirila, odmah mu dade knjigu. - Evo.

S knjigom na kolenu on ju je posmatrao ispod oka sve dok nije uzela svoje šivenje i zadubila se u njega, a zatim svojom savijenom paralizovanom rukom zakloni knjigu od špijunskih očiju i počne da piše levom rukom:

»U odbranu Neptuna, dodatak već napisanim beleškama. Memorandum« - on krišom pogleda u sat - »12.12x3.14 i docnije razmišljajući o tome...«

Ali tada ga uznemiri iznenadni šum: u podozrivom strahu on prestade da piše i nespretno zatvori knjigu. To je Ana dolazila s mlekom preko travnjaka. Posmatrao je Anu kako mu se približuje, i lice mu se postepeno razvedri, oči mu zasijaše, počne da se smeši i da joj klima glavom - Ana je takođe bila divna žena. Ana je, izgleda, bila svesna njegovog osmeha i klimanja glavom jer dade poslužavnik tetki Kari, pažljivo izbegavajući da pogleda u Ričarda, i brzo ode.

Lice mu se izduži; on se naljuti i odbi da pije mleko.

- Zašto je Ana otišla! Zašto Artur ne dođe? Šta on radi? Gde je on? - Njegove usne jedva izgovoriše ta pitanja.

- Dobro, Ričarde, dobro - promrmlja tetka Kara. - On je u rudniku, naravno. Znaš da će uskoro doći na ručak.

- Šta on radi? - ponovi Ričard. - šta krije od mene!

- Ništa, Ričarde, baš ništa. Znaš da on razgovara s tobom i da te izveštava. Molim te, popij mleko! Pazi, prosipaš ga! Dobro je! Hoćeš li da ti opet dam knjigu? Tako, sad je sve dobro.

- Ne, ne, nije dobro. On ne razume. Nema glavu za to... a meša se u stvari. On pokušava da me drži ovde. Elektricitet... kroz

zidove. Ako ne bude pazio - njegove mutne oči lukavo zakolutaše prema njoj - ako ne pazi, zapašće u teškoće. Nesrećan slučaj... katastrofa... istraga. Vrlo glupo!

- Da Ričarde!

- Moram mu opet govoriti... moram mu odlučno predložiti... ne sme se odlagati.

- Ne, Ričarde.

- Uzmi ovu čašu i prestani da govoriš. Ti govoriš i govoriš. To me zadržava od posla.

Tada ga uznemiri jedan drugi šum - dolazio je Artur. Sa istom skrivenom žurbom Ričard dade tetki Kari ispraznjenu čašu, a zatim dočeka Artura na izgled ravnodušan, dok je u stvari, pod tom maskom ravnodušnosti, drhtao od mržnje i podozrenja.

Artur se približavao preko travnjaka, u čakširama i teškim rudarskim cipelama, pognutih leđa, kao da je umoran od velikog rada. Bilo je već više od godinu dana kako je radio punom parom; osećao je nervnu iscrpenost, ali se bio rešio da ne popusti u radu dok ne bude sproveo celu stvar. Najzad su se poslovi na poboljšanju Neptuna približavali kraju, nova kupatila su bila gotova, a i ostala najnovija higijenska postrojenja biće gotova krajem juna. Sve je bilo preuređeno, stari ventilatori zamenjeni novim vazдушnim šmrkovima, ostali strojevi takođe zamenjeni novim, čak je podignuta i nova električna centrala. Sve je sada bilo sigurno i trajno. Bilo je gotovo nemoguće poznati Neptun - više nije izgledao zapušten i zanemaren, sve je bilo uredno, sposobno za rad i sigurno.

Koliko je truda Artur uložio u to! I koliko novca! Ali sjaj njegove tvorevine nadoknadio mu je sve to i održavao ga kad je bio zabrinut i potišten. Ovda-onda bilo je i teškoća. Ljudi su sumnjali u njegove namere - njegovo držanje za vreme rata još je više pojačavalo tu sumnju - a i zbog svoje malodušnosti često je imao nastupe melanholije i osećao da ga niko ne pomaže i da je prepušten samom sebi.

U takvom jednom raspoloženju on sada priđe Barasu. Zbog tog melanholičnog raspoloženja glas mu je bio nežniji i trpeljiviji nego obično.

- Pa, oče? - reče on.

Baras začkilji u njega i učini smešan pokušaj da izgleda strog.

- Šta si radio?

- Bio sam jutros u Gloubu - objasni Artur blago, gotovo radostan što može da izmenja reč-dve sa svojim ocem. - Sada kopamo tamo.

- U Gloubu?

- Da, oče. Zasada se naš ugalj ne traži mnogo, oče. Sada ga prodajemo pedeset pet šilinga po toni.

- Pedeset pet šilinga!

U Barasovim očima zasvetle trenutan zrak razumevanja; na licu mu se pojavi onaj njegov stari izraz uvređene čestitosti.

- Ja sam dobijao osamdeset šilinga za taj ugalj. To je pogrešno... pogrešno. Ti spremaš nešto... kriješ nešto od mene.

- Ne, oče. Znaš da su cene pale. - On zastade. - Prošle nedelje cena uglju je pala još za deset šilinga.

Iz Barasovih očiju iščeze svetlost, ali je on i dalje podozrivo gledao u Artura, trudeći se da svojim osakaćenim umom shvati situaciju. Najzad promrmlja:

- Šta sam hteo da kažem? - A zatim: - Reci mi... reci mi... reci mi šta sad radiš?

Artur uzdahnu.

- Već sam pokušavao da ti objasnim, oče. Radim sve što najbolje mogu za Neptun. Trudim se da zavedem veću sigurnost i da povećam proizvodnju, a takođe i da razvijem duh saradnje. Zar ne shvataš da će radnici biti poštteni prema tebi ako si ti pošten prema njima? To je prvo načelo razuma.

Baras se duboko uzbudi. Ruke mu zadrhtaše, izgledalo je kao da će da zaplače.

- Rasipaš novac! Potrošio si suviše mnogo novca!

- Potrošio sam samo ono što je trebalo da bude potrošeno još pre mnogo godina. To, valjda, i sam znaš, oče!

Baras se pretvarao da ne čuje. - Ljut sam - zacvili on - ljut sam na tebe što si potrošio sav taj novac, ti si sav novac nepotrebno potrošio!

- Molim te, oče, ne uzbuđuj se! Molim te, to ti škodi!

- Škodi mi! - Krv mu jurnu u lice. On promuca: - Šta hoćeš da kažeš time? Ti si budala! Čekaj kad se vratim u rudnik iduće nedelje! čekaj samo, pokazaću ti ja iduće nedelje!

- Da, oče- blago reče Artur.

Iz kuće se začu gong koji je pozivao na ručak. Artur se okrete i ode. Baras je, dršćući od gneva, čekao dok Artur nije zamakao iza kućnih vrata, a onda se njegov izraz opet pretvori u izraz detinjastog lukavstva. Poče da pipa ispod ćebeta i, gledajući krišom prema tetki Kari, izvadi svoju knjigu i napisa:

»U odbranu Neptuna. Pronaći iduće nedelje koliko je novaca potrošeno protiv moje volje. Važno je ne zaboraviti da sam ja starešina. Memorandum. Za vreme privremenog odsustva iz rudnika budno paziti na glavnog krivca.«

Završivši, on pogleda sa detinjom radošću u ono što je napisao. Zatim krišom dade znak tetki Kari da ga u kolicima odgura u kuću.

GLAVA LI

Tog jutra David se probudio s prijatnom mišlju da ima da se sastane sa Hari Nagentom. Obično je njegova prva misao pri buđenju bila misao o Dženi - čudno sećanje na to da je ona otišla, odvojila se od njega, iščezla u nepoznat svet. Ovog jutra, međutim, mislio je o Hari Nagentu. Ležao je jedan minut misleći o svom prijateljstvu sa Harijem, o onim danima u Francuskoj kad su Nagent i on, pognuti, odlazili su lelujavim nosilima između sebe i zatim se polako, sa punim, teškim nosilima, vraćali natrag. Mnogo puta su Hari Nagent i on išli na ta ćutljiva putovanja.

Šum kretanja njegove majke u prizemlju i miris pržene slanine vratiše ga stvarnosti. On skoči, obrija se, umi, obuče i strča dole u kuhinju. Iako još nije bilo osam sati, Marta je ustala već pre čitav sat; kamin je bio očišćen, vatra naložena, sto zastrt belim čaršavom, doručak od jaja i slanine - nasutih iz tiganja u tanjir toga minuta - čekao ga je.

- Dobro jutro, majko - reče on, sede za sto i uze Herald koji je ležao pored njegovog tanjira.

Ona mu ćuteći klimnu glavom - nije imala običaj da govori »dobro jutro« i »laku noć«; sve Martine reči bile su potrebne reči, nije ih trošila uzalud. Ona uze njegove cipele i poče ćuteći da ih čisti.

Čitao je novine jedan minut: dan ranije Hari Nagent je sa Džimom Dadženom i Klementom Bebingtonom otvorio nov institut u Edžleju; novine su donele sliku na kojoj je Hari stajao pored Bebingtona. David odjednom podiže pogled i vide da mu Marta čisti cipele. On pocrvene i poče da se buni:

- Zar ti nisam rekao da to ne radiš?

Marta mimo produži da čisti cipele.

- Uvek sam ih čistila - reče ona - da, i kad ih je bilo pet pari, a ne jedan. Nema razloga da sada prestanem.

- Zašto ne ostaviš da ih sam očistim? - produži on. - Zašto ne sedneš za sto i ne doručkuješ zajedno sa mnom?

- Ima takvih koji se ne menjaju lako - reče ona dok je i dalje prkosno čistila. - Ja sam jedna od tih.

Zbunjeno ju je gledao. Otkako je došla da mu održava kuću,

radila je za njega bez prestanka. Sve. U celom njegovom životu nikad se niko nije bolje starao o njemu. Pa, ipak je osećao da ona ne učestvuje u tome celim svojim bićem; osećao je iza svake njene radnje koja je služila njegovoj udobnosti neku mračnu misao, neko negodovanje. Posmatrajući je, on iz radoznalosti reši da je iskuša.

- Danas ću ručati sa Hari Nagentom, majko - reče on.

Ona podiže drugu cipelu. Njena snažna zapovednička prilika ocrtavala se prema prozoru, njeno tamno lice bilo je nedokučivo. Čisteći cipele, ona prezrivo reče:

- Ručati, kažeš?

On se neprimetno nasmeši: da, to je to, ona se sama odaje. On namerno produži:

Pa, ješću nešto malo sa Harijem, majko, ako ti se taj izraz bolje dopada. Sigurno si čula o Nagentu. Hari Nagent je narodni poslanik. On je moj veliki prijatelj. On je čovek s kojim вреди biti prijatelj.

- Tako bi izgledalo - reče ona i steže usne.

On se opet neprimetno nasmeši, i produži da je izaziva pretvarajući se da se hvališe.

- Da, nema svako prilike da ruča sa Hari Nagentom, narodnim poslanikom, tim uticajnim čovekom u Savezu; to je velika čast, zar ne shvataš, majko?

Marta podiže glavu i pogleda ga s mračnim prezrenjem na licu i gorčinom na jeziku, ali tada primeti da joj se on smeje. Ona pocrvene pri pomisli da je pala u klopku. Da bi sakrila svoje crvenilo, brzo se saže i poče da greje njegove cipele pored vatre. Zatim joj se usne razvukoše u osmeh.

- Hvali se koliko hoćeš - reče ona. - Nećeš me izazvati.

- Ali, istina je, majko. Ja sam pravi laktaš. Gori sam nego što misliš. Jednog lepog dana videćeš me u štirkanjoj košulji.

- Ja ti je neću pogledati - reče ona i nasmeši se i protiv svoje volje. To je bio veliki uspeh za njegovu strategiju, uspeo je da se ona nasmeši.

Nastade ćutanje. A zatim, iskorišćujući njeno dobro raspoloženje, on reče sa iznenadnom ozbiljnošću:

- Ne treba da si protiv mene u svemu što radim, majko. Ja to ne radim bez razloga.

- Nisam protiv tebe - odgovori ona, još uvek sagnuta pored vatre da bi sakrila svoje lice. - Ali, ne dopada mi se mnogo ono što radiš. Sav taj rad u Veću i politici, i sve to. To nacionalizovanje o kome stalno govoriš i sve te ludosti. Nimalo se ne slažem s tim. Ne, ne, to nikada nije bila moja ideja niti ideja ijednog mog pretka. U moje

vreme i u njihovo vreme uvek je postojao poslodavac i radnik u rudniku, i bilo bi neprirodno i zamisliti išta drugo.

Ponovo zavlada ćutanje. Uprkos oštine njenih reči, osećao je da je bila nežnija i bolje raspoložena prema njemu, i on odjednom promeni predmet razgovora:

- Još nešto, majko.

- Šta? - upita ona podozrivo.

- Tiče se Ane, majko - reče on - i malog Sama. On je krasan mali dečak, i Ana se stara o njemu što može bolje. Već odavno sam hteo da ti govorim o tome. Voleo bih da zaboraviš staru gorčinu i da ih primiš u kuću. Mnogo bih voleo da to učiniš, majko.

Njeno lice se odjednom ukoči.

- A zašto bih to učinila?

- Sam je tvoj unuk, majko - odgovori on. - Čudi me što nije učinilo nikakav utisak na tebe. Da ga znaš, kao ja, ti bi drukčije osećala. A Ana, pa ona je jedna od najboljih žena, majko! Stari Meiser leži bolestan, on je stari džandrljivac, ječi i kuka sve vreme, a Pag ne radi uredno u rudniku - oni jedva sastavljaju kraj s krajem, ali način na koji se Ana bori protiv svih teškoća za divljenje je.

- Kakve to veze ima sa mnom? - upita ona ogorčeno i stisnu usne. Njegovo oduševljeno hvaljenje Ane duboko ju je ranilo. On odjednom primeti to i uvide da je pogrešio.

- Kaži mi - reče ona povišenim glasom - kakve to veze ima sa mnom? Oni su uvek bili pusti i rđavi!

- Oh, nikakve - reče on tiho i vrati se svojim novinama.

Minut docnije, dok je on još čitao, ona mu stavi još slanine u tanjir. To je bio njen način pokazivanja da nije bila nerazumna, već da je, na svoj način, bila ljubazna. On ne obrati pažnju na to. Smatrao je da je ona sasvim nerazumna, ali je znao da joj nije vredelo govoriti. Marti nikad nije ni vredelo govoriti.

U četvrt do devet David savi novine i ustade iza stola. Ona mu pridrža kaput.

- Nećeš doći suviše dockan - reče ona - uprkos tog slavnog ručka.

- Neću.

Nasmeši se na nju pre nego što iziđe. Bilo je beskorisno ljutiti se na Martu.

Putem za stanicu išao je brzo i raspoloženo. Jutro je bilo hladno, od mraza je škripalo pod nogama. Nekoliko mladića koji su sa Terasa išli u Neptun pozdraviše ga - da je bio sklon uobraženosti, sad bi, pomisli on ironično, imao priliku za to. Postao je istaknut

čovjek u gradu pa i u celoj okolini, ali on je to uviđao bez ikakve sujete. Način na koji ga je Stroter pozdravio pred školom u Novoj betelskoj ulici izgledao mu je i smešan i zanimljiv - brzo i gotovo bojažljivo skinuo je šešir, a pogled mu je, i protiv volje, bio pun divljenja. Stroter se plašio Ramedža, predsednika školskog odbora. Strah od osornog Ramedža zagorčavao mu je život, i sve što je David činio Ramedžu radovalo je i plašilo Strotera i pobuđivalo u njemu želju da se srdačno rukuje s Davidom i da mu čestita. Bilo je to čudno - u staro vreme Stroter je gledao na Davida s prezrenjem.

Na pola puta niz Frihold ulicu on ugleda nov red već upola saziđanih rudarskih kuća, koji se pružao od Hedli sokaka. U daljini je video ljude kako mešaju malter, nose cigle i zidaju, zidaju... To ga uzbudi, a naročito čudni simbolizam svega toga, nota obećanja, pobeđe. Kad bi samo mogao da sruši kuće na Terasama sa njihovim izrazbijanim daščanim podovima, drvenim lestvicama umesto stepenica, steničavim zidovima i spoljnim nužnicima, pa da podigne deset novih ulica, i to da budu tako postavljene da se lepo vide - pomisli on s osmehom - iz Ramedžove velike kuće u Sluis Dinu!

On rasejano uđe u voz i zaboravi da u njemu čita novine. Kad stiže u Tajnkastl, pođe Ulicom Rad zamišljen, u istom raspoloženju. Na uglu te ulice, pred radnjom u kojoj su se prodavale novine, vide plakat na kome je velikim slovima pisalo: »Rudnici rudarima!« To je bio plakat radničkih novina. Na plakatu, odmah do njega, pisalo je isto tako velikim slovima: »Plemićka jaše na konjiću za vreme kermesa.« To nije bio plakat radničkih novina. »Divno!« oduševljeno pomisli David, ali nije mislio na plemićku.

Hedon još nije bio došao u kancelariju. David obesi kaput i ostavi šešir, izmenja reč-dve sa starim Džekom Hedingtonom, momkom kancelarije, a zatim uđe u unutrašnje odeljenje. Radio je celo jutro. U pola jedan stiže Hedon, očigledno zle volje, jer je, kao i obično u takvom raspoloženju, bio oštar i ćudljiv.

- Jesi li bio u Edžliju, Tome? - upita David.

- Ne!

Hedon je preturao po hartijama na stolu tražeći nešto, ali kad je to »nešto« našao, pokazalo se da mu ono nije trebalo.

- Šta ste učinili sa onim izveštajima iz Segila? - viknu on minut docnije.

- Zaveo sam ih i ostavio.

- Jeste, do đavola! - promrmlja Hedon. - Vi ste savestan deran!

On brzo pogleda u Davida, a zatim u stranu, u čudnoj mešavini

ljutnje i ljubavi; zabaci šešir na potiljak i ljutito pljunu u pravcu kamina.

- Šta se desilo, Tome? - upita David.

- Oh, ćutite! - reče Hedon. - I hajdete! Vreme je za taj prokleti banket. Bio sam sa Nagentom celo jutro, rekao je da ne smemo odocniti. Tamo će biti Džim Dadžen i uobraženi, svemoćni Bebington.

Dok su išli Ulicom Greindžer u Nordistern hotel, Hedon je ćutao. Bilo je suviše rano kad su stigli u hotel, tek četvrt do jedan, ali oni sedoš za jedan od pletenih stolova u sali, i Hedon, što mu je verovatno i bila namera, popi nekoliko čašica i oseti se bolje posle toga. Gledao je u Davida sa nekom vrstom mračne veselosti.

- U stvari, ja se radujem tome, do đavola - reče on. - Ali biće bolno.

- O čemu vi to govorite, za ime sveta?

- Ništa, ništa, dragi moj, kao što je rekao Šekspir. A-ha, evo tih velikih zverki!

On ustade kad Hari Nagent, Dadžen i Klement Bebington uđoš. David ustade, rukova se srdačno sa Nagentom i bi predstavljen Dadženu i Bebingtonu; Dadžen se rukova s njim kao sa starim prijateljem, dok je Bebingtonovo rukovanje bilo hladno i s visine. Hedon ispi svoj viski u jednom gutljaju; Dadžen predloži da svi popiju po jednu čašu, ali Nagent zavrte glavom, te predoše u trpezariju.

Dugačka trpezarija boje kajsije, čiji su prozori s jedne strane gledali na mirni Eldon skver, a s druge na hučnu železničku stanicu, bila je gotovo puna, ali glavni kelner im iziđe u susret i, uz duboko klanjanje Bebingtonu, odvede ih jednom nezauzetom stolu. Bilo je jasno da je poznavao Bebingtona. Klement Bebington je u poslednje vreme bio prilično zapažen u javnosti - visok, hladnokrvan, neupadljivo ali otmeno obučen, ohola držanja, nemirna oka, ugladene učtivosti i neprijatna osmeha, umeo je da privlači pažnju na sebe kao magnet i da se predstavlja interesantan. Davao je utisak čoveka koji vlada sobom, a to je dolazilo otuda što je svoju nezajažljivu vlastoljubivost pažljivo skrivao pod maskom dosadne ravnodušnosti. U suštini aristokrata, proizvod Vinčestra i Oksforda, kretao se dosta u višem londonskom društvu i radi gimnastike mačevao se svako jutro kod Bertranda. Da li ga je radničkom pokretu privuklo ubeđenje ili kakvi drugi obziri, Bebington nije pokazivao, ali na poslednjim izborima kandidovao se u Čalvortu, tvrđavi konzervativne stranke, i odneo lepu pobedu. Još nije bio u Izvršnom odboru, ali mu je bio

cilj da bude tamo. David ga je omrznuo na prvi pogled.

Dadžen je bio sasvim drukčiji. Džim Dadžen, kao i Nagent, bio je u Izvršnom odboru rudara već godinama. Već dvadeset pet godina stalno su ga birali u Segilu; sve ih je zvao po njihovim krštenim imenima. On je bio mali, dežmekast i srdačan; nije pazio na stil svog govora, ali je bio zanimljivo pričalo i lepo je pevao vesele pesme. Njegove naočari sa okvirom od roga davale su mu izgled stare sovuljage dok je zurio u kelnera i poručivao veliki biftek i veliku kriglu piva, naznačujući pokretom ruku veličinu i debljinu.

Svi su poručivali: Hedon isto što i Dadžen, Nagent i David teleće pečenje sa prženim krompirima, Bebington pržen tabinjaš, salatu i mineralnu vodu. Milo mi je što se opet vidimo - reče Nagent Davidu sa prijateljskim, ohrabrujućim osmehom. Nagentova čestita, otvorena ličnost zračila je prijateljstvom i iskrenošću. On se nije, kao Bebington, trudio da pravi utisak, njegovo držanje je bilo sasvim prirodno i neusiljeno. No, David je osetio da se iza Nagentovog ohrabrujućeg ophođenja prema njemu krije neki cilj. Takođe je osetio da ga Bebington i Dadžen odmeravaju. To mu je izgledalo čudno.

- Nije rđav lokal - reče Dadžen žvaćući zemičku, gledajući unaokolo i trljajući ruke.

- Dopadaju vam se ogledala, zar ne? - zatreperi Bebingtonov neprijatan osmeh. - Ako malo izdužite vrat, imaćete neocenljivo zadovoljstvo da posmatrate šest Dadžena u jedno isto vreme.

- Kleme, tako je - složi se Dadžen, još srdačnije trljajući ruke. Mada je u trenucima političke krize mogao da se smeje i prosto plače °d uzbuđenja, prema podsmehu i ličnim peckanjima Džim je bio neosetljiv kao nilski konj. - Lepo izgleda ona devojka tamo sa plavim šeširom.

- Vi ste naš donžuan!

Ah, uvek sam bio slab prema lepom polu, dragi Kleme.

Zašto joj ne priđete i ne ugovorite sastanak za večeras?

- Ne, Kleme, ne; ipak neću, mada bi to, doduše, bila dobra ideja da ne idemo za London vozom u tri sata posle podne.

Hedon se nasmeja na to, i Bebington ga, sa hladnim iznenađenjem, odjednom primeti, ali ga odmah opet zaboravi.

Nagent se okrete Davidu:

- čujem da si svojim radom uskomešao Sliskeil.

- Ne bih rekao, Hari - odgovori David s osmehom.

- Nemoj mu verovati - umeša se odmah Hedon. Nestrpljiv zbog Bebingtonove oholosti, Hedon je bio rešen da ne dozvoli da ga nipodaštava bilo kakav polupečen političar iz Londona. Posle ona

dva dupla škotska viskija bio je u raspoloženju da ne uzmiče ni pred kim. - Zar nisi čitao novine? Sproveo je nov plan za podizanje radničkih stanova, koji je najbolji u grofoviji. Otvorio je kliniku za porodilje i izdejstvovao da se siromašnoj deci daje besplatno mleko. Tamo je uvek bila neka lupeška družina; desne vlasti su bile komedija, ali sada se jedan pošten čovek pojavio među tim nitkovima, koji su sada svi postali bogobojažljivi, pa mole da im se dozvoli da stupe u Vojsku spasa. - Hedon popi poveći gutljaj piva. - Da, postupio je s njima kao sa pačavrom.

Nastade ćutanje. Nagent je izgledao zadovoljan. Dadžen nasu sosa u tanjir, nasmeja se i reče:

- Kad bismo i mi mogli da učinimo isto sa onim našima, Hari! Poslali bismo Dakhama do đavola.

Kad ču to ime, David se naže napred sa velikim interesovanjem.

- Ima li izgleda za skoro nacionalizovanje?

Bebington i Nagent se pogledaše, a Dadžen se nasmeši iza svojih naočara sa okvirom od roga. On stavi svoj čvornovati kažiprst na stoni čaršav ispred Davida.

- Poznato vam je šta je ser Džon Sanki predložio u svom izveštaju. Vlada treba da uzme u svoje ruke sva ugledna preduzeća. Poznato vam je šta je gospodin Lojd Džordž rekao u Donjem domu 18. avgusta. Vlada je saglasna da država treba da otkupi sva prava ugljenih rudnika. Na toj tački složili su se svi izveštaji državnih komisija. Pa! Šta biste vi još hteli? Zar ne vidite da je to tako reći učinjeno! - reče Džim i poče veselo da se smeje.

- Vidim - reče David mimo.

- Bila je zaista smešna diskusija povodom izveštaja komisije. - Dadžen poče da se smeje još veselije. - Da ste samo čuli kako se Bob Smajl prepirao s vojvodom od Nortumberlanda, a Frank prebacivao markizu od Buta zbog porekla njegovog prava na dohodarinu i drumarinu! Ta prava su zasnovana na potpisu desetogodišnjeg dečaka, Edvarda VI. Oh, bilo je zaista veselo! Ali, tako mi boga, to nije ništa, sve bih dao da sam mogao da ukebam u debati lorda Kela! Njegov čukun-čukun-deda dobio je jednu uglednu oblast zato što je nabavio devojkicu Čarlu II. Zamislite samo, milion prihoda samo zbog podvođenja devojkice njegovom veličanstvu! - Dadžen se zavalio natrag toliko se tresući od smeha da je zazvečao pribor za obedovanje.

- Meni to ne izgleda smešno - reče David ogorčeno. - Vlada se bila obavezala da će postupiti prema izveštaju komisije. Cela stvar je džinovska podvala.

- Isto to je rekao Hari u Donjem domu, ali, na žalost, to je ostalo

bez dejstva. Hej, kelneru, donesite mi još krompira!

Dok je Dadžen govorio, Nagent je posmatrao Davida i sećao se dugih diskusija koje su njih dvojica vodili šćućureni iza džakova s peskom u jednoj stanici na frontu, dok je bleđi mesec sijao iznad onog jada od bodljikavih žica, blata i rupa koje su granate iskopale.

- Ti si još uvek za nacionalizovanje? - upita Nagent.

David ćutke klimnu glavom; u tom društvu nikakav drugi odgovor nije imao većeg dejstva.

Nastade ćutanje. Nagent upitno pogleda u Dadžena, koji, sa ustima punim krompira, glasno odobri, zatim pogleda u Bebingtona, koji dade jedva primetan i neobavezan znak pristanka. Najzad se Nagent okrete Davidu.

- Slušaj, Davide - reče on zvanično. - Veće je rešilo da spoji tri ovdašnje mesne oblasti i stvori jednu novu, veliku oblast. Novi institut u Edžleju biće glavni stan. Potreban nam je nov sekretar, koji će biti ne samo oblasni blagajnik već i sekretar Severnog rudarskog udruženja. Treba nam mlad i okretan čovek. Pomenuo sam to Hedonu jutros, ali sada je to zvanično. Pozvali smo te ovamo da ti ponudimo to mesto.

David pogleda u Nagenta potpuno zbunjen tom iznenadnom ponudom i sav pocrvene.

- Hoćeš reći da treba da podnesem molbu za to mesto?

Nagent zavrte glavom.

- Tvoje ime i još tri podneta su upravi prošle nedelje. Mi smo uprava, a ti si novi sekretar.

On mu pruži ruku.

David mehanički primi Nagentovu ruku. On postepeno shvati sav značaj toga postavljanja.

- Ali, Hedon... - David se odjednom okrete i pogleda u Toma Hedona, koga su tim postavljenjem očito biti zaobišli, i oči mu se zamagliše od tuge.

- Hedon ti je dao odličnu svedodžbu - mirno reče Nagent.

Davidove oči se susretoše sa Hedonovim u jednom brzom pogledu, koji otkri Hedonovu ranjenu, ali hrabru dušu. On odlučno isturi bradu.

- Ne bih se primio toga posla ni za ljubav ni za pare. Niste li čuli da njima treba mlad čovek? Ja sam vezan za Ulicu Rad. Ne bih je ostavio ni za šta.

Njegov osmeh, iako pomalo usiljen, bio je gotovo uspešan. On pruži Davidu ruku.

Umoran od tolike uzbuđenosti, Bebington pogleda u svoj sat.

- Voz polazi u tri - reče on.

Oni ustadoše i pođoše na stanicu.

Kad su stigli na prepun peron, Nagent zastade i stisnu Davidu ruku.

- Najzad ti se pružila prilika - reče on. - Dobra prilika. Želeo sam da je dobiješ. Posmatračemo te da vidimo kako ćeš je iskoristiti.

Pored voza čekao je fotoreporter. Kad ga je primetio, Džim Dadžen radosno stavi svoje naočare i postade zvaničan: uživao je da ga fotografišu.

- Posao ide dobro - reče on Davidu. - Ovo je već drugi put danas da me fotoreporter snimaju.

Čuvši ga, Bebington se hladno nasmeši i pažljivo zauze najupadljivije mesto.

- Nije čudo - reče on - s obzirom na to da sam ja to udesio oba puta.

Hari Nagent ne reče ništa, ali kad je voz polazio, poslednje što je David primetio dok je sa Hedonom stajao na peronu bio je ozbiljan mir Nagentovog lica.

GLAVA LII

Kad je, početkom idućeg februara, Artur osigurao ugovor sa firmom Moson i Goulan, imao je osećanje da će najzad posao poći nabolje. Poslednjih dvanaest meseci rudnik je radio rđavo. Reparacije koje su isisavale ugalj iz Nemačke, smanjile su bile izvoznju trgovinu, od koje je Neptun znatno zavisio. Francuska je, naravno, više volela jevtin ili besplatan ugalj iz Nemačke nego Arturov odličan, ali skup ugalj. A povrhom toga, kao da to i samo po sebi nije bilo dovoljno rđavo, Amerika se, kao moćan i neumitan takmac, pojavila na evropskom tržištu - tržištu koje je za vreme rata pripadalo isključivo Engleskoj.

Artur nije bio glup. Jasno je shvatio da je ranija nestašica uglja u Evropi bila stvorila veštačku inflaciju izvoznih cena britanskog uglja. Osećao je da je opšte verovanje u blagostanje bilo varljivo, te je, sasvim razložno, upravio svoje napore na to da dođe u dodir sa mesnim potrošačima, da bi tako prodavanjem uglja u zemlji poboljšao finansijsko stanje rudnika.

Još 1918. godine, kada je Neptun poručio opremu kod firme Moson i Goulan, podrazumevalo se da će firma zaključiti taj ugovor za isporuku uglja. Međutim, to nije išlo tako glatko sa Mosonom i

Goulanom, te je Artur tek sada uspeo da ih nagovori da ispune svoje obećanje, i to pošto je snizio cene na minimum.

Ipak, to jutro Artur je bio vrlo raspoložen kad je, sa nacrtom ugovora u ruci, ustao iza svoga stola i otišao u Armstrongovu kancelariju.

- Pogledajte - reče on - rad u dve smene za iduća četiri meseca.

Armstrong, zadovoljna izraza, izvadi cviker iz džepa na prsluku - oči ga nisu više služile kao nekad - i počeo polako da pregleda ugovor.

- Moson i Goulan! - uzviknu on. - Eh, eh! Ko bi verovao, gospodine, kad samo čovek pomisli da je taj isti Goulan nekad radio u ovom rudniku kao običan radnik!

Idući gore-dole po kancelariji, Artur se nasmeja, ali bez veselosti.

- Biće bolje da ga ne podsećate na to, Armstronže. On će biti ovde u deset. Da ne zaboravim, želim da prisustvujete potpisivanju ugovora.

- Da, kako svi pričaju, on je sada velika zverka u Tajnkastlu - zamišljeno reče Armstrong. - Moson i on uzimaju učešća u mnogim velikim poslovima. Čuo sam da su preuzeli Jangovo preduzeće - znate, fabriku mesinga u Tajnkastlu koja je bankrotirala prošlog meseca.

- Da - reče Artur kratko, kao da mu je to podsećanje na još jedno bankrotstvo u okolini bilo neprijatno. - Mosonovo i Goulanovo preduzeće proširuje se, zato smo i dobili ovaj ugovor.

Armstrong se zagleda u Artura preko zlatnog okvira svoga cvikera, a zatim se vrati ugovoru. Pročita ga pažljivo, mičući usnama, a onda, ne gledajući u Artura, primeti:

- Vidim ovde i kaznenu klauzulu.

- Naravno.

- Vaš otac nikad nije pristajao na kaznene klauzule - promrmlja Armstrong.

Artura je uvek ljutilo kad god bi mu neko pomenuo njegovog oca u vidu prekora. On počeo još brže da ide gore-dole po sobi sa rukama na leđima, i najzad izjavi s nervoznom žestinom:

- Ovo nije vreme za probiranje. Čovek mora da izađe na pola puta u susret drugima. Ako to ne uradi, neko drugi će ga preteći. A i inače, ovaj ugovor ćemo sasvim lako moći da ispunimo. Nećemo imati nikakve teškoće s ljudima. Još uvek smo pod kontrolom, a vlada je jasno obećala da je neće ukidati pre 31. avgusta. Imamo šest meseci zajemčene kontrole, za koje vreme treba da ispunimo ovaj četvoromesečni ugovor. Šta biste hteli više? I, do sto đavola,

Armstronže, posao nam je veoma potreban.

Tako je - složi se polako Armstrong. - Samo sam mislio. Ali vi znate šta radite, gospodine.

Šum automobila u dvorištu preseče Arturov nestrpljiv odgovor. On prestade da šeta po sobi i priđe prozoru. Nastade ćutanje.

- Evo Goulana - reče on gledajući u dvorište. - Ne izgleda kao da ima nameru da i sad radi u rudniku.

Posle jednog minuta Džo uđe u kancelariju. Obučen u elegantno plavo odelo, sa ispruženom rukom i naelektrisanom srdačnošću u očima, on otmeno priđe Arturu i rukova se snažno sa njim i sa Armstrongom, gledajući veselo po kancelariji, kao da ga je ona obradovala:

- Znaite, radujem se što sam opet ovde. Vi se sećate, gospodine Armstronže, da sam kao dečak radio u ovom rudniku. - Uprkos Arturovom strahovanju, Džo nije pokazivao nikakvu izveštačenu skromnost, ah, ne, njegova srdačna otvorenost bila je simpatična i poučna. - Da, pod vašim starešinstvom sam, gospodine Armstronže, počeo da se učim da radim u rudniku. A od vašeg oca, gospodine Barase, dobio sam prvu platu koju sam zaradio u svom životu. Eh, eh, pa to nije bilo ni tako davno, kad čovek razmisli o tome! - On sede, povukavši naviše svoje pažljivo ispeglane pantalone; izgledao je srdačan i pobedonosan. - Da, moram reći - nastavi on zamišljeno - mnogo sam se radovao zaključenju ovog ugovora. To je možda sentimentalnost, ali ko bi je mogao izbeći. Volim ovaj rudnik i dopada mi se način na koji radite, gospodine Barase. Ovo vaše mesto je veličanstveno, zaista veličanstveno. Rekao sam to ovim rečima svome ortaku Džimu Mosonu. Neki kažu da u poslovanju nema osećanja. Eh, eh, oni koji tako misle nisu ni počeli da shvataju pravi značaj trgovine, zar ne, gospodine Barase?

Artur se nasmeši; bilo je nemoguće odupreti se Džoovoj zračnoj privlačnosti.

- Naravno, i mi se sa svoje strane radujemo što dobijamo ovaj ugovor.

Džo elegantno klimnu glavom.

- Posao nije tako dobar kako bi mogao biti, a, gospodine Barase? Oh, znam, znam, nema potrebe da mi to kažete. Vrlo je riskantno držati sva jaja u jednoj korpi; zato Džim i ja stalno proširujemo svoje poslove. - On zastade, rasejano uze cigaretu iz kutije na Arturovom stolu, zatim prilično svečano dodade: - Zna li da se mi konstituišemo idućeg meseca?

- Mislite kao društvo?

- Da, kao akcionarsko društvo. Prilike su sazrele za to. Na tržištu vlada pravi haos.

- Ali, sigurno se ne odričete svojih interesa.

Džo se srdačno nasmeja.

- Tek štogod! Za koga nas vi držite, gospodine Barase? Uzećemo dve stotine hiljada funti sterlinga za našu dobru volju, paket akcija i kontrolu u upravi.

- Razumem - reče Artur i jedva primetno prebleda. Za sekund, misleći o svojim teškoćama u Neptunu, on požele da i on postigne takav uspeh, da stavi ruku na takvu jednu ogromnu zaradu.

Nastade ćutanje, a zatim Artur priđe stolu.

- Hoćete li da svršimo sa ugovorom?

- Naravno, gospodine Barase. Kad god vi hoćete. Uvek sam gotov za posao. Da, da, dobar, čist, pošten posao.

- Imao samo jedna tačka o kojoj bih želeo nešto da kažem. Tiče se kaznene klauzule.

- Da?

- Nema ni najmanje sumnje da ćemo ispuniti ugovor.

Džo se naivno nasmeši.

- Onda zašto se brinete zbog klauzule?

- Ne brinem se, ali pošto smo toliko snizili naše cene i pristali da isporučimo ugalj Jarou, mislio sam da bismo se mogli složiti da izostavimo tu klauzulu?

Džo produži da se smeši nevino i prijateljski, ali mu je sada osmeh bio osenčen izvesnim čestitim žaljenjem.

- Pa, vidite, mi moramo da štitimo sebe, gospodine Barase. Ako zaključimo s vama ugovor za ugalj, moramo da budemo sigurni da ćemo taj ugalj i dobiti. To je samo pravedno, na kraju krajeva. Mi ćemo uraditi ono što stoji do nas, pa želimo da budemo sigurni da ćete i vi uraditi ono što stoji do vas. Ako vam se ne dopada, onda ćemo, naravno, morati...

- Ne - brzo reče Artur. - Sve je u redu, u stvari. Ako vi pridajete važnost tome, slažem se.

Artur pre svega nije želeo da izgubi ugovor; sem toga nije moglo biti sumnje da je klauzula savršeno pravedna; to je samo bio prilično strog postupak, koji je svaka firma mogla tražiti u to teško vreme. Džo izvadi veliko zlatno naliv-pero da potpiše ugovor. On se cifrasto potpisa, dok je Armstrong, koji ga je jednom glasno grdio na daljini od pola kilometra što je pustio da jedan vagonet ode u pogrešnom pravcu, ponizno i učtivo posmatrao to njegovo potpisivanje. Zatim se Džo, nasmejan, oprosti s njima i pocupkujući ode u svoj automobil, koji ga pobedonosno odveze u

Tajnkastl.

Kad je Džo otišao, Artur sede za sto malo zabrinut, kao što je uvek bio posle odluke. Pitao se da li ga je Goulán, možda, nadmuđrio. Pade mu na pamet da bi se mogao osigurati za slučaj da ne ispuni ugovor. Iako mu je taj slučaj izgledao gotovo nemoguć, on odmah telefonira Iglu, osiguravajućem društvu sa kojim je obično radio. Ali to društvo je tražilo tako visoku cenu da bi osiguranje progutalo ono malo zarade koju mu je ugovor pružio. On spusti telefonsku slušalicu i više nije mislio o toj stvari.

Kad je rad počeo punom parom u dve smene, Artur usled živosti, huke i buke u rudniku zaboravi na svoje brige. Posle dugog mrtvila, oseti oživelí puls rudnika kao svoj vlastiti puls. Vredelo je živeti radi tog veličanstvenog, energičnog Neptunovog rada. To je ono što je oduvek želeo - rada za sve, poštenog rada, pravednu nagradu i pravednu zaradu. Odavno nije bio tako srećan. Te noći, vrativši se u Brežuljak, otišao je pobedonosno svom ocu.

Radimo sada punom parom, u dve smene. Mislio sam da će ti biti milo da to čuješ, oče. Baras je ćuteći piljio u Artura; to ćutanje je bilo ispunjeno sumnjom. Ležao je na kanabetu u svojoj sobi, hladno vreme nateralo ga je da se ne udaljava od kamina. U sobi je bilo neizdržljivo toplo, vrata i prozori, blagodareći pomoći tetke Kare, bili su gotovo hermetički zatvoreni zbog »električne struje«. Ispod Barasovog pokrivača ležalo je polusakriveno nekoliko ispisanih listova hartije, dok je pored sebe Baras držao štap, jer je pomoću njega mogao da se kreće pomalo po sobi vukući desnu nogu.

- Pa zašto i ne bi rudnik radio punom parom? - promrmlja on najzad. - Tako treba da je uvek... zar ne?

Artur malo pocrvene.

- Tako je, oče. Ali to nije tako lako u današnje vreme.

- Današnje vreme! - Njegove obrve, koje su sada bile sede, nezadovoljno se namrštiše. - Današnje vreme - ah! Ti ne znaš šta znači vreme. Mene je držalo godinama, godinama... ali ja čekam, oh, čekam...

Artur se neodređeno nasmeši, pogleda u oca koji je bespomoćno ležao i reče: - Mislio sam samo da bi voleo da znaš, oče...

- Ti si budala! Ja znam, znam sve a da mi to i ne govoriš? Dobro, smeji se... smeji se kao budala! Ali zapamti moje reči... rudnik neće nikad biti kakav treba da bude dok se ja ne vratim u njega!

- Da, oče - reče Artur da bi ga raspoložio. - Moraš požuriti i vratiti se u rudnik.

Stajao je u sobi još jedan trenutak, a zatim se izvini i veselo ode

na čaj. Bio je vrlo raspoložen idućih nekoliko dana. Uživao je u obedima, uživao u radu, uživao u dokolici. Gotovo se čudio što je ranije imao tako malo slobodnog vremena; mesecima i mesecima bio je vezan za Neptun dušom i telom. Sada je uveče mogao da se odmara, da uzme da čita kakvu knjigu umesto da sedi poguren u stolici i da razmišlja gde bi mogao da se zaključi neki posao. Pisao je Hildi i Greisi. Osećao se osvežen i osnažen.

Sve je išlo kao podmazano do 16. februara, kada je, osećajući se dobro i udobno, sišao dole da doručkuje i uzeo novine. Doručkovao je sam, kao što je njegov otac radio u staro vreme. Počeo je da doručkuje sa dobrim apetitom, kad mu se pogled odjednom zaustavi na naslovu na srednjoj strani. Gledao je u taj naslov ukočeno, kao da je bio skamenjen. Zatim ostavi kašiku i pročitao ceo stubac, a onda, zaboravivši na doručak, baci ubrus na sto, odgurnu natrag stolicu i odjuri telefonu u sali. Zgrabi slušalicu i pozva Proberta, predsednika Ujedinjenih ugljenih rudnika, koji je bio i predsednik Udruženja severnih rudnika.

- Gospodine Proberte! - promuca on. - Jeste li videli Tajms? - Nameravaju da ukinu kontrolu... U prestonoj besedi! Već 31. marta... Ponovo se vraćaju na stari zakon!

Probertov glas odgovori: - Da, video sam, Arture. Da, da, znam... mnogo pre nego...

- Ali 31. marta! - upade mu Artur očajno u reč. - Idućeg meseca! To je neverovatno. Obećali su da neće ukidati kontrolu do avgusta.

Probertov dubok i spokojan glas odgovori:

- Isto toliko sam zapanjen time koliko i vi, Arture. To nas dovodi u težak položaj. To je grom iz vedra neba.

- Moram da razgovaram s vama! - povika Artur. - Moram doći da razgovaram s vama, gospodine Proberte, moram! Doći ću odmah!

Da ne bi dao Probertu vremena da mu, možda, kaže da ne dođe, Artur brzo spusti slušalicu. Žurno navuče kaput, otrča u garažu i istera mali dvosed, koji je sada zamenjivao veliki automobil. Terao je kao besan Probertovoj kući u Hedlingtonu, šest kilometara uz obalu. On stiže za sedam minuta i odmah bi uveden u trpezariju, gde je, u dubokoj kožnoj fotelji pored rasplamtele vatre, Probert dokono sedeo i pušio cigaru posle doručka, držeći novine na kolenima. Bila je to divna slika: topla, debelim ćilimom zastrta soba i u njoj dostojanstven, lepo građen starac, koji uz kafu i miris havanske cigare uživa u dokonom trenutku pre nego što počnu poslovi dana.

- Gospodine Proberte - uzviknu Artur - pa to ne sme biti!

Edgar Probert ustade i sa uglađenom ozbiljnošću rukova se sa Arturom.

- Ja sam isto toliko zaprepašćen time, dragi moj - reče on, držeći još uvek Arturovu ruku. - Duše mi, zapanjen sam. - Imao je oko šezdeset pet godina, bio je visok i dostojanstven, guste, potpuno bele kose, vrlo crnih obrva; njegova pojava je činila dubok utisak, koji je on, kao predsednik Udruženja severnih rudnika, vešto iskorišćavao. Bio je veoma bogat i mnogo poštovan; davao je velike priloge svima mesnim dobrotvornim ustanovama koje su objavljivale u dnevnoj štampi liste svojih prilagača. Svake zime njegova fotografija, plemenita i lavovska, pojavljivala se na plakatima Bolnice u Tajnkastlu, a ispod nje je pisalo krupnim slovima: »Gospodin Edgar Probert, koji je uvek tako darežljivo pomagao našu stvar, poziva vas i ovoga puta da mu se pridružite...« Trideset godina bez prestanka on je nemilosrdno iskorišćavao svoje ljude. Bio je to prepreden, stari nitkov.

- Sedite, Arture, dragi moj - reče on.

Ali Artur je bio suviše uzbuđen da bi seo.

- Šta to znači? - povika on. - Nikako ne mogu to da shvatim!

- Na žalost, to znači teškoće i nezgode - odgovori Probert, stojeći na ćilimčetu pored kamina i zamišljeno gledajući u tavanicu.

- Da, ali zašto je to vlada učinila?

- Vlada je, Arture - promrmlja Probert - sudelovala u našim zaradama, ali ne može da sudeluje i u našim gubicima. Prosto rečeno, vlada se izvlači iz sosa dok još nije dockan. Ali, da budem otvoren, nije mi to žao. Mogu vam reći, u strogom poverenju, da sam dobio jedno privatno saopštenje iz Vestminstera. Krajnje je vreme da zavedemo red u našoj kući. Još od rata sprema se bura između nas i rudara. Moramo se ušančiti, biti složni kao jedan čovek i boriti se.

- Boriti se?

Probert klimnu glavom kroz prijatan oblak duvanskog dima. Izgledao je vrlo plemenit; izgledao je kao Božić-bata, samo još ljubazniji. On blago izjavi:

- Predložit ću smanjenje nadnice za četrdeset odsto.

- Četrdeset odsto! - iznenađeno uzviknu Artur. - Pa to znači ići čak i ispod predratnih plata! Ljudi nikad neće pristati na to! Ne, nikad! Oni će štrajkovati!

- Možda neće imati prilike da štrajkuju. - Iza njegovih reči nije bilo nikakve mržnje, već samo one blagonaklone zamišljenosti. - Ako ne budu razumni, odmah ćemo ih sve otpustiti.

- Otpustiti rudare! - reče Artur zapanjeno. - Pa to bi bilo

porazno!

Probert se mirno nasmeši, skide pogled s tavanice i upre ga prilično pokroviteljski u Artura.

- Mislim da je većina nas odvojila na stranu jedan deo uštede za vreme rata. Ne ostaje nam ništa drugo nego da grickamo dok se ljudi ne urazume. Da, da, moraćemo grickati staru zaradu.

Staru zaradu! Artur se seti kapitala koji je potrošio na opremu i poboljšanje Neptuna; seti se svoga ugovora sa ograničenim rokom, i odjednom ga spopade žestok bes.

- Neću da otpuštam svoje ljude! - reče on. - Neću! Počeli smo da radimo punom parom u Neptunu. Smanjenje plata za četrdeset odsto je ludost. Voljan sam da platim radnicima koliko je pravo. Neću da zatvaram rudnik koji radi punom parom! Nemam nameru da radi drugih presečem sebi grkljan!

Probert, pokroviteljskije nego ikad, potapša Artura po ramenu, misleći na Arturovo sramno ponašanje za vreme rata, prezirući ga kao neuravnoteženu, kukavičku mlađu budalu i prikrivajući sve to svešteničkom blagonaklonošću.

Ali, umirite se, mladiću moj - reče on blago. - Nemojte da preuveličavate stvar. Znam da ste po prirodi plahi i neuzdržljivi, ali pomirićete se s tim. Kroz nedelju dana imaćemo glavnu skupštinu Udruženja. Dotada ćete i vi početi pravilno da gledate na tu stvar. Zauzećete isti stav kao i svi mi. Nikakav drugi put vam nije potreban.

Artur se zagleda u Proberta s bolom u očima. Jedan živac u obrazu poče da mu se trza. Nikakav drugi put nije mu preostajao. To je bila istina, cela istina. Bio je vezan za Udruženje na sto raznih načina; i noge i ruke bile su mu vezane. On duboko uzdahnu.

- To će biti vrlo teško za mene.

Probert ga potapša još nežnije.

- Moram pokazati ljudima gde im je mesto, Arture - promrmlja on. - Jeste li doručkovali? Da zazvonim i da donesu kafe.

- Ne hvala - promrmlja Artur pognute glave. - Moram natrag.

- Kako je vaš dragi otac? - upita Probert ljubazno. - Mora da vam on mnogo nedostaje u Neptunu, da, zaista. Ali čujem da je počeo naglo da se oporavlja. On je moj najstariji kolega u Udruženju. Nadam se da ćemo ga uskoro videti tamo. Krasan je to čovek! Isporučite mu moje najsrdačnije pozdrave!

- Hvala.

Artur hladno klimnu glavom i pođe prema vratima.

- Zar zaista nećete kafu?

Artura je peklo uverenje da mu se taj stari dvoličnjak podsmeva.

On jedva iziđe iz Robertove kuće i dotetura do svoga automobila. Terao je vrlo polako. Kad je stigao u Neptun, ode u svoju kancelariju i sede za pisači sto. Zaronivši lice u ruke, poče da razmišlja o celokupnom stanju. Njegov rudnik bio je divno opremljen i radio je punom parom otkako je zaključen onaj ugovor, koji je bio dosta povoljan. Želeo je da svojim ljudima da zasluženu platu. Probertov predlog za smanjenje plata bio je poruga i izazivanje. Teška srca Artur uze olovku, i poče da računa. Da. Ako se uzmu u obzir sadašnje cene, onda je Probertov predlog ravan predratnoj plati od nepune jedne funte sterlinga nedeljno; za radnike na šmrkovima to je svega sedamnaest šilinga nedeljno. Nemoguće je sa tih sedamnaest šilinga platiti stan, odelo i hranu za porodicu. Ah, besmislica je očekivati da će ljudi pristati; to i nije bio nikakav predlog, već rukavica bačena da bi se izazvala borba. A vezan je za Udruženje; raskinuti s njim, bilo bi finansijsko samoubistvo. Morao bi da zatvori rudnik, izbaci ljude i žrtvuje ugovor. Mračna ironija svega toga probudi u njemu želju da se nasmeje.

Tog trenutka u kancelariju uđe Armstrong, i Artur ga nervozno pogleda.

Želim da odmah otpočnete sa prekovremenim radom na vađenju uglja, Armstronge. Vadite što više možete i stavljajte na hrpište. Razumete li? - što više možete. Potrudite se, upotrebite sve ljude.

Pa, dobro, gospodine Barase - odgovori Armstrong začuđenim glasom.

Artur nije imao srca da sada obavesti Armstronga. Opet poče da ispisuje brojke na upijači, a zatim baci olovku i zagleda se ispred sebe. To je bilo 16. februara.

Idućeg dana Udruženje je održalo sastanak. Posle toga svim okolnim sopstvenicima rudnika poslana je tajna okružnica, u kojoj se oprezno nagoveštavalo da će verovatno doći do obustave rada i otpuštanja rudara, i podvlačilo da treba spremiti rezerve uglja. Kad je Artur primio tu poverljivu okružnicu, gorko se nasmejao. Kako je mogao postići proizvodnju od četiri meseca u roku od svega šest nedelja!

Uredba o ukidanju državne kontrole nad ugljenim rudnicima stupila je na snagu 24. marta. Artur je obavestio o tome svoje ljude. I 31. marta rad je prestao, a Artur je bio ispunio svega polovinu zaključenog ugovora.

Bio je to značajan dan. Posle podne Artur je stajao u svojoj kancelariji i turobno posmatrao poslednje vagonete koji su stizali

na površinu. Pljuštala je kiša. Odjednom se otvoriše vrata, i Tom Hedon uđe neprijavljen. Bilo je nečega gotovo zlokobnog u Tomovom ćutljivom ulasku. Stajao je mračan i strašan, leđima okrenut zatvorenim vratima, i gledao u Artura, a njegova snažna pleća bila su povijena, kao da su već osećala teret predstojeće obustave rada. On reče:

- Moram da progovorim reč-dve s vama. - I, zastavši malo, dodade: - Dali ste otkaz svim ljudima u ovom rudniku?

- Pa šta? - reče Artur umorno. - Nisam postupio drukčije nego ostali.

Hedon se nasmeja kratko, ogorčeno i sarkastično.

- Ipak ste postupili drukčije. Vaš rudnik je najvlažniji u celoj pokrajini, a dali ste otkaz čak i ljudima koji se staraju za bezbednost rudnika, pa i onima koji rade na šmrkovima.

Pokušavajući da se uzdrži, Artur odgovori:

- Suviše sam neraspoložen zbog cele stvari da bih se prepirao s vama, Hedone. Vi znate da me moje obaveze prinuđavaju da otpustim sve radnike.

- Hoćete li, onda, još jednu poplavu? - upita Hedon sa čudnim tonom u glasu.

Artur je bio blizu granice svoga strpljenja; on nije bio kriv ni za šta i nije hteo da dozvoli da mu Hedon drži pridike. Osećajući kako ga obuzima talas nervoze i gneva, on reče:

- Ljudi koji se staraju za bezbednost produžiće rad.

O, hoće li? - reče Hedon s podsmehom. On zastade, zatim žustro i ogorčeno produži: - Treba da razumete da ti ljude rade samo zato što im ja kažem da to čine. Da nije mene i ljudi koji me slušaju, vaš prokleti rudnik bio bi poplavljen u roku od dvadeset i četiri sata. Shvatate li to - poplavljen i uništen! Rudari koje vi pokušavate da umorite glađu produžuju da rade na šmrkovima da biste vi bili siti i osećali se udobno u vašem prokletom salonu. Zagrizite malo u to, za ime Hrista, pa ćete videti kakvog je ukusa. Sa iznenadnim, divljim pokretom, kao da više nije bio siguran da se može uzdržati, Hedon se okrete i iziđe, zalupivši vrata. Artur sede za sto. Sedeo je dugo, sve dok u kancelariju nije počeo da se prikrada mrak i dok iz rudnika nisu otišli svi, izuzev ljudi koji su se starali za bezbednost. Zatim je ustao i zamišljeno otišao kući.

Rad je bio obustavljen. Nastao je težak i mučan period. Kako je bezbednost rudnika bila osigurana, ostalo je bilo samo da se stoji po strani i posmatra borba između ljudi i nemaštine. Teška srca, Artur je iz dana u dan posmatrao do kojih je granica dopirala ta neravna borba - posmatrao je upale obraze ljudi, žena, pa čak i

dece, tamu koja je pokrivala svako lice, ulice bez smeha, bez dečje igre. Srce mu se grčilo od hladnog bola. Kako je mogao čovek da bude tako svirep prema čoveku! Dato je obećanje da će prošli rat zauvek svršiti s ratovanjem da će doneti veliki i trajan mir, novu i sjajniju eru civilizacije. A, eto, šta se sad dešava! Uzmite milostinju koja vam se daje, vi, robovi, i radite u podzemlju, u znoju, prljavštini i opasnosti, da uzmete milostinju ili gladujete! Jedna žena na Inkermanovoj terasi umrla je pri porođaju - doktor Skot, u odgovoru na pitanje za vreme pregleda leša, upotrebio je izraz koji je u zvaničnom izveštaju ublažen izrazom »rđava ishrana«. Margarin i hleb; hleb i margarin; a ponekad ni to. Zar je to bio način da se odgaji sin koji će pevati pesmu Carstvu?

Takve nepovezane misli mučile su Artura. On to više nije mogao i nije hteo da snosi. Krajem prvog meseca počeo je da otvara kuhinje u varoši, u kojima se davala besplatna čorba i organizovao je privatnu pomoć za najsiromašnije u radničkim kvartovima. Međutim, njegov trud, umesto da naiđe na zahvalnost, naišao je na mržnju. On nije krivio ljude. Razumeo je njihovo ogorčenje. S dubokim bolom osetio je svoju nesposobnost da pridobije njihova osećanja za sebe; nije imao dara za pridobijanje mase, a i sama njegova ličnost nije imala magnetizma. Još od samog početka ljudi u Neptunu gledali su s podozrenjem na njega, i sad su na zidu njegove kuhinje bile napisane reči: »Dole izrabljivač!« Uzalud bi prebrisao tu rečenicu, jer bi u toku noći bila napisana ista, a ponekad i gore, i on bi je video ujutru kad dođe. Naročito je prema njemu bila neprijateljski raspoložena jedna grupa mladih ljudi, koju su predvodili Džek Rid i Ća Limin, i iz koje su mnogi bili izgubili brata ili oca za vreme nesreće u Neptunu. Oni su sada, iz razloga koji on nije mogao da shvati, iskaljivali svoju mržnju na njemu.

Strašna tragikomedija razvijala se i dalje. Sa čudnim osećanjem gnušanja, Artur pročitava vest o obrazovanju Odbrambene vojske, koja se sastojala od osamdeset hiljada potpuno naoružanih i uniformisanih ljudi. Odbrambena vojska - u odbranu čega? U maju je došlo do izgređa oko Ujedinjenih ugljenih rudnika i u taj kraj su poslate trupe. Izdati su mnogi kraljevski proglassi, a gospodin Probert je otišao sa svojom porodicom da provede dobro zaslužen i prijatan raspust u Bornmautu.

Artur je ostao u Sliskeilu ceo april, maj i jun. U junu su počele da stižu dopisne karte - anonimne dopisnice s detinjastim i bljutavim pogrđama. Svaki dan je dolazila po jedna, napisana nevešt看, razvučenim rukopisom, za koji je Artur isprva mislio da

je namerno iskrenut. U početku nije obraćao pažnju na njih, ali postepeno one su počele da mu nanose bol. Ko li mu je to pisao s tolikom podmuklom mržnjom? Nije mogao da pogodi. A zatim, krajem meseca, krivac je bio otkriven, uhvaćen na delu, kada je tek napisanu dopisnicu davao jednom momku koji je donosio stvari u Brežuljak. To je bio Baras.

Ali starčev stalni ispitivački pogled bilo je još teže snositi. Baras je posmatrao Artura, posmatrao ga sve vreme, zapažao njegove dolaske i odlaske, uživao u njegovoj potištenosti. Radovao se očiglednim znacima njegove zabrinutosti. Na Artura je delovao kao bič taj prodorni pogled zakrvavljenih starih očiju, koji je crpeo njegovu snagu i slabio mu volju.

Prvog jula iscrpenost slična smrti privela je borbu kraju. Ljudi su bili pobeđeni, uniženi, smravljeni. Ali Artur nije pobedio. Pretrpeo je veliki gubitak zbog neispunjenja onog ugovora. Pa, ipak, kad vide ljude kako opet polako i ćutke prelaze preko rudničkog dvorišta i kako se točkovi stroja opet okreću, on se ohrabri. Rđavih preokreta mora biti ovda-onda. I to je, mada ne njegovom krivicom, bio rđav preokret. Ali on neće dozvoliti da bude pobeđen. Sad, od ovog časa, on će ponovo početi.

GLAVA LIII

Jedne nedelje u leto 1925. godine, na povratku sa svoje popodnevnje šetnje po dunama, David sreće Anu i malog Sama na istočnom kraju Ulice Lam. Kad dečko spazi Davida, potrča napred s radosnim uzvikom. Sam je mnogo voleo Davida. On veselo reče:

- U subotu mi počinje raspust. Zar to nije divno?

- Sjajno, Same! - David se nasmeši na njega i pri tom pomisli da je Samu, koji je rastao suviše brzo, zaista potreban raspust. Samu je sad bilo osam godina, imao je blede lice, visoko čelo i vesele, plave oči, koje su, kao i oči njegovog oca, iščezavale kad god bi se nasmejao. Za nedeljnu šetnju sa svojom majkom bio je obučen vrlo lepo i čisto u odelo koje mu je Ana sašila od preostalog parčeta sivog štofa kupljenog kod Beitsa. Rastao je vrlo brzo, i njegove cipele, kupljene ne radi lepote, već da mu čuvaju noge od vlage, izgledale su ogromne prema njegovim tankim listovima.

- Imaćeš pune ruke posla, Ana - okrete se David Samovoj majci, koja je tiho prišla i stala pored njih. - Znam šta je raspust.

- Ljuta sam na Sama - reče Ana glasom u kome nije bilo ljutine.

- Penjao se na kapiju u Sluis Dinu i slomio svoj novi celuloidni okovratnik.

- Ah, hteo sam da nakupim malo žira - reče Sam ozbiljno. - Tamo ima lepog žira, Davide.

- Čika-Davide - prekide ga Ana - tako treba da kažeš, Same!

- Ne mari, Ana - reče David. - Sam i ja smo stari prijatelji. Zar ne, Same?

- Da!

Sam se nasmeši; i David se nasmeši. Ali kad je pogledao Anu, prestao je da se smeši. Ana je izgledala sasvim iznurena od vrućine: imala je crne kolutove ispod očiju i bila bleđa isto koliko i Sam, koji je, kao i njegov otac, bio bleđ po prirodi. Držala je ruku na zidu, oslanjajući se pomalo o njega dok je stajala. Znao je da je Ana imala težak život, jer je stari Meiser sada bio potpuno osakaćen reumatizmom, a Pag nije radio redovno u Neptunu, i još je morala da se stara i za Sama. Znao je da Ana pere tuđe rublje i riba po kućama da bi zaradila koliko im je potrebno za život. Nekoliko puta nudio joj je pomoć, ali ona je bila toliko nezavisna da nije htela ni da pogleda u ponuđeni novac. Iznenadan podsticaj pobudi ga da je upita:

- Kad već govorimo o tome, kad si ti imala poslednji put godišnji odmor, Ana?

Njene mirne oči raširiše se od iznenađenja.

- Pa, kad sam bila u školi - odgovori ona - kao Sam sada.

To je bila Anina predstava o odmoru - ona nije imala druge. Nije imala ni pojma o promeni okoline i vazduha, o belim esplanadama, veselim plažama i muzici koja se meša sa šumom talasa. Nenamerna dirljivost njenog odgovora duboko ganu Davida. On se brzo i iznenadno reši, i reče kao uzgred:

- Kako bi bilo da ti i Sam dođete u Vitli Bej na nedelju dana?

Ona je stajala nepomična, očiju uprtih u vreo pločnik. Sam radosno uzviknu, a zatim ga obuže nekakvo osećanje strahopoštovanja.

- Vitli Bej! - uzviknu on. - Mnogo bih voleo da idem u Vitli Bej! Davidov pogled počivao je na Ani.

- Hari Nagent mi je pisao i zamolio me da idem tamo da se sastanem s njim dvadeset šestog. - A zatim slaga: - Te sam rešio da provedem tamo nedelju dana pre toga datuma.

Ana je još uvek stajala nepomično, očiju uprtih u vreo pločnik, i bila bleđa nego ikad.

- Ah, ne, Davide - reče ona. - Mislim da to ne bi bilo zgodno.

- Ah, majko! - reče Sam molećivo.

- Tebi treba malo promene, Ana, a i Samu.

- Danas je zaista velika vrućina - reče ona. Pomisao da provede nedelju dana sa Samom u Vitli Beju bila je privlačna, ali mislila je i na teškoće, oh, stotinu prepreka! Nije imala odela pa bi osramotila Davida, morala je da se stara o kući i ocu, Pag bi se možda još više opijao, ako bi ga ostavila. A zatim joj pade na pamet srećna misao i ona uzviknu: - Povedi Sama!

David ozbiljno odgovori:

- Sam neće ići ni koraka bez svoje majke.

- Majko! - uzviknu opet Sam, a na njegovom malom, bledom licu pojaviše se znaci očajanja.

Nastade ćutanje, a zatim ona podiže oči i nasmeši se na njega svojim mirnim osmehom.

- Vrlo dobro, Davide - reče ona. - Kad si već tako ljubazan da hoćeš da nas povedeš. David odjednom oseti veliku, iznenadnu radost. Postade mu toplo u srcu. Posmatrao je Anu i Sama dok su odlazili u pravcu Ulice Kej: Sam je, u svojim velikim cipelama i slomljenom okovratniku, skakutao oko majke i govorio o Vitli Beju. David se zatim uputi kući Ulicom Lam. Sada nije bilo korova i travuljina na stazici, mala bašta najзад je bila lepo uređena i svetla, žuta grahorica rasla je uza zid duž belih uzica koje je Marta bila zategla. Prag vrata bio je belo okrečen, a prozorske zavese imale su široku izvezenu ivicu, kakvu je samo Marta mogla da izveze. Svi najbolji rudari imali su u svojim kućama zavese sa izvezenim ivicama - znak da su to kuće uglednih rudara - ali niko u Sliskeilu nije imao lepše od ovih.

David obesi šešir u predsoblju i ode u kuhinju, gde je Marta spremala salatu za njegov obed. Marta se uvek trudila da mu ugodu, uvek je neumorno radila u kući i ponosila se svojim vođenjem domaćinstva. Kuhinja je bila tako čista da se pod sijao kao tepsija. Drvenarija je blistala, porculan na polici se presijavao. Lep mermerni časovnik - sveto nasleđe - koji je Martin otac bio dobio kao nagradu za prvenstvo na kuglanju, a koji je Marta donela kada je napustila kuću na Inkermanovoj terasi, svečano je kucao na visokoj polici kamina. U kući je vladala svečana nedeljna tišina.

David se zagleda u Martu, a zatim reče:

- Zašto ne bi sa mnom u Vitli Bej da provedemo tamo nedelju dana? Ja idem tamo devetnaestog ovog meseca.

Ona se ne okrete da ga pogleda, već produži da sprema salatu - nije mogla da trpi ni trunku na salati. Kad je već pomislio da ga možda nije ni čula, ona reče:

- Šta bih ja radila u Vitli Beju?

- Mislio sam da će ti se to možda dopasti, majko. Ana i Sam idu sa mnom - reče on i produži molećivim glasom: - Dobro bi učinila da pođeš!

Leđima okrenuta prema njemu, ona ne reče ništa čitav minut. Ali najzad odgovori prigušenim glasom:

- Ne, biće bolje da ostanem ovde. - Kad se okrenula s tanjirom rezanaca u ruci, lice joj je bilo ukočeno.

Znao je da najbolje da ne navaljuje. Seo je na kanabe pored prozora i uzeo poslednji broj *N e z a visnog radnika*. Njegov nedeljni članak - jedan iz niza članaka koje je napisao za taj list za poslednjih dvanaest meseci - bio je na prvoj strani, a govor koji je održao u Segilu prošlog utornika štampan je u celosti na drugoj strani. Nije čitao ni jedan ni drugi. Sada je imao trideset pet godina. Za poslednje četiri godine radio je kao crnac, organizovao, držao govore, išao po celoj oblasti, nije se štedeo. Povećao je broj članova u Edžleju za preko četiri hiljade. Stekao je glas istrajnog i sposobnog radnika. Anvilsko izdavačko preduzeće izdalo je tri njegove monografije, a njegov list *N a c i j a i r u d n i c i* doneo mu je Raselov orden. Orden je bio gore, izgubljen negde iza ormana. Obuzela ga je trenutna tuga. Na dunama to poslepodne slušao je ševu, a ševino pevanje podsetilo ga je na dečaka koji je imao običaj da dolazi na dune pre nekih dvadeset godina. A onda se setio Džem Gde li je, za une sveta, Dženi? Draga Džem uprkos svemu, on ju je još uvek voleo, Želeo i mislio o njoj. I pomisao na nju, uprkos Sunčeve svetlosti, ševine pesme, rastužila ga je. Susret sa Anom i Samom malo ga je obodrio, ali sada mu se tuga opet vraćala. Možda je Marta bila odgovorna za to - njen stav. Nije li uzaludno što se on trudi da promenim kretanje velikih ljudskih masa, kad srce svake ljudske jedinice ostaje tajno, nedokučivo i nepromenljivo? Marta je teško opraštala.

On se oseti bolje posle čaja salata je, uprkos Martinog nemilosrdnog srca, bila dobra i sede da piše Hariju. Dadžen, Bebmngton i Han svi su bili ponovo izabrani za narodne poslanike na izbinima te godine. Istina, Bebington je jedva pobedio na izborima Bilo je došlo do nekog skandala, do jedne tužbe za razvod braka u kojoj je pomenuto njegovo ime, ali cela stvar je brzo zataškana kada se kandidovao. David je pisao dugačko pismo Hanju zatim uze da čita *Eksperimente* u državnoj kontroli od Enha Flitnera. Interesovao se u poslednje vreme za Flitnera, a, za Maksa Širinga takođe, naročito za Napad na društvenu zajednicu, ali to veče Flitner mu nikako nije išao u glavu. Stalno je mislio o predstojećem odlasku u Vitli Bej i zamišljao kako će to

biti, neobično zadovoljstvo voditi Sama na plivanje. Biće i sladoleda ne sme nipošto zaboravit, sladoled. Možda i Ana u potaji voli sladoled, pravi italijanski sladoled od voća. Da li će Ana ostati, hladna prema sladoledu od voća? On se zavalio, natrag i glasno se nasmeja.

U stvari, čitavih idućih deset dana nije mogao da izbije iz glave Vitli Bej, plivanje, Anu i Sama. Devetnaestog ujutru, kad je stigao na glavnu stanicu u Tajnkastlu, gde je bio ugovorio da se sastane sa njima, bio je duboko uzbuđen. Posao ga je zadržavao sve do poslednjeg trenutka, pa je, tako reći, trčao do blagajne, pred kojom su ga čekali Ana i Sam.

- Bojao sam se da ću odocniti - reče on nasmejan i zadihan; a u sebi pomisli kako je dobro što je još uvek dovoljno mlad da se oseti uzbuđen i da se zadiše od žurbe.

- Ima još dosta vremena - reče Ana, praktična kao i uvek.

Sam ne reče ništa, jer mu je bilo rečeno da ne govori ništa, ali njegove svetle, plave oči i njegovo lepo umiveno lice izražavali su čitavu jednu filozofiju.

Ušli su u voz za Vitli Bej i David je uneo kofer. Ani se to nije svidelo; želela je da ona nosi svoj kofer, koji je bila pozajmila od Paga - bio je težak, a isuviše star da bi ga David nosio. Ana je izgledala tužna, kao da je to bila najneumesnija stvar na svetu da David nosi kofer, iako je ona često nosila triput težu korpu s ribom, ali je smatrala da nije njeno da protestuje. Najzad su bili u svom kupeu, lokomotiva zapišta i oni pođoše.

Sam je sedeo na sedištu u uglu, do Davida, a Ana prema njima. Dok su jurili kroz predgrađe i ravnicu, Samovo oduševljenje bilo je ogromno, i on ga je, zaboravivši na svoje svečano obećanje da će ćutati, veselo delio sa Davidom.

- Pogledaj onu lokomotivu, vagone i onu dizalicu! - povika on. - Oh, pogledaj onaj ogromni dimnjak! Bogami, nikad nisam video veći dimnjak!

Dimnjak je bio povod za dubok i uzbuđen razgovor o dimničaru i o tome kako mora biti divno stajati na vrhu dimnjaka i nemati ništa između sebe i zemlje koja je dvesta stopa ispod tebe.

- Možda bi i ti, Same, voleo da budeš dimničar kad odrasteš? - upita David smešeći se na Anu.

Sam zavrte glavom.

- Ne - reče on sa izvesnom uzdržljivošću. - Biću isto što je i moj otac bio.

- Rudar? - upita David.

- Da! To ću da budem - odlučno odgovori dečko. Sam je izgledao tako svečan i ozbiljan da je David morao da se nasmeje.

- Imaćeš dosta vremena da promeniš svoju odluku - reče David.

Putovanje nije trajalo dugo, mada je bilo vrlo prijatno, i uskoro su stigli u Vitli Bej. David je bio uzeo stan u Ulici Tarant, maloj, mirnoj ulici, koja se u blizini Veverli hotele granala od šetališta. Taj stan preporučio mu je Dik, njegov pisar u institutu, koji mu je rekao da su kod gazdarice, gospođe Lezl, često odsedali delegati Saveza za vreme oblasnih konferencija. Gospođa Lezl bila je udova lekara koji je izgubio život prilikom jednog nesrećnog slučaja u rudniku u Hedlingtonu pre nekih dvadeset godina. Deo slemena rudnika bio se srušio na jednog drvodelju, i bilo je nemoguće izvući njegovu ruku, koja je od šake do lakta bila zgnječena između dve bazaltne mase. Doktor Lezl ode dole da odseče drvodeljinu ruku i da ga izvadi iz rudnika. Bio je gotovo svršio sa amputacijom, koju je herojski vršio na herojskom drvodelji, dok je ovaj, bez anestezije, ležao potrbuške u rudničkom blatu, pritisnut stenom, u krvavom znoju i prljavštini, kad se odjednom tiho i nečujno celo sleme spusti na njih i smrvi i lekara i drvodelju. Taj nesrećni slučaj bio je već zaboravljen, ali je taj pad slemena bio uzrok što je gospođa Lezl držala stanove u tom malom sokaku sa redom kuća od crvene cigle, od kojih je svaka imala četiri kvadratna metra prednje bašte, no fingamske čipkane zavese, staklenu kaminsku policu i mnogo zloupotrebljavan klavir.

Gospođa Lezl je bila visoka, crnomanjasta, povučena žena. Nije bila ni smešna ni rđave naravi - nije imala nijednu od crta koje čovek po tradiciji pridaje gazdaricama u primorju. Ona je mirno i ljubazno primila Davida, Anu i Sama i pokazala im njihove sobe. Ali tu gospođa Lezl učini jednu neočekivanu, neprijatnu grešku. Ona se okrete Ani i reče:

- Vi i vaš muž mogli biste da uzmete ovu udobnu prednju sobu, a dečko neka bude u maloj, zadnjoj sobi.

Ana ne pocrvene - možda pre preblede - i, bez i najmanjeg traga nelagodnosti, odgovori:

- Ovo je moj dever, gospođo Lezl. Moj muž je poginuo u ratu. Gospođa Lezl sva pocrvene od neugodnosti, kako samo može da pocrveni povučena, zakopčana žena.

- Kad sam glupa! Morala sam to razumeti iz pisma. - Ana i Sam uzeše prednju, a David malu, zadnju sobu. Ali gospođa Lezl je imala čudno osećanje da je zadala bol Ani, pa se naročito trudila da bude ljubazna prema njoj. Ubrzo su se gospođa Lezl i Ana sprijateljile.

Boravak u primorskom mestu tekao je lepo. Sam ga je oživljavao; on je bio kao električna igla koja je bockanjem podsticala Davida, premda Davidu nije bilo potrebno nikakvo podsticanje - on se isto tako lepo provodio sa Samom kao i Sam s njim. Vreme je bilo divno, svež povetarac koji uvek duva u Vitli Beju ublažavao je vrućinu. Kupali su se svako jutro i na peščanoj obali igrali lopte. Jeli su često sladoled i voće i išli u šetnju do Kalerkoutsa, gde su u jednoj starinskoj gostionici, koju je držala jedna starica, jeli rakove. David je sebe tajno prekorevao pri pomisli da rakovi možda nisu dobri za Samov želudac, ali Sam ih je voleo. Sa osećanjem krivice, njih dvojica su krišom odlazili u malu prednju sobu dvosobne kućice koja je mirisala na katran i ribarske mreže, sedali na kanabe od konjske dlake i jeli sveže rakove iz ljuštore, a stara gazdarica gostionice ih je posmatrala, zvala Sama »sinčićem« i sisala svoju lulu od ilovače. Rak je bio tako divnog ukusa da je David osećao da on neće škoditi Samu. Vraćajući se iz Kalerkoutsa, Sam je držao Davida za ruku dok su šetalištem išli kući. To je bilo ugovoreno vreme za postavljanje pitanja. David je dozvoljavao Samu da mu postavlja kakva god hoće pitanja, i Sam ga je, kaskajući pored njega, prosto bombardovao njima. David mu je odgovarao tačno kad god je mogao; a kad nije mogao, onda je izmišljao. Ali Sam je uvek znao kad David izmišlja. Tada je gledao u Davida svojim svetlucavim očima koje su iščezavale pri osmehu i smejaio se.

- Eh, ti me varaš, čika-Davide?

Ali Sam je to varanje voleo više i od tačnih odgovora.

David i Sam odlazili su zajedno na mnoge divne izlete. Ana je, izgleda, osećala da oni vole da su zajedno, pa se držala dosta po strani. Ona je po prirodi bila povučena i požrtvovana, i obično je, kad su je David i Sam zvali da ide s njima, imala nešto da radi - da kupuje, da krpi ili da ide na čaj kod gospođe Lezl. Ana je u saradnji sa gospođom Lezl stalno spremala nešto novo za jelo i pokušavala da pronađe šta David voli. Njena zahvalnost Davidu bila je ogromna, ali njen strah da mu ne dosađuje bio je još ogromniji; i najzad je David pretresao celu stvar s njom. U četvrtak posle podne on uđe iz sunčeve svetlosti u stan i zateče Anu gde ide gore uz stepenice sa njegovim sivim flanelskim pantalonama preko ruke - peglala ih je dole u kuhinji peglom pozajmljenom od gospođe Lezl. Videvši to, odjednom ga obuze gnev.

- Pobogu, Ana! - povika on. - Zašto peglaš? Zašto ostaješ u kući po ovako lepom danu? Treba da pođeš na plažu sa mnom i sa Samom.

Bila je ljuta na samu sebe što je dozvolila da je on uhvati u tome. Ona reče tonom izvinjenja:

- Doći ću na plažu docnije, Davide.

- Docnije! - razbesne se on. - Uvek kažeš »docnije«, ili »za jedan minut«, ili »dok se prvo porazgovaram sa gospođom Lezl«. Za ime sveta, zar ti ne želiš da se koliko bilo koristiš boravkom ovde? Šta ti misliš, zašto sam te doveo ovamo?

- Pa - reče ona - treba da se staram za tebe i Sama.

- Gluposti! Hoću da se provedeš, da izlaziš s nama, da se razonodiš, da druguješ s nama, Ana.

- Pa - nasmeši se ona jedva primetno - ako ti neću biti na teretu... ali mislila sam da bi više voleo da ti ne dosađujem.

Ona stavi šešir i ode s njim na plažu, gde su sa Samom sedeli na mekom pesku i bili srećni. S vremena na vreme David je gledao u Anu, koja je bila zabacila glavu natrag i zatvorila oči zbog sunčeve svetlosti. Čudila ga je. Ana je bila divna devojka, uvek je bila krasna devojka - hrabra, sposobna, mirna, skromna. Nije se igrala seksom. A imala je lepo, razvijeno telo, divne udove, divne čvrste grudi i lepu, glatku oblinu vrata. Njeno mirno lice, sada okrenuto prema suncu, krasila je pravilna, staložena, pomalo tužna lepota. Da, iako uopšte nije pazila na svoj izgled, imala je gotovo klasičnu lepotu kojom bi se svaka žena mogla ponositi. A ipak, što je bilo čudno, Ana nije znala za ponos i oholost. Bila je nezavisna duha, ali nije bila ni sujetna ni uobražena. Držala je tako malo do sebe da se bojala da će mu biti na dosadi, da će mu samo smetati svojim prisustvom. Kakvo li to uzvišeno mišljenje o njemu Ana ima sad, pitao se on. Ona ranije nije bila takva prema njemu, ali sad, sudeći bar po sve većem poštovanju gospođe Lezl prema njemu - tom jasnom ogledalu Aninog strahopoštovanja - gotovo mu se činilo da ga se Ana plaši. I odjednom, ležeći oslonjen laktom na pesak, dok se Sam igrao svojom kofom pored ivice vode, on reče:

- Šta se dogodilo između mene i tebe u poslednje vreme, Ana? Nekad smo bili najbolji prijatelji.

Držeći još uvek oči zatvorene prema suncu, ona odgovori:

- Ti si najbolji prijatelj koga imam, Davide.

On se namršti na nju, propuštajući meki pesak između prstiju.

- Želeo bih da znam kakve se misli vrzmaju po toj tvojoj glavi. Voleo bih da te izdrmusam, Ana, da istresem iz tebe pravo mišljenje. Postala si Mona Liza, Ana. Tako mi boga, čini mi se da bih voleo da te istučem.

- Ne bih to pokušala, da sam na tvom mestu - reče ona mirno se smešeći. - Ja sam prilično jaka.

- Slušaj - reče on posle jednog minuta. - Znam šta ću da radim s tobom! - On pogleda u njene zatvorene oči sa smešnom mrgodnošću. - Kad Sam legne večeras, odvešću te u zabavni park. Nateraću te da ideš u sve vašarske čatrlje, gurnuću te u pomamni vrtlog razonode. Vozićemo se u električnom automobilu; pa kad budeš jurila unaokolo kroz vazduh sto kilometara na sat, pogledaću te dobro da vidim da li je stara Ana još u tebi.

- Volela bih da se vozim u električnom automobilu - reče ona sa svojim nedokučivim osmehom. - Ali to je prilično skupo, zar ne?

On se zavalio natrag prsnuvši u smeh.

- Ana, Ana, baš si smešna! Vozićemo se električnim automobilom, pa ma nas to stalo milion i oboje nas ubilo!

Otišli su. Pošto su zavarali Sama, i on, ništa ne podozrevajući, legao u krevet, David i Ana odšetali su do zabavnog parka u Tajnmautu. Vetar je bio stao i bilo je mirno, prijatno veče. David se, i sam ne znajući zašto, odjednom setio večeri koje je proveo tu sa Dženi za vreme njihove medene nedelje u Kalerkoutsu, i prolazeći pored njega, on zažele da govori o Dženi i reče Ani:

- Znala si da sam jednom bio ovde sa Dženi?

- Pa da, znala sam - reče Ana i nehotice ga čudno pogleda.

- Izgleda mi da je to bilo davno.

- To nije tako davno.

Nastade ćutanje, a zatim, udubljen u svoje misli, obuzet iznenadnom nežnošću prema Dženi, David produži:

- Mnogo sam se zaželeo Dženi, Ana. Ponekad je strahovito želim. Nisam prestao da se nadam da će mi se ona vratiti.

Ponovo je nastalo ćutanje, vrlo dugo ćutanje, a zatim Ana reče:

- I ja se nadam, Davide. Uvek sam znala da je voliš.

Produžili su ćuteći, a kad su stigli u zabavni park, izgledalo je da on neće dati rezultata, jer Ana ne samo da je ćutala nego je izgledala i potištena. Ali David je bio rešen da natera Anu da se otrese te melanholije. On odbaci svoje setno raspoloženje i počeo da se trudi da je razveseli. Vodio ju je svuda, počevši od dvorane sa ogledalima. Najzad ju je odveo u električni automobil. Ali leteća kola bila su najlepša od svega. Pronašli su ih oko devet sati. Jurili su na vrtoglave visine i spuštali su munjevitom brzinom s njih dok najzad ceo blistavi zabavni park nije počeo da im se okreće. Leteća kola bila su nešto jedinstveno, ona se nisu mogla porediti ni sa čim na nebu, u paklu, u čistilištu niti ma s čim u dimenzijama sadašnje vasionne. U letećim kolima peli su se munjevito na nemoguću visinu, dok je sva panorama zabavnog parka sa njegovim svetiljkama ostajala daleko dole u svojoj blistavoj lepoti.

Ali su se peli i polako, sa varljivom sporošću, uživajući u mirnoj noći i diveći se okolnom prizoru. Išli su do vrha sporo gotovo kao mrav, a zatim, dok su još uvek mimo uživali u panorami, kola su se uravnotežila na ivici odjednom, bez ikakvog znaka, pojurila u dubine. Oni su padali, padali, padali dole, u nepoznatu mračnu dubinu ispunjenu vriscima. U tom strahovitom, uzbuđljivom letu njihova bića kao da su napuštala svoja tela, iščezavala u vasionu, i oni kao da su umirali i ponovo se rađali. Ali jedan let nije bio dovoljan. Kola su se popela još na jedan vrh, a zatim se opet sjurila dole, i tako se to svaki čas ponavljalo i oni su svaki čas umirali i ponovo se rađali.

David pomože Ani da iziđe iz kola. Ona stade nesigurno, držeći se za njegovu ruku: obrazi su joj bili zajapureni, šešir naheren, a pogled njenih očiju kao da je govorio da joj je prijatno što ga drži za ruku.

- Ah, Davide - reče ona zadihano - više nikad nemoj da me vodiš u ta kola! - A zatim poče da se smeje, smejala se i smejala, ali ne glasno. A zatim opet zadihano reče: - Ali bilo je divno!

On je pogleda i nasmeši se:

- Nasmejalo te je - reče on. - A to je ono što sam želeo.

Šetkali su se po zabavnom parku kao drugovi i interesovali se za sve što su videli. Na sve strane se čula muzika, vikači su vikali, svetiljke blistale, a gomile se okretale unaokolo. Sav svet tu bio je prost, veseo i siromašan. Rudari iz Tajnsajda, zidari iz Šipheda, livci i pomoćni radnici iz Jaroua, rudari kopači iz Segila, Hedlintoni i Edžleja. Kape zaturene na potiljak, lepršavi šalovi, cigarete za ušima. Njihov ženski svet bio je sa njima, rumena lica i srećan. Jeli su iz kesa od hartije. Kad bi se kese ispraznile, naduvali bi ih i pucali njma. Imali su i zmije od hartije, u koje bi dunuli kad prolazite, te bi vam one poletele u lice. To je bila satumalija nepoznatog sveta iz nižeg staleža. David odjednom reče Ani:

- Ovima ja pripadam, Ana. Ovi su moji. Srećan sam među njima.

Ali se ona ne složi s njim. Odlučno je vrtela glavom.

- Ti ćeš se uspeti do vrha, Davide - izjavi ona na svoj spori, iskreni način. - Svi to kažu. Otići ćeš u parlament posle idućih izbora.

- Ko to kaže?

- Svi momci u Neptunu. Pag mi je pričao. Oni kažu da si ti čovek koji će učiniti nešto za njih.

- Bih, kad bih mogao - reče on i duboko uzdahnu.

Dok su šetalištem išli kući, u Tarant ulicu, mesec je izašao iz vode i posmatrao ih. Buka i blesak zabavnog parka ostadoše daleko iza njih, i David poče da priča Ani šta namerava da radi. Jedva je bio svestan da je ona čvrsto koračala pored njega - tako je malo govorila, a tako pažljivo slušala - ali on joj otkri sva stremljenja svoje duše. On nije imao nikakvih ambicija za sebe. Nikakvih. Tražio je pravdu za rudare, za taj svoj stalež, koji je tako dugo i svirepo ugnjetavan.

Pravdu i sigurnost, Ana - završi on tihim glasom. - Rudarstvo nije kao ostale industrije. Ono iziskuje nacionalizaciju. Životi ljudi zavise od toga. Dokle god bude bilo privatnih preduzeća koja traže veliku zaradu, elemenat sigurnosti biće isključen. S vremena na vreme će se uvek dešavati nesreće. Tako se desilo i u Neptunu.

Ćutali su dok su išli Ulicom Tarant. On je upita promenjenim glasom:

- Je li ti dosadilo ovo moje brbljanje?

- Nije - odgovori ona. - To nije brbljanje... suviše je istinito da bi bilo brbljanje.

- želim da se upoznaš sa Hari Nagentom kad dođe sutra - reče on. - Hari je čovek koji je u stanju da bude zaista ubedljiv. On će ti se dopasti, Ana.

Ona brzo zatrese glavom.

- Ah, ne! Više bih volela da se ne upoznam s njim.

- Ali zašto? - upita on iznenađeno.

- Prosto ne želim - reče ona sa neočekivanom odlučnošću.

Bez ikakvog shvatljivog razloga on se oseti uvređen; njeno nerazumljivo povlačenje, koje je došlo posle njegove drugarske ljubaznosti, posle njegovog napora da je razonodi, ranilo ga je. David sasvim napusti taj predmet i povuče se u sebe. Kad dođoše kući, on odbi njenu ponudu da mu spremi večeru, odmah joj reče laku noć i ode pravo u svoju sobu.

Sutradan je stigao Hari Nagent. On je voleo Vitli Bej. Tvrdio je da na svetu nema boljeg vazduha od vitlijskog; kad god je mogao da ugrabi neki kraj nedelje, dolazio je da ispuni pluća tim divnim vazduhom. Odseo je u Veverli hotelu, i David se sastao s njim u tri sata.

Iako je bilo još rano, odmah su poručili čaj u sali. To je bila Nagentova želja; mnogo je pio čaj, pio je bezbrojne šolje čaja, sve mu je služilo za povod da pije čaj. Čaj mu nije prijao, jer je pogoršavao nevarenje, od koga je često patio. Nagent je bio nežnog sastava; njegovo koščato, nezgrapno telo i bledožuto, mršavo lice bili su znak telesnog sastava nepodesnog za naporan život. Patio

je mnogo i često i od manjih, ne romantičnih oboljenja - jednom je, na primer, bolovao čitavih šest meseci od fistule. Međutim, nikad se nije žalio, nikad nije mazio sebe, nikad nije napuštao borbu. I bio je neobično zahvalan, zahvalan za sitne radosti života - cigaretu, šolju čaja, kraj nedelje proveden u Vitli Beju ili popodne u Kenington Ovalu. Nagent je iznad svega bio čovečan. To je pokazivao njegov osmeh, taj mirni osmeh na njegovom ružnom licu, osmeh koji je uvek izgledao dečaćki zbog praznine između dva prednja zuba. Pijući sada treću šolju čaja, on se nasmeši na Davida.

- Pa, mislim da je najbolje da odmah pređem na stvar.

- Ti to obično uvek i činiš.

Nagent zapali cigaretu, držeći je između prstiju žutih od nikotina - zatvori kutiju za cigarete i odjednom se uozbilji.

- Ti znaš, Davide, da je Kriz Stapleton bolestan - reče on najzad. - I pokazalo se da mu je gore nego što smo mislili. Siromah Kriz je prošle nedelje imao operaciju u Bolnici slobodnih zidara zbog neke unutrašnje boljke - možeš shvatiti šta to znači. Video sam ga juče. On nije više pri svesti i uskoro će umreti. - Nagent se zamišljeno zagleda u zapaljeni kraj cigarete. Nastade dugo ćutanje, a zatim Nagent dodade: - Idućeg meseca u Sliskeilu će se održati naknadni izbori.

Iznenadno, divlje uzbuđenje probudi se u Davidovim grudima, i nešto kao bol od straha izrazi mu se u očima. Ponovo nastade ćutanje.

Nagent se zagleda u njega i klimnu glavom.

- Pa, Davide - reče on. - Održavao sam vezu sa Mesnim izvršnim odborom. Nema sumnje koga on hoće. Bićeš kandidovan na uobičajeni način.

David nije verovao svojim ušima. Gledao je nepomično u Nagenta, nem i savladan. A zatim mu se oči odjednom zamagliše i više nije mogao da vidi.

GLAVA LIV

Prvo lice koje je David sreo pri povratku u Sliskeil bio je Džems Ramedž. Toga ponedeljnika ujutru prispeo je iz Vitli Beja u Tajnkastl sa Anom i Samom i ispratio ih do voza, a zatim odjurio u Edžlej da bi imao ceo radni dan u Institutu. Bilo je sedam sati uveče kad je izašao iz sliskeilske stanice, i gotovo se sudario sa

Ramedžom, koji je išao u pravcu kioska da kupi večernje novine.

Ramedž stade nasred pločnika, i David vide po njegovom licu da on zna. U nedelju uveče Stapleton je umro u Bolnici slobodnih zidara, i Tajnkastl h e r a l d je doneo jednu značajnu belešku u svom jutarnjem izdanju.

- Pa - reče Ramedž podrugljivo, pretvarajući se da mu cela stvar izgleda smešna - okušaćemo, dakle, sreću na skupštinskim izborima, kako čujem?

David odgovori sa izazivačkom ljubaznošću:

- Tako je, gospodine Ramedže!

- I vi mislite da ćete pobediti?

- Da, nadam se - izjavi David spremno, na šta se Ramedž razbesne.

Cela stvar, izgleda, prestade da mu bude smešna. Njegovo veliko crveno lice pocrvene još jače. On stište pesnicu jedne ruke i besno udari njome po dlanu druge.

- Nećete, ako ja budem mogao to da sprečim! Ne, tako mi boga, nećete, ako ja to budem mogao da sprečim! Nisu nam potrebni nikakvi prokleti agitatori da predstavljaju naš grad.

David je gotovo se radoznalošću posmatrao Ramedžovo iskrivljeno lice, koje je otvoreno izražavalo mržnju. On je naterao Ramedža da snabdeva bolnicu dobrim mesom, borio se protiv njega zbog njegove prljave klanice i njegovih nehigijenskih kuća muzara iz Ulice Kej. On je, uopšte uzev, pokušao da natera Ramedža da radi kako treba - i Džems Ramedž bi ga najradije ubio zbog toga. Zaista čudno!

David reče mirno, bez gorčine:

- Pa, naravno, vi ćete pomagati svog kandidata.

- Možete se kladiti za to u svoj život! - prasnu Ramedž. - Tući ćemo vas na izborima, zbrisaćemo vas, postaraćemo se da služite za podsmeħ Tajnsajda... - Ali, tražeći žešće izraze, on se zaguši, i kako mu reči nisu više izlazile iz grla, okrete se i besno ode.

David se zamišljeno uputi Ulicom Frihold. Znao je da Ramedžovo mišljenje nije bilo opšte, ali je ipak uviđao da će borba biti teška. Radnička stranka obično je uvek pobeđivala u Sliskeilu, ali Stapleton, koji ga je držao za poslednje četiri godine, bio je stariji čovek - čovek koga je već odavno nagrizzala strašna bolest - rak. Na poslednjim izborima, koji su doveli do Baldwinove vlade, Sliskeil se bio pokolebao, i Lorenc Rosko, kandidat konzervativne stranke, sveo je Stapletonovu većinu na hiljadu dvesta glasova. Bilo je sigurno da će se Rosko opet kandidovati, a on je bio opasan protivnik. Bio je mlad, lepa izgleda i bogat. - David ga je video

nekoliko puta - visok, plećat čovek od trideset i četiri godine, visoka čela, neobično belih zuba i čudne navike da se naglo ispravlja da bi suzbio sklonost ka pognutosti. On je bio sin Lintona Roska - koji je sada imao plemićku titulu i bio direktor Tajnkastlskih glavnih ugljenih rudnika. Sledeći porodičnu tradiciju, mladi Rosko je bio advokat. Imao je lepu praksu; blagodareći položaju svoga oca i svojoj sposobnosti, imao je dosta posla. Kao student u Kembridžu odlikovao se u sportovima, a u ratu je služio u herojskom vazduhoplovstvu. Još uvek se interesovao za letenje; imao je pilotsku dozvolu i često je krajem nedelje leteo od Hestona do provincijske kuće svoga oca u Morpetu. Davidu je to izgledalo od značaja što će sin čoveka koji se tako žestoko sukobio s njim za vreme one sudske istrage biti sada njegov protivnik na izborima. Pa dobro, mislio je David sa mračnim osmehom, ukoliko su veći, utoliko će im i pad biti veći.

Ušao je u kuću. Marta je sedela za stolom i piljila u večernje novine kroz naočare sa čeličnim okvirom, koje je sama izabrala u jednoj jevtinoj radnji uprkos Davidovog predloga da ode očnom lekaru i kupi naočare po njegovoj odredbi.

Marta se obično nije interesovala za večernje novine, ali Ana Breis bila je dojurila do nje i ispričala joj o belešci o izborima u novinama, te je Marta, prvi put u svom životu, izašla da kupi večernji list. Ona ustade sa osećanjem krivice. David primeti da je Marta zbunjena, zabezeknuta, gotovo ošamućena. Ali ona nije htela da bude ošamućena, prosto nije htela. Na njenom tamnom, odlučnom licu video je borbu da ne pokaže koliko je to jako uticalo na nju. Krijući novine, ona mu prekorno reče: - Rano si se vratio, nisam te očekivala pre devet.

Ali on ne htede da je pusti na miru.

- Šta misliš ti o tome, majko?

Ona je ćutala, a onda odgovori preko volje:

- Ne sviđa mi se to. - A zatim ode da mu spremi večeru, ne rekavši više ni reči.

Dok je večerao, David je krojio planove. Energična borba - tako su oni to zvali, ali nije lako biti energičan kad je čovek siromašan. Nagent je bio brutalno otvoren što se tiče pitanja novca: od njih je bilo dosta što su mu osigurali kandidaciju. Pa, ipak, on nije bio obeshrabren. Njegovi troškovi mogli su se svesti na najmanju meru; stari Piter Vilson, njegov izborni poverenik, bio je razuman čovek. David će najmiti jedan lakši kamion od Zadruga i govoriće uglavnom na otvorenom prostoru, a poslednji zbor će održati u opštinskoj dvorani. Nasmeši se na Martu kad mu ona donese tanjir

s kuvanim šljivama. On nije voleo kuvane šljive; bilo mu je poznato da ona to zna.

- Kuvane šljive - reče on - za narodnog poslanika!

- Imaćemo kad da razgovaramo - odgovori ona hladno.

Kandidovanje je izvršeno 24. avgusta. Bila su samo dva kandidata: David i Rosko, i izgledalo je da će borba biti teška. Bio je vlažan dan, kiša je lila kao iz kabla, što je bilo, kako je Rosko rekao u šali, rđav predznak za jednog od kandidata. David se nadao da se taj predznak ne odnosi na njega. Roskovo samopouzdanje izazvalo je izvesnu potištenost kod Davida. Koliko je mogao da vidi, organizacija konzervativne stranke bila je triput bolja nego njegova. Piter Vilson, kržljav, mali sliskeilski advokat, bio je sasvim neznatna pojava pored u frak obučenog Banermana, Roskovog izbornog poverenika dovedenog iz Tajnkastla. Sem toga, ni kiša nije bila nimalo povoljna okolnost za držanje govora sa lakog kamiona, i tako je David, sa teškim osećanjem da je u gorem položaju, odložio početak borbe. Otišao je kući i skinuo svoje mokre cipele.

Ali idući dan je vedar i sunčan, i David se bacio u borbu i dušom i telom. Kad je izlazila jutarnja smena radnika, David se, gologlav i spreman da govori, nalazio pored Neptunove kapije. Sa njim su na kamionu bili Hari Ogl, Viks, kontrolor, i Bil Snou - Ča Limin je bio dobrovoljni šofer. David održa snažan, odlučan govor, i namerno ga skрати. Znao je da su ljudi gladni, pa nije hteo da ih dugo zadržava. Rosko, koji nikad nije izašao iz rudnika gladan i željan ručka, mogao je učiniti grešku, ali on ne. Govor je uspeo.

Davidova parola: »Pravda za rudare«, bila je sasvim jednostavna, ali mu je ipak dala čvrsto uporište. Znali su da bez nacionalizovanja rudnika pravda nikad neće doći. David se borio na toj liniji i nijednoj drugoj. Bio je sposoban da se bori na toj liniji. Ona je izražavala njegovo najdublje ubeđenje.

Krajem prve nedelje stiže Tom Hedon iz Tajnkastla da »kaže reč-dve« za Davide. Svi Davidovi govori nisu bili namerno upereni protiv ličnosti, jer se i Rosko borio časno i nije se bacao blatom na protivnika. Ali Hedon je bio Hedon i, mada ga je David molio pre zбора da se čuva ulaženja u lične stvari, Tom Hedon ga nije poslušao. Sa kiselim osmehom na svom mrkom licu, on počeo:

- Slušajte, momci! Ima svega dva kandidata na ovom prokletom izboru, Rosko i David Fenvik. Slušajte samo jedan minut. Dok je taj Rosko, gizdavo obučen u sportsko flannelsko odelo, udarao loptu na kriketskom igralištu u Etonu i Harou, dok su mu njegov tata, mama i sestra, stojeći pod suncobranima, elegantno pljeskali,

David Fenvik je, znojav i go do pojasa, bio dole u Neptunu gde je, kao što smo i svi mi radili, svaki u svoje vreme, punio i gurao vagonete. A sad mi odgovorite momci, kome ćete od njih dvojice dati svoj glas? Onome koji je gurao proklete vagonete ili onome koji je promašivao prokletu loptu?

Tom Hedon je govorio u tom smislu čitavih pola sata. On nije birao izraze i često je promašivao cilj. Posle govora Tom Hedon tiho reče Davidu:

- Ovo je bedno trabunjanje, Davide; i meni samom je otužno, ali ako ti je iole pomoglo, nije mi žao truda. - Međutim, da je Tom Hedon bio sposobniji čovek, on je lako mogao biti kandidat na tim izborima, on je i sam bio svestan toga. Ali pošto Tom Hedon nije bio sposoban, ostalo mu je bilo samo da ne bude sebičan. No, njegova nesebičnost nije ga spasla od trenutka strašnog ogorčenja, od tajnog mučenja samog sebe, koje je bilo gore od paklenih muka.

U subotu 21. septembra, imalo je da bude glasanje, a dvadesetog, u petak, u šest sati uveče, David je držao svoj poslednji zbor u sliskeilskoj opštinskoj dvorani. Dvorana je bila puna, hodnici su bili takođe puni, a oko vrata, širom otvorenih zbog vrućine, stajala je velika gomila. Svi Davidovi pomagači: Tom Hedon, Hari Ogl, Viks, Kinč, mladi Breis, stari Tom Ogl, Piter Vilson i Karmajkel, koji je naročito došao iz Valingtona da provede kraj nedelje s Davidom, bili su na podijumu.

Kad je David ustao da govori, zavlada je mrtva tišina. On stade iza malog stola na kome je stajala boca s vodom, boca koju su mušice isprljale i iz koje nikad niko nije pio. Vazduh je bio tako miran da je David mogao da čuje udaranje talasa o Snuk. Pred njim su se nalazili redovi i redovi lica, sva ona bila su okrenuta naviše, prema njemu. Ta lica, van blistave svetlosti u kojoj je bio podijum, bila su pokrivena masivnim, simboličnim bledilom i imala neodređen molben izraz. Pa ipak je mogao da razlikuje pojedina lica, koja su mu sva bila poznata. U prvom redu on vide Anu, čije su mime, pažljive oči bile upravljene u njega, i pored nje Paga, zatim Neda Sinklera, Toma Taunlija, Ca Limina sa Džekom Ridom, vrlo zamišljenog i ogorčenog, Vudsa, Slaterija i mnoge i mnoge druge, sve ljude iz Neptuna. On ih je poznavao, te rudare, ljude koji su pripadali njegovom staležu. Obuze ga duboka skrušenost, srce mu se ispuni ljubavlju prema njima. On odustade od demagoških fraza i bučne retorike. »Dragi bože, pomози mi«, pomisli on, »pomози mi, pomози mi!« Govorio im je prosto, iz dubine svoje duše.

- Poznajem većinu vas koji se nalazite ovde - počе on i glas mu

zadrhta od uzbuđenja. - Mnogi od vas radili su u Neptunu kad sam i ja radio tamo. I večeras, čak i kad bih mogao, ne bih upotrebljavao nikakvo besedništvo. Ja gledam na vas kao na prijatelje, pa želim i da vam govorim kao prijateljima.

Sa galerije se začu prijateljski glas:

- Produži, Davide, druže, svi te slušamo!

Nastade pljesak, mnogi povikaše »živeo«, a zatim se opet sve utiša. David produži:

- Život svakog čoveka i žene u ovoj dvorani vezan je na neki način s rudnikom. Svi ste rudari, ili žene, sinovi, kćeri rudara; svi zavisite od rudnika. O tom pitanju rudnika, koje je od životne važnosti za sve vas, želim da vam govorim večeras... Davidov glas, koji se dizao u strašnoj ozbiljnosti, odjekivao je kroz prepunu dvoranu. Odjednom se oseti jak, sposoban da drži njihovu pažnju, da ih ubedi. Poče da im izlaže svoje razloge. Govorio im je o sistemu privatne svojine i njegovom čestom zanemarivanju sigurnosti u rudniku, njegovoj osnovi, čiji je cilj zarada i iskorišćavanje rudnika, i po kojoj akcionar dolazi na prvo mesto, a rudar na poslednje. Prešao je zatim na pitanje feudalnih dažbina, na taj nepravedni i nemoralni princip, na osnovu koga oblast plaća ogromne svote jednom licu ne zbog rada koji je ono izvršilo za zajednicu, već prosto zbog monopolske povlastice koja je data još pre nekoliko stotina godina. A zatim im je odmah izložio sistem reforme. Nacionalizovanje! Reč koja je već godinama bila reč vapijućeg u pustinji. Pozvao ih je da razmotre šta sve znači nacionalizovanje. Ono znači, prvo, ujedinjenje ugljenih rudnika i rudničke uprave, i poboljšanje metoda proizvodnje, s kojim bi došlo preuređenje sistema raspodele uglja potrošačima. Ono takođe znači bezopasan rad u rudnicima. širom zemlje postoje stotine zastarelih i rđavo opremljenih rudnika u kojima rudar, zbog sistema privatne svojine, iz straha da ne izgubi svoj posao, ne sme da izveštava o rđavo osiguranom rudniku i rđavim uslovima rada. A što se tiče plate? Nacionalizovanje znači bolju platu, jer se onda mršave godine u industriji uravnotežuju boljim godinama; ono bar znači platu dovoljnu za život. Ono znači i bolje stanove. Država nikad ne bi mogla dozvoliti - njena čast joj to ne bi dopuštala - da rudari žive u bednim, nezdravim straćarama, kao što je to slučaj sada u mnogim krajevima. Te bedne straćare su posledica dugogodišnje gramzivosti, sebičnosti i ravnodušnosti. Ljudi koji rade u rudnicima vrše javni rad, javni rad skopčan sa opasnostima, i na njih treba gledati kao na službenike zajednice. Oni samo traže ljudsku pravdu, pravdu koja im je odricana

vekovima. Oni traže da budu sluge države, a ne robovi novca...

Pola sata je zadržavao njihovu pažnju; gutali su kao hipnotisani svaku njegovu reč, svaki njegov argument. Njegovo ubeđenje zbrisalo je sve ispred sebe. Ganuo ih je istorijom njihovog staleža, opisom nepravdi i izdaja koje su se ređale još iz daleke prošlosti. Oduševio ih je opisom složnog duha njihovog staleža, njihovog drugarstva, uprkos svih mogućih teškoća, njihove hrabrosti, uprkos opasnosti. - Pomozite mi! - uzviknuo je David na kraju, s rukama raširenih u strasnoj molbi - pomozite mi da se borim za vas, da najzad osvojim pravdu za vas! - Stajao je nem, gotovo zanet sopstvenim uzbuđenjem. Zatim naglo sede. Za trenutak je vladala mrtva tišina, a onda se zaori klicanje, čitava bura klicanja, Hari Ogl skoči i rukova se sa Davidom. Kinč, Karmajkel i Hedon takođe se nađuše tu.

- Pridobio si ih - doviknu mu Hedon kroz buku glasova - sve do poslednjeg!

Viks je tapšao Davida po leđima. Bučna gomila pojuri na podijum, okruži Davida i poče da se rukuje s njim; svi su govorili u isti mah. U sredini dvorane vreva od klicanja i pljeskanja bila je strahovita i razlegala se kroz noć.

Idućeg dana David je dobio 12.424 glasa, a Rosko 3.691. Bio je to trijumf, pobeda kakvu niko nije očekivao, nezapamćena većina u Sliskeilu za poslednjih četrnaest godina. Stojeći gologlav ispred Opštinske dvorane dok se oduševljena, ustalasana gomila tiskala oko njega i klicala mu, David oseti vrtoglavo oduševljenje i novu moć u sebi. Nekako je pobedio. Stigao je do cilja.

Rosko se rukova s njim u znak čestitanja, a gomile još gromkije zaklicaše. Rosko je bio čovek koji je bio u stanju da dostojanstveno snosi gubitak, smešio se uprkos poraznog razočaranja. Ali Ramedž se nije smešio. Ramedž je bio tu sa Beitsom i Marčisonom. Ramedž nije prišao da se rukuje s Davidom. Stajao je namrštena čela, a lice mu je izražavalo nevericu, mržnju i nepomirljivo neprijateljstvo.

David održa kratak, topao govor. Nije znao šta je govorio ni kako je govorio. Zahvalio im je, zahvalio im iz dubine svoga srca. Rekao je da će raditi za njih, da će im služiti. Dodali su mu telegram u kome mu je Nagent čestitao. Za Davida je mnogo značio taj telegram Hari Nagenta. On ga brzo pročita i stavi u džep od prsluka. Ljudi počeše da mu čestitaju, da se rukuju s njim, da mu kliču. Gomila odjednom poče da peva: »Sjajan i dobar je on drug.« Pevali su tu pesmu za njega. Novinar se probi do njega kroz gomilu. - Dajte mi neku izjavu za Argusa, gospodine Fenviče, bar nekoliko reči! - Na ulazu blesnu magnezijeva svetlost - fotografisaše ga. Opet

klicanje, a zatim talasanje i lagano razilaženje gomile. Daleko klicanje čulo se u raznim delovima varoši. Piter Vilson, njegov izborni poverenik, smejući se i šaleći se, isprati ga niz stepenice. Bilo je svršeno, sve je bilo svršeno, on je pobedio.

David najzad stiže kući i uđe prilično zbunjen u kuhinju. Bled i lep u licu, zastade i pogleda u majku. Odjednom oseti umor i strašnu glad, i malaksalo reče:

- Pobedio sam, majko. Znaš da sam pobedio?

- Znam - reče ona suvo. - I znam da nisi doručkovao. Jesi li suviše važan da bi jeo rudarsko jelo?

GLAVA LV

Neminovan preokret nastupio je kad je David ušao u Donji, dom, gde se osetio nevažan, beznačajan i bez prijatelja. Uporno se borio protiv tog osećanja. Bilo je gotovo smešno, ali toga prvog dana glavno ohrabrenje došlo mu je od londonske policije. Bio je došao suviše rano i napravio uobičajenu grešku: pokušao da uđe na javni ulaz, ali ga jedan policajac zadrži i prijateljski mu pokaza ulaz za poslanike. Idući kroz dvorište, David prođe pored statue Olivera Kromvela, redova automobila i golubova koji su se šepurili po dvorištu, i zatim ode kroz poseban ulaz. Tu mu jedan drugi ljubazan policajac pokaza garderobu - dugačku sobu sa mnogo kuka za vešanje odela. Na nekim od ovih kuka visile su ružičaste omče. Pošto David skide i obesi kaput, opet mu prijateljski priđe jedan policajac i počeo da mu opisuje raspored zgrade, dodirnu i istoriju, pa mu čak objasni i tajnu ružičastih omči.

- One su, gospodine, iz vremena kad su poslanici nosili sablje. Vešali su ih pre nego što su ulazili u dvoranu.

- Čovek bi pomislio da su one morale dotrajali dosad - primeti David.

Bogami ne, gospodine. Čim neka počne da izgleda pohabana, oni nameste novu. U tri sata stigoše Nagent i Bebington. Otišao je s njima duž ogromnog hodnika punog bledoplavih knjiga - priručnika zakona, skupštinskih zapisnika - knjiga koje su davale utisak da ih niko ne čita. Dobio je nejasnu predstavu dugačke, visoke dvorane, ljudi koji su išli tamo-amo, predsednika sa njegovom palicom, promrmljane molitve, pozivanje svog imena i samog sebe kako brzo odlazi zadnjim sedištim. Bio je ispunjen i osećanjem skrušenosti i osećanjem svoga visokog smeranja -

ubeđenja da je njegov pravi rad najzad počeo.

Uzeo je stan u Ulici Blaunt, u Batersiju. Stan mu je bio na gornjem spratu i sastojao se od sobe, koja je služila za rad i spavanje, male kuhinje sa gasnim rešoom i kupatila. Plaćao je jednu funtu sterlinga za taj stan, sporazumevši se sa gospođom Taker, gazdaricom, da mu namešta krevet i brine se o čistoći u stanu. O svemu ostalom David je hteo sam da se stara, pa je čak nameravao i da sam sebi sprema doručak, što je mnogo začudilo gospođu Taker.

Blaunt ulica nije bila otmena; to je bila siva, čađava arterija između dva reda potamnelih kuća. Mnogobrojna bleđa deca igrala su po pločnicima, punim razbacane hartije, neke čudne, bučne igre, pela se po gvozdanim ogradama i sedela - naročito devojkice - na ivici pločnika držeći noge u kamenom oluku. Ali je ova ulica bila samo jedan kilometar udaljena od Batersi parka, i sa sprata kuće broj 3 - kuće gospođe Taker - David je mogao da vidi zeleno drveće i nebo iza ivice dimnjake koji su se pušili. David je odmah zavoleo Batersi park. Nije bio tako lep kao Hajd park, ili Grin park ili Kensingtonski vrt, ali mu je bio mnogo bliži srcu. Tamo je posmatrao mlade radnike kako se vežbaju u trčanju i skakanju, učenike iz škole londonskog oblasnog veća kako vešto i naporno igraju fudbal, i blede, anemične daktilografe kako teško trče za loptom po neravnom teniskom igralištu i rukuju reketom na način koji ni po čemu nije ličio na vimblonski. Tu nije bilo otmenih dadilja ni bogato obučene dece koja su lenčarila u dečjim kolicima ukrašenim monogramima. Lepo odgojeno dete iz bogate kuće ne bi nikad dvaput pogledalo u Batersi park. Ali David je u tom parku, mešajući se sa nižim staležom koji je tu tražio razonode i odmora, nalazio utehe i snažnog nadahnuća.

Prvi put je dobro razgledao park one subote posle podne kad je ručao sa Bebingtonom. Davidov uspeh na izborima - ogromna većina koju je dobio - napravio je utisak na Bebingtona. Bebington je bio od one vrste ljudi koji su uvek gotovi da se pridruže onima koji uspevaju, što objašnjava zašto je Bebington zajedno s Nagentom predstavio Davida Donjem domu. Posle toga Bebington mu priđe i upita ga:

- Hoćete li van varoši krajem nedelje?

- Ne - odgovori David.

- Mislio sam da provedem kraj nedelje u gostima kod ledi Autram - reče Bebington važno, posmatrajući krišom dejstvo svojih reči - ali sam u poslednjem trenutku pozvan da govorim u Demokratskom savezu u nedelju uveče. Neprijatno, zar ne? Mrzim

da budem u varoši krajem nedelje! Hoćete li da ručate sa mnom u nedelju, ako nemate ništa bolje da radite?

- Vrlo rado - pristade David posle trenutnog ustezanja. Nije mnogo mario za Bebingtona, ali mu je izgledalo prostački da odbije.

Ručali su u zeleno i zlatno dekorisanoj trpezariji A d a l i j e za stolom u prozoru, odakle su imali divan pogled na reku. Odmah je bilo jasno da u tom čuvenom i otmenom lokal u Bebington poznaje svakoga, a i da mnogi znaju Bebingtona. Svestan pogleda upravljenih na njegovu pravu, gipku figuru, Bebington je na pokroviteljski način bio ljubazan prema Davidu i objašnjavao mu s kim treba da se druži, a koga da izbegava. No, uglavnom je govorio o samom sebi.

U stvari, bilo mi je teško da se odlučim - reče Bebington - da li da idem u diplomatiju ili da priđem radničkoj stranci. Slavoljubiv sam, znate. Ali mislim da sam pametno odlučio. Zar ne mislite da stranka pruža čoveku veće mogućnosti?

- Kakva mogućnosti? - upita David oštro.

Bebington podiže malo obrve i pogleda u stranu, kao da pitanje nije bilo sasvim na svom mestu.

- Nismo li svi slavoljubivi? - promrmlja on tiho.

Ovoga puta David pogleda u stranu. Bebington mu je već bio postao odvratan zbog svoje sujete, koristoljublja i hladnog nepokolebljivog egoizma. On pređe pogledom preko trpezarije, opazajući brze kelnerice, cveće, vino rashlađeno ledom, bogatu hranu i otmene žene. Naročito žene, koje su cvetale u tom toplom, namirisanom vazduhu kao egzotično cveće. One nisu bile kao žene na Terasama, žuljevitih ruku i lica zgrčenih od večite borbe za opstanak. Nosile su bogato krzno, biserne ogrlice, drago kamenje. Nokti na prstima bili su im crveni, kao da su bili nežno zamočeni u krv. Jele su ajvar iz Rusije, paštete od guščije džigerice iz Štrasburga, rane jagode odgajene u staklenim baštama i poslate avionom iz južne Francuske. Za jednim od susednih stolova mlada i lepa žena sedela je sa jednim starcem. On je bio debeo, kukasta nosa i ćelav. Njegovi opušteni obrazi sijali su se od neumerenog života, a njegov ispupčeni trbuh, koji je dopirao čak do stola, izgledao je nepristojno. Ona mu se umiljavala. Ogroman dijamant, velik kao zrno pasulja, krasio je njen kažiprst. Starac poruči veliku bocu šampanjca i objasni da oni uvek stavljaju najbolje vino u velike boce. Iako je pio samo jednu čašu, uvek je poručivao veliku bocu. Pošto mu kelner donese račun i duboko se pokloni, David vide kako starčeve debela ruka stavi šest funti sterlinga na tas. To dvoje su se igrali hranom i pićem jedva pola sata, a to ih je stalo

onoliko koliko bi bilo dovoljno za jednomesečno izdržavanje porodice na Terasama. Osećanje nestvarnosti obuze Davida. Kako je moguće tolika nepravda? Društveno uređenje koje dozvoljava toliku nejednakost mora da je trulo u samom korenu.

David postade vrlo ćutljiv, a i apetit ga prođe. Seti se dana svoga dečastva, štrajka, kada je otišao u polje i jeo sirovu repu da bi utolio glad. Osećao je duboko gnušanje prema tom rasipničkom životu i laknulo mu je kada je najzad izašao. Imao je osećanje kao da je izašao iz staklene bašte u kojoj otrovni i sladostrasni mirisi opijaju čula i ubijaju dušu. Vraćajući se u svoj stan, Batersi park mu je izgledao otvoren i neokaljan.

Posledica toga prvog ručka sa Bebingtonom bilo je još jače učvršćenje njegove odluke da živi prosto. Došla mu je do ruku jedna čudna knjiga »Život arskog sveštenika«. Arski sveštenik bio je, naravno, religiozan, on je bio prost seoski paroh u jednom kraju Francuske, ali strogost njegovog života i škrtost njegovog načina ishrane učinile su dubok utisak na Davida. Posle neumerenog žderanja koje je video u Adaliji, David je osećao još veće poštovanje prema tom prostom seoskom svešteniku čiji se jedini dnevni obrok sastojao od dva hladna krompira i čaše izvorske vode.

Gospođa Taker je bila očajna zbog Davidove namere da živi spartanskim životom. Ona je bila postarija, govorljiva Irkinja - njeno devojačko ime, kako je to s ponosom izjavljivala, bilo je Šanahan! - zelenih očiju, pegava lica i plameno crvene kose. Njen muž je radio u blagajni društva za proizvodnju gasa, a njena dva odrasla, neženjena sina bili su kancelarijski činovnici. Kod nje nije bilo urođene lenosti njene rase, njena plamena narav isključivala je lenost, a bila je navikla, kako se sama izrazila, da udešava način života za svoje stanare. Davidovo odbijanje da mu ona kuva doručak i večeru smrtno je uvredilo njen šanahanski ponos i odrešilo joj jezik. Nora Šanahan je imala dugačak jezik, i njeno brbljanje dovelo je do nezgodnih posledica.

Poslednje subote u januaru David je otišao posle podne u Bul ulicu, jednu od glavnih saobraćajnih arterija u blizini Blaunt ulice, da kupi neke stvari. Često je kupovao voće, biskvite i sir u Bul ulici, jer je tamo bilo dobrih i jeftinih radnji. Ali to poslepodne David kupi tiganj. Već dugo vremena želeo je da ima tiganj, jer se njime lako rukuje, a i jelo se lakše prži u njemu. I sada je najzad imao tiganj. Devojka u gvoždarskoj radnji pokuša da upakuje tiganj, ali to je išlo teško, i pošto je pocepala nekoliko novina i smejala se oko toga zajedno s Davidom, ona odustade od pakovanja i upita Davida da li bi ga uzeo neupakovanog. I tako

David uze nov, go tiganj i bez ustručavanja ga ponese u kuću broj 33 u Blaunt ulici.

Međutim, na vratima kuće broj 33 u Blaunt ulici nešto se desi. Jedan mladić u kratkim pantalonama, kišnom kaputu i mekom šeširu, koga je David u poslednje vreme nekoliko puta video gde tu dokoliči, odjednom skide s ramena fotografski aparat i snimi Davida. Zatim podiže svoj meki šešir i brzo ode.

Idućeg jutra u sredini Dejli gazete doneta je fotografija ispod naslova: »Narodni poslanik s tiganjem«, a ispod nje, na čitavo pola stupca, veličan je asketizam novog narodnog poslanika sa Severa. Tome je dodat kratak, ali zubat intervju sa gospođom Taker, pun poirčenih engleskih izraza i gluposti.

Davidovo lice pocrvene o gneva i stida. On skoči iza stola, odjuri do telefona u hodniku, telefonira uredniku G a z e t e i ljutito protestova. Uredniku je bilo žao što se tako desilo, ali je smatrao da time ipak nije učinjena nikakva šteta. Bila je to dobra reklama, zar ne? Prvoklasna reklama! Gospođa Taker takođe nije mogla da razume Davidovu ljutnju: bila je ushićena što joj je izišlo ime u novinama - i to na častan način, kako je ona to rekla.

David je toga jutra otišao u Donji dom nezadovoljan i potišten, ali se ipak nadao da taj novinski izveštaj nije privukao opštu pažnju. Međutim, kad je ušao u Skupštinu, začu se podrugljivo klicanje. Njegov prvi doček u Skupštini - podsmeh! On pocrvene i obori glavu; goreo je od stida što oni misle da je on namerno tražio tu jevtinu reklamu.

- Smej se na sve to - došapnu mu Nagent. - To je najbolji način. Smej se. - Nagent ga je razumeo. Ali Bebington nije. Bebingtonovo držanje je bilo hladno, satirično i oholo; smatrao je da je ceo slučaj pažljivo udešen i nije se ustezao da to i kaže. Možda je zavideo Davidu na reklami.

To večer Nagent svrati u Davidov stan. Sede, izvadi lulu i ispitivački pogleda po sobi svojim mirnim, zamišljenim očima. Lice mu je bilo bleđe nego ikad, a pramenovi kose, koji su mu padali preko čela, tanji nego ikad, ali njegova dečaćka, neiscrpna veselost ipak je preovlađivala. On zapali lulu, a zatim reče:

- Poodavno sam imao nameru da svratim. Imaš udoban mali stan.

- Nije tako rđav za funtu sterlinga nedeljno - odgovori David.

- Ali sav nameštaj nije u ovoj sobi, naravno. Prokleti tiganj je u kuhinji.

U Nagentovim očima sinu osmeh.

- Ne treba da uzimaš srcu tu besmislicu - reče on ljubazno. -

Ona će ti možda biti od neke koristi kod ljudi na Severu.

- Želeo bih da ja njima budem od neke koristi - promrmlja David.

- Sve će to doći - reče Nagent. - Trenutno nam ne ostaje gotovo ništa drugo nego da čekamo. Pred nama je čvrst konzervativski zid; oni imaju četiri stotine devetnaest mandata, a mi samo sto pedeset jedan. Šta može čovek da uradi u takvom položaju? Ništa osim da sedi i čeka dok ne dođe njegovo vreme. Ali ja znam kako se ti osećaš. Ti bi hteo da počneš nešto, a ne možeš. Ti bi hteo da se već jednom svrši sa formalnostima, birokratskim načinom poslovanja i celim uobičajenim, tromim postupkom. Ti bi želeo da vidiš rezultate. No, moraćeš da čekaš, Davide. Doći će vreme kada ćeš zaista moći da učiniš nešto.

David je ćutao; a zatim polako reče:

- Čitavo to prokletost odlaganje izgleda mi tako besmisleno. U rudnicima se pojavljuju sve veće teškoće. To je jasno i onima koji gledaju izdaleka. Zasada je pušteno da ide kako ide, ali čim prođe rok sadašnjeg sporazuma, sopstvenici de udruženo zahtevati zavođenje dužeg radnog vremena i sniženje nadnica.

- Oni se igraju idejom još jedne državne pomoći - reče Nagent i mirno se nasmeši. - U toku 1921. godine proćerdano je deset miliona funti sterlinga u vidu državne novčane pomoći. A zatim su dobili sjajnu ideju: uspostavljanje komisije - oni stalno dobijaju te »genijalne ideje« - ali pre nego što je komisija podnela svoj izveštaj, vlada je isplatila još jednu pomoć. A zatim je komisija podnela svoj izveštaj u kome je osudila svako davanje državne pomoći. Sve je to vrlo poučno, čak i smešno.

- Kad će, za ime boga, doći do nacionalizovanja rudnika? - uzbuđeno upita David. - To je jedino rešenje! Moramo li mi da čekamo dok nam oni ne iznesu to na tanjiru?

- Moraćemo čekati dok radnička stranka ne dođe na vlasti - reče mimo Nagent. A zatim se nasmeši i dodade: - U međuvremenu produži sa svojim plavim knjigama i svojim tiganjem.

On ponovo začuta, a zatim produži:

- Lična jednačina je važna. U toj igri ima toliko stranputica i skretnica da čovek može lako da se izgubi, ako ne pazi. Ništa tako ne otkriva slabost u čovečjem karakteru kao javni život. Lične ambicije, društvene ambicije, sebičnost i gramzivost - sve su to prokletstva, Davide. Uzmimo našeg prijatelja Bebingtona, na primer. Misliš li da on mari za ovih nekih dvadeset hiljada daramskih rudara koji su glasali za njega? Ni groša on ne bi dao za njih! Jedino o čemu se on stara to je Bebington. Žalosno, zar ne? Mi uzmimo Čalmersa. Bob Čalmers bio je do zanesenjaštva

odan ciljevima radničkog pokreta kad je prvi put došao u Donji dom pre četiri godine. Kleo mi se sa suzama u očima da će izvojevati sedmočasovno radno vreme za tkače ili izgubiti svoj život u pokušaju da to ostvari. Pa eto, sedmočasovno radno vreme nije ostvareno u Lankašaji, a Bob nije izgubio svoj život. Naprotiv, on živi punom parom. Ujela ga je zlatna buba. Pridružio se Klintonovoj grupi, daje korisna obaveštenja špekulantima i zarađuje grdne pare. Klegorn nam pruža još jedan primer. Samo kod njega je društvo posredi. Oženio se devojkom iz višeg društva, i sada je gotov da izostane sa svake sednice samo da bi sa svojom plemenitom gospođom prisustvovao kakvoj premijeri u otmenom kraju Londona. Pokušavam da budem širokogrud, ali, kažem ti, Davide, to je dovoljno da čoveka otera u očajanje. Nisam svetac, ali, tako mi boga, iskren sam. Radujem se iz dubine duše što si se zakopao ovde i što pokušavaš da živiš prostim, poštenim životom. Istraj u tome, za ime božje, istraj u tome do kraja!

David nikad nije video Nagenta tako uzbuđenog. No, to je potrajalo samo trenutak. Nagent se opet savlada i njegovo lice ponovo dobi svoj obični, mirni izraz.

- Skorije ili docnije susrećeš se s time. Naići ćeš na korupciju kao što rudar naiđe na rudnički gas. Vazduh je ispunjen njome, Davide. Budi na oprezi u kuloarima Donjeg doma. Pazi s kim piješ. Motri na Bebingtona, Čalmersa i Diksona. Znam da govorim kao da čitam trezvenjački spis, ali sve je to gola istina. Ako možeš samo da budeš iskren prema samom sebi, sve ostalo je sporedno. - On istrese lulu: - To je kraj propovedi. Morao sam da je držim. I ako ikad posle ovoga, kad dođem ovamo, vidim kojekakve pozive na zabave i sedeljke, propisno ću te izudarati. Kad zaželiš rasonode, dođi k meni, pa ćemo ići da posmatramo kriketsku utakmicu u Ovalu kad nastane lepo vreme. član sam jednog kriketskog kluba i volim kriket.

David se nasmeši:

- To je tvoj oblik korupcije.

- Sasvim tačno. Staje me dve funte sterlinga godišnje. I ne bih ga napustio ni kad bi mi u zamenu ponudili vođstvo stranke. - Bacivši pogled na časovnik, on mimo ustade i proteže se. - Moram da idem sad. - On pođe vratima. - Nisam zaboravio ni tvoj prvi govor. Imaćeš sjajnu priliku kroz dve nedelje, kad Klark bude predložio izmenu Zakona o sigurnosti u rudnicima. To će ti pružiti mogućnost da izraziš nešto od onoga što ti leži na srcu. Laku noć!

Pošto Nagent ode, David sede pored vatre. Oseti se bolje, oseti se utešan. Nagent je uvek vršio takav uticaj na njega. Istina je da

je bio postao nestrpljiv - tromost skupštinskih procedura bila je veoma dosadna u poređenju sa žestokom izbornom borbom i njegovim vatrenim oduševljenjem. Sporost, traćenje vremena, besciljni govori, besmislena pitanja, ugladeni odgovori, učtiva neiskrenost - sve mu je to bilo mrsko i izgledalo samo kao bacanje prašine u oči. Umesto brzog okretanja točkova, čuo je samo tešku škripu mašine. Međutim, pod uticajem razgovora s Nagentom, David oseti da je to njegovo nezadovoljstvo, iako prirodno, ipak besmisleno. Morao se učiti strpljenju. David poče da misli s oduševljenjem, ali i s izvesnim strahom, o svom prvom govoru - bilo je veoma važno da njegov govor bude i zanimljiv i dobar - moraće dobro promisliti o njemu. Bila je to sjajna prilika, predlog izmene Zakona o sigurnosti u rudnicima. Već mu je bilo jasno kako treba da obradi svoju temu, šta da istakne, a šta da izostavi. Govor poče da mu se obrazuje u mislima, da se rađa kao kakav živ stvor. Misli ga odvedoše daleko od njegove sobe i usredsrediše se na rudnik; opet je bio u mračnim tunelima, gde su radili u stalnoj opasnosti da budu osakaćeni ili ubijeni. Lako je bilo ne misliti o tim stvarima za one koji ih nisu znali, ali on ih je znao. I on će živu predstavu toga znanja usaditi u misli i srca onih koji ih ne znaju. A onda će stvar možda drukčije stajati.

Dok je sedeo pored vatre, nepomičan i zamišljen, začu se kucanje na vratima i gospođa Taker uđe u sobu.

- Jedna dama želi da vas vidi - saopšti ona.

On se trže i dođe sebi.

- Dama? - ponovi on, i odjednom mu se luda nada pojavi u srcu. Stalno je imao osećanje da je Dženi u Londonu. Da li je moguće, da li je bilo moguće da mu se Dženi vratila?

- Ona je dole, hoćete li da je dovedem?

- Da - prošapta on.

On ustade i okrete se vratima, osećajući čudan pritisak u srcu. Ali izraz lica mu se promeni, srce prestade da mu kuca brže, iznenadna nada iščeze isto tako brzo kao što se bila i pojavila. To nije bila Dženi, već Hilda Baras.

- Da, to sam samo ja - izjavi ona sa svojom uobičajenom otvorenosću kad primeti promenu koja je nastala na njegovom licu. - Videla sam jutros iz novina gde stanujete, pa sam rešila da dođem da vam čestitam. Ali ako ste suviše u poslu, recite, pa ću iščeznuti.

- Koješta, Hilda - usprotivi se on. Za njega je bilo veliko iznenađenje da vidi Hildu Baras, i posle prvog razočaranja bilo mu je mило što je došla. Nosila je jednostavan siv kostim i jednostavnu,

ali skupocenu lisicu. Njeno mračno, snažno lice probudi u njemu stare uspomene i odjednom izazva sećanje na strasne diskusije iz starih dana. On se nasmeši. I, začudo, ona se takođe nasmeši - ranije se nije smešila, ili bar ne često. - Sedite - reče on. - Ovo je zaista događaj.

Ona sede i skide rukavice; ruke su joj bile vrlo bele, snažne i gipke.

- Šta radite u Londonu? - upita on.

- Kakvo pitanje - odgovori ona mirno - kad čovek pomisli da ima svega mesec dana otkako ste ovde! Ali takvi su palančani.

- Pa i vi ste palančanka.

- Da nećemo da počnemo diskusiju?

Dakle, i ona se sećala njihovih diskusija! On odgovori:

- Ne bez toplog mleka i biskvita.

Ona se glasno nasmeja. Kad se smejala, bila je sasvim prijatna; imala je vrlo lepe zube. Bila je mnogo manje povučena u sebe nego ranije; čelo joj više nije bilo namrgođeno, izgledala je srećnija i sigurnija u samu sebe. Ona reče:

- Sasvim je očigledno da, dok sam ja pratila sa interesovanjem vašu karijeru, vi ste potpuno zaboravili na moje postojanje.

- Ah, ne - odvrati on - znao sam da ste diplomirali, otprilike pre četiri godine, i postali lekar.

- Lekar! - podrugljivo ponovi ona. - Šta je to? Ne, ja nemam nikakva posla s praškovima i lekovima. Ja sam hirurg - hvala bogu. Diplomirala sam iz hirurgije s odlikom. Verovatno vas to ne zanima, ali ja sam operator u Ženskoj bolnici Sv. Jelisavete, u ovom kraju, odmah s one strane reke - Kliford ulica, Čelsi.

- To je divno, Hilda! - reče on radosno.

- Da, zar ne? - reče Hilda, ovog puta bez ikakve ironije u glasu, prosto i iskreno.

- Vi to volite, znači?

- Mnogo - reče ona s iznenadnom ozbiljnošću. - Ne bih mogla živeti bez svog rada.

To ju je dakle promenilo, instinktivno pomisli on. Toga trenutka ona podiže pogled i intuitivno pročita njegovu misao.

- Bila sam strašna, zar ne? - produži ona mirno. - Bila sam strašna prema Greisi, tetki Kari i svima - pa i prema sebi samoj. Ne protivrečite mi, molim vas, čak ni radi diskusije. Ova poseta je u stvari čin pokajanja.

- Nadam se da ćete ga ponoviti.

- To je lepo od vas - ona pocrvene malo od zahvalnosti. - Biću sasvim otvorena. Imam strašno malo prijatelja u Londonu, strašno

malo. To je žalosno, ali suviše sam ukočena, nisam zgodna za društvo, ne sklapam lako prijateljstva. A vi ste mi se uvek dopadali. Ali, molim, nemojte me pogrešno razumeti. Kod mene nema nikakvih devojačkih gluposti, ni čestice toga. Samo sam mislila da bismo, ako biste vi hteli, mogli ovda-onda izoštravati svoje umove diskusijom i razgovorom.

- Umove! - uzviknu David. - Pa vi uopšte niste umni!

- To je pravi duh! - reče ona oduševljeno. - Znala sam da me nećete pogrešno razumeti.

Stajao je s rukama u džepovima, leđima okrenut prema vratima, i posmatrao je.

- Hoćete li da večerate sa mnom? Imam kakao i biskvita.

- Hoću - pristade Hilda. - Kuvate li vi kakao u tiganju?

- Sada smo se izmirili - priznade on i ode u kuhinju.

Dok se bavio u kuhinji, ona ga ču da kašlje.

- Kakav je to kašalj?

- Od pušenja, a pomalo i kao posledica nemačkog otrovnog gasa.

- Treba da se lečite.

- Vi rekoste, čini mi se, da ste hirurg?

Večerali su kakao i biskvite. Razgovarali su i razlagali. Pričala mu je o svom radu, o operacionoj dvorani, o ženama koje je operisala. U izvesnom smislu on joj je zavideo na tom stvarnom poslu: opipljivom olakšanju ljudske patnje.

Ali ona se nasmeši:

- Ja nisam humanitarni zanesenjak. Sve je to tehnika. Primenjena matematika. Hladna i smišljena. - I dodade: - Ali ipak je to načinilo čoveka od mene.

- To je sporna tačka - reče on.

I oni opet počеше da se prepiru. Zatim su razgovarali o njegovom predstojećem govoru. Hilda se interesovala i bila uzbuđena. On joj u kratkim potezima ocrta plan svog govora, i ona mu reče da se nimalo ne slaže s tim. Sve je to bilo vrlo prijatno podsećalo ih na stara vremena.

Bilo je već deset sati i ona ustade da ide.

- Morate doći k meni - reče ona. - Ja mnogo bolje od vas kuvam kakao.

- Doći ću, iako ne kuvate bolje od mene.

Pri povratku u Čelsi Hilda je, topla srca, mislila o tome kako je veče bilo vrlo prijatno. Jedva se bila rešila da učini ovu posetu; plašila se da to David rđavo ne shvati. Ali David to nije rđavo shvatio. Bio je suviše mudar i razuman za tako šta. Hilda je bila zadovoljna. Ona je bila vrlo dobar hirurg; ali nije bila vrlo dobar

psiholog.

Uveče, posle njegovog govora, ona žudno kupi poslednje izdanje jednog večernjeg lista. List je pisao o govoru, i to povoljno. Izveštaji u jutarnjim listovima bili su još povoljniji. Dejli herald doneo je stubac i po, čak se i T a j m s povoljno izrazio o iskrenom i dirljivom govoru novog sliskeilskog narodnog poslanika.

Hilda je bila ushićena. Pomislila je: »Hoću, moram da mu telefoniram!« Pre nego što je otišla u bolnicu, ona telefonira Davidu i toplo mu čestita. Otišla je zadovoljna od telefona. Možda mu je čestitala suviše toplo? Ali govor je bio tako divan! A, naravno, nju je interesovao samo govor.

GLAVA LVI

Artur je stajao pored prozora kancelarije u Neptunu, posmatrao ljude koji su punili radničko dvorište i s bolom se sećao obustave rada 1921. godine od strane vlasnika rudnika, toga početka čitavog niza borbi, u koje je bio uvučen i on i koje su najzad dostigle svoj vrhunac u opštem štrajku 1926. godine. On pređe rukom preko čela u želji da zaboravi sav taj besmisleni sukob. Dovoljno je što je sve to prošlo, što je štrajk slomljen i što se ljudi vraćaju, pune rudničko dvorište i žure se i tiskaju da bi što pre stigli u nadzornikovu baraku. Oni nisu samo tražili posla, oni su iz sveg glasa molili za posao; ta molba je bila ispisana na njihovim nemim licima. Posla! Posla! Ma po koju cenu! Dovoljno je bilo pogledati u ta nema lica, pa videti kako je potpuna bila pobeda vlasnika rudnika. Ljudi nisu bili samo pobeđeni već prosto smrvljeni; u očima im se video užasan strah od zimskog gladovanja. Ma kakvi bili uslovi i zahtevi, samo rada, rada ma po koju cenu! Tiskali su se i laktali napred prema nadzornikovoj baraci, gde je Hadspet stajao iza pregrade sa starim Petitom i popunjavao zapisnik. Arturov pogled ostade prikovan za taj prizor. Hadspet je svakog radnika koji bi mu prišao pažljivo merio svojim pogledom, a zatim bi pogledao u Petita i klimnuo glavom. Kad god je klimnuo glavom bilo je dobro, jer je značilo da je rudar dobio posao; dotični rudar je onda uzimao svoj list i odlazio pored pregrade kao što bi duša, puštena u raj, prošla pored tribine strašnog suda. Izraz na nemim licima primljenih ljudi bio je čudan; iznenadno ozarenje, veliko, grčevito olakšanje, gotovo neverovatna zahvalnost što su opet primljeni u crni, podzemni svet Paradaiza. Ali nisu primani svi

ljudi, ah, ne, nije bilo posla za sve ljude. Sa šestočasovnom smenom bilo bi rada za sve, ali sile zakona i reda, pod vođstvom vlade koja je s likovanjem podupirala vlasnike rudnika i uz pomoć britanskog javnog mnjenja, izvojevale su sjajnu pobjedu, te je zavedena osmočasovna smena. Ali ne mari, ne mari, ko će sad da se osvrće na to, rada, za ime božje, dajte nam rada ma pod kakvim uslovima!

Artur pokušava da se odvoji od prozora, ali nije mogao, lica ljudi čvrsto su mu privlačila pogled. Naročito mu privuče pažnju lice jednog čoveka, Paga Meisera. Artur ga je poznavao vrlo dobro; znao je da je Pag nemaran i spor radnik, koji je pio i odsustvovao ponedjeljkom ujutru. Artur primeti da je Pag svestan toga. Njegova svest o svojoj nedostojnosti bila mu je ispisana na licu zajedno sa željom da dobije posao, i sukob toga dvoga proizvodio je osećanje neizvesnosti i sumnje, čiji je izraz bilo strašno posmatrati. To je davalo Pagu Meiseru izgled psa koji puži prema koski.

Artur je čekao kao hipnotisan. Približavao se red na Paga. Četiri čoveka ispred njega bila su primljena; prijem svakog od njih smanjivao je Pagove izgled, to se ogledalo i na njegovom licu. Pag stupi pred pregradu zadihan od tiskanja i borbe između želje i straha.

Hadspet pogleda u Paga, pogleda ga sasvim kratko, a zatim pogleda u stranu. On ne klimnu glavom, čak se ne potruđi ni da se okrene prema Petitu, već prosto pogleda u stranu. Pag nije bio potreban. Nije uzet. Artur vide kako se Pagove usne miču, nije mogao ništa da čuje, ali vide kako se Pagove usne miču i miču u očajnoj molbi. Ali uzalud. Pag je bio odbijen. Odbijeno je četiri stotine njih. Izraz na Pagovom licu i na licima te četiri stotine ljudi dovede Artura do očajanja. On se naglo okrete i s trzajem se odvoji od prozora; želeo je da zadrži tih četiri stotine ljudi na poslu u svom rudniku, a nije mogao. Nije mogao, ah, prokletstvo, nije mogao! On se zagleda u kalendar, koji je pokazivao da je toga dana bio 15. oktobar 1926. godine. Artur priđe kalendaru i besno otkide list. Nervi su mu tražili neku odušku. Želeo je da je taj dan već bio prošao.

Izašavši na kapiju Pag Meiser se udaljavao od rudničkog dvorišta. Išao je Ulicom Koupen, ali se više vukao kao prebijen nego što je išao, s rukama u džepovima, očiju uprtih u zemlju i pognutih ramena, osećajući na sebi poglede žena koje su ga posmatrale sa kućnih vrata na Terasama - njega, jednog od onih četiri stotine nepotrebnih i odbijenih.

On okrenu niz skat, prođe Kej ulicom i najzad stiže svojoj kući.

- Gde je Ana? - upita stojeći na pragu male sobe sa kamenim podom.

- Izašla je - odgovori njegov otac, koji je ležao na kuhinjskom krevetu. Stari Meiser, osakaćen kostoboljom, nije više ni napuštao postelju, a kako je uvek bio radan čovek, nesposobnost da ustane iz kreveta izazivala je kod njega mrzovolju i džandrljivost. Njegova bolest pričinjavala mu je stalan bol u leđima te je uobražavao da pati od bubrega. Zaklinjao se da mu bol dolazi od bolesnih bubrega i štedeo je koliko je god mogao, da bi potrošio na dr Pupartove pilule za bubrege. Taj preparat, pravljen u Vajtčapelu, pripadao je plutokratu koji se zvao Lorberg. Proizvodnja toga preparata stajala je jedan peni po kutiji, dok su se isti prodavao trideset i pet penija po kutiji i sastojao se samo od sapuna, rđavog šećera i plavog metilena. Zbog tih pilula mokraća starog Meisera bila je plava, ali kako je u oglasu stajalo da plavilo dolazi usled toga što iz tela izlazi nečistoća, stari Meister bio je vrlo zadovoljan. Verovao je da će sasvim ozdraviti samo ako izbací nečistoću iz bubrega. Teškoća je bila u tome što stari Meister nije mogao da nabavlja dovoljno pilula. U oglasu je takođe stajalo da je pravljenje tih pilula bilo skupo, jer se sastojci dobijaju od retkih indijskih lekovitih trava, koje se beru po padinama Himalaja za vreme sezone Karme Šali je i mešaju po receptu koji je pokojni doktor Purart dobio od jednog indijskog mudraca.

Stari Meiser je sada bio bez pilula, pa je gledao u Paga mrzovoljno, a pomalo i zabrinuto.

- Zašto nisi u rudniku?

- Zato što nisam - odgovori Pag mrzovoljno.

- Moraš ići na posao, Pag, momče.

- Moram li? - procedi Pag kroz zube. - Radije ću otploviti do Španije na svojoj jahti.

Glava starog Meisera poče da se trese.

- Nećeš valjda biti tako svirep prema svom starom ocu da prestaneš raditi, Pag?

Pag ne odgovori; stajao je pun srdite nemoći.

- Nemam pilula, Pag, a moram ih imati.

- Do đavola s tim tvojim pilulama! - reče Pag i svali se na stolicu. Sedeo je s masnom kapom na glavi i rukama u džepovima i zurio u žišku na velikom ognjištu.

Ana je bila otišla da odnese neke stvari koje je sašila za gospođu Proktor i da u isto vreme isprati Sama do škole. Ona se uskoro vratí.

Čim uđe i vide Paga gde sedi zamišljen na stolici, odmah joj bi

jasno. Stari, dobro poznati bol brige ispuni joj srce. Ali ona ne reče ništa. Skide šešir i kaput i uze da pere posuđe sa stola.

Pag prvi progovori:

- Nisam primljen, Ana - reče on.

- Pa, nekako ćemo izgurati, Pag - reče Ana, ne prestajući s pranjem sudova.

Paga je duboko boleo i pekao stid što je odbijen.

- Nisam dovoljno dobar, vidiš! Ja, koji sam u stanju da radim za dvojicu.

- Znam, Pag - reče Ana utešno. Volela ga je, pa je saosećala s njim u njegovom bolu. - Ne brini se ništa, Pag.

- Oni bi voleli da me vide da primam državnu pomoć za nezaposlene radnike - reče Pag jetko. - Ja, koji želim da radim, da tražim pomoć kao nezaposlen.

Ćutanje. Stari Meiser u krevetu slušao je razgovor u znoju od samosažaljenja i začuđena oka gledao čas u jedno čas u drugo, pa najposle reče:

- Moraćeš pisati Davidu Fenviku, Ana. Moraš mu dozvoliti da ti pomogne sad.

- Snaći ćemo se nekako, oče - reče Ana. Ona nikad ne bi uzela novac od Davida, nikad. - Uvek smo uspeli da se snađemo.

Anina ideja je bila da nađe više posla za sebe. Kad je svršila posao u kući to jutro, izađe da potraži posla. Tražila je domaći posao, neku kuću kuda bi išla da radi svaki dan, ali domaći posao, čak i ribanje, bilo je teško dobiti. Ona pokuša kod doktora Skota i kod gospođe Armstrong. Progutala je svoj ponos, pa je pokušala čak i kod gospođe Ramedž. Ali nije uspela. Gospođa Proktor obeća da će joj dati još stvari za šivenje, a gospođa Lov, žena sveštenika crkve u Novoj betelskoj ulici, reče joj gatovo preko volje da dođe i opere rublje u ponedjeljak. To joj je bar sigurno dva i po šilinga, mada je gospođa Lov uvek plaćala tako kao da je davala milostinju. Ali uprkos svih svojih pokušaja, Ana ne uspe da dobije posla nigde na drugom mestu. Pokušala je i sutradan i prekosutra, ali sa istim rezultatom. U Sliskeilu se nije mnogo tražio rad, a Ana nije imala ništa drugo za prodaju.

Najzad je Pag otišao da se postara da dobije pomoć. U početku mu se nije sviđala misao da prima pomoć koju je država davala nezaposlenim radnicima, ali pošto mu je osećanje nepravde otupelo, otišao je do berze rada da se prijavi za pomoć. U Sliskeilu radnici su berzu rada zvali »biro«. Pred biroom stajali su ljudi u dugačkom redu i čekali. U tom redu nije bilo tiskanja ni guranja kao u rudničkom dvorištu, a nije bilo ni žurbe. Svi su čekali; znalo

se da čovek mora da čeka da bi dobio pomoć. Pag ćutke zauze mesto na kraju reda pored Lena Vudsa, Slaterija i Ca Limina. On ne oslovi nikoga od njih, a ni oni njega. Padala je kiša, ali ne jaka - što bi im davalo povoda da psuju - već slaba, sitna kiša. Pag podiže okovratnik kaputa. Nije mislio. Stajao je i čekao.

Pet minuta kasnije dođe Džek Rid. Džek nije odmah stao u red. U tom pogledu bio je drukčiji od ostalih. Išao je gore-dole pored reda kao da ga je on dovodio do besnila, a zatim ode do vrha reda, polako zakopča kaput i poče da im drži buntovan govor. Džek je bio brat Toma i Pata Rida, koji su poginuli u onoj rudničkoj nesreći. Nekada snažan, lepo razvijen mladić, Džek je sada bio sav zgrčen od mržnje i bede. Bio je mršav i upalih grudi, a gledišta su mu bila levičarska i ogorčena. Prvo se desila ona nesreća, a zatim se Džek - u raspoloženju da se bori sa svakim - borio u ratu i kod Pašanuele zadobio ranu u butinu. Zbog te rane ostao je hrom. Hadsplet je pre neki dan odbio da ga ponovo primi u rudnik.

Pag podiže glavu i stade da sluša šta Džek govori mada je unapred znao šta će reći.

- Zvali su nas herojima, momci, kad su hteli da nas vode u rat - govorio je Džek, a u njegovom ogorčenom glasu osećao se protest, protest protiv života, sudbine i sistema koji ga je doveo dotle. - Mi smo bili heroji otadžbine, a šta smo sad? Besposleni, lenji bednici. Tako nas oni zovu sad. Slušajte, ljudi, sve ću vam lepo objasniti. Ko je napravio proklete aeroplane, ratne brodove, topove i proklete granate? Radnici! Ko je ispaljivao proklete granate iz prokletih topova za vreme prokletog rata? Radnici! A šta su radnici dobili od svega toga? Ovo smo dobili, momci! Ovo! Priliku da stojimo na proklesoj> kiši s rukama ispruženim za milostinju. Bilo nam je rečeno da se borimo za Englesku - našu vlastitu, milu zemlju. Gospode! Borili smo se za nju, zar ne? I, sto mu gromova, dobili smo je! Sad stojimo na toj zemlji. A šta je ona? Blato, blato i đubre! Ali vi ne možete da jedete blato, momci! Blato ne može da hrani vaše žene i decu! - Džek zastade, bled kao krpa, i prevuče nadlanicom preko usana. Zatim produži povišenim glasom, lica iskrivljena od bola. - Kad smo se vi i ja borili i radili za vreme prokletog rata, rudnici su zarađivali milione funti sterlinga! Postoji crno na belom o tome, momci! Sto četrdeset miliona funti sterlinga zarade! To je pomoglo sopstvenicima rudnika da prebrode štrajk. Zašto ta zarada nije upotrebljena da se mi pomognemo? Slušajte, momci... - Na Džekovo rame pade jedna ruka. Džek odmah začuta, potpuno se ukoči, a zatim se polako okrete.

- To neću da trpim - reče Rodam. - Idite natrag na svoje mesto i

jezik za zube!

Policijski narednik Rodam, čovek pedesetih godina, bio je debeo i važan.

- Ostavite me na miru - reče Džek laganim, otrovnim glasom, dok su mu oči sevale na njegovom kao kreda blede licu. - Borio sam se u prokletom ratu. Nisam navikao da takvi kao što ste vi stavljali ruku na mene.

Ljudi koji su čekali u redu živo se zainteresovaše mnogo više nego dok je Džek govorio.

Rodam sav pocrvene.

- Jezik za zube, Ride, ili ću vas odvesti u policiju!

- Imam isto toliko prava da govorim koliko i vi - reče Džek mrzovoljno.

- Natrag u red! - viknu Rodam i poče da gura Džeka nazad. - Natrag, na kraj reda! Hajde natrag!

- Ne moram da idem na kraj reda! - viknu Džek opirući mu se. - Moje je mesto tamo, pored Paga Meisera!

- Idite kud vam kažem! - naredi Rodam. - Idite i stanite na kraj reda! - I on gurnu Džeka i poslednji put.

Džek se okrete, grudi su mu se nadimale, gledao je u Rodama kao da je hteo da ga ubije. A zatim odjednom spusti pogled; izgledalo je kao da se namerno uzdržao da bi se sačuvao za neku buduću priliku. On mimo othrama do kraja reda. Ljudima koji su posmatrali ote se uzdah, lagan uzdah, razočaranja. Tela im omlitaviše, misli im se vratiše svojoj bedi. Rodam je važno koračao gore-dole pored reda i šepurio se u svom velikom kišnom ogrtaču. Ljudi su stajali i čekali. Kiša je sipila.

Ponekad nije padala kiša kad su stajali i čekali na isplatu, ali zima je bila rđava i većinom je padala kiša, često vrlo jaka. Jednom ili dvaput padao je i sneg, ali oni su uvek bili tu, morali su da budu tu, čekali su. I Pag je čekao sa ostalima. Sam nije voleo što Pag prima novčanu pomoć. Kad se vraćao iz škole, uvek je prolazio pored reda glave okrenute na drugu stranu i pretvarao se da ne vidi Paga, a i Pag, osećajući se ponižen, takođe se ponašao kao da ga ne vidi. Pag i Sam nisu nikad govorili o toj stvari, ali Sam ju je ipak duboko osećao. I to na mnogo načina. Na primer, Pag više nije mogao da mu daje slike iz kutije za cigarete, a nedostajao mu je i subotni peni koji mu je Pag ranije krišom stavljao u džep. A što je najgore, Pag ga više nije vodio da gleda fudbalske utakmice, mada su nezaposleni dobijali ulaznice u pola cene - da, to je možda bilo najgore od svega.

Pa ipak, možda to nije bilo najgore. Hrana je u kući postajala

sve jednostavnija i jednostavnija, a ponekad je nije ni bilo onoliko koliko bi Sam želeo. Veliki štrajk bio je za vreme leta, a leti se glad ne oseća ni upola toliko, ali zimi je drukčije. Jednom kad je Pag toliko prekardašio da je propio svu svoju nedeljnu pomoć, nije bilo ni parčenceta kolača u kući cele nedelje. A njegova majka je pravila divan čajni kolač. Cele te nedelje jeli su samo supu i ovsenu kašu, ovsenu kašu i supu - njegov ded je sve vreme gundao. Da njegova majka nije išla da pere tuđe rublje i radi po tuđim kućama, oni ne bi imali ništa da jedu. Sam je žalio što nije malo stariji, jer bi onda on radio i pomagao svojoj majci. Uprkos povećane nezaposlenosti, Sam je bio uveren da bi dobio posla samo da je malo stariji; stariji dečaci su uvek bili potrebni za rad u Neptunu.

Iz nedelje u nedelju Sam je viđao Paga kako stoji u onom redu nezaposlenih i pretvarao se da ga ne vidi, a red je svake nedelje postajao sve duži. Samu je to tako teško padalo da je u poslednje vreme trčao kad god je prolazio pored toga reda. Čim bi se približio birou, spazio bi nešto veoma zanimljivo na kraju Nove betelske ulice, daleko tamo u samom podnožju i, očiju uprtih u to mesto, trčao niz ulicu. Ali kad bi stigao do Nove betelske ulice, naravno, nije bilo ničega.

Međutim, poslednjeg petka u januaru, kada je red nezaposlenih bio duži nego ikada i Sam trčao niz ulicu, nešto se najzad zaista desilo. Jureći niz Novu betelsku ulicu, Sam se na uglu Ulice Lam sudari sa svojom babom Martom.

Taj sudar je bio gori za Sama nego za Martu; on se okliznu na svojim potkovanim cipelama, zatetura, spotače i pade. Nije se povredio, ali se uplaši kad vide šta je učinio. Zbunjeno se podiže, skupi knjige, uze kapu sa zemlje i vrlo crvena lica spremi se da produži put. Ali tada opazi da ga Marta gleda. Znao je da je ona Marta Fenvik, njegova baba, ali ona nikad nije ranije gledala u njega; ona je uvek prolazila pored njega na ulici onako kao što je on prolazio pored Paga u redu nezaposlenih, ne gledajući ga, kao da nije ni postojao.

A eto, sad je stajala i gledala u njega - gledala i gledala, tako čudno. A zatim čak i progovori. Upita ga čudnim glasom:

- Jesi li se udario?

- Ne, gospođo. - On zbunjeno zavrte glavom.

Ćutanje.

- Kako ti je ime?

To je bilo najgluplje pitanje koje mu je mogla postaviti, a i njen glas je glupo podrhtavao.

- Sam Fenvik. - odgovori on.

Ona ponovi:

- Sam Fenvik.

Njene oči su ga gutale: njegovo blede lice, visoko čelo i svetloplave oči, njegovo izraslo telo u iskrpljenom domaćem odelu, njegove tanke noge u teškim cipelama. Mada Sam to nije znao, Marta ga je već mesecima posmatrala, posmatrala ga svaki dan kad je išao u školu, posmatrala ga krišom, iza zavese sporednog prozora na kući u Ulici Lam. Ličio je tako mnogo na njenog malog Sama; a sada mu je bilo deset godina. Marti je zadavalo bol što ga nije imala pored sebe. Da li će ikad išta slomiti tu njenu ledenu oholost? Ona oprezno reče:

- Znaš li ko sam?

- Vi ste moja baba - odgovori on odmah.

Ona pocrvene od zadovoljstva. Sam je najzad probio led, prodro kroz smrznutu koru staričinog srca.

- Hodi ovamo, Same.

On joj priđe i ona ga uze za ruku. Sam se osećao nelagodno i plašio se pomalo, ali je pošao s njom kući u Ulicu Lam. Ušli su zajedno.

- Sedi, Same - reče Marta. Čudno ju je i neopisivo radovalo što opet izgovara ime Sam.

Sam sede i pogleda po kuhinji. Bila je to lepa kuhinja, savršeno čista, kao što i treba da bude, kao i njegova kuhinja, ali je nameštaj bio bolji i više ga je bilo. Zatim, Samove oči zasijaše, on vide da Marta seče kolač, ogromno parče kolača.

- Hvala - reče on uzimajući kolač i držeći u ravnoteži na kolenima svoje knjige i kapu, a zatim napuni usta kolačem.

Njene hladne, tamne oči netremice su posmatrale njegovo mlado lice. To je bilo lice njenog Sama.

- Je li dobar kolač? - upita ga ona.

- Da, gospođo - reče on jedući ga s uživanjem - kolač je divan.

- Je li to najbolji kolač koji si ikad okusio?

- Pa! - On zastade u nedoumici, plašio se da ne uvredi njena osećanja, ali je morao da kaže istinu. - Moja majka pravi isto tako dobar kolač kad ima od čega. Ali u poslednje vreme nije imala od čega da ga mesi.

Ali i to ne pokvari Martino ushićenje.

- Tvoj ujak prima pomoć od države? - upita ona. - Pag Meiser?

Njegovo mršavo, mlado lice pocrvene.

- Pa, da, Pag sada prima pomoć, ali to je samo privremeno.

- Tvoj otac nikad ne bi tražio pomoć od države - reče ona ponosno.

- Znam - reče on.
- Bio je najbolji rudar u Neptunu.
- Znam - reče on. - Majka mi je pričala.

Ćutanje. Posmatrala ga je dok je jeo, a kad je pojeo, dade mu još jedno parče. On ga uze sa stidljivim osmehom, osmehom njenog Sama.

- Šta ćeš da budeš kad odrasteš, Same?

On se zamisli, dok je ona sa interesovanjem čekala njegov odgovor.

- Voleo bih da budem isto što i moj otac - odgovori on.
- Bićeš - prošaputa ona. - Da, bićeš, Same.
- Hoću.

Stajala je sasvim nepomično. Osećala se slaba i srećna, bila je savladana osećanjem. Njen Sam joj se vratio da nastavi hrabru tradiciju; doživeće da opet vidi Sama Fenvika kao najboljeg rudara u Neptunu! Nije mogla da govori.

On pojede i poslednju mrvu kolača, uze kapu i knjige s kolena i ustade.

- Nemoj još da ide, Same.
- Moja majka će se brinuti gde sam.
- Onda metni ovo u džep, Same. Uzmi ovo za doručak. - Ona mu uzbuđeno odseče još jedno parče kolača, uvi ga u pergamentsku hartiju, uze jednu crvenu jabuku s ormana i pomože mu da stavi kolač i jabuku u džep. Na vratima ona zastade:
- Dođi i sutra k meni, Same. - A glas joj je bio molben... molben...

Stajala je i gledala, gledala dugo i pošto je Sam iščeznuo. A zatim se okrenu i vrati u kuhinju. Kretala se polako, gotovo s mukom. U kuhinji pogled joj pade na sečeni kolač. Stajala je tu nema i nepomična, a uspomene počеше da joj naviru u misli. Odjednom joj se lice razneži. Sede za kuhinjski sto, zaroni glavu u ruke i gorko zajeca.

GLAVA LVII

Davidov politički razvitak bio je sličan razvitku ljudskog tela - postupno rasteње, neprimetno od dana do dana, ali vrlo upadljivo u poređenju s veličinom od pre pet godina. Mada je njegov cilj bio određen i jak, on mu se približavao dugim i teškim putevima. Politički meteor pojavljuje se samo u mašti romansijera. David je doživljavao stvarnost. Radio je; radio neverovatno mnogo i čekao.

Naučio je mnoge stvari, a naročito da bude strpljiv. Nekoliko meseci posle njegovog prvog govora došao je drugi, o bedi u rudarskim oblastima. Utisak koji je taj govor proizveo naveo je nekoliko stranačkih vođa da mu se obrate za podatke o tom predmetu. Posle toga održao je u Donjem domu nekoliko izvanrednih govora o bedi u rudarskim krajevima, za koje nije dobio nikakvo priznanje, iako su gotovo sasvim bili njegovi. Docije, međutim, u znak priznanja, uzet je za člana odbora koji je ispitivao razne bolesti kod rudara. Za vreme idućih dvanaest meseci radio je s tim odborom na ispitivanju podrhtavanja očnih kapaka, oboljenja kolena i slučajeva silikoze u nemetalskim rudnicima. Pre isteka toga zasedanja izabran je u odbor koji je imao da razmotri pitanje kvalifikacija rudničkog činovništva u okviru dotadašnjih zakona. Iduće godine bilo je objavljeno da će Nagent govoriti na velikom zboru Treidjuniona u Albert holu, ali on se iznenada razbole od influence i na njegov izričit zahtev David bi pozvan da ga zameni. I tako je David govorio pred skupom od pet hiljada ljudi; njegov govor bio je najbolji govor toga večera, govor plamene revnosti, čovečanskog osećanja i oštra tona. I, začudo, uspeh toga jednog večera privukao je više pažnje na njega nego sav njegov naporan rad za minule dve godine. Počeli su da ga zapažaju na konferencijama. On je bio taj koji je za kongres rudničkih udruženja spremio memorandum o nacionalizovanju rudnika i o predloženoj komisiji za elektriku i transport. Njegov rad o električnoj energiji i nacionalnom napretku čitan je na konferenciji američke radničke stranke. Postao je glavni predstavnik rudara u odboru koji je ispitivao pitanje opasnosti od vode u rudnicima. U jesen 1928. godine postao je član Odbora parlamentarne radničke stranke i najzad, početkom iduće godine, dostigao je vrhunac svog postignuća, uzet je za člana Izvršnog odbora Saveza rudarskih udruženja.

Davidove nade su porasle. Osećao se vrlo dobro, osećao se i umno i fizički sposoban za neumoran rad, a činilo mu se više nego ikad da će događaji uzeti povoljan obrt. Tadašnja vlada je samo malaksalo tavorila pred svoj kraj. Zemlji je bila dosadila jalova politika, prazne fraze i stara, mlitava uprava, pa je upirala oči prema novom vidiku. Najzad, uprkos svoje urođene ravnodušnosti, narod je počeo da izražava sumnju u celishodnost političkog života i privrednog sistema koji nije preduzimao ništa protiv oskudice, bede i nezaposlenosti. Počele su da kruže nove i smeke ideje. Ljudi se više nisu užasavali pred tvrđenjem da se kapitalizam, kao sistem života, pokazao neuspešan. Jačalo je uverenje da se svet ne

može preurediti nasiljem i pritiskom od strane privrednog nacionalizma. Nezaposleni radnici koji su primali novčanu pomoć od države nisu više nazivani lenjim ološem. Lažno objašnjenje zasnovano na »svetskoj privrednoj krizi« počelo je da nailazi na podsmeh i da se smatra kao kakva varijetska šala.

David je osećao svom svojom dušom da vreme radničke stranke neminovno dolazi. Te godine trebalo je da se održe izbori, čija je glavna parola imala da bude pitanje radnika. Radnička stranka bila se obavezala na to. A to će zaista biti sjajna parola za borbu, taj veliki nacionalni konstruktivni plan koji je imao da korist rudarima i dovede do blagostanja cele zajednice. Toga vedrog aprilskog jutra, dok je sedeo pored prozora u svojoj sobi i čitao novine, Davidove nade su bile velike. Bila je subota. Nameravao je da provede jutro u čitanju novog izveštaja o potrebi veće upotrebe električnog pogona u industriji. Hteo je što bolje da ga prouči, jer je veća upotreba elektriciteta bila deo plana za preuređenje industrijske proizvodnje, kad odjednom zazvoni telefon.

Nije odmah otišao telefonu, jer je obično gospođa Taker išla prva, ali kako je telefon i dalje zvonio, on ostavi novine, iziđe u hodnik i podiže slušalicu. Preko žice dođe piskav, grlen Salin glas, i on ga odmah poznađe.

- Alo, alo - reče ona - mora da si strašno zauzet. Pokušavala sam da dobijem vezu s tobom čitavih poslednjih pet minuta.

On se nasmeja u slušalicu i uzviknu:

- Sali!

- Dakle, poznao si me.

- Ko ne bi.

Oni se obadvoje nasmejaše, a zatim je on upita:

- Gde si ti?

- Ja sam u Stantonovom hotelu, znaš, blizu Britanskog muzeja, i Alf je sa mnom.

- Ali otkud ti u Londonu?

- Pa, Davide - odgovori ona - skoro ću se udati, pa sam dovela tatu na mali izlet u London pre nego što uzmem na sebe obaveze bračnog života. U Kristalnoj palati je otvorena golubija izložba, i tata je mnogo želeo da je vidi.

- Pa to je velika novost, Sali - reče on i iznenađen i obradovan. - Ko je on? Poznajem li ga?

- Ne znam da li ga znaš, Davide. - Glas joj je bio srećan i pomalo stidljiv. - Dik Džobej iz Tajnkastla.

- Dik Džobej! - uzviknu on. - Pa to je, Sali, sjajna partija.

Ćutanje; osećao je da je bila zadovoljna; zatim ona reče:

- Poželela sam da te vidim, Davide. Alf takođe. Dođi da ručaš s nama danas. Slušaj! Dogovorili smo se da idemo u Kristalnu palatu danas posle podne, ali dođi pa da ranije ručamo zajedno u hotelu. Dođi sad, Davide.

On pomisli: »Subota je, izveštaj može da čeka.«

- Dobro! - povika on. - Doći ću! Odmah posle dvanaest! Da, znam gde je Stantonov hotel, Sali! Doći ću tamo!

Osmeh mu je još uvek lebdeo na usnama kad je otišao od telefona. Salina veselost uvek ga je razvedravala.

U pola dvanaest otišao je podzemnom železnicom do stanice za Britanski muzej i Tekerijevom ulicom uputio se u Stantonov hotel, miran, neupadljiv hotel na Vobarn trgu. Bio je svetao dan, u vazduhu se osećalo proleće, drveće na trgu već je bilo olistalo; na klupi na trgu sedeo je jedan starac i hranio vrapce mrvama, i otud je dopiralo njihovo veselo cvrkutanje. čak su i trube automobila, koji su prolazili, veselo odjekivale, kao da su i one uživale u lepoti dana. Stigao je u hotel nekoliko minuta pre dvanaest sati, ali Alf i Sali su ga već čekali u dvorani. Pozdravili su ga srdačno.

Bilo je prošlo nekoliko godina otkako David nije video Alfa Sanlija, ali on se nije bio mnogo promenio. Brkovi su mu možda bili nešto čupaviji i žući od duvana, lice bleđe i žuće, vrat iskrivljeniji, ali on je još uvek bio ljubazan, jednostavan i preterano skroman mali čovek. Nosio je u čast te prilike novo, crno odelo, vrlo kruto i suviše veliko za njega, i novu gotovu mašnu, a i cipele mora da su mu bile nove, jer su škripale kad god bi koraknuo.

Međutim, Sali se bila promenila. Možda je ličila na majku u tom pogledu, ali bila je okrugla kao bure; na ručnim zglobovima nagomilali su joj se prstenovi od debljine, a i lice joj je bilo sasvim debelo. Ona se nasmeši kad vide kako David sakri svoje iznenađenje.

- Da, ugojila sam se malo, zar ne? Ali ne mari. Hajdemo da ručamo.

Ručali su. Sedeli su za jednim stolom u tihoj trpezariji, dok je sunce sijalo na njih, i jeli hladno pečenje i salatu. Hladno pečenje i salata bili su vrlo ukusni, a i pita sa ravedom koju su jeli posle toga bila je takođe ukusna. Sali je jela sa apetitom i uživanjem. Sama je popila celu bocu piva. Njeno okruglo malo lice bilo se zacrvenelo, njeno telo davalo je utisak kao da se širi zbog toga dobrog ručka. Kad svrši s jelom, ona zadovoljno uzdahnu i bez ustručavanja popusti kaiš. David joj se nasmeši preko stola.

- I tako, udaješ se. Mislio sam da će se tako nešto dogoditi jednog dana.

- Dik je dobar čovek - uzdahnu Sali zadovoljno. - Ne govori mnogo, ali je jedan od najboljih. Mogu ti reći da sam srećna. Vidiš, Davide, dosadile su mi turneje. Toliko sam išla unaokolo sa Peing-Gould trupom da umalo nisam dobila vrtoglavicu. Dosadili su mi i letnji koncerti i zimske pantomime. A i strašno sam se ugojila. Kroz godinu-dve bila bih u stanju da gram samo kraljicu vila, a ja više volim da imam pored sebe Dika nego demonskog kralja. Hoću da se skrasim i da živim udobno.

On ju je gledao čudnim pogledom; sećao se ambicioznih stremljenja njene rane mladosti, njene ogromne želje za slavom na pozornici.

- Ali šta se desilo sa tvojom velikom ambicijom, Sali?

Ona se prijatno nasmeši.

- I ona se ugojila, Davide. Ti bi voleo da me vidiš kako uspevam kao u romanu, da vidiš moje ime osvetljeno elektrikom u Pikadiliju.

- Ona prestade da se smeje i zavrte glavom; zatim podiže oči i zagleda se u njega. - Samo jedna u milionu uspe. Ja nisam ta. Može biti da imam nešto dara, ali to je sve. Zar si mogao misliti da to dosad nisam otkrila. Postavi me pored prave umetnice, i ja ne postojim.

- Ah, ne znam... - odvrati David.

- Ne znaš - odgovori ona tonom u kome je bilo nešto od njene stare žestine. - Ali ja znam. Pokušala sam i znam dokle mogu da idem. Svi mi počnemo s velikim idejama o svom dalekom cilju, ali malo ih je koji stignu tamo. Srećna sam što sam na pola puta naišla stanicu koja je podesna za mene.

Nastade ćutanje. Sali se odmah povuče u sebe, vatra joj iščeze iz očiju i ona ostade neobično ozbiljna. Ona počne rasejano da se igra kašikom, praveći krugove drškom po stonom čaršavu. Na licu joj se pojavi senka, kao da se setila nečeg mučnog ili neprijatnog. Odjednom, kao da se iznenada odluči, pogleda u Alfa, koji je, zavaljen u stolici i sa šeširom natučenim na oči, dremljivo čačkao zube čačkalicom koju je napravio od palidrvca.

- Alfe - reče ona zamišljeno - imam da razgovaram nešto s Davidom. Prošetaj se po trgu nekoliko minuta.

- A? - Alf iznenađen sede pravo i zagleda se u nju.

- Naći ćeš Davida i mene ovde kad se vratiš - produži ona.

Alf klimnu glavom. Salina reč je za njega uvek bila zakon. On ustade i ispravi šešir. Gledajući ga kako odlazi, Sali zamišljeno reče:

- Stari Alf je dobar. On je zaista divan čovek. Hvala bogu, sad ću moći da ga oslobodim olovnog belila. Kupujem mu kućicu u

Gosfortu. Dik mi je omogućio da to uradim. Tamo ću odvesti Alfa, pa neka gaji golubove do mile volje.

Čudno, toplo osećanje ispuni Davidovo srce. Bilo mu je u prirodi da bude ganut dobrotom ili velikodušnošću drugih, i on oseti te osobine u Salinoj ljubavi prema njenom ocu, tom malom čoveku u crnom, rđavo skrojenom odelu, cipelama koje su škripale i gotovoj mašni.

- Ti si divna devojka, Sali - reče on. - Nikad nikom nisi nanela bol celog svog života.

- To ne znam - reče Sali bez osmeha. - Mislim da ću možda sada tebi naneti bol.

»Draga moja Sali. Osećam da moram uzeti pero da premostim dugo ćutanje, čiji je glavni uzrok moje bavljenje u inostranstvu. Ne mogu ni da pretpostavim šta si sve morala misliti. Ali čekaj, Sali, da ti ispričam. Kad sam bila u Barnhamu, videla sam oglas u novinama u kome jedna stara dama traži saputnicu, te, više iz šale, odgovorim na taj oglas i, na moje veliko iznenađenje, primim vrlo učtiv odgovor zajedno s novcem za železničku kartu do Londona. Odem da je vidim, i ona ne htede ni da čuje ni za kakvo odbijanje. Nameravala je da ide u Španiju, Italiju, Veneciju i Pariz. Imala je belu kosu, divne čipke, haljine slezove boje i lepe, ljubazne oči. Ne možeš zamisliti koliko sam joj se dopala. Draga moja, govorila mi je ona, ne mogu vas pustiti da odete. I, da prekratim dugu priču, prosto sam morala da ostanem kod nje. Ah, Sali, znam da sam pogrešila, ali eto, nisam mogla da odolim iskušenju da putujem. Draga moja, bili smo svugde - u Španiji, Italiji, Veneciji, Parizu, pa i Egiptu. I to gospodski! Svuda najbolji hoteli, sluge koje su se klanjale do zemlje, opere u stranim gradovima, u loži, sa grofovima u uniformi. Ah, gospođa Vansitar ne može da bude ni minuta bez mene, zaludila je za mnom. Kaže da gleda na mene kao na kćer. Unela me je u svoj testament. Samo joj čitam, idem s njom u vožnje i na čajanke. Oh, i udešavam cveće za nju. Moram reći da sam srećna, zar ne, Sali? Oh, ne želim nipošto da probudim zavist kod tebe, ali samo da vidiš na kako velikoj nozi živimo, zinula bi od čuda. Mislila sam da udesim da se sastanem s tobom, ali ovde smo samo nekoliko dana zbog mineralne vode,

a zatim idemo dalje. Ah, draga, život je vrlo veseo za mene, Sali; volela bih da si srećna kao ja. Ljubim mamu, tatu, Klaru, Filis i, naravno, tebe. Ako vidiš Davida reci mu da ponekad mislim o njemu. Sada nema nikoga u mom životu, Sali: reci mu i to. Ljudi su životinje. Ali David je bio dobar prema meni. Sada moram svršiti s pisanjem, treba da se obučem za večeru. Imam novu, crnu večernju haljinu sa šljokicama, zamisli me u njoj, Sali, ah, ona je lepa kao san. Zbogom i bog neka te blagoslovi. Zauvek tvoja Dženi.«

- Kako, šta se desilo? - upita on iznenađeno.

- Pa - ona zastade, otvori svoju tašnu i polako izvadi jedno pismo. - Imam da ti kažem nešto. Mrzim da to učinim, Davide, ali bi me mrzeo kad to ne bih učinila. - Ona opet začuta. - Dobila sam vest od Dženi.

- Od Dženi? - ponovi on uzbuđeno.

- Da - odgovori ona tihim glasom. Ona mi je poslala ovo pismo.

- I ne govoreći ništa više, ona mu ga pruži.

On mehanički uze pismo. Pismo je bilo napisano Dženinim okruglim, detinjastim rukopisom na debeloj, ljubičastoj hartiji sa pozlaćenom ivicom i preterano namirisano. Koverat je unutra bio postavljen tankom zagasito-ljubičastom hartijom. Adresa je glasila Eksceizior hotel, Čeltenham, a datum od pre nekoliko nedelja.

Pismo je bilo sledeće sadržine:

Ćutanje. A zatim Davidov dubok uzdah. Gledao je i gledao u taj groteskni izliv čiji je svaki red odisao sećanjem na Dženi, bolnim i sažaljivim, a ipak i nežnim sećanjem.

- Zašto me nisi ranije izvestila? - jedva progovori najzad.

- Od kakve bi to koristi bilo? - odgovori Sali tihim glasom. Oklevala je, a zatim dodade: - Znaš, otišla sam u Čeltenham, u Eksceizior hotel. Dženi je zaista provela tamo nekoliko dana za vreme trka, ali ne sa gospođom - kako se zvaše?

- To sam i mislio - reče on mrgodno.

- Ne treba da se uzrujavaš zbog toga, Davide.

- Ona pruži ruku preko stola i potapša ga po ruci.

- Budi veseo, nemoj da si tužan. Ipak nešto znači da je živa i da joj je dobro.

- Da, pretpostavljam da to nešto znači.

- Da li sam dobro učinila što sam ti pokazala pismo? - upita ona brižno.

On savi pismo, stavi ga u koverat, a zatim u svoj džep.

- Milo mi je što si to učinila, Sali - reče on.
- Pa ja treba da znam.
- Da. Tako sam i ja mislila.

Opet nastade ćutanje, za vreme koga im se Alf pridruži. On pogleda brzo u jedno pa u drugo, ali im ne postavi nikakvo pitanje. Alfova ćutljivost bila je ponekad dar dragoceniji od besedništva.

Posle pola sata izašli su iz hotela i David otprati Alfa i Sali do njihovog autobusa. Usiljavao se da izgleda ravnodušan, čak i da se smeši. Sali je bila srećna - nije želeo da joj kvari sreću svojom ličnom žalošću niti da ona oseti da mu je pokazivanjem pisma - što je očigledno bila njena dužnost - otvorila duboku i bolnu ranu. Znao je da je pismo neiskreno, neistinito i vulgarno. On je u mislima video tačno šta je bilo: Dženi, sama za jedan sat u tom jevtinom hotelu, dok je njen saputnik bio na trkama ili u obližnjoj pivnici; trenutani podsticaj da ubije dosadu, da iskoristi posetu Čeltenhamu - tome otmenom lečilištu - da napravi utisak na svoju porodicu, da zadovolji nenasite žudnje svoga romantičnog duha. On uzdahnu. Jevtin miris pisma gadio mu se. *K a ž i D a v i d u d a p o n e k a d m i s l i m o n j e m u .* Zašto ga je to dirnulo? Ali, da li je ona zaista ikad mislila o njemu, tužno se pitao on. Da, možda, kao što je i on mislio o njoj. Jer, uprkos svemu, on nije mogao da je zaboravi. Još uvek je osećao nežnost prema Dženi; sećanje na nju živelo je u njemu, ležalo mu preko srca kao laka senka. Znao je da ju je mogao prezirati, pa čak i mrzeti, ali da nikad neće moći da zbriše tu senku, tu tajnu nežnost.

Te noći, duboko zamišljen, sedeo je pored vatre, a izveštaj je ležao neditnut na stolu. Nije mogao da se usredsredi na njega. Spopao ga je čudan nemir. Dockan u noć izašao je i dugo se šetao pustim ulicama.

Taj njegov nemir trajao je danima, i za to vreme nije ni pokušavao da radi. Išao je u šetnje. Ponovo je posetio Teit galeriju i stajao nem pred malom Degaovom slikom *Lecture de la lettre*, koja ga je uvek oćaravala. Tražio je razonode i pouke kod Tolstoja, čiji nervozni impresionizam kao da je saosećajno treperio sa njegovim tadašnjim raspoloženjem. Brzo je ponovo proćitao Anu Karenjinu, *Tri sina*, *Vaskrsenje* i *Moć tmine*. I on je smatrao da je ljudsko društvo isprepletano sudbonosnim i suprotnim težnjama, vezano za zemlju prljavom sebićnošću, ali da se ponekad plemenitim ili požrtvovanim podvigom diže ka uzvišenom.

Najzad je opet bio u stanju da se usredsredi na rad. Prošao je april i nastao maj. Zatim su događaji počeli brzo da se nižu jedan

za drugim. Bivalo je sve očiglednije da je vlada na izdisaju. David je bio toliko zauzet pripremama za veliku borbu da više nije imao prilike za tužna razmišljanja. Jedino je našao vremena da odjuri u Tajnkastl na Salino venčanje, inače za sebe nije imao ni trenutka.

Parlamenta je raspušten desetog maja, kandidovanje završeno dvadesetog, a tridesetog maja imali su da budu izbori. Politika nacionalizovanja bila je glavna parola programa radničke stranke. Radnička stranka obratila se narodu velikim proglasom:

»Stanje industrije ugljenog rudarstva je tako očajno da je potrebno odmah preduzeti mere da bi se umanjila beda u rudarskom krajevima, iz osnova preuredila industrija, kako u pogledu proizvodnje tako i u pogledu prodaje, i smanjilo radno vreme. Ako bi radnička stranka dobila većinu, ona bi nacionalizovala rudnike i minerale, jer bez toga nema zadovoljavajućeg rada, i takođe bi zavela naučno iskorišćavanje uglja i njegovih korisnih uzgrednih proizvoda, koji se sada većim delom upropašćuju.«

Proglas potpisali:

Dž. Ramzi Makdonald Dž. P. Klajns Herbarg Morison
Artur Henderson

Blagodareći tome proglasu i svojoj politici nacionalizovanja, radnička stranka je došla na vlast. David je povećao svoju većinu gotovo za dve hiljade. Nagent, Bebington, Dadžen, Čalmers i Kleghon dobili su više glasova nego ikad ranije. David se vrati u London sa osećanjem likovanja i iščekivanja. U mislima je video kako njegova stranka predlaže u Donjem domu Zakon o ugljenim rudnicima, koji je ona već odavno bila spremila, i kako ga, uprkos svih protesta, uspešno brani tako da najzad biva usvojen. Ta misao opijala ga je kao vino. Najzad, mislio je on, najzad! Drugog jula 1929. godine svečano je otvoreno zasedanje.

GLAVA LVIII

Jednog maglovitog večera rane jeseni David i Hari Nagent izadoše iz Donjeg doma i u razgovoru zastadoše za trenutak na niskim stepenicama. Pre deset nedelja kralj je održao prestonu besedu. Ministri radničke stranke poljubili su ga u ruku. Džim

Dadžen, u čakširama do kolena i blistavom šeširu sa dva šiljka, stajao je vrlo blagonaklono pred tucetom fotoreportera. Predsednik vlade poslao je telegram konferenciji radničke stranke u kome je između ostalog rekao: »Mi moramo podići ugljenu industriju iz dubina u koje su je gurnuli dugogodišnje lutanje i slepa politika.«

Ali izraz Davidovog lica, koje se nejasno naziralo kroz pramičke magle, bio je u čudnom neskladu s tako pohvalnim početkom. S rukama u džepovima i glave utonule u uzdignuti okovratnik kaputa, davao je utisak zabrinutosti i nestrpljenja.

- Hoćemo li videti zakon ove godine? - upita on Nagenta. - To bih voleo da znam.

Nameštajući šal oko vrata. Nagent odgovori svojim mirnim glasom:

- Da, u decembru, ako je tačno ono što mi je rečeno.

David se zagleda u praznu neizvesnost magle, koja kao da je simbolizovala njegovo raspoloženje.

- Pa, moramo čekati dok ne vidimo njegov tekst - reče on uzdahnuvši. - Ali ne mogu da razumem ovo odlaganje. Ono me zabrinjava. Izgleda mi da smo svi mi toliko zauzeti trudom da se pokažemo ustavni i dostojanstveni da niko od nas nema vremena da pokaže neku inicijativu.

- Nije to samo pitanje vremena - odgovori Nagent polako. - Značajno je to što nas vlada stalno podseća da stvarna vlast nije u našim rukama, iako smo u vladi.

- To sam čuo toliko puta, Hari, da počinjem da verujem da će to jednog dana biti napisano i na mom nadgrobnom spomeniku.

- Teško da ćeš onda biti u vladi. - Nagentove usne se razvukoše, ali on se odmah opet uozbilji. - Ipak imaš pravo kad kažeš da moramo čekati da vidimo zakonski predlog. A u međuvremenu nadajmo se najboljem.

- Tako je - reče David jetko. Nastade ćutanje, za koje vreme jedan dugačak, taman automobil bešumno priđe stepenicama. Obojica se bez reči zagledaše u njega. Odmah zatim iz predvorja iziđe Bebington. On baci, po običaju, letimičan pogled na Nagenta i Davida.

- Strašno vreme - reče on prijateljski - mogu li da vas povezem na zapad?

David zavrte glavom ne rekavši ništa, a Nagent odgovori:

- Ne, hvala. Čekamo Ralstona.

Bebington se nasmeši, s visine i snishodljivo, jedva primetno klimnu glavom, siđe niz stepenice i brzo uđe u automobil. Šofer mu namesti krzneni ogrtač preko kolena i sede za upravljač.

Automobil odjuri u maglu.

- Čudi me - reče David čudnim glasom. - otkud Bebingtonu takav automobil. To je »minerva«, zar ne? Kako li je došao do njega?

Hari Nagent pogleda sa strane u Davida blago satiričnim pogledom.

- Možda ga je dobio zbog svojih zasluga za državu - reče on.

- Ne, ali ozbiljno, Hari - produži David bez osmeha. - Bebington se stalno žali da nema nikakvih privatnih prihoda, a, eto sad, taj automobil i šofer.

- Vredi li ozbiljno razgovarati o takvoj stvari? - reče Nagent s neuobičajenim, ciničnim osmehom.

- Kad već hoćeš da znaš istinu, naš prijatelj Bebington nedavno je postao član Upravnog odbora Udruženih ugljenih rudnika. Nemoj da izgledaš tako očajan. Tako što ne dešava se prvi put. Sve je to u savršenom redu, i ni ti, ni ja, niti iko drugi ne sme reći ni reč o tome!

- Član Uprave Udruženih ugljenih rudnika! - Davidov glas je i nehotice bio ogorčen. Pogled mu je bio pun gneva. Nagentovo pasivno mirenje s činjenicom još više raspiri njegovo uznemirenje. Nagent je u poslednje vreme bio vrlo umoran, malaksalih pokreta, kretao se sporije čak i pri šetanju, i primio je svoj neuspeh da uđe u vladu gotovo s rezignacijom. Nije moglo biti sumnje da se Nagentovo zdravlje znatno pogoršalo, njegova životna snaga bila je prilično istrošena. Samo zbog toga David se uzdrža da ne govori dalje o tom predmetu. Kad je Ralston došao, David, da bi promenio predmet razgovora, počeo da govori o sastanku u Ligi demokratske kontrole, na koji su obećali da odu, a zatim se sva trojica uputiše kroz maglu u pravcu Ulice Viktorija.

Ali David se nije osećao zadovoljan. Zasedanje, koje je počelo s velikim oduševljenjem, produženo je vrlo mlitavo, gotovo isto kao i zasedanja koja su mu prethodila. U toku sledećih nedelja Davidove misli su se često vraćale Sliskeilu, ljudima kojima je obećao pravdu. On je dao svoju reč. Stranka kao celina dala je svoju reč. Tome obećanju oni su imali da zahvale za svoju pobedu na izborima. To obećanje trebalo je iskupiti, pa makar se moralo ponovo ići na izbore. Prilike u Sliskeilu bile su sada tako strašne - varoš je bila u očajnoj bedi, a rudari buntovnički raspoloženi i ozlojeđeni prema društvenom poretku koji je dozvoljavao takvu bedu - da je on osećao sve veću potrebu da se sa obećanja pređe na delo. Bio je u vezi s rudnicima, a takođe i sa Hedonom, Oglom i mesnim službenicima. David je znao pravo stanje; ono je bilo očajno. Što se tiče te krize, David je polagao sve svoje nade u novi

Zakon o ugljenim rudnicima. Smatrao je da je on jedino rešenje problema, jedini logičan način da se postigne opravdanje njegove stranke i spas radnika. S vremena na vreme dobijao je vesti o zakonskom predlogu, na kome je radio jedan vladin odbor savetujući se sa naročitim odborom Rudarskog saveza. Ali ni on ni Nagent nisu bili u tom odboru, a obaveštenja koja su dobijali bila su vrlo mršava. Unutrašnji odnos u stranci postajao je sve birokratskiji a držanje članova odbora vrlo nepristupačno. Bilo je, u stvari, nemoguće doznati pravi smer i sadržinu zakonskog predloga. Međutim, sigurno se znalo da se radi na izradi zakona i da će se on podneti Donjem domu, i što se više približavao decembar, to je David sve češće govorio sebi da su njegove slutnje besmislene, da su one samo odjeci njegovog nestrpljenja. Čekao je sa sve većom nadom.

Sasvim iznenada, 11. decembra, Donjem domu podnet je zakonski predlog. Podneli su ga ministar trgovine i ministar rudnika. Donji dom nije bio puniji nego obično niti se u vazduhu osećalo da se radi o nečem važnom. Cela stvar je prošla nedramatično, čak i užurbano. Uvod u Zakon bio je kratak, uopšten i nejasan. Svega deset redaka, pročitanih na brzinu, samo deset minuta od početka do kraja, i stvar je bila svršena. David je slušao sa sve većom zebnjom. Nije mogao da razume potpuno. Još nije bilo ništa rečeno o cilju Zakona, ali je ipak Davidu, čak i u toj prvoj fazi, bilo jasno da je primena Zakona vrlo ograničena. Brzo je ustao i otišao u predvorje, gde je učinio razne prigovore izvesnim članovima odbora i tražio da mu se odmah da prepis zakonskog predloga. U želji da dobije prepis obratio se čak i Bebingtonu. Te iste noći imao je u rukama potpun tekst zakonskog predloga. Tek tada je potpuno shvatio značaj te nove mere. Njegovo osećanje bilo je neopisivo. Bio je ne samo iznenađen nego i zapanjen.

Nagent je za 11. decembar bio pozvan u Edžlej, te je David proveo veče sam, proučavajući zakonski predlog. Prosto nije mogao da veruje svojim očima. Nije očekivao takvo porazno razočaranje.

Sedeo je dockan u noć, razmišljao i rešavao šta da radi. Najzad je došao do odluke. Bilo mu je jasno šta je mogao i morao da uradi.

Idućeg dana otišao je radno na sastanak Skupštinskog odbora radničke stranke. Na taj sastanak nije bila došla ni polovina uobičajenog broja. Kad David vide taj mali skup, napusti ga hrabrost. U poslednje vreme ministri su dolazili neredovno, a danas je to naročito padalo u oči, utoliko više što je i sam ministar rudnika bio odsutan. U sobi su bili samo Dadžen, Bebington, Nagent, Ralston, Čalmers i nekih dvadesetak članova odbora. U

atmosfera se osećala tromost, kao posle kakvog ručka - Čalmersova dva donja dugmeta na prsluku bila su otkopčana, a Kleghon, poluzatvorenih, dremljivih očiju, bio se udobno namestio na stolici da malo prodrema.

Predsedavao je Džim Dadžen. On pogleda u hartije u svojoj tašni, prede preko stola svojim pogledom sovuljage, a zatim brzo pročita:

- Dnevni red Donjeg doma za ovu nedelju je diskusija o nezaposlenosti, raspravljanje o stambenom pitanju i drugo podnošenje zakonskog predloga o ugljenim rudnicima.

David skoči na noge.

- Gospodine predsedniče - uzviknu on - mogu li da pitam da li taj zakonski predlog treba da predstavlja stav radničke stranke?

- Čujmo, čujmo! - povikaše nekoliko poslanika iz levog krila odbora.

Dadžen nije izgledao nimalo zbunjen time. On prijateljski odmeri Davida od glave do pete.

- Imate li vi ikakvog razloga da mislite da on ne predstavlja stav radničke stranke?

David se trudio da bude miran, ali ipak nije mogao sasvim da obuzda zajedljiv sarkazam u svom glasu.

- Izgleda da zakonskom predlogu u njegovom sadašnjem obliku nešto nedostaje. Izabrani smo u Skupštinu jer smo dali svoju reč da ćemo sprovesti nacionalizovanje. Obavezali smo se u potpisanom proglasu da ćemo ublažiti tragičnu bedu u ugljenim oblastima i da ćemo iz osnova preurediti industriju u interesu naroda kao celine. I kako mi mislimo da to uradimo? Ne znam da li su svi članovi ovog Odbora čitali prepis zakonskog predloga, ali ja sam ga pročitao, i mogu mi verovati da je on izneverio sva data obećanja.

Zavlada tajac. Dadžen zamišljeno protrlja bradu gledajući u Davida kroz svoje naočare sa okvirom od roga.

- Zaboravili ste jedno, a to je da mi nemamo vlast u svojim rukama, iako smo u vladi. Nastupamo onako kako možemo. Vlada je prilikama prinuđena da pravi kompromis.

- Kompromis! Ovo nije kompromis. Ovo je čist kukavičluk. Ni opozicija ne bi mogla sastaviti zakonski predlog koji bi više ugađao sopstvenicima rudnika nego ovaj. Ovaj zakonski predlog je potpuno na strani sopstvenika ugljenih rudnika. On zadržava sistem kvota, a odbacuje predlog da se odredi minimum ispod koga nadnice ne mogu ići, on gleda kroz prste na iskorišćavanje rudara. Ovo je u stvari predlog konzervativaca, nema poslanika koji to neće

odmah uvideti.

- Samo jedan minut - ravnodušno promrmlja Dadžen. - Ja sam praktičan čovek. Bar uživam glas praktičnog čoveka. Volim da se o svakoj stvari govori jasno. U čemu se, dakle, sastoji vaša zamerka?

- Moja zamerka? - prasnu David. - Znaite i sami da ovaj zakonski predlog ne pruža nikakvo stvarno rešenje naših teškoća. Njegov glavni cilj je prodaja uglja. On je besmislen pokušaj da se pomire dva potpuno nesaglašiva principa. Sistem kvota predstavlja štetu za interese rudara, od njega se i ne može očekivati ništa drugo. Kad uporedite ono što smo obećali da učinimo sa onim što vlada sada predlaže da radi, onda je cela stvar bestidno ruglo!

- Pa čak i da je tako, kakva druga mogućnost postoji? - usprotivi se Dadžen. - Nemojte da zaboravljate na naš položaj.

- To je baš ono o čemu mislim - izjavi David pun gneva - o našem položaju i našoj časti!

- Za ime boga - umeša se grubo Čalmers, gledajući u tavanicu - šta hoće ovaj član?

- Hoću da vidim ovaj zakonski predlog izmenjen, da ga vidim u takvom obliku koji će iskupiti naše svečano dato obećanje i zadovoljiti savest svih ljudi u stranci, pa tek onda da se podnese Donjem domu. Pa, ako ne prodremo s njim, onda da po tom pitanju idemo na izbore. Onda će ljudi znati da smo se borili za njih. U tom slučaju našli bismo se u najboljem mogućem položaju.

Iz dalekog kraja sobe ponovo se začu »čujmo, čujmo«, ali oko stola nastade mrmljanje u znak neodobravanja. Čalmers se polako naže napred.

- Postavljen sam na ovaj položaj - reče on i kucnu kažiprstom u sto da bi naglasio svoje reči - i nameravam da ostanem ovde.

- Zar ne shvatate - nastavi Dadžen prijateljski - da moramo da pokažemo zemlji da smo sposobni da upravljamo njome. Već smo počeli da dobijamo pohvale zbog načina postupanja.

- Nemojte obmanjivati sami sebe - odvrati David gorko. - Oni nam se podsmevaju. Čitajte konzervativne listove! Oni kažu da niža klasa kao majmun imitira višu klasu. Nazivaju nas pitomom menažerijom. Po njihovom mišljenju, mi ne upravljamo, već izigravamo komediju. I ako, s ovim zakonom ustuknemo pred njima, oni će nas samo prezirati i ništa više!

- Red, red! - uzdahnu Dadžen prekorno. - Ne treba da u stranci padaju teške reči. - Zurio je u Davidu s nekom vrstom blage ogorčenosti. - Zar vam nismo dovoljno objasnili zašto moramo da nastupamo polako?

- Polako! - ponovi David gnevno. - Ako bismo produžili ovom brzinom, onda bismo i posle dve hiljade godina još uvek tek činili pripreme za nacionalizovanje.

Nagent se sad prvi put umeša.

Fenvik ima pravo - reče on polako. - S načelnog gledišta neosporno je da treba da se borimo. Mi možemo ostati u ovom položaju još dvanaest me seci igrajući se vlasti, održavajući komediju i prosto zavaravajući sami sebe, ali na kraju ćemo izleteti glavačke napolje. Pa, zar nije bolje da umesto toga iziđemo sa razvijenom zastavom? A, sem toga, kao što je Fenvik već rekao, treba da vodimo računa i o svojim ljudima. Oni su u predelu Tajnkastla bezmalo u krajnjoj bedi. Kažem vam to jer znam da je tako.

Kleghon kiselo reče:

- Ako tražite od nas da damo ostavku na vlast zbog nekoliko tajnkastelskih nezadovoljnika, onda ste na pogrešnom putu.

- Jeste li ih zvali nezadovoljnicima kad ste vrbovali njihove glasove? - povika David. - To je dovoljno da otera ljude u revoluciju!

Čalmers ljutito zalupa u sto.

- Vi se ponašate besmisleno, Fenviče! Kakva revolucija, do đavola! Nisu nam potrebne nikakve ruske ideje u vreme kao što je ovo!

- Vrlo nezgodno za srednju klasu! - složi se Bebington podrugljivim tonom.

- Vidite - produži Dadžen glatko - svi se slažemo u tome da ljudski rad treba potpuno iznova proceniti. Ali mi ne možemo tek onako odbaciti sadašnji sistem, kao da bacamo kakvu staru cipelu. Moramo biti ustavni. Do sto đavola, suviše sam popularan da bih radio išta protiv britanskog ustava.

- I zato više volite da ne radite ništa! - Davida obuze gnev. - Da sedite i da vučete ministarsku platu dok hiljade nezaposlenih rudara gladuju!

Nastade graja i čuše se povici: - Red, red! Povucite te reči!

- Nemam nameru da ma za čiju ljubav izvršim političko samoubistvo - promrmlja Dadžen pocrvenevši.

- Je li to mišljenje ovog Odbora? - upita David i pažljivo pogleda unaokolo. - šta nameravate da uradite? Da održite svoje obećanje ili da ga prekršite?

- Ja nameravam da sačuvam svoj glas da sam zdrave pameti - odgovori Bebington hladno.

- Tako je, tako je! - začuše se povici; a zatim Kleghonov glas:

- Predlažem da se pređe na sledeću tačku dnevnog reda,

gospodine predsedniče.

Većina prihvati taj poklič.

- Ja vas molim da ponovo razmotrite oblik ovog zakonskog predloga! - očajno uzviknu David.

- Ne mogu da verujem da odbijate da ga izmenite! Ostavite po strani pitanje nacionalizovanja, ali vas molim da bar razmislite o umetanju klauzule o minimalnoj nadnici!

Čalmers se ovog puta ljutito pomače na svojoj stolici:

- Gospodine predsedniče, jasno je da nemamo vremena da produžujemo s takvom jednom diskusijom. Kolega treba da zadrži svoje teorije za sebe, a da se osloni na vladu da ona učini sve što je moguće u sadašnjim prilikama.

Nekoliko glasova povikaše:

- Sledeću tačku dnevnog reda, gospodine predsedniče!

- Ne govorim vam o teorijama - povika David - već o ljudima i ženama! Upozoravam Odbor da će ovaj zakonski predlog oterati ljude u očajanje, naterati ih na pobunu.

- Imaćete prilike da u svoje vreme predložite njegovu izmenu - odgovori Dadžen kratko. A zatim glasno upita: - Šta hoćete?

Njegove pristalice povikaše u sav glas:

- Da se pređe na sledeću tačku dnevnog reda! U očajanju, David pokuša da kaže još nekoliko reči, ali uzalud. Dadženov jednolik glas pređe na sledeću tačku dnevnog reda i Odbor nastavi svoj posao.

GLAVA LIX

Jednog hladnog decembarskog jutra Artur s mukom ode u Neptun i uđe u svoju kancelariju. Došao je rano. Obesivši šešir i kaput, stade za trenutak i zagleda se u kalendar, a zatim mu brzo priđe i otkide list sa jučerašnjim datumom. Još jedan dan. To je ipak bilo nešto. Preživeo je još jedan dan. Sede za svoj sto. Spavao je rđavo te noći, pa se, iako je tek bio ustao iz kreveta, osećao umoran, od stalnog suprotstavljanja ekonomskim silama koje su pretile da ga unište. Lice mu je bilo mršavo i naborano, imalo je izgled čoveka izmorenog brigom.

On pritisnu zvonce na svom stolu, i Petit, njegov sekretar i nadzornik, odmah mu donese jutarnju poštu. Pisma su bila nameštena po veličini, najveće na dnu, a najmanje na vrhu - Petit je voleo da sve drži u redu.

- Dobro jutro, Petite - reče Artur automatski. Osetio je da mu glas zvuči izveštačeno, iako je pokušao da govori srdačno i raspoloženo.

- Dobro jutro, gospodine Barase. Bio je veliki mraz noćas, gospodine.

- Da, hladno je, Petite.

- Strašno hladno. Hoćete li da stavim još uglja na vatru?

- Ne, hvala, Petite.

Gotovo pre nego što je Petit i zatvorio vrata za sobom, Artur pruži ruku i uze pismo s vrha, pismo koje je očekivao, pismo njegovih bankara u Tajnkastlu.

Otvori koverat i brzo pročita saopštenje koje ga niti iznenadi niti uplaši. Sadašnja politika banke protivna je daljem davanju kratkoročnih zajmova, oni duboko žale što im to nije moguće... Artur pusti pismo iz ruke. Žaljenje je, naravno, vrlo zgodna reč: svi osećaju »najdublje žaljenje« kad su prinuđeni da iz najplemenitijih motiva odbiju nečiju molbu za novac. On uzdahnu. Pa, ipak, očekivao je takav odgovor čak i pre nego što je pisao banci. Iscrpao je svoj kredit, uzajmio i poslednju paru koju je mogao dobiti na osnovu stroja za iznošenje rude i ostale opreme svoga rudnika; imao je samo to preimućstvo što je najzad znao kako stoji.

Produžio je da sedi za stolom - premda je bio umoran, prisiljavao se da sedi mirno, jer su mu živci tražili neku snažnu odušku. Sa izvesnom grozničavom napetošću razmatrao je stanje. Na čelu mu se jasno čitalo veliko naprezanje.

Prevalio je dugačak put od vremena kad se desila ona nesreća u rudniku. Sada, međutim, nije više bilo nikakvog puta, već samo neka vrsta baruštine, industrijske močvare i kaljuge. Cena uglju pala je još za deset šilinga po toni, pa i tako nije mogao da ga proda. Karteli, veliki trustovi, prodavali su ugalj. On, mali privatan proizvođač, bio je nemoćan. A njegova režija je bila ista: šmrkovi su morali da se održavaju, dažbine su morale da se plaćaju - šest penija na svaku tonu koju je vadio iz svoga rudnika. A rudari? On opet uzdahnu. Nadao se da će ih pridobiti svojom politikom pomirljivosti i sigurnosti, ali uprkos svome trudu stalno je nailazio na razočaranje. Oni su, izgleda mrzeli njegov pokušaj da ih reorganizuje i gledali su sumnjom na pobude koje su stajale iza njegovih temeljnih reformi. Za mnoge su njegova divna rudnička kupatila bila samo razlog za ljutnju i podsmeh. Znao je da je rđav vođa. Cesto se kolebao u svojim odlukama, pokušavao da ubedi kad je trebalo da bude čvrst, bio uporan gde bi se jači čovek samo nasmejao i popustio. Ljudi su znali njegovu slabost i igrali su se

njome. Metod zastrašivanja - metod starog Barasa - oni su razumeli, pa i plašili ga se i divili mu se, ali na Arturov altruizam gledali su sa nepoverenjem, pa i prezirali ga.

Taj nemilosrdni paradoks pogodio je Artura u živac. On podiže glavu obuzet gnevom. Nije hteo da prizna, da, nije hteo! Nije bio pobeđen! Bio je samo u rđavom položaju! Produžiće borbu i pobeđiće! Plima će opet doći, ona ni sad nije daleko! Opet se sav predade razmatranju problema. Posle grozničavog usredsređenja pažnje stanje mu postade jasno, činjenice očevide, brojke kao da se i same poređase u njegovim mislima. Rudnik je bio pod hipotekom, kredit iscrpen, proizvodnja najmanja za poslednjih dvadeset godina. Ali je bio čvrsto ubeđen da će trgovina uskoro živahnuti. Ovaj zastoj mora prestati, i to uskoro.

On će produžiti da radi, radiće dok zastoj ne prestane, a onda će sve biti dobro. Moći će da se održi bar još dvanaest meseci, u to je bio siguran. U očekivanju da će ga banka odbiti, on je to već sve bio proračunao do poslednje pojedinosti. Nije bilo ničega što nije predvideo. To je samo bila stvar smanjenja izdataka, veće štednje, istrajnosti, nepopustljive istrajnosti. On je to mogao učiniti, znao je da je mogao.

Artur brzo i nervozno uzdahnu. Otpuštanje radnika bilo je najgore, ali izvestan broj morao je otpustiti. Otpustiće odmah još pedeset ljudi, one koji rade u Fajt Korteru, i prestaće s radom tamo dok se trgovina ugljem ne popravi. Srce mu se cepalo što je morao da otpusti tih pedeset ljudi i da ih pošalje da se pridruže onom broju od šest stotina iz Neptuna, koji su već primali državnu pomoć za nezaposlene. Ali nije imao nikakvog drugog izlaza. Uzeće ih natrag čim bude mogao.

On se brzo osvrnu i pogleda na časovnik. Morao je to odmah saopštiti Armstrongu. Naglo otvori vrata i brzo ode kroz hodnik u Armstrongovu sobu.

Proveo je pola sata u rešavanju sa Armstrongom koji ljudi da se otpuste. To se moralo učiniti. Artur je lično razmatrao svaki pojedini slučaj pre nego što bi izbrisao ime iz spiska. Ništa mu nije bilo bolnije od toga; neki od ljudi bili su stari rudari,iskusni izvežbani ljudi koji su vadili ugalj iz Neptuna preko dvadeset godina. Ali morali su da idu. Morali su da idu da se pridruže onom broju od šest stotina nezaposlenih, da povećaju bedu i nezadovoljstvo koje je ključalo u Sliskeilu.

Najzad je i to bilo urađeno. Artur je posmatrao Armstronga dok je ovaj, sa belim listom koji mu se lepršao u ruci, išao preko dvorišta u nadzornikovu kancelariju. Čudno osećanje da je

pogubio te ljude javi mu se u grudima i zadade mu bol. On podiže svoju drhtavu ruku čelu i pritisnu ga. A zatim se okrete i vrati u svoju kancelariju.

Kancelarija nije bila prazna. Kraj samih vrata čekao ga je Hadsplet, čekao ga crvena i ljutita lica.

Sa Hadspetom je bio jedan momak, krupan dečak koji je stajao mrgodan, sa jednom rukom u džepu, dok je u drugoj držao kapu. Taj momak bio je Bert Viks, sin Džeika Viksa, kontrolora. Radio je u Gloubu. Po jednom pogledu na njih dvojicu Arturu bi jasno da nešto nije u redu, i nervi mu zatreperiše u celom telu.

- Šta se desilo? - upita Artur pokušavajući da ostane miran.

Hadsplet reče:

- Pogledajte! - I pokaza paket cigareta i kutiju žižica.

Obadvojica se zagledaše u cigarete i kutiju žižica, čak i Bert Viks se zagleda; bilo je jasno da su ti beznačajni predmeti proizveli ogromno dejstvo na njih.

Hadsplet reče:

- I to u štalama! U glavnom potkopu, u Gloubu, sedeo je tamo i pušio u štali, pored slame - izvinite, gospodine Barase, ali vi ne biste verovali u to! Forbs, zamenik nadzornika, malopre ga je izveo iz rudnika.

Artur je i dalje gledao u cigarete i palidrvca, kao da mu je bilo nemoguće da odvoji oči od njih, a naročito od palidrvaca. Njegovo telo i nerve obuze laka drhtavica. Morao je da se napregne da bi suzbio tu drhtavicu, koja mu je obuzela telo i nerve. U novim potkopima Glouba bilo je zapaljivog gasa, nedavno ispitivanje otkrilo je da se tamo nalazi gas u eksplozivnoj gustini. Bojao se da pogleda u mladog Viksa iz straha da ne prestane da vlada sobom.

- Šta imate da kažete?

- Nisam uradio ništa - odgovori Bert Viks.

- Pušili ste.

- Samo sam povukao nekoliko dimova u štali. Nisam uradio ništa.

Artur zadrhta.

- Odneli ste palidrvca u rudnik! Pušili ste!

Viks ne reče ništa.

- Uprkos propisa - produži Artur stisnutih usana - i svih mojih opomena o golim svetlostima u Gloubu!

Bert Viks je obrtao kapu. Znao je šta su ljudi mislili i govorili o Arturu, psujući sve što je uradio, od kupatila do njegovih prokletih propisa bezbednosti. Bert je bio uporan mladić i nije imao nameru da dozvoli da bude pobeđen. Poluuplašeno, poluprkosno on izjavi:

- Moj otac kaže da u Neptunu nikad nije bilo gasa. On kaže da je naređenje protiv palidrvaca glupost.

Artura izdadoše nervi. Zbog tog neznanja, gluposti i drskosti sve uskipe u njemu. Žrtvovao se, gotovo upropastio samog sebe, da, upola se ubio radom i brigom da bi osigurao Neptun, da bi pošteno postupio prema rudarima, a ovo je bio odgovor na sveto! On se zaboravi, koraknu napred i udari Viksa po licu.

- Vi, glupače! - reče on sav zadihao, kao da je trčao. - Prokleta neznalico! Hoćete li da bacite rudnik u vazduh? Želite li da naš zadesi još jedna nesreća? Hoćete li to? Hoćete li to? Ja otpuštam poštene radnike iz rudnika, dok vi lenčarite u svom uglu i pušite, ne mareći da li će nas to sve poslati u vazduh! Odlazite, za ime boga! Sklonite mi se s očiju! Otpušteni ste! Nosite svoja palidrvca i svoje prljave cigarete! Odlazite, tornjajte mi se s očiju pre nego što vas izbacim!

On uhvati Viksa za ramena, okrete ga i izbaci na vrata. Viks se prući koliko je dug u hodniku, udarivši nogom o stepenik. Artur zatvori vrata.

U kancelariji nastade ćutanje. Artur se nasloni na pisaći sto. Još uvek je bio zadihao kao posle trčanja; izgledalo je kao da jedva diše. Hadspet ga pogleda brzim, zbunjenim pogledom. Taj pogled je bio instinktivno, i Artur to primeti.

- On je to zaslužio - povika on - morao sam ga otpustiti!

- Naravno, ko bi držao jednog takvog mladića - reče Hadspet zbunjeno gledajući u pod.

- Neću valjda trpeti i tako što.

- Pa da, zašto biste - reče Hadspet, još uvek zbunjeno gledajući u pod. On zastade, a zatim produži: - On će, naravno, otići pravo svom ocu, Džeiku Viksu, kontroloru, i reći mu.

Artur se trudio da se umiri.

- Nisam ga jako udario.

- On će to predstaviti kao da ga umalo niste ubili. Svi ti Viksovi su vrlo nezgodni ljudi. - On začuta, okrete se vratima i reče: - Bolje da idem tamo - i iziđe.

Artur ostade naslonjen na pisaći sto. Učinio je grešku, strašnu grešku. Mnogo brige i napetost živaca dovele su ga do toga da učini strašnu grešku, da udari Viksa.

Hadspet je otišao da izgadi stvar. Nadao se da će se sve lepo svršiti. On se ispravi i uđe u svoju malu oblačionicu koja se nalazila do kancelarije. Bio je učinio pripreme da izvrši pregled Nju Paradaiza toga jutro, te obuče svoje radno odelo. Kad je ušao u korpu da se spusti u rudnik, još uvek se nadao da će sve biti u

redu.

Ali nije bilo sve u redu. Kad se Bert Viks digao, otišao je pravo ulazu u okno, gde je njegov otac stajao i beležio vagonete koji su prolazili tuda. Noga ga je bolela na mestu gde se bio udario o stepenik, i što je više mislio o svojoj nozi, to ga je ona sve više bolela. Najzad se plašio da stane svom težinom na tu nogu.

Njegov otac, Džeik Viks, vide ga gde dolazi koračajući tako da se boji da se osloni celim telom na nogu. Džeik zaustavi vagonete.

- Šta se dogodilo, Berte? - upita on.

Jecajući glasno, Bert mu ispriča, i Džeik kad ču sve, reče:

- On ne sme da radi takve stvari.

- Eto, uradio je - odgovori Bert. - Udario me je tako da sam pao, a posle me je udario nogom. Udarao me je nogom dok sam ležao na podu. Džeik strpa u unutrašnji džep beležnik u koji je zapisivao vagonete i priteže svoj kaiš.

- On to ne sme da radi - reče on opet. - On ne može tako da postupa s nama. - Namršti se i poče da razmišlja. Dakle, sve to samo zato što je siroti Bert zaboravio da izvadi iz džepa dva-tri palidrvca kad se spuštao dole u rudnik. Sve to samo zbog toga i zbog tih prokletih novih propisa. Da li bi to trpeo iko drugi, a kamoli on, kontrolor u rudniku? On odjednom reče: - Hajde sa mnom, Berte!

Napustivši vagonete, on ode s Bertom čak u bolnicu. Dežuran je bio doktor Veber, mladi bolnički hirurk, koji je nedavno diplomirao i odskora bio postavljen u toj bolnici, i Džeik, odlučnim glasom čoveka svesnog svoga položaja, zamoli doktora Vebera da pregleda Bertovu nogu. Džeik Viks, pored toga što je bio kontrolor - nekada je Carl Goulan bio na tom položaju - bio je i blagajnik Odbora za lekarsku pomoć. Bilo je važno za doktora Vebera da bude ljubazan prema Džeiku Viksu, i on je zaista bio vrlo ljubazan i učtiv, i pregledao je Bertovu nogu dugo i ozbiljno.

- Je li noga slomljena? - upita Džeik.

Doktor Veber nije mislio da je tako. U stvari, bio je gotovo siguran da noga nije slomljena, ali čovek nikad nije mogao biti potpuno siguran, sem toga, u svakom slučaju bilo je mudrije ne biti siguran. Medicinski časopisi često su pisali o slučajevima preloma kosti, i to o neprijatnim slučajevima gde se traži odšteta od lekara zbog pogrešne dijagnoze. A i Džeik Viks je bio nezgodan čovek. Doktor Veber, otvoreno rečeno, bojao se Džeika, stoga reče:

- Trebalo bi da mu pregledam nogu na rendgenu.

Džeik Viks je smatrao da bi to bila dobra ideja.

- Kako bi bilo da ga zadržimo ovde dvadeset i četiri časa? -

ljubazno predloži doktor Veber. - Dvadeset i četiri časa u postelji neće vam ništa nauditi, Berte, a onda ćemo bar biti sigurni i imaćemo tačnu dijagnozu. šta mislite vi o tome?

Džeik i Bert su bili mišljenja da je to najbolje što se u tim okolnostima moglo učiniti. Bert je stavljen u postelju u muškom odeljenju, a Džeik je otišao pravo u Institut i telefonirao Hedonu u kancelariju Saveza u Tajnkastlu.

- Alo, alo! - pozva on oprezno. - Je li to Tom Hedon? Ovde Džeik Viks, Tome. Znate, Tome, kontrolor u Neptunu.

Džeik je sa Hedonom razgovarao drukčijim tonom nego sa doktorom Veberom.

Šta se desilo? - začu se Hedonov oštar glas. - Govorite brzo, za ime boga, ne mogu vas ja slušati ceo dan. Šta se desilo?

Tiče se moga dečaka Berta - reče Džeik molećivo. - Napadnut je i povređen. Morate me saslušati, Tome.

Hedon je slušao čitavih pet minuta. Sedeo je na drugom kraju žice sa slušalicom pritisnutom na uvo, mrgodno slušao, uzbuđeno grickao nokat palca i pljuvao sitne komadiće nokta na upijaču koja je stajala na stolu pred njim.

- Dobro - reče on na kraju. - Dobro, kažem vam da ću doći.

Dva sata docnije, kad je Artur stigao na površinu iz Paradaiza, izašao iz korpe i pošao preko dvorišta, Hedon je sedeo u kancelariji i čekao ga. Kad vide Hedona, Artur se trže i odjednom se ohladi. Hedon ne ustade već produži da sedi kao da je prikovan za stolicu. I ne reče ništa.

Artur takođe nije govorio ništa čitav minut. On ode u kupatilo i opru ruke i lice. Zatim, uđe brišući se, ali se nije bio dobro umio, te mu od ruku ostadoše tamne mrlje na peškiru. Stajao je leđima okrenut prozoru i brisao ruke peškirom. Bilo mu je lakše da radi nešto. Nije bio tako nervozan kad je brisao ruke. Nastojeći da govori ravnodušno, on upita:

- O čemu se radi ovog puta, Hedone?

Hedon podiže lenjir sa stola i počne da se igra njime.

- Znate i sami - reče on.

- Ako ste došli zbog Viksa - reče Artur - ja tu ne mogu ništa. Otpustio sam ga zbog krajnje neposlušnosti.

- Je li to tako?

- Uhvaćen je da puši u potkopu Glouba. Poznato vam je da smo tamo našli rudnički gas. Potrošio sam dosta novaca da bih osigurao ovaj rudnik, Hedone. Ne želim da se dogodi neka još gora nesreća od one koju smo već imali.

Hedon polako prekrsti noge, još uvek držeći lenjir. Nije mu se

žurilo. Ali najzad reče:

- Bert Viks je u bolnici. - On je to rekao lenjiru.

U Artur se nešto prevrnu i on oseti prazninu u želucu. Smuči mu se. Prestade da briše ruke peškirom:

- U bolnici! - začuđeno ponovi on, i posle jednog minuta nastavi:
- šta mu se desilo?

- Vi treba da znate.

- Ne znam.

- Misle da mu je slomljena noga.

- Ne verujem u to! - povika Artur. - Nisam mu ništa učinio! Gospodin Hadspejt je bio prisutan! On će vam reći da se ništa nije desilo!

- Viks će sutra biti pregledan na rendgenu - to će vam pokazati da li to nije ništa. Po nalogu doktora Vebera. Došao sam pravo iz bolnice.

Artur preblede i oseti da ga izdaje snaga. Morao je da sedne na prozorsku dasku. Seti se da je mladi Viks teško pao pred vratima.

- Za ime boga, Hedone - reče on tihim glasom - šta vi nameravate?

Hedon ostavi lenjir. Kod Hedona nije bilo ljubaznosti ni bratske ljubavi; njegov zadatak je da bude plahovit i nemilosrdan, i on je nameravao da izvrši taj svoj zadatak.

Slušajte, Barase. Govoriću otvoreno. Izgubili ste strpljenje danas i fizički ste napali jednog čoveka. Ne poričite to. Svejedno je šta je taj čovek učinio. Vi ste ga fizički napali. Možda ste mu slomili nogu. To je ozbiljna stvar i ona se ne može svršiti prosto ponovnim nameštanjem. Ona je krivične pri rode. Nemojte me prekidati. Ja govorim. Ja predstavljam sve ljude koji su još ostali u vašem prokletom rudniku, i ako samo podignem prst, oni će stupiti u štrajk.

- Od kakve će im koristi to biti? - reče Artur.

- Oni žele da rade, a ne da štrajkuju.

- Ljudi moraju da budu složni. Što se tiče jednog tiče se svih. Ne volim ovaj rudnik Neptun. On mi zaudara u nozdrvama još od kako ste imali onaj prodor vode. Neću trpeti nikakve gluposti.

Žestina Hedonovog glasa oduze Arturu svu hrabrost.

- Znate li da sam ja radio kao rob u ovom rudniku? - protestova on mlitavo: - Šta ste naumili?

- Doznaćete već na vreme - odgovori Hedon.

- Sazvali smo sastanak u Institutu za šest sati. Ogorčenje je veliko. Ja vas samo opominjem. Ne vredi da išta činite sad. Stvar je učinjena. Vi ste u škripcu. U đavolskom škripcu.

Artur ne reče ništa. Bio je malaksao. Dosadio mu je Hedon, dosadile su mu njegove pretnje. Te pretnje bile su deo Hedonovog posla. Hedon je pokušavao da ga zastraši, i verovatno je uspevao u tome, ali ipak, u dubini svoje duše, Artur nije mogao da veruje da bi Hedonu uspeo da odvede ljude na štrajk, jer su se ljudi koji su bili u Neptunu suviše radovali što imaju posla da bi ga tako napustili. U celom kraju vladala je strahovita nemaština, varoš je bila prepuna nezaposlenih; ljudi koji su imali posla smatrali su se za srećne. Artur mlitavo i neodlučno ustade.

- Postupite kako nalazite za shodno - reče on.

- Znam da ne želite da stvarate teškoće i nezgode.

Hedon takođe ustade. Hedon je bio navikao na ljude koji su udarali pesnicom po stolu, mrštili se na njega i govorili mu da se tornja u pakao. Bio je navikao na grdnju i protivgrdnju, na psovke, pretnje i bogohuljenje. Bio je plaćen da se bori i borio se. Arturova mlitavost izazva izvesno sažaljenje u njegovim očima.

- To je sve - reče on. - Čućete od nas docnije. - Hedon kratko klimnu glavom i izađe.

Artur ostade nepomičan. Još uvek je savijao polusložen peškir i najzad ga je potpuno smotao. Potom je otišao u kupatilo i obesio ga iznad tople cevi. Tada je video da peškir nije bogzna kako čist. Skinuo ga je i bacio u kadu da bi odatle bio uzet na pranje.

Preobuče se u svoje obično odelo. Nije mu se kupalo toga večera. Još uvek je bio umoran i malaksao, i gadilo mu se. Sve mu je izgledalo pomalo nestvarno; osećao se lak u odelu, kao da nije bio u njemu. Bio je vrlo osetljiv, ali prešavši izvestan stepen, njegova osećanja bi sasvim otupela. I sad su bila otupela i obamrla. On slučajno vide sebe u malom četvrtastom ogledalu obešenom na belom emajliranom zidu. Nije čudo što se osećao potpuno iscrpen. Imao je trideset šest godina, ali je izgledao deset godina stariji, oko očiju je imao bore, a kosa mu je bila bez ikakvog sjaja i gotovo sva opala na temenu. Zašto je traćio tako svoj život, stario pre vremena jureći za ludim idealima, trčeći za mahnitom iluzijom pravde? Drugi ljudi su uživali, iskorišćavali svoj novac da bi se proveli, dok je on u ovom neveselom rudniku vukao dolap kao magarac kome niko nije zahvalan. Prvi put sada on pomisli: »Ah, bože, kakva sam budala bio!«

Vrativši se u kancelariju, Artur pogleda u časovnik. Bilo je skoro šest sati. Uze šešir i izađe. Prošao je kroz prazno dvorište i uputio se Ulicom Koupen. Trebalo je, naravno, da ode u bolnicu da vidi kako je mladom Viksu, ali reši da to odloži za docnije. To odlaganje bilo je vrlo karakteristično. Idući uz aleju, začu glasne

uzvike iz Rudarskog instituta. Uzvici su dolazili iz daljine, izgledali su mu uzaludni i daleki. Znao je da iz toga neće iskrsnuti nikakve teškoće, bilo bi glupo misliti na nove teškoće u to ionako teško vreme.

GLAVA LX

Ali Artur je pogrešio. Stvarnost ne ide uvek za logikom. Događaji koji su se odigrali 14. decembra uveče ne bacaju senku na Arturovu moć rasuđivanja. Oni su se prosto desili.

Sastanak u Institutu održan je u šest sati. Bio je kratak. Hedon se postarao da sastanak bude kratak. Hedonova politika je bila sasvim jasna; on nije želeo nikakve teškoće i nezgode, gotovo iscrpeni fondovi Saveza ne bi mogli izdržati nikakve nezgode. Njegova taktika je bila da zastraši Artura, da ga ostavi u neizvesnosti i brizi za dvadeset i četiri časa, a zatim da dođe sutradan i primora Artura da pristane na njegove uslove. Ponovno postavljenje i odšteta za Berta Viksa, a uz to se moralo izvući i nešto kao pride. Ali iznad svega Hedonova politika je bila da se što pre vrati kući, da promeni svoje vlažne čarape, jer su mu se noge mnogo znojile, pa da u suvim čarapama i toplim cipelama sedne i popije čaj, a zatim da u naslonjači pored kamina puši lulu. Hedon nije više bio tako mlad kao nekada, njegove ambicije su bile mrtve, mržnje iz doba mladosti sada su samo tinjale. Njegova politika je još uvek bila odlučna, ali su njome više upravljale Hedonove noge nego Hedonova glava.

Ubrzao je postupak sastanka, natrljao nos Džeiku Viksu, složio se sa kratko izloženim mišljenjem Hari Ogla, a zatim požurio da uhvati voz koji je polazio za Tajnkastl u 6.45.

Na stepenicama Instituta zastao je iznenađen velikom gomilom koja se tu bila skupila. Do đavola, pomisli on, šta ih je dovelo ovamo! Tu je bilo oko pet stotina ljudi, koji su stajali, šetkali unaokolo, čekali i razgovarali između sebe. Većina njih bili su nezaposleni koji su primali državnu pomoć.

Našavši se pred tim skupom, Hedon oseti da je dužan da kaže nekoliko reči. Zavuče ruke u džepove, ispruži glavu napred i kratko izjavi:

- Slušajte, momci! Baš smo sad održali sastanak na kome smo pretresali slučaj koji se danas desio. Ne možemo dozvoliti da se brutalno postupa ma sa kojim članom našeg Saveza. Nećemo da

trpimo nepravredna otpuštanja. Ali, privremeno smo odložili naše većanje. Opet ću doći ovamo sutra radi daljih pregovora. To je sve, momci! - Sa uobičajenim lakim pokretima Hedon siđe niz stepenice i uputi se stanici.

Ljudi su klicali Tomu Hedonu dok je išao Ulicom Frihold. Hedon je predstavljao nadu tih ljudi. Bili su svesni da je to nejasna i pomalo varljiva nada, ali ipak je bila nada. On je predstavljao duvan, toplo odelo i rad. To je delimično bio razlog što su mu klicali. Ali to nije bilo glasno klicanje, njegova osnovna nota bila je nezadovoljstvo i nemir.

Kad je Džeik Viks izašao iz Instituta, pet minuta posle Hedonovog odlaska, bilo je jasno da on ni izdaleka nije zadovoljan. Sišao je polako niz stepenice sa izrazom uvređenosti na licu, i odmah su ga okružili ljudi koji su čekali u želji da doznaju više o tome. Svi su želeli da čuju o tome, a naročito Džek Rid i njegova gomila. Džekovi ljudi bili su deo gomile koja je čekala, a ipak nisu bili njen deo, jer su se pomalo razlikovali od ostalih. Oni su bili većinom mlađi ljudi i nisu govorili mnogo, ali su svi pušili cigarete. Njihova lica su bila čudno slična, sva su imala oštar, ukočen izraz, kao da njihovi sopstvenici nisu hajali više ni za šta. Linije na Džekovom licu sve su išle nadole i bile iskrivljene i duboke. Lice mu je bilo upalo oko obraza i slepoočnica i vrlo blede, izuzev žute mrlje od nikotina u uglu gornje usne. Ali ono što je najviše padalo u oči bile su oštre, zategnute crte njegovog lica; lice je bilo tako zategnuto da se odmah videlo da se ono nije moglo nasmešiti. Čovek je imao čudan utisak da bi Džekovo lice prslo ako bi pokušao da se nasmeši.

- Šta se desilo? - upita Džek probivši se napred.

Džeik Viks pogleda u Džeka Rida, Vuda, Slaterija i Ča Limina, koji su već stajali pored njega.

- Zamislite samo! - progundā on. - Hedon je sve zasvinjio. - On im gnevni glasom ispriča šta se desilo na sastanku.

- Zar nije kazao ništa o dodatku? - povika Hari Kinč s kraja gomile.

- Ništa - odgovori Džeik.

Među ljudima zavlada ogorčeno ćutanje. U početku meseca novčana pomoć je bila snižena, a dodatak ukinut.

Džek se zagleda u Viksa; bilo je nečega strašnog u Džekovom ukočenom licu. On upita svojim tvrdim, izazivačkim glasom:

- Hoće li on da pozove ljude u štrajk?

- To mu nije ni na kraj pameti! - odgovori Džeik, zapenušen od besa. - On je izgubio hrabrost! Neće uopšte ništa učiniti!

- Neće uopšte ništa učiniti? - ponovi Džek gotovo šapatom. - Pa, onda moramo mi nešto učiniti.

- Trebalo bi da održimo još jednu demonstraciju - reče Vud.

- Demonstraciju! - jetko ponovi Džek, i time je bilo svršeno s demonstracijom. Već je bila održana jedna demonstracija te nedelje, demonstracija nezaposlenih, povorka s crvenom zastavom, policijom na konjima i govorima, povorka koja je išla do Snuka. Sve je bilo prijatno, policija je druželjubivo jahala pored povorke, sve je prošlo divno i nikome nije učinjeno ništa nažao. Ah, Džekove misli bile su gorke, gorke! Tako nešto bilo je beskorisno, sasvim beskorisno. Hteo je da se pređe na dela, celo njegovo biće žudelo je za akcijom.

Džek je polagao veliku nadu u to da će Hedon povodom otpuštanja mladog Viksa objaviti štrajk. Štrajk je masovna akcija, masovna akcija bila je jedini način. Nekoliko ljudi manje, nekoliko stotina ljudi manje, nije značilo ništa, ali kad bi svi ljudi prestali s radom, to bi značilo nešto. To bi značilo obustavu rada u Neptunu, to bi pružilo mogućnost da im se pokaže, to bi značilo akciju, akciju! Ali, eto, štrajka uopšte neće biti.

Džekovo čelo bilo je namršteno od bola. Izgledalo je kao kakav nem stvor koji pokušava da reši neku zamršenu zagonetku. On promrmlja:

- Sastanak koji ste održali nije bio ni od kakve koristi. Moramo održati drugi sastanak. Moramo učiniti nešto. Za ime Hrista, dajte mi cigaretu!

Vud mu odmah pruži cigaretu. Tu cigaretu i mnoge druge Vud je izvadio iz jednog automata, iz koga je bio vičan da vadi cigarete a da ne meće penije u njega. Slateri mu prinese zapaljeno palidrvce. Džek samo saže svoju košcatu, bleđu glavu i povuče gust dim, a zatim pogleda u ljude koji su stajali unaokolo i podiže svoj glas.

- Slušajte, momci! - reče on. - Veliki zbor u osam! Razumete li? Kažite svima! U osam sati veliki zbor!

Rekoše svima, ali Džeik Viks se usprotivi uplašenim i molećivim glasom:

- Moraš se dobro čuvati, Džek.

- Koješta! - reče Džek ravnodušno. - Ostani kod kuće, ako hoćeš, ili idi Bertu u bolnicu.

Džeik sav pocrvene, ali ne odgovori ništa. Uvek je bilo bolje ne odgovarati Džeku.

- Hajte! - reče Džek ostalima. - Nećete valjda da ostanete ovde celu noć?

Džek pođe na čelu ostalih, hramajući niz Ulicu Koupen. Išli su u Salutejšn. Džek se ne posluži rukom da bi otvorio obrtna vrata Salutejšna, već ih gumu ramenom i uđe unutra. Ostali učiniše to isto.

Krčma je već bila prilično puna, a za tezgom kelneraja je stajao Bert Amor. Bert je stajao za tezgom već mnogo, mnogo godina. Izgledalo je kao da je Bert većito bio tamo, sa svojim modrocrcvenim licem i kosom zalizanom kao da ga je krava lizala.

- Zdravo, Berte! - reče Džek sa strašnom ljubaznošću. - Šta ćete da pijete, momci?

Ostali rekoše šta ko hoće, i Bert ih usluži raznim pićima. Niko ne plati, a Bert se nasmeši kao da ga to ne dimu.

- Napuni ih opet, Berte - reče Džek, i Bert se neprijatno trže, a lice mu postade crvenije i modrije nego ikad. Ali on ih opet napuni. S obzirom na to da je Bert Amor proveo toliko godina iza tezge u Salutejšnu, on je tačno znao kada da napuni čaše, da se nasmeši i ne kaže ništa. Trgovina pićem bila je čudna trgovina, i za Berta je bilo bolje, mnogo bolje da stoji dobro sa Džekom Ridom i njegovom gomilom.

- To je rđava stvar, Džek - reče Bert, pokušavajući da započne razgovor - mislim to što se dogodilo sa mladim Viksom.

Džek se pretvarao da ga nije čuo, ali Ča Limin se učtivo naže preko tezge.

- Šta ti, do đavola, znaš o tome?

Bert pogleda u Ča Limina i zaključi da je bolje da ne kaže ništa. Ča je bio isti kao i otac mu, Sloger Limin, izuzev što je Ča bio u ratu i što je zbog toga postao savremeniji. Ča je u ratu dobio vojnički orden, i prošle nedelje, posle demonstracije na Snuku, Ča ga je privezao uličnom psu za rep. Pas je trčao kroz celu varoš vukući po blatu lep vojnički orden, i Ča ga je nazvao ratnim herojem. Za takvu stvar treba da se ide u zatvor. Ča će se sigurno i naći tamo jednoga dana, zaključi Bert.

Bert pruži ruku da uzme natrag bocu s viskijem, ali Džek uze bocu s tezge pre njega i priđe stolu u uglu. Svi se uputiše tome stolu. Tamo je već sedelo nekoliko ljudi, ali oni odmah napraviše mesta. Džek i njegova gomila sedoš i počеше da razgovaraju. Bert ih je posmatrao dok su razgovarali; brisao je tezgu i posmatrao ih.

Sedeli su za tim stolom u uglu, razgovarali i pili. Što su duže sedeli, sve više ljudi se okupilo oko njih, slušalo, razgovaralo i pilo. Galama je postajala sve veća, tako da je najzad izgledalo kao da su svi govorili u isti mah; svi su žustro pretresali Viksov slučaj, Hedonovu neaktivnost, ukidanje dodatka i svoje nade u novi Zakon

o rudnicima. Svi sem Džeka Rida. Džek je sedeo za stolom uperivši svoj mrtvi pogled ispred sebe. Nije bio pijan, nikakva količina nije mogla opiti Džeka, to je bilo najgore. Usne su mu bile uvučene i stisnute, i on ih je grizao zubima kao da je grizao svoju vlastitu gorčinu. Život je oblikovao Džeka u kalup gorčine; bio je ispunjen bolom, a njegove oči gledale su na svet bola. Ona nesreća u rudniku oblikovala je Džeka, a u tome su sudelovali i rat i mir - poniženje i beda primanja državne pomoći, polugladovanje, večito namicanje i davanje stvari u zalog, svirepost nemaštine, opustelost duše, koja je gora od gladi.

Sav taj razgovor dovodio ga je do očajanja; sve je to bilo samo junaštvo na jeziku. Biće isto i na zboru u osam sati - reći, i opet reći, koje ne znače ništa, ne čine ništa i ne vode ničemu. Obuze ga velika beznađežnosti.

A zatim, dok je sedeo tu, vrata se otvoriše i u krčmu upade Hari Kinč. Hari je bio nećak onog Vila Kinča koji je pre toliko godina odjurio u Salutejšn kad je Ramedž odbio da mu da komadić mesa za njegovu malu Alisu, ali razlika između njih bila je u tome što je Hari bio veći student politike nego što je Vil ikad bio. Hari je držao večernje izdanje A r g u s a u ruci. On zastade za trenutak, gledajući u ostale, a zatim povika:

- To stoji u novinama, momci! - Glas ga trenutno izdade. - Prodali su nas!... prevarili su nas!...

Svi pogledi upraviše se na Kinča.

- Kako? - upita Slateri pijano. - šta se desilo, Hari?

Hari zabaci kosu s čela.

- U novinama je... novi Zakon... takve prevare odavno nije bilo! Nisu nam ništa dali, momci! Baš ništa, do đavola... - Glas ga ponovo izdade.

Grobna tišina zavlada u celom društvu. Svi su znali šta im je obećano. I podsvesno, nade svakog čoveka u toj sobi bile su usredsređene na novi Zakon. Džek Rid prvi progovori.

- Gospode bože! - uzviknu on. - Pokaži nam te novine! - On zgrabi novine i zagleda se u njih. Svi se nagnuše i, stisnutih i iskrivljenih vratova, gledali su u novine u kojima su u dva stupca bile izložene pojedinosti izdaje.

- Bogami - progovori opet Džek - tako je!

Tada Ča Limin, polupijan i besan, skoči na noge.

- To je suviše - povika on - mi to nećemo trpeti!

Svi počеше da govore u isto vreme, nastade graja. Novine su, išle iz ruke u ruku. Džek Rid je sada bio na nogama, hladan i samopouzdan. U tom haosu video je svoju priliku. Oči mu više nisu

bile mrtve, već su plamtele.

- Daj nam još po jedan viski! - reče on. - Brzo! - On iskapi čašu u jednom gutljaju, pogleda unaokolo u ljude, a zatim viknu: - Idem u Institut! Oni koji hoće neka pođu sa mnom!

Odgovori se sliše u veliku graju. Svi pođoše za njim, nagrnule iz krčme u vetrovitu pomrčinu Ulice Koupen, tiskajući se i žureći se prema Institutu; a ispred sviju išao je Džek.

Pred Institutom se već bilo skupilo više ljudi - većina mlađih, nezaposlenih rudara, svi rudari koji su bili otpušteni još u početku; svi su oni bili dovedeni do očajanja tom vešću koja je proletela kroz varoš i ugasila njihove nade.

Džek ustrča uz stepenice Instituta i okrete se prema ljudima. Iznad vrata Instituta električna sijalica štrčala je iz zida kao žuta kruška na kraju krte grane, i svetlosti iz te električne kruške padala je na Džekovo lice. Još se nije bilo sasvim smrklo na ulici; u baricama se video bleđ odsjaj uličnih svetiljki.

Džek je stajao jedan minut licem okrenut prema ljudima u polutama. Viski u njemu zgusnuo je njegovu gorčinu u neku vrstu otrova; celo telo mu je ispunjavala ta otrovna gorčina. Osećao je da dolazi njegov trenutak, trenutak radi koga je patio, trenutak radi koga je rođen.

- Drugovi povika on - baš sad smo dobili vest! Prevareni smo! Dali su nam surgun pasoš, kao i Hedon; nasamarili su nas, kao i uvek, uprkos svega što su nam obećali! - On uzdahnu mučno i bolno, dok su mu oči sevale. - On nam neće pomoći! Niko nam neće pomoći. Niko! Čujete li me? Niko! Sami se moramo pomoći. Ako to ne učinimo, nikad nećemo izići iz proklete pomijare u koju nas je gurnuo kapitalizam. Svemogući bože, zar ne vidite, momci, da je ceo ekonomski sistem truo kao đubre? Oni imaju novac, automobile, lepe kuće, ćilime po podovima, a sve je to iscedeno iz nas i naših drugova! Mi robujemo i znojimo se za njih, a šta dobijamo za to? Nemamo čak ni hrane, momci, ni ogreva, ni pristojnog odela, izbacuju nas glavačke napolje! Izbacuju nas i ostavljaju da živimo na hlebu i margarinu, pa ni toga nemamo dovoljno da hranimo svoje žene i decu! Nemojte mi reći da je to zato što nema novca! Zemlja je prepuna novca, banke još malo pa da prsnu od njega, od nagomilanih miliona! Nemojte mi reći da je to zato što nema hrane! Oni bacaju ribu natrag u more, spaljuju kafu i pšenicu, kolju svinje pa ostavljaju meso da truli, a mi ovde skoro gladujemo. Ako je to pravedan sistem, momci, onda neka me svemoćni bog odmah ubije! - On opet duboko, bolno uzdahnu, a zatim viknu povišenim glasom: - Nismo to uvideli kad se desila ona

nesreća u prokletom Neptunu, u kojoj je poginulo sto ljudi! Nismo to uviđali za vreme rata, kada su oni ubijali milione ljudi! Ali, Hrista mi, sad smo sve prozreli! Nećemo to da trpimo, momci! Moramo da preduzmemo nešto! Moramo, da im pokažemo, momci! Moramo učiniti nešto! Moramo kaŕem vam, moramo! Ako ne, onda ćemo truliti u ovom paklu do kraja svog ŕivota! - Glas mu pređe u divlju i mahnitu dreku. - Ja nameravam da učinim nešto, momci, i oni koji hoće mogu da pođu sa mnom! Poćeću ovog časa! Idem da pokaŕem onima u rudniku Neptunu, gde su poginula moja dva brata! Idem da srušim rudnik, momci! Idem da im vratim mило za drago! Hoćete li sa mnom ili ne?

Iz gomile se začuše glasni povici. Zapaljeni Ridovim rećima, ljudi su se tiskali pored njega dok je on trćao niz stepenica i u gomili pojurili za njim niz ulicu. Neki se uplašiše i vratiše natrag Terasama, ali najmanje sto ljudi pridruŕiše se Dŕeku. Svi su jurili prema rudniku Neptunu, kao što je gomila pre više od dvadeset godina jurila u pravcu Ramedŕove radnje, samo što je sada u gomili bilo više ljudi, mnogo više. Rudnik je bio privlačniji magnet od Ramedŕove radnje. Rudnik je bio ŕiŕa, središte na koje je bio usredsređen gnev njihovih duša. Rudnik je bio njihova arena, amfiteatar. ŕivot, smrt, rad, nadnica, znoj i krv bili su pomešani u crnoj prašini te arene, toga mračnog amfiteatra.

Predvođeni Dŕekom Ridom, ljudi jurnuše u rudnićko dvorište. U rudnićkom dvorištu vladala je mrtva tišina, kancelarije su bile zatvorene, a okno je zjapilo kao ulaz u veliku praznu grobnicu. Nikoga nije bilo ispod zemlje, više nije bilo noćne smene, ni ŕive duše nije bilo dole. Čak i gore je izgledalo pusto, mada su tu bili čuvari šmrkova, ljudi koji su se starali za bezbednost rudnika. Dvojica čuvara šmrkova nalazili su se u mašinskom odeljenju, iza oblaćionice; oni su se zvali Dŕo Devis i Hjudŕ Galton. Gomila pojuri mašinskom odeljenju gde su se nalazili Devis i Galton, koji je prvi čuo da dolaze. Jedan prozor mašinskog odeljenja bio je poluotvoren da bi izlazila toplota i topao miris ulja, i Galton, postariji čovek kratke, sede brade, promoli glavu kroz prozor.

Gomila opkoli mašinsko odeljenje, gomila od sto ljudi, koji svi digoše glave prema Galtonu na visokom prozoru mašinskog odeljenja.

- Šta je? - povika Galton.

Lica podignuta gore, Dŕek Rid reće:

- Izadi napolje! Potreban si nam ovde!

- Zašto? - upita Galton.

Dŕek odgovori pretećim glasom:

- Izađi ovamo, onda ti se ništa neće desiti!

U odgovor Galton povuče glavu natrag i zalupi prozor. Nastade stanka od oko deset minuta, ispunjena laganim, ritmičkim brektanjem šmrkova, a onda Ča Limin uzviknu i baci ciglu. Prozor se razbi, i zvuk razbijenog stakla nadjača brektanje i lupu strojeva za šmrkove. To reši stvar. Džek Rid potrča uz stepenice mašinskog odeljenja, a Limin i dvanaestorica drugih pojuriše za njim. Oni provališe kroz vrata mašinskog odeljenja.

Mašinsko odeljenje bilo je vrlo toplo i svetlo, puno toplog mirisa ulja i treptave mašinske huke.

- Šta je to, do đavola? - upita Džo Devis. Bio je to čovek četrdesetih godina, u plavoj kecelji, sa zasukanim rukavima i krpom obešenom oko vrata. Čistio je mesing plavcem i parafinom.

Džek Rid pogleda u Džoa Devisa ispod svoje natučene kape i brzo reče:

- Nećemo vam ništa rđavo učiniti, nijednom od vas dvojice. Tražimo samo da izađete napolje. Napolje, jeste li razumeli!

- Hoću, đavola! - odgovori Džo Devis.

Džek koraknu napred i reče, pažljivo motreći Džoa Devisa:

- Izaći ćeš napolje, razumeš li? Ljudi traže da izađeš!

- Koji ljudi? - upita Džo Devis.

Džek jurnu na Džoa Devisa i uhvati ga oko pojasa. Dohvatiše se i počеше da se rvu. Rvali su se i borili, a ostali su posmatrali, i u rvanju su preturili kantu sa parafinom. Bila je to velika kanta parafina, koja poteče preko rešetke i sli se u sanduk s krpama za čišćenje. Slateri je bio jedini koji je video da se parafin slio u krpe, svi ostali su posmatrali rvanje, i on gotovo mehanički izvadi opušak iz usta i baci ga na krpe. Neugašeni opušak pade usred kutije s krpama. Niko to nije video sem Slaterija, jer se toga trenutka Devis okliznuo i pao zajedno s Džekom. Gomila jurnu napred, zgrabi Devisa, zatim pojuri na Galtona i izbaci ih obadvojicu iz mašinskog odeljenja.

Posle toga sve se brzo odigralo. Niko nije ništa sam učinio. Učinili su to svi zajedno, bacali su alatke, zatezače, šipke, težak čekić, pa čak i kantu sa plavcem, u okvir blistavih klipova koji su se polako pomicali. Čekić je prouzrokovao štetu. Pogodio je u ventil, odskočio, pao na glavni cilindar, razbio ga i otkotrljao se među klipove. Nastala je strahovita škripa i pištanje pare. Glatki stroj počeo je da se krivi, trza i koči. Celo mašinsko odeljenje zatreslo se iz temelja, a onda se umirilo.

Tada Slateri povika, kao da je učinio neko veliko otkriće:

- Vatra! Hriste bože! Pogledajte! - Tamo je izbio požar!

Oni pogledaše u sanduk s krpama iz koga su izbijali plamenovi, pogledaše u ukočene strojeve šmrkova i pojuriše vratima. U očajnom strahu gurali su se kroz vrata. Džek Rid ostade unutra. Džek je uvek znao da se snađe. On ode do bačve s uljem i odvrnu slavinu. Za trenutak je posmatrao isticanje tamnog ulja. Pogled mu je bio mračan, hladan i gorko pobedonosan. Učinio je nešto, učinio je nešto! On brzo izađe i zalupi vrata.

Ljudi su stajali u gustoj gomili, napolju u dvorištu. U početku nije bilo plamenova, već je samo kuljao gust dim, ali uskoro su izbili plamenovi, veliki plameni jezici.

Oni ustuknuše malo nazad ispred plamenova koji su obasjavali njihova podignuta lica u mračnom amfiteatru rudničkog dvorišta. Talasi toplote dopirali su do njih kroz hladnu noć. A kad su plamenovi počeli da zahvataju i krov električne centrale, s krova su počeli da odskaču škriļjci. Bilo je čudno kako su ti škriļjci odskakali. Odskakali su s krova kao kukuruz kad se koka; jedan, dva, tri, pravi grad škriļjaca, svaki je pravio divan plameni luk, a zatim se razbijao o betonski pod dvorišta.

Gomila se povuče još dalje, prođe pored zidova kancelarije, izađe na kapiju dvorišta i uputi se Ulicom Koupen. Ona sada oslobodi Galtona i Džoa. Sad je sve bilo dobro, sve u redu. Galton odjuri u glavnu kancelariju da telefonira. Sad je sve bilo dobro, sve u redu, nastade još jedna paljba škriļjaca i odeljenje za svetiljke planu i zapraska. Galton poče užurbano da telefonira. Telefonirao je Arturu, Armstrongu i vatrogasnoj stanici. Telefonirao je kancelarijama Saveza u Tajnkastlu. Zamolio je telefonsku centralu da izvesti sve u okolini koji su mogli biti od koristi u tom času preke nužde. A zatim pojuri iz kancelarije da učini što može. Tek što izađe na vrata, užareni škriļjac prozvižda mu pored same lobanje, pade na pod kancelarije i veselo se raspršta u komade. Jedan komad pade u koš sa bačenom hartijom. To zapali kancelariju.

Sve se dešavalo munjevitom brzinom. U dvorište rudnika počese da dolaze ljudi, nadzornik Forbs, Hari Ogl, nekoliko činovnika i starijih rudara. A zatim dođe policija, narednik Rodam sa dvanaest ljudi. Galton se pridruži policiji, nadzorniku Fobsu i činovnicima i s njima otrča u odeljenje sa strojem za bezbednost, gde je Džo Devis već bio odvio creva vatrogasnih šmrkova. Oni iznesoše cevi napolje i sastaviše ih s požarnom slavinom, a onda Devis otvori slavinu. Cevi stadoše da se trzaju, i voda poče da šiklja kroz njihove mnoge pukotine. Neko je namerno izbušio cevi nožem. One su bile beskorisne.

Artur i Armstrong stigoše istovremeno. Artur je čitao u svojoj sobi kad mu je Galton telefonirao, a Armstrong se upravo spremao da legne. Obadvojica pojuriše grupi ljudi pored odeljenja za stroj bezbednosti. Dok su plamenovi, koji su skakutali, čas bacali svetlost na njih čas ih ostavljali u senci, oni se brzo posavetovali, a zatim Artur odjuri u kancelariju da telefonira. Ali kancelarije su bile u vatri.

Najzad stigoše sliskeilska vatrogasna kola i Kamho sklopi šmrk. Tanak mlaz vode izbi i zašišta među plamenovima. Sklopiše još jedan šmrk i još jedan mlaz izbi uvis. Ali ti mlazevi su bili tanki i slabi, a ta dva šmrka jedini koje su imali.

Sada se sve brže odigravalo, a zabuna je postajala sve veća. Ljudi su sagnutih glava jurili tamo-amo po dvorištu. Padale su grede i užarene cigle. Plamenovi su gutali sve, drvo, malter, kamen i metal. Ovde-onde začuo bi se prasak, čiji bi zvuk progrmeo kroz varoš kao topovska paljba s mora. Ulica Koupen bila je prepuna sveta koji je posmatrao, posmatrao.

Pola zgrada je već bilo sravnjeno sa zemljom kad je Hedon stigao u rudnik. Trčao je od stanice pri svetlosti požara koja je noć pretvorila u dan i probijao se kroz gomilu. Dok se trudio da što pre stigne, naišla su dvojica vatrogasna kola Udruženih rudnika tandrćući ulicom. On se pope na zadnja i tako stiže u Neptunu.

Već su bili uništeni električna centrala, odeljenje sa strojem bezbednosti, odeljenje za svetiljke i odeljenje sa šmrkovima. Jak vetar raspirivao je plamen palih greda kancelarijskog krova. Jara je bila strahovita.

Hedon brzo skide kaput i pridruži se vatrogascima Udruženih rudnika. Šmrk za šmrkom slao je svoj moćni mlaz uvis na zgrade u plamenu; para se pomeša s dimom i diže se oblak, koji je jedno vreme lebdeo, a zatim se polako razide; lestvice su se dizale uvis, ljudi su trčali, peli se, sekli sekirama i znojili se. Tako je prošla noć.

Kad je osvanula zora, više nije bilo plamena, već samo tinjanja. Siva, hladna jutarnja svetlost pokazala je to, a i svu pustoš koju je požar napravio.

Artur je, naslonjen na lestvice, posmatrao ruševine rudničkih zdanja. Iz grudi mu se ote uzdah. Znao je da je dole još gore. Odjednom ču da neko viče. To je bio Hedon.

- Hej, Armstronge! - vikao je Hedon. - Moraćete što pre postaviti nove šmrkove!

Armstrong pogleda u Hedona i ode. Došavši do ugljenisane dizalice, gde je Artur stajao pored prazne korpe, Armstrong reče

promuklim glasom:

- Dobro bi bilo da nabavimo nove šmrkove. Dobro bi bilo da odmah telefoniramo Tajnkastlu, možda će to biti od neke koristi.

Artur polako podiže glavu. Čelo mu je bilo garavo, oči crvene od dima, a lice bezizrazno.

- Za ime boga! - šapnu on. - Za ime boga, ostavi me na miru!

GLAVA LXI

Uprkos novog memoranduma, punog pouzdanja, unetog u dnevnik pod naslovom »Dodatak opaskama o odbrani Neptuna« i uprkos nekih složenih brojki odlučno pomnoženih na ivicama strana Roberta Elzija, Ričard nije mogao potpuno da shvati stvar. Svakog dana u podne odlazio je s velikim naporom do kraja travnjaka pored ogolele zanoveti i stajao kraj bele kapije pridržavajući se za nju. Ovo mesto, sa koga je mogao da vidi samo vrhove zgrada u Neptunu i ništa više, nazvao je osmatračnicom broj 1. Čudno, zaista čudno, nikakvog znaka rada oko zgrada, ni pare ni dima! Da li su se okretali točkovi, točkovi stroja za izvlačenje uglja? Bilo je nemoguće utvrditi to čak i kad su se upale oči osenčile drhtavim rukama, nameštenim kao dogled, kao što je i priličilo osmatračnici br. 1. Čudno, zaista vrlo čudno!

Toga ranog januarskog dana vratio se sa osmatračnice br. 1 sa izrazom koji je bio i zbunjen i pobedonosan, jer je nejasno naslućivao da su se pojavile teškoće, teškoće koje je on prorekao. Bio je pobedonosan samo zato što je on prorekao te teškoće. Sada će ga oni uskoro pozvati, odmah, bez odlaganja - da on prebrodi te teškoće! Oni!

Ali uprkos sveg njegovog likovanja bio je to samo drhtav i bolestan starac. Kretao se s velikom mukom, čak je i tetka Kara priznavala da se siroti Ričard nije mnogo oporavljao u poslednje vreme. Vraćajući se preko travnjaka, zaneo se i umalo nije pao. Njegovo kretanje ličilo je na zamuckivanje, sastojalo se od malih užurbanih koraka i čestih zastajkivanja; nekoliko brzih koraka, sve bržih i bržih, a onda bi odjednom koraci počeli da mu se zapliću, a on bi se zanosio; koraci su tada morali da čekaju, a onda da ponovo počnu kao da traže pravo koraćanje. Ali uprkos svih teškoća, Ričard je išao u tu šetnju sam, odbijao je odlučno, pa čak i s podozrenjem, i ruku tetke Kare. Naravno, oni su se mešali u njegove stvari, motrili na njega i spremali mu neko zlo. On je morao

da bdi nad svojim interesima. Morao je da bude na oprezi.

Prešavši travnjak, on izbeže žalosne i nežne oči tetke Kare, koja je stajala pored stepeništa i čekala ga, i uputi se nesigurnim koracima okolo do staklenih vrata salona. Uđe unutra na staklena vrata, dižući vrlo pažljivo noge preko malog praga, ode u malu sobu do salona i sede na stolicu da piše. Imao je svoj način sedanja na stolicu: prišao bi stolici, okrenuo joj se leđima i stropoštao se na nju.

Drhtavo je pisao: »Memorandum posle osmatranja sa osmatračnice br. 1 12.15x3.14. I danas nikakvog dima, rđav znak. Glavni krivac nije se pojavljivao, ali sam uveren da su nastale teškoće. Svakodnevno očekujem da budem pozvan u odbranu Neptuna. Pitanje. Još uvek mi je nejasno i brine me prisustvo moje kćeri Hilde i Tisdeila, zašto su ovde? Odgovor na to mogao bi odvesti nekom tragu. Ali ovde su mnogi dolasci i odlasci upereni protiv mene, naročito otkako je Ana iščezla. Pre svega moram se dobro čuvati i biti u stalnoj pripravnosti.

Neki šum ga uznemiri i on mrzovoljno podiže glavu. Ušla je tetka Kara - Karolina je stalno ulazila: zašto ga nije ostavljala na miru? On brzo zatvori svoj beležnik i šćućuri se na stolici, zgrčen, ljut i pun podozrenja.

- Zašto se ne odmaraš, Ričarde?

- Ne treba mi odmor.

- Dobro, Ričarde - reče tetka Kara popustljivo. Gledala je u Ričarda tužnim i nežnim pogledom, očni kapci su joj bili crveni i naduveni, tetka-Kara je iz srca sažaljevala Ričarda. Siroti dragi Ričard, strašno je što on ne zna, ali možda bi bilo još gore da zna. I sama pomisao na to zadavala je bol tetki Kari.

- Hoću da ti postavim jedno pitanje, Karolina. - Mutne, podozrive oči kao da su pokušavale da je odobrovolje, - Kaži mi, Karolina, šta rade oni u Neptunu?

- Pa, ništa, Ričarde - promuca ona.

- Moram da štitim svoje interese - reče Ričard veoma lukavo. - Čovek mora da se čuva, naročito čovek kome toliko njih misli zlo kao meni. Razumeš li, Karolina?

Bolno ćutanje. Tetka Kara molećivo reče:

- Zar ne misliš da sad treba da se odmoriš, Ričarde? - Doktor Luis je stalno naglašavao da bi Ričardu bilo potrebno više odmora, ali Ričard nikako nije pristajao na to. Tetka Kara je bila sigurna da bi Ričardovoj sirotoj glavi pomoglo kad bi se on više odmarao.

Ričard upita:

- Zašto je Hilda ovde?

Tetka Kara se vodnjikavo nasmeši.

- Pa, došla je da te vidi, Ričarde, i da vidi Artura. I Greis bi došla.. ali uskoro će opet da se porodi... Sećaš se, dragi Ričarde, to sam ti već rekla.

- Zašto sav taj svet dolazi u kuću?

- Zašto? - Tetka-Karin vodnjikav osmeh bio je hrabar; ništa na svetu ne bi je moglo naterati da kaže istinu. Ako Ričard i dozna, neće doznati od nje. - Zašto, koji svet, Ričarde? Hajde da se odmoriš! Molim te!

On iskolači oči na nju, njegova srdžba dostiže vrhunac, a zatim je odjednom nestade. Kad njegove srdžbe nestade, Ričard se oseti sasvim zbunjen. Obori svoje mutne oči i vide kako mu drhti ruka u kojoj je držao dnevnik. Često su mu ruke drhtale na taj način, a i noge. To je zbog elektriciteta. Odjednom oseti želju da plače.

- Vrlo dobro. - Malaksalo i s detinjastom željom za saosećanjem on objasni: - Zbog struje sam takav.. zbog elektriciteta.

Tetka Kara mu pomože da siđe sa stolice, pomože mu da se popne uz stepenice i delimično da se svuče i opruži na postelji. Izgledao je star i iscrpen, a lice mu je bilo vrlo zajapureno. Odmah je zaspao i spavao čitava dva sata, hrčući glasno.

Kad se probudio, osećao se divno, potpuno osvežen i pun snage i inteligencije. Proždrljivo je pojeo hleb i mleko, veliku činiju hleba i mleka. Ta užina bila je prijatna ukusa i blaga, nije mu palila usta, a i ruka mu više nije drhtala od elektriciteta. Pogleda da li je tetka Kara izišla iz sobe, a onda poliza jezikom ostatak iz činije. Uvek mu je bilo slađe da dovrši užinu na taj način.

Posle toga ležao je i gledao u tavanicu, držeći ruke na toplom trbuhu i slušajući zujanje muve zunzare pored prozorskog okna. U glavi mu zazujale tople misli, postade svestan svojih ogromnih sposobnosti; svakovrsni planovi i smerovi pojaviše se u njegovom neizmerno sposobnom umu. Na kraju svega toga stajala je čak i predstava o venčanju, ta svečanost bila je nejasna i topla, s muzikom, glasnom obilnom orguljskom muzikom, a vitka devica nenadmašne lepote gledala je u njega s obožavanjem.

Ležao je tako kad ga uznemiri šum automobila. Pridiže se na lakat, oslušnu i s velikom bistrinom shvati da to neko dolazi. Lice mu ozari lukav osmeh. Ovo je bila njegova prilika, njegova velika prilika, dok još elektricitet nije delovao na njega.

On ustade. Nije mu bilo lako da ustane, pokreti su mu bili složeni i mnogobrojni, ali za njegove ogromne sposobnosti ništa nije bilo nemoguće. On se s mukom, podupirući se laktom, prevali na stranu i svalja s kreveta. Pade na kolena. Ostade izvesno vreme

u klečećem položaju i oslušnu da vidi da li je neko čuo njegov pad. Dobro je! Niko nije čuo njegov pad! Otpuza do prozora i pogleda napolje. Jedan automobil, dva automobila; stvar je postajala uzbudljiva, razvedri se, oseti želju da se nasmeje.

Oslanjajući se na prozorsku dasku, polako se diže - to je bilo najteže od svega, ali je najzad i to učinio - a zatim obuče kućni kaput. Trebalo mu je čitavih pet minuta da obuče kaput; naročito je bilo teško obući rukave, a i bio je počeo da ga oblači natraške, ali najzad je uspeo da ga navuče preko donjeg rublja i zaveže gajtanom. Nije obuo cipele, jer cipele prave buku. Stajao je pobedonosno u svom kućnom kaputu, donjem rublju i čarapama, a zatim vrlo oprezno iziđe iz sobe i stade da se spušta niz stepenice.

Postojao je samo jedan način da se ide niz stepenice. Priručje je bilo beskorisno, priručje je samo zadržavalo i smetalo. Ne! Jedini način da se siđe niz stepenice bio je da se stane pravilno na gornju stepenicu, da se gleda pravo napred kao ronac, a onda da se odjednom puste noge da idu. Tada noge idu niz stepenice sasvim brzo, i važno je da se onda ne gleda u noge i ne misli na njih.

Ričard siđe u salu na taj način. Stajao je tamo veoma zadovoljan samim sobom i osluškivao. Oni su bili u trpezariji, jasno je čuo glasove, i on krišom priđe trpezarijskim vratima. Da, oni su bili tamo, mogao ih je čuti i slušao je. Dobro, vrlo dobro! Ričard kleče i prisloni oko na ključaonicu. Osmatračnica br. 2, pomisli on, oh, vrlo dobro - video je i čuo sve.

Svi su sedeli za trpezarijskim stolom; gospodin Banerman, advokat, u čelu, a Artur u dnu stola. Tamo je bila tetka Kara, a takođe i Hilda, Adam Tod i Tisdeil. Pred gospodinom Banermanom ležalo je mnogo hartije, pred Arturom takođe, dok je pred Adamom Todom ležala samo jedna hartija; Hilda, tetka Kara i Tisdeil nisu imali nikakvih hartija. Gospodin Banerman je govorio.

- To je ponuda - reče gospodin Banerman. - Ja tako gledam na to. To je ponuda.

Artur odgovori:

- To nije ponuda: to je sramota, to je uvreda.

Ričard primeti uzbuđenje u Arturovom glasu i obradova se. Artur je izgledao potišten i beznadeždan, govorio je čela oslonjena na ruku. Ričard se nasmeja u sebi.

Gospodin Banerman počeo da proučava hartiju koju nije imao potrebe da proučava. Izgledao je mršav, a okovratnik mu je bio tesan. On namesti svoj monokl sa širokom crnom pantljikom i uglađeno reče:

- Ponavljam da je ovo ponuda, jedina ponuda koju smo dobili, i

ona je prihvatljiva.

Ćutanje. A zatim se javi Adam Tod:

- Je li moguće izvesti odvodnjavanje rudnika? Ponovo podići zgrade? Zar je to sasvim nemoguće?

- Gde da se nađe novac? - uzviknu Artur.

- Govorili smo već jednom o svemu tome - reče gospodin Banerman pretvarajući se da ne gleda u Artura, mada je sve vreme gledao u njega.

- Šteta - promrmlja Tod potišteno. - Velika šteta. - On odjednom podiže glavu. - A kako stoji sa slikama, slikama tvog oca? Zar ne bi mogao doći do novca pomoću njih?

- One su bez vrednosti - odgovori Artur. - Doveo sam bio mladog Vinsenta da proceni njihovu vrednost. On se samo nasmejavao. Slike Godola i Koupa ne bi se mogle ni prodati. Niko ih ne traži sad.

Ponovo nastade ćutanje. A zatim Hilda odlučno reče:

- Artur više ne sme imati nikakvih briga. To je sve što imam da kažem. U njegovom sadašnjem stanju on ne može da podnosi brige.

Arturova ramena se zgrčiše i on još više zakloni lice rukom. Zatim bolno reče:

- Ti si dobra duša, Hilda. Ali znam šta svi vi mislite, vi mislite da sam napravio strahovit darmar od svega. Činio sam ono što sam smatrao da je pravo i da je najbolje. Ali nisam mogao da sprečim ništa. Sve se dešavalo samo od sebe. Međutim, vi svi mislite da se ovo nikad ne bi desilo da je moj otac bio na mom mestu.

Spolja, pored vrata, Ričardovo lice pocrvene od zadovoljstva. On, naravno, nije potpuno shvatao o čemu se radi, ali je video da postoji neka nezgoda i da im je on potreban da bi je otklonio. Oni će ga pozvati unutra.

Opet je govorio Artur. On tupo reče:

- Uvek sam jadikovao za pravdom. I sad sam je dobio! Cedili smo ljude, prepustili smo rudnik vodi i tako uništili ljude. A sad, kad sam pokušao da sve uradim za njih, ljudi su se okrenuli protiv mene, prouzrokovali poplavu u rudniku i uništili me.

- Ah, Arture, dragi moj, nemoj tako da govoriš - reče tetka Kara plačno i pruži svoju drhtavu ruku prema Arturovoj ruci.

- Žalim - reče Artur - ali ja tako gledam na ovaj slučaj.

- Kako bi bilo da predemo na posao - predloži vrlo suvo gospodin Banerman.

- Produžite, onda - s mukom reče Artur. - Hajte, rešite tu prokletu stvar, da je jednom skinem s vrata.

- Molim! - reče gospodin Banerman.

Hilda se umeša:

- Kakva je to ponuda, gospodine Banermane? Na šta se svodi?
Gospodin Banerman pomeri svoj monokl i pogleda u Hildu.

- Stanje stoji tačno ovako. Na jednoj strani imamo polusrušen rudnik, poplavljene potkope i izgorelu opremu. Na drugoj strani imamo ovu ponudu od ljudi koji su gotovi da preuzmu Neptun, da kupe celo to umrtvljeno preduzeće, pa čak, ako mogu da se izrazim, i vodu koja se nalazi u rudniku.

- Oni znaju vrlo dobro da će vodu moći da iscrpu - reče Artur jetko. - Potrošio sam hiljade i hiljade na podzemne potkope. To je najbolji rudnik u čitavoj pokrajini, i oni to znaju. Oni ne nude ni desetinu vrednosti rudnika. Bilo bi ludo primiti takvu ponudu.

- Vreme je - reče gospodin Banerman - teško Arture. A okolnosti ovog slučaja još teže.

Hilda reče:

- A ako primimo ovu ponudu?

Gospodin Banerman je oklevao. On skide svoj monokl i zagleda se u njega.

- Pa - reče on - oslobodili bismo se svih obaveza. - On zastade. - Artur je, ako smem tako reći, trošio neoprezno. Mi ne smemo zaboraviti na obaveze koje smo uzeli na sebe.

Hilda mrgodno pogleda u Banermana. Naročito ju je ljutilo ono mi i koje smo uzeli na s e b e, jer Banerman nije imao nikakve veze s tim obavezama. Hilda reče prilično oštro:

- Zar ne biste mogli dobiti bolju cenu od njih?

- Oni su oštroumni poslovni ljudi - odgovori gospodin Banerman. - Vrlo oprezni poslovni ljudi. Ova ponuda je njihova poslednja ponuda.

- To je prosto pljačka - reče Artur i uzdahnu.

- Ko su oni? - upita Hilda.

Gospodin Banerman ponovo elegantno stavi monokl:

- Moson i Goulán - reče on. - Da! Gospodin Goulán je pregovarač.

Nastade ćutanje. Artur polako podiže glavu i pogleda u Hildu. Glas mu je bio pun ironije.

- Ti poznaješ tog čoveka, zar ne? - reče on. - On i Moson podigli su novu zgradu za svoje kancelarije u Ulici Greindžer. Zgrada je sva u mermeru. Samo zemljište moralo je stajati četrdeset hiljada funti sterlinga. To je onaj Džo Goulán koji je radio kao rudar u Neptunu.

- On sad ne radi tamo - reče oštro gospodin Banerman. Gledajući u adresu na hartiji koja je stajala pred njim, on izjavi: -

Firma Moson i Goulan igra glavnu ulogu u Severnim čeličnim industrijama a. d., u Udruženim livnicama a. d., u Tajnsajdskom trgovačkom društvu a. d., u Severnom osiguravajućem društvu a. d. i u Rasfordskim aeroplanima a. d.

Ponovo zavlada ćutanje. Adam Tod je izgledao vrlo nesrećan, koren karanfilića koji je žvakao kao da mu nije prijao.

- Zar nema nikakvog drugog izlaza? - upita on i nemirno se pomeri na svom sedištu. - Znam kakav je ugalj u Neptunu. Prvoklasan ugalj. To je uvek bio Barasov Neptun. Zar nema nikakvog drugog izlaza?

- Imate li kakav predlog? - učtivo upita gospodin Banerman. - Ako imate, budite ljubazni pa mi ga recite.

- Zašto ne odeš tome Goulanu - reče Tod odjednom, okrenuvši se prema Arturu - i ne pokušaš da se sporazumeš s njim? - Pogađaj se s njim. Kaži mu da ne želiš da prodaš rudnik za novac, već da želiš da se udружиš s njim. Da želiš jedno mesto u upravnom odboru, akcije, samo da bi bio zajedno s njim, Arture. Ako bi samo uspeo da se udружиš s Goulanom, bio bi na konju.

Artur lagano pocrvene. - To je sjajna ideja, Tode. Ali, na žalost, beskorisna. Znao sam već pokušao. - On ih sve pogleda i produži u nastupu ogorčenog cinizma: - Pre dva dana bio sam kod Goulana u njegovoj proklesnoj novoj kancelariji. Gospode! Treba da vidite tu građu - masivna bronzana vrata, kararski mermer, dizalica od tikovine. Pokušao sam da mu se prodam. Vi ga znate kakav je. Počeo je time što je na prevaru uzeo od Milingtona livnicu. Podvalio je svojim akcionarima za vreme skakanja kursa. Nikad nije radio pošteno u svom životu. Sve što ima stekao je na nepošten način - eksploatacijom radništva, potplaćivanjem da bi došao do ugovora, onom velikom podvalom pri isporuci oružja. Ali progutao sam sve to i pokušao da mu prodam svoju dušu. - On zadrhta i zastade. - Morali biste se nasmejati da ste prisustvovali. On se igrao sa mnom kao mačka s mišem. Počeo je izjavom da se oseća polaskan, ali da se naša shvatanja pomalo razlikuju. Zatim je govorio o fabrici novih aeroplana u Rasfordu, gde se prave vojni avioni u serijama od po sto i prodaju svim zemljama u Evropi. Hvalio je rasfordske avione, izražavajući mišljenje da će oni imati veliku budućnost, jer imaju veću »ubilačku« moć od svih drugih. Postepeno me je navukao svojim nagoveštenjima i obećanjima da se odrekнем svega u šta sam ikad verovao. A kad me je, tako reći, skinuo golog, on mi se nasmejao i ponudio mi mesto podnadzornika u Neptunu.

Ponovo nastade ćutanje, dugo ćutanje. Dan Tisdeil se

nelagodno pomeri i tada prvi put progovori.

- To je stidno. - Njegovo rumeno lice pocrvene još jače od gneva. - Zašto ne napustiš celu stvar, Arture, i ne dođeš k nama? Mi ne zarađujemo veliki novac, ali nam i ne treba. Sasvim smo srećni i bez novca. Ima lepših stvari - to me je Greis naučila - a to su zdravlje i rad na čistom vazduhu i uživanje u napretku svoje dece. Dođi, Arture, k nama, pa da započneš nov život.

- Lepo bih izgledao među kokoškama - reče Artur potišteno.

Banerman opet učini nestrpljiv pokret. - Smem li vas pitati kakva je, onda, vaša odluka?

- Nisam li vam rekao da prodate rudnik? - Artur izgovori te reči u očajnom razočaranju i naglo ustade kao da je time hteo da završi celu stvar. - Prodajte i Brežuljak. Goulán želi i to. Neka uzme svu prokletu imovinu. Može i mene imati kao podnadzornika, ako hoće.

Spolja, pored vrata, Ričard Baras je klečao, zurio kroz ključaonicu i čudio se. Njegovo lice je sada bilo vrlo crveno i sasvim zbunjeno. Nije potpuno shvatao šta se dešava unutra, ali je ipak svojim sirotim zbunjenim mozgom razumeo da se u Neptunu dogodila neka nezgoda koju je samo on mogao otkloniti. A oni su svi zaboravili na njega i njegovu moć da postigne i nemoguće. To je divno. On sede na popločeni pod sale. Oni unutra više nisu razgovarali, a i on je bio umoran od klečanja, pa mu je bila potrebna veća udobnost da bi mogao da misli.

Odjednom, dok je on tu sedeo, trpezarijska vrata se otvoriše i oni svi iziđoše. To se desilo tako neočekivano da se Ričard od iznenađenja preturi na leđa. Njegov kućni ogrtač se otvori, tako da mu se videlo donje rublje, mršave butine i ud. Videla se cela bedna karikatura toga zgrčenog i iskrivljenog čoveka, lukavog, a ipak glupog. Ali Ričard nije mario za to. Sedeo je na hladnim pločicama sale sa veoma lukavim izrazom na licu i smeja se. Podrugljivo se smeja.

Sva lica postadoše zabrinuta; Hilda mu pritrča i uzviknu:

- Jadni moj oče!

Tisdeil i Hilda podigoše ga i pomogoše mu da ode gore u svoju sobu. Banerman diže obrvu, sleže ramenima i kruto se oprostí s Arturom.

Artur ostade u sali, oči su mu bile uprte u žućkaste oči Adama Toda, koji ga je, još pre toliko godina, molio da ne pliva uz vodu. Od odjednom reče: - Hajdemo u Tajnkastl, Tode. Cini mi se da bih voleo da se opijem.

GLAVA LXII

Idućih nekoliko dana Ričardu je bilo vrlo rđavo. Posle onog događaja - koji je u njegovom beležniku opisan pod naslovom Otkriće sa osmatračnice br. 2 - Hilda je ozbiljno naglasila da ga treba držati u krevetu. Bio je sada tako slab i nesiguran na nogama da je Hilda, pre nego što je otputovala u London, naredila da ga bar drže u spavaćoj sobi. To je uplašilo Ričarda, jer je bio svestan da ne može sprovesti ništa dokle god je u spavaćoj sobi. Stoga se trudio da se na izgled što bolje ponaša; bio je dobar i poslušan; činio je sve što bi mu tetka Kara rekla.

Sve su mu misli sada bile usredsređene na njegovu veliku novu ideju o obnovi svog rudnika Neptuna. Celo prepodne toga petka bio je toliko uzbuđen tom idejom da nije mogao da vlada sobom. Dok je sedeo u svojoj sobi, u glavi mu je stalno udarao čekić, a koža na glavi bila mu je zategnuta kao koža na dobošu. U jedno vreme učini mu se da ga elektricitet savlađuje, te se zavalio u stolicu i zatvori oči, čekajući da prekinu struju. Kad je došao sebi i otvorio oči, vide Artura gde stoji pored njega.

- Je li ti dobro, oče? - upita Artur i pogleda u oca sa žalošću na svom ukočenom licu. Artur nije mogao bez tuge da gleda toga sirotog, smežuranog, suludog starca i te podmukle, zakrvavljene oči koje su treptale prema njegovim. On produži:

- Eto, došao sam da porazgovaram s tobom reč-dve, oče. Možeš li da razumeš ono šta kažem?

- Da li je mogao da razume! - zbog drskosti takvog pitanja Ričardu pojuri krv u glavu. On se odjednom povuče u sebe. Ne sad.

- Želim da ti objasnim izvesne stvari, oče - reče Artur. - Možda bi ti onda bilo lakše. Tako si uznemiren i uzbuđen. Ne uviđaš da ti nije dobro.

- Dobro mi je - reče Ričard ljutito - nikad mi nije bilo bolje.

- Došao sam na misao, oče - produži Artur, trudeći se da mu na što blaži način saopšti nezgodnu vest - da možda ne bi bilo tako rđavo da napustimo Brežuljak i uzmemo manji stan. Vidiš...

- Ne sad - prekide ga Ričard. - Sutra možda. Neću da slušam. Neki drugi put. Prosto neću da slušam. Ne sad. - Opet se zavalio u naslonjaču i zatvori oči, rešen da ne sluša što Artur govori, te Artur najzad odustade i iziđe iz sobe. Još nije nameravao da razgovara sa Arturom. Još ne! Docnije, kad obnova Neptuna bude izvedena, on će postaviti Arturu svoje uslove. Trže se i otvori oči, njegov dalek, grozničav pogled kao da je prodirao kroz tavanicu. Šta ono beše? Ah, da, seti se. S lica mu iščeze tup izraz, mutno oko se

zavodni i zasija; zašto mu to ranije nije padalo na pamet, zašto, zašto? U rudnik, naravno, u svoj rudnik Neptun! Genijalna, strašna i sjajna ideja! Svima će im doskočiti ako lično ode u Neptun!

Dršćući od uzbuđenja i nestrpljenja, on ustade i siđe dole niz stepenice. Sve je išlo kako treba. Nikoga nije bilo unaokolo; svi su bili zauzeti, zabrinuti i potišteni. Odšunja se u salu, brzo uze svoj tvrđi šešir i natuče ga na glavu. Odavno se nije šišao, pa mu je kosa štrčala u zamršenim uvojcima ispod tvrdog šešira, ali Ričard nije mario za to. Krišom izađe na prednja vrata i stade, povodeći se na stepenicama. Pred njim se pružao kolski put, kapija je bila otvorena i niko je nije čuvao. Sve je to bio zabranjen kraj, opasan kraj, udaljen od travnjaka i zanoveti. I Hilda i doktor Luis su ozbiljno zabranili da se ide tamo i oboje su to smatrali za opasno. Cela stvar je bila strašan pothvat. Ali Ričard nije ni mario za to, prešao je stepenice i dvorište nesigurnim korakom i najzad je bio van dvorišta, slobodan. Povodio se, istina, i umalo nije pao, ali šta je marilo što se zanosio, kad će se uskoro osloboditi svega, povodenja, udaranja čekića u glavi, elektriciteta i cele užasne zavere protiv njega.

Uputio se preko Sluis Dina. Bio je suviše mudar da bi išao uobičajenim putem za Neptun, jer na taj put sigurno motre, pa bi ga zaustavili. Ne, ne! Znao je nešto pametnije od toga. Išao je dugačkim, zaobilaznim putem, putem koji je prolazio iza šume Sluis Dina, preko polja i Snuka i vodio u Neptun s druge strane. Likovao je zbog tog svog veštog poteza. Sjajno, sjajno!

Nedavno je bila pala velika kiša, pa je put kojim je išao bio blatnjav i rđav. Kiša je napravila velike bare po putu, a Ričard nije mogao da diže noge visoko, i uskoro je bio sav isprskan vodom i blatom. Povodeći se, gacao je kroz vodu i blato svojim sitnim koracima dok nije došao do ograde na vrhu Sluis Dina.

Zaustavio se kod prelaza na ogradi. Taj prelaz je predstavljao neočekivanu teškoću. Ričard shvati da treba preći preko njega, ali nije mogao da digne nogu više od šest coli, a visina stepenice na prelazu iznosila je najmanje osamnaest coli. Nije mogao da pređe preko prelaza, i na njegove stare, zbunjene oči navreše suze.

Bile su to suze srdžbe, oh, strahovite srdžbe. Ali on nije bio pobeđen, ne! Taj prelaz je bio samo deo zavere; on mora pobediti i taj prelaz, taj zaverenički prelaz! Navali se trbuhom preko gornje letve, za sekund je ležao uravnotežen preko nje, kao da pliva, a zatim je pao na drugu stranu. Divno, divno, prešao je na drugu stranu! Pao je glavačke u blatnjavu baru i, zadihan i ošamućen,

ležao i slinio, dok mu je čekić udarao u mozgu i elektricitet prolazio kroz telo.

Ležao je dugo vremena, jer je izgledalo kao da mu je veliki čekić razbio nešto u glavi, a blato mu je prijatno hladilo glavu spolja, na udarenom mestu. Ali najzad je ustao, oh, da, podigao se, pomoću lakata i kolena. Zemlja se pomalo njihala, i bio je izgubio šešir, a lice, odelo i ruke bili su mu isprskani blatom. Ali to nije baš ništa marilo. Opet je bio na nogama i išao je. Išao prema Neptunu.

Koraćanje više nije išlo tako lako. Čekić je udarao tako jako da je Ričardova desna noga bila ukočena i oduzeta, morao je da je vuče kao kakav teret. To je bilo čudno, jer su čekić i elektricitet obično dejstvovali na njegovu levu nogu, a sada su mu, eto, savladali desnu nogu i desnu ruku. Cela desna strana bila mu je oduzeta.

Išao je dalje stazom iza šuma u pravcu Snuka, posrtao i vukao desnu nogu, gologlav i poprskan blatom; njegove crvene, upale oči bile su grozničavo uprte u Neptunova postrojenja za iznošenje rude, koja su se videla iznad poslednjeg reda kuća na ivici Snuka. Želeo je da ide brzo, ali je išao vrlo polako; kretao se kao da je bio sputan; znao je da je išao polako i to ga je dovodilo do besnila. Pokušao je da ide brže, ali nije mogao. Slutio je da se u Neptunu nešto dešava - neka zavera ili nesreća - i bojao se da neće stići na vreme. To ga je dovodilo u srdito očajanje.

Onda počne da pada kiša, jak pljusak. Kiša je lila na njega, lila na njegovu staru, голу glavu. Kiša mu je slepila dugu, sedu kosu, spirala mu blato u oči, šibala ga, kvasila i zaslepljivala.

On stade, sav bes bio je ispario iz njega; stajao je sasvim nepomično pod kišom koja je pljuštala. Osetio je strah i odjednom počeo da plače. Suze su mu se mešale s kišom i još više mu kvasile lice. On slepo pođe napred u želji da se zakloni.

Na kraju reda kuća, na ivici Snuka, stajala je mala bedna krčma Rudarev odmor, koju je držala jedna udovica po imenu Suzana Mičel. Izuzev najsiromašnijih radnika iz okoline Snuka, niko nije odlazio u tu krčmu, ali Ričard uđe tamo, u tu krčmu zvanu Rudarev odmor.

On uđe kao da su ga vihor i pljusak ubacili unutra; kiša je curila s njega, stajao je na kamenom podu krčme i povodio se kao kakva stara pijana skitnica. U krčmi su bila samo dva čoveka, dva radnika u radničkom odelu. Igrali su domine, prazne pivske čaše stajale su pored njih na jedinom stolu te krčme. Zagledaše se u Ričarda i prsnuše u smeh. Nisu ga poznali; mislili su da je to neka stara skitnica koja se propisno napila. Jedan od njih namignu na

drugog i reče Ričardu:

- Kako si, momče, vidim da si bio na svadbi!

Ričard pogleda u njega zanoseći se, i nešto u njegovom izgledu ponovo ih nasmeja obadvojicu. Tresli su se od smeha. A onda drugi čovek reče:

- Ne mari, čoveče. Svi smo mi u svoje vreme bili veseljac.

On uze Ričarda za ramena i odvede ga do stolice pored prozora. Ričard pade na stolicu. Nije znao gde je ni ko su ta dvojica što su gledala u njega. Počeo je da pipa utrnulom rukom po džepu tražeći maramicu, i kad ju je izvadio, iz džepa mu ispade jedna para i otkotrlja se po kamenom podu. Para je vredela dva i po šilinga.

Drugi čovek podiže paru, pljunu na nju i iskezi se.

- Eh, čoveče! - reče on. - Gazda si, vidi se. Hoćemo li po jednu čašu, svaki po jednu čašu?

Ričard ne razumede odmah, te drugi čovek kucnu glasno u sto.

- Tri čaše! - povika on.

Iz kelneraja iziđe jedna žena, mršava, crnomanjasta žena bleđa lica. Ona poče da sipa viski u čaše, ali kad napuni treću, pogleda sumnjivo u Ričarda.

- Bolje bi bilo da ne pije - primeti ona.

Prvi čovek reče:

- Kap više neće mu škoditi.

Drugi čovek priđe Ričardu i reče mu:

- Evo, prijatelju, popij ovo.

Ričard uze ponuđenu čašu i ispi je. A to je bio viski, viski koji mu oduze dah, zagreja ga unutra i pokrenu čekić koji mu je udarao u glavi. Viski ga takođe podseti na Neptun. On pomisli da je kiša verovatno prestala. A i ova dvojica su stalno gledala u njega, te se najzad uplaši od njih. Seti se da je on Ričard Baras, sopstvenik Neptuna, bogat i ugledan čovek. Požele da izađe, da ode odatle, da bude u Neptunu. S mukom ustade sa stolice i povodeći se pođe prema vratima. Pratio ga je smeh one dvojice.

Kad je Ričard izašao iz Rudarevog odmora, kiša je bila prestala i oblaci se razišli. Sunčevi zraci obasjavali su mokru ledinu Snuka, zasenjivali Ričardove oči i zadavali im bol, ali kroz tu bleštavu svetlost video je Neptunovo postrojenje za iznošenje rude kako se diže u nebeskom sjaju i slavi. Neptun, njegov Neptun, Neptun Ričarda Barasa! On udari preko Snuka.

Putovanje preko Snuka bilo je čudno i strašno putovanje, ali Ričard kao da nije bio svestan toga. Noge su mu se spoticale po klizavim uzvišenjima i blatnjavim barama na izrovanoj zemlji. Noge su ga izdale i nemilosrdno pustile da padne. Puzao je i penjao se,

koprcao se kao kakav čudan vodozemac, ali nije bio svestan toga. Nije osetio kad je pao, ni kad je ustao, ni kad je opet pao. Telo mu je bilo mrtvo, um mu je bio mrtav, ali duh mu je stremio velikom živom cilju. Neptun, rudnik Neptun, slava onih visokih postrojenja Neptuna privukli su mu duh i držali ga. Sve ostalo je bilo samo ružan san.

Ali nije stigao do Neptuna. Na pola puta preko Snuka pao je i više se nije digao. Lice mu je ispod blatne kore bilo pepeljasto sivo, usne suve i modre, a dah brz i isprekidan. Sad više nije bilo elektriciteta; elektricitet je iščezao i ostavio mu telo u mlitavom stanju, ali udaranje čekića je opet počelo i postajalo sve gore. Čekić je udarao i udarao unutra u glavi, pokušavajući da razbije nešto. Ričard nemoćno pokuša da ustane. Tada čekić u njegovoj glavi udari svoj poslednji udarac. Ričard pade napred i ukoči se. Poslednji zraci sunca na zalasku, padajući preko nagorelih krovova rudničkih zgrada, osvetliše izrovanu zemlju i nađoše ga tu mrtvog. Njegova mrtva, napred isturena ruka stezala je pregršt blata.

GLAVA LXIII

Došao je dan trećeg čitanja zakonskog predloga o ugljenim rudnicima, koji je sada bio vešto iskresan i doteran izmenama od strane opozicije. Prešlo se na diskusiju o dopuni koju je predložio poslanik za Keston, gospodin Sent Kler Bun. Gospodin Sent Kler Bun predložio je s izvanrednom pravničkom tačnošću da se u trećem redu sedmog paragrafa ispred reči »postavljen« umetne reč »pravilno«. Više od tri sata raspravljalo se o tom cepidlačkom predlogu, što je pružilo zgodnu priliku vladi i njenim pristalicama iz opozicije da hvale i veličaju zakonski predlog.

Sedeći skrštenih ruku i bezizrazna lica, David je slušao raspravu. Vladine pristalice ustajale su jedna za drugom i nabrajale teškoće pred kojima se vlada nalazila i izvanredne napore koje je ona činila i koje će i dalje činiti da bi ih savladala. Goreći od gneva, David je slušao - slušao govore Dadžena, Bebingtona, Hjuma i Kleghona, čija je svaka reč izražavala želju za kompromisom i odlaganjem. Njegovo iskusno uho, izoštreno sadašnjim uzbuđenjem, opažalo je svaku promenu u tonu govornika - skrivenu molbu za oproštaj, nameru da se rđava stvar predstavi u što boljoj svetlosti. David je sedeo hladan, a ipak sav

uskipteo od gneva, i čekao da uhvati predsednikov pogled. Morao je govoriti. Bilo je nemoguće sedeti skrštenih ruku pred takvom jednom izdajom. Je li ovo bilo ono za što je radio i borio se i čemu je bio posvetio svoj život? Dok je čekao, mislio je o svim naporima i stremljenjima u toku minulih godina: o svom skromnom početku u kancelariji Saveza, svojoj borbi u lavirintu mesne politike, svom dugom neprekidnom naporu u toku poslednjih godina - teškoćama, dirindženju, neprekidnom predanom radu. A čemu sve to, ako je kraj svega imao da bude ova glupa beskorisna, mera, ovaj prekršaj svih obećanja, ovo ismevanje pravde!

On naglo diže glavu, ispunjen gnevnom odlučnošću, i zagledao se u govornika širom otvorenih očiju. Govornik je bio Stoun, stari Justeis Stoun, koji je počeo kao radikal, zatim prešao u liberale i za vreme rata procvetao zauvek u pravog konzervativca. Stoun, majstor političke kazuistike, lukav stari lisac, hvalio je zakonski predlog u nadi da će prilikom idućih naimenovanja postati per. Celog svog života Stoun je žudeo za plemićkom titulom, i sada ju je nanjušio kao raskošan grozd koji se spuštao col po col dok nije došao gotovo nadomak njegovih zubatih vilica. Trudeći se da poveća svoju popularnost, bacao je kite cvetnog besedništva desno i levo, govoreći kitnjasto i deklamatorski. Plemenitost rudara, to je bila njegova teza, koju je vešto razvio da bi pobio sva dokazivanja da će zakonski predlog izazvati još veće nezadovoljstvo kod rudara. - Ko bi se u ovom Domu - izjavi on zvučno - usudio da tvrdi da se u srcu rudara krije i najmanja senka nelojalnosti? U vezi s ovim niko nije upotrebio podesniji izraz od pesnički nadahnutih reči poštovanog poslanika za Karnarvon. Molim ovaj visoki Dom da mi dozvoli da ponovim te nezaboravne reči. - On zaokrugli usta i počeo da deklamuje: - »Video sam rudara kao radnika, i nema boljeg od njega. Video sam ga kao političara, i nema razumnijeg od njega. Video sam ga kao pevača, i nema umilnijeg od njega. Video sam ga kao fudbalera, i on je strah i trepet. Ali u svim svojstvima je lojalan, ozbiljan i hrabar...«

Gospode, pomisli David sa uzdahom, dokle li će ovo da traje? On se seti paljenja Neptuna, tog čina sabotaze koji je sam po sebi ludost koja se ne može opravdati, ali koji je u stvari bio samo izraz buntovnog ogorčenja rudara protiv svoje sudbine. Dok su iz usta lukavog Stouna kuljale jedna za drugom licemerne rečenice, u Davidovoj duši plamteo je gnev negodavanja. On baci brz pogled na Nagenta, koji je sedeo pored njega zaklanjajući lice rukom. Nagent je to osećao isto tako duboko kao on, ali Nagent je bio pomireniji sa sudbinom, njegov fatalizam pomagao mu je da se

lakše povinuje neizbežnom. David nije mogao da se tako savija. Nikad, nikad! On mora govoriti, mora! U očajnoj napetosti živaca borio se da bude miran, pribran i hrabar. Kad je najzad Stoun krivudavim stazama dospeo do kraja svoje pridike i osmehnuvši se skupu seo, David skoči na noge.

Čekao je u napetoj nepomičnosti; najzad uhvati predsednikov pogled. On snažno udahnu vazduh, koji mu duboko i bolno zapara grudi i koji kao da mu prože celo telo jakom odlučnošću. U tom trenutku reši da učini veliki očajnički napor, da svu snagu svoga životnog cilja suprotstavi zakonskom predlogu. David opet duboko uzdahnu. Povrati mu se samouzdanje, samopouzdanje i hrabrost. On poče polako, gotovo bezlično, sa tako dubokom iskrenošću da se, posle bombastičnog govora predgovornika, pažnja Doma odmah usredsredi na njega.

- Slušao sam debatu celo poslepodne. Želeo bih iz sveg srca da mogu da sudelujem u divljenju svojih poštovanih prijatelja prema ovom zakonskom predlogu. - Čutanje. - Ali dok sam slušao njihove ugladene rečenice, nisam mogao a da ne mislim na ljude o kojima se moj predgovornik tako pesnički izrazio. Ovom Domu je poznato da sam u više prilika skretao pažnju na bedu u rudarskim oblastima ove zemlje. Nekoliko puta sam pozivao poštovanog predgovornika da pođe sa mnom u moju izbornu jedinicu i vidi svojim rođenim očima strašno i beznadežno očajanje toga kraja: nezaposlene ljude, žene čija srca razdire očaj, malu decu na čijim se licima vidi glad. Da se cenjeni kolega odazvao mom pozivu, mislim da bi u čudu uzviknuo: »Kako, za ime sveta, živi ovaj narod?« Odgovor je da on i ne živi, već samo održava goli život. Oni životare u neredovnim i teškim prilikama, noseći teret koji je utoliko nesnošljiviji što najteže pada na nejake i mlade. Neki će bez sumnje ustati i reći da se gubim u preteranim sentimentalnostima. Ali dopustite da ih uputim na izveštaje školskih lekara u tim krajevima, pa i u mom kraju; u njima će oni naći dovoljnu potvrdu činjenica. U njima će čitati o deci koja pate od oskudice u odelu, o deci bez obuće, deci daleko ispod osrednje težine, deci okvalifikovanoj kao nenormalnoj zbog oskudice u hrani. Oskudica u hrani! Gospoda poslanici verovatno imaju dovoljno inteligencije da shvate značenje ovog učtivog eufemizma. Nedavno, pri otvaranju ovog zasedanja, opet smo imali prilike da posmatramo sav sjaj, raskoš i maskaradu koji, kao što mnogi kažu, govore o veličini naše zemlje. Ali da li ih je ijedan poslanik u mislima uporedio bar za časak sa siromaštvom, očajanjem i bedom koji postoje u celoj našoj slavnoj zemlji? Možda ovim pitanjem činim

veliku nepravdu ovom Domu. - Glas mu postade ogorčen i gnevan. - U dve prilike čuo sam kako je jedan gospodin poslanik ustao i predložio da ovaj Dom »zareda unaokolo sa šeširom« da bi ublažio patnje u rudničkim oblastima. Zar bi išta moglo biti bestidnije? Mada su iznureni do krajnje mere, ti ljudi ne traže vašu milostinju! Oni zahtevaju pravdu! Ovaj zakonski predlog ne pruža im pravdu! On je licemeran, dvoličan! Zar Dom ne uviđa da je ugljeno rudarstvo po samoj svojoj prirodi drukčije od svih ostalih industrija? Ono je jedinstveno. Ono nije samo proces dobavljanja uglja, ono je osnovna industrija, koja snabdeva sirovinom polovinu naprednih industrija ove zemlje, a ljudi koji proizvode ovu jedinstvenu i bitnu robu, stavljajući na kocku svoje živote, žive u bedi i nemaštini i ne dobijaju za svoj rad ni onoliko koliko izvesna gospoda poslanici troše na cigare! Da li ijedan član ovog Doma iskreno veruje da će ovaj oskudni i pritvorni zakonski predlog konačno spasti industriju? Ako ima takvih, neka se izvole izjasniti. Naš sadašnji rudarski sistem razvio se nasumce - ne kao posledica privrednih uzroka, već pod dejstvom istorijskih i ličnih uzroka. Kao što je već rečeno, on je planiran ne zbog geoloških, već zbog genealoških razloga. Znaju li moji poštovani prijatelji da je, od svih važnijih zemalja na svetu koje proizvode ugalj, naša zemlja jedina u kojoj ne postoji državna javna kontrola nad samom rudom? Dve državne komisije odlučno su preporučile nacionalizovanje rudnika da bi država mogla da postavi iskorišćavanje ugljenih ruda na naučnu osnovu! Sadašnja vlada, pre nego što je došla na vlast, svečano je obećala da će nacionalizovati rudnike! A kako ona sad iskupljuje zadatu reč? Produženjem zbrke, slepim traženjem nekog izlaza u starom sistemu konkurencije, metodom davljenja pomoću ograničavanja proizvodnje, smanjivanjem izvoza umesto da proširi tržišta, novčanom pomoći napuštenim rudnicima da bi ostali zatvoreni, izbacivanjem radničkog staleža, tvorca bogatstva ove zemlje, na ulicu u stotinama i hiljadama! Opominjem ovaj Dom da može izvesno kratko vreme produžiti u tom pravcu, ali da će onda neminovan kraj biti uniženje radnika i propast cele zemlje! - On povisi glas. - Više ne možete izvlačiti krv iz vena rudara da biste oživeli industriju! Njihove vene su presušile! Prosjačke nadnice i glad vladaju u rudarskim oblastima još od prošlog rata, a poštovani poslanik, moj predgovornik, govorio je zemlji za vreme rata da je samo potrebno da ubijemo dovoljan broj Nemaca da bismo živeli u miru i blagostanju do kraja svog života! Neka ovaj Dom pazi šta radi! On može osuditi rudarsku zajednicu da i dalje godinama živi u bedi! - Opet zastade, a glas mu postade ubedljiv,

gotovo molećiv. - Ovaj zakonski predlog po samoj svojoj prirodi priznaje neuspeh pojedinačnih rudnika u konkurenciji s velikim kartelima. Zar to nije, samo po sebi, dovoljan dokaz da industriju treba nacionalizovati? Dom ne može biti slep prema činjenici da je već spremljen nacrt plana za nacionalizovanje, čiji je cilj sprečavanje rasipanja, povećanje proizvodnje, smanjenje troškova i cena i podsticanje potrošnje. Zašto je radnička vlada ove zemlje prešla preko ove činjenice i pribegla kapitalističkim polumerama i darmaru? Zašto vlada nije smelo rekla: »Odlučila sam da jednom za svagda učinim kraj zbrci koju sam nasledila od svojih prethodnica! Nameravam da ukinem zauvek sistem koji nas je doveo u ovaj kaos! U ime naroda preuzeću rudarsku zajednicu i upravljajući njome tako da ona služi blagostanju ove zemlje!« - David zastade i poslednji put, a zatim njegov glas pređe u strasnu molbu. - Pozivam ovaj Dom u ime časti i savesti da ispita činjenice koje sam izložio! I, pre nego što Dom donese svoju odluku, obraćam se naročito članovima naše stranke u ovoj vladi i preklinjem ih da ne izdaju ljude i pokret koji su ih doveli ovamo! Molim ih da ponovo razmotre svoj položaj, da povuku ovu pritvornu, beskorisnu meru, da ispune svoje obećanje i da predlože zakon o nacionalizovanju! A u slučaju da pretrpimo poraz u ovom Domu, obratićemo se narodu za mandat. U ime čovečanstva, molim vas, preklinjem vas da tražimo taj mandat naoružani tim slavnim porazom!

Kad je David seo, zavlada je mrtva tišina, tišina koja je u isto vreme bila puna i neodlučnosti i napete pažnje. Dom je, uprkos svoje volje, bio pod utiskom toga govora. A onda Bebington dobaci glasom hladne ravnodušnosti:

- Poštovani poslanik za Sliskeil očigledno misli da ova vlada može da nacionalizuje rudnike isto tako lako kao što on može da dobije dozvolu da drži psa.

Domom prođe pokret, nelagodan, nesiguran. Tada Bazil Istman učini svoj istorijski ispad. Poštovani poslanik za Šajrez, mladi konzervativac koji je sedeo u zadnjim klupama, i koji je provodio svoje retke posete Domu u stanju nasledne otupelosti, imao je jednu retku parlamentarnu osobinu zbog koje je bio omiljen u svojoj stranci. Bio je u stanju da savršeno podražava životinjske glasove. I sada, čuvši reč pas, on se trže iz svoje uobičajene učmalosti, ispravi se na svom sedištu i odjednom zalaja podražavajući uplašenog psa. Dom se trže od iznenađenja, zaustavi dah, a zatim prsnu u smeh, koji je postajao sve jači, dok se najzad ceo Dom nije orio od veselog smeha. Neki poslanici

ustadoše, zakonski predlog bi stavljen na glasanje. To je bio veseo svršetak jedne krize. Dok su poslanici žurili u dvoranu za glasanje, David sasvim neopaženo izađe iz Doma.

GLAVA LXIV

David se uputi u Sent Džems park. Išao je brzo, kao da je žurio da stigne na neko određeno mesto, a kad je stigao u park, nije ni bio svestan da je tamo, bio je jedino svestan svog poraza.

Nije osećao ni poniženje ni stid zbog toga, već samo veliku žalost, koja ga je tištila i pritiskivala kao kakav ogroman teret. Bebingtonovo podsmevanje nije mu zadavalo nikakav bol! Istmanovo ruganje i smeh Doma nisu izazvali nikakvu osvetoljubivu srdžbu u njemu. Misli su mu se bile razbegle negde daleko, gde su se, tužne, ponovo sve sakupljale, ali ta tuga se nije odnosila na njega.

Izašao je iz parka kod Admiralskog svoda, jer je i ne opažajući prošao Mel, i tu je buka saobraćaja prodrila kroz njegovu daleku, ukočenu tugu. Stajao je za trenutak i posmatrao jurnjavu života, ljude i žene koji su hitali, hitali, automobile i omnibuse koji su jurili u jednom pravcu i žurili kao da svaki od njih očajnički pokušava da bude prvi. Sustizali su se i prelazili jedan drugog, svaki je iskorišćavao i najmanju mogućnost koja bi mu se ukazala i svi su išli istim putem. U krug.

Posmatrao je, i bol u njegovim tužnim očima postade još dublji. Mahnita žurba toga kružnog saobraćaja postade za njega simbol ljudskog života, koji takođe juri samo u jednom pravcu. Napred i napred, dalje i dalje, uvek u istom pravcu, i to svaki čovek za sebe.

Posmatrao je lica užurbanih ljudi i žena i činilo mu se da svako lice izražava čudnu napetost pažnje, kao da je svako biće bilo usredsređeno na tajni i naročiti život o kome je mislio iza maske svoga lica, ne interesujući se ni za šta drugo. Jedan čovek bio je zauzet mislima o novcu, drugi mislima o hrani, treći mislima o ženama. Prvi je to poslepodne uzeo na berzi od nekog drugog čoveka pedeset funti sterlinga i bio je zadovoljan. Drugi je u mislima video morskog raka, špargle i paštete i morio mozak oko toga šta će mu se najviše dopasti. Treći je razmišljao o mogućnosti da zavede ženu svoga ortaka, koja se za vreme sinoćne večere značajno nasmešila na njega.

Davidu dođe strašna misao da svi ljudi u toj ogromnoj, brznoj

reci života žive svaki za svoj vlastiti interes, svoje vlastito zadovoljstvo, svoje vlastito blagostanje, za sebe. Svaki čovek je svestan samo sebe, a životi ostalih ljudi samo su dodaci njegovom životu - drugi ljudi nisu od važnosti, samo je on od važnosti, on, samo on. Životi svih ostalih ljudi vrede samo utoliko ukoliko utiču na njegovu vlastitu sreću, i on je gotov da žrtvuje sreću i živote ostalih ljudi, da vara i podvaljuje, istrebljuje i uništava radi svog vlastitog blagostanja, radi svog interesa, radi sebe.

Ta misao porazi Davida; okrete se od nje i od mahnite, kružne jurnjave saobraćaja. Odjednom pođe odatle i uputi se Heimarkitu. Na Heimarkitu, na uglu Ulice Panton, pevali su neki ljudi; bilo ih je četvorica; on vide da su to rudari. Stajali su licem okrenuti jedan drugom, svi su bili mladi i svi su bili nagnuti jedan prema drugom tako da su im se čela dodirivala. Pevali su jednu velšku pesmu. Bili su to mladi velški rudari - bili su nezaposleni i pevali su po ulicama dok su bogatstvo i raskoš Londona prolazili pored njih.

Pošto su svršili s pesmom, jedan od njih pruži kutiju. Da, bio je rudar, David je to poznao. Bio je izbrijan, njegovo odelo, mada siromašno i izveštalo, bilo je čisto - kao da je želeo da se održi na površini, da ne sklizne u dubine koje su ga čekale. David primeti male plave rudarske ožiljke na njegovom čistom, lepo izbrijanom licu. On stavi šiling u kutiju. Čovek mu zahvati bez poniznosti, i David se, sa još većom tugom, upita da li je taj šiling pomogao više nego sav njegov rad, sva njegova stremljenja i svi njegovi govori za poslednjih pet godina.

Polako se uputi Pikadilskoj stanici podzemne železnice.

Prošavši ulicu, uđe u stanicu, uze kartu i uhvati prvi voz. Prema njemu je sedeo radnik i čitao večernji list, čitao njegov govor, koji je već bio izašao u poslednjem izdanju lista. Čovek je čitao polako dok je voz tutnjao mračnom podzemnom prugom. David oseti jaku želju da upita čoveka šta misli o njegovom govoru, ali ga ipak ne upita.

Na stanici Batersi David izađe iz voza i uputi se u Blaunt ulicu. Osećao se umoran kad je ulazio u kuću broj 33, te počeo da se penje s osećanjem izvesnog olakšanja uz stepenice pokrivene pohabanim ćilimom, ali ga gospođa Taker zaustavi pre nego što je prešao pola puta. Okrete se prema njoj dok mu je govorila s otvorenih vrata svoga salona u prizemlju:

- Gospođica Baras je telefonirala - reče ona. - Telefonirala je nekoliko puta, ali nije htela da ostavi nikakvu poruku.

- Hvala, gospođo Taker - reče on.

- Rekla je da joj telefonirate čim dođete.

- Dobro.

Mislio je da je Hilda telefonirala da mu izrazi svoje saosećanje. Iako joj je bio zahvalan na tome, ipak nije bio raspoložen za saosećanja. Ali gospođa Taker poče da navaljuje:

- Obećala sam gospođici Baras da ćete joj telefonirati odmah čim dođete.

- Pa dobro - reče on opet i okrete se telefonu, koji se nalazio u hodniku. Dok je tražio Hildin broj, čuo je kako se vrata gospođe Taker zadovoljno zatvoriše.

Trebalo mu je nešto vremena da dobije Hildin broj, ali čim ga je dobio, Hilda se javi. Samo jedan časak zvonio je telefon, a onda se začu Hildin glas. Ona je sedela pored telefona i čekala.

- Alo, Hilda, jeste li vi to? - Glas mu je, i protiv volje, zvučao tupo i umorno.

- Davide - reče ona - celo poslepodne sam pokušavala da dobijem vezu s vama.

- Da?

- Treba da govorim s vama, sad, odmah!

David je oklevao.

- Žao mi je, Hilda, ali sam prilično umoran; da li biste imali šta protiv ako...

- Treba odmah da se vidimo i razgovaramo! Važno je!

Nastade ćutanje.

- Šta se dogodilo? - upita on.

- Ne mogu da vam kažem, ah, ne mogu da vam kažem preko telefona! - Kratko ćutanje. - Ali tiče se vaše žene.

- Šta!

- Da.

Stajao je sa slušalicom u ruci, sav ustreptao, više nije bio ni umoran ni ravnodušan.

- Dženi? - upita on kao da govori samom sebi.

- Da - ponovi ona.

Opet nastade trenutno ćutanje, a zatim David poče da govori brzo, gotovo nerazumljivo:

- Videli ste Dženi? Gde je? Recite mi, Hilda! Znate li gde je Dženi?

- Da, znam. - Hildin odgovor ga ponovo uzbudi.

- Kažite mi onda! Zašto ne možete da mi kažete?

- Morate doći ovamo - odgovori ona odlučno - ili, ako hoćete, doći ću ja k vama. Ne možemo razgovarati o tome preko telefona.

- Dobro, dobro! - pristade on odmah. - Smesta ću doći k vama!

Obesi slušalicu i strča niz stepenice, uz koje se bio popeo tako

polako, dozva automobil koji je prolazio Ulicom Bul i odjuri u pravcu Hildinog stana. Nije prošlo ni sedam minuta, a već je kucao na Hildina vrata.

Služavka je bila izašla, te mu Hilda sama otvori vrata. On radoznalo pogleda u nju i oseti kako mu srce kuca od želje i nestrpljenja; ispitivački se zagleda u Hildino lice.

- Pa? - upita on brzo. Pomalo se nadao da je Dženi možda u Hildinom stanu; možda je to bio razlog što ga je Hilda pozvala da dođe u njen stan?

Ali Hilda zavrte glavom. Lice joj je bilo bledo i tužno kad ga je uvela u sobu, koja je gledala na reku, i sela i ne gledajući u njega.

- Šta je, Hilda? - upita on. - Nije valjda ništa rđavo?

Sedela je nepomično i pravo u svojoj crnoj haljini, njena crna kosa bila je začesljana pravo natrag s bledeg čela, a lepe, blede ruke počivala su na njenom crnom krilu. Izgledalo je kao da se plaši da govori, i zaista se plašila. Ona reče:

- Dženi je danas dolazila na moju kliniku.

- Bolesni je? - Lice mu postade brižno.

- Da, bolesna je.

- U bolnici?

- Da, u bolnici je.

Ćutanje. Sva njegova iznenadna radost pretvori se u iznenadan bol. Nešto ga je stezalo u grlu.

- šta joj je? - upita on. - Je li mnogo bolesna?

- Da, prilično bolesna, Davide. - Još uvek nije gledala u njega. - Došla je u moju ambulantu danas posle podne. Ona ne zna koliko je bolesna, ali došla je i tražila mene, jer me poznaje...

- Ali, zar je ozbiljno? - upita on brižno.

- Pa, da... unutrašnja bolest... mislim, u izvesnom smislu.

Gledao je u Hildu, ali nije video nju, već Dženi, sirotu malu Dženi, a oči su mu bile pune brige i velike nežnosti.

On instiktivno ustade i reče:

- Idem u bolnicu sad. Ne treba gubiti ni minuta. Hoćete li i vi sa mnom ili da idem sam?

- čekajte - reče ona.

On zastade na pola puta ka vratima. sada su joj čak i usne bile bleđe; bila je duboko potresena. Ona reče:

Nisam uspela da prime Dženi u bolnicu Sv. Elizabete. Učinila sam sve što sam mogla, ali uzalud; znate, to ima svog razloga... njena bolest - ah! Morala sam da udesim... Morala sam da je pošaljem u drugu bolnicu... prvo.

Koju bolnicu? - upita on. Ona najzad pogleda u njega. Morao

je da zna, pre ili posle moralo mu se reći, i ona reče:

- U bolnicu u Ulici Kanon.

On ne razumede odmah da je to bolnica za venerične bolesti i zagleda se kao u čudu u Hildino tužno lice; ali ju je gledao tako samo nekoliko sekundi, a onda mu se ote prigušen, bolan uzvik.

- Nisam mogla drukčije - reče Hilda i pogleda u stranu; jer ju je bolelo da ga gleda kako pati.

Gledala je kroz prozor prema reci, koja je tekla u svoj svojoj moći. Reka je tekla tiho, a i u sobi je vladala tišina. Tišina u sobi trajala je dugo, sve dok je on ne prekide pitanjem:

- Hoćete li mi dozvoliti da je vidim?

- Da, to mogu da izradim. Sad ću da telefoniram bolnici. - Ona zastade, gledajući još uvek mimo njega. - A možda biste voleli da i ja pođem?

- Ne, Hilda - prošapta on - ići ću sam.

Stajao je tu dok je ona telefonirala i razgovarala s dežurnim hirurgom, a kad mu je rekla da je sve u redu, on joj se brzo zahvali i iziđe. Odjednom oseti nesvesticu. Pomisli za trenutak da će pasti u nesvest, te poče da se pridržava za gvozdenu ogradu kuće u kojoj je Hilda stanovala. Bilo mu je neprijatno što to radi, jer se bojao da ga Hilda ne vidi s prozora, ali je morao. U jednom stanu u prizemlju svirao je gramofon; svirao je *Ti si radost srca moga*. U to vreme svi su svirali i pevali tu pesmu - London je ludovao za njom. David se seti da nije jeo ništa od ručka. On pomisli: »Dobro bi bilo da jedem nešto, jer bi mi se inače moglo svašta desiti u bolnici.«

On pusti hladne šipke gvozdene ograde, uputi se ulicom pored Temze i priđe šatri u kojoj se prodavala kuvana kafa. Šatra je u stvari bila zaklon za fijakeriste, ali čovek koji je bio tamo vide da se David ne oseća dobro, pa mu dade šolju tople kafe i sandvič.

- Koliko? - upita David.

- Pet penija - odgovori čovek.

Dok je David pio kafu i jeo sandvič, ona pesma sa gramofona zujala mu je u glavi.

Bolnica za venerične bolesti nije bila daleko od šatre i taksi ga je brzo odvezao tamo. Sedeo je zgrčen u taksiju, koji je bio čist i nov i u kome je, u niklenoj vazi, stajala kita cveća od žute hartije. U taksiju se osećao blag miris parfema i duvanskog dima; izgledalo je kao da taj miris ispuštaju žuti cvetovi od hartije.

Vratar Venerične bolnice u Ulici Kanon bio je starac s naočarima. Bio je vrlo star i spor, i uprkos Hildinog telefoniranja David je morao da čeka. On je stajao pred vratarevom sobom dok je ovaj na unutrašnjem telefonu razgovarao s odeljenjem. Pod u

mozaiku imao je crveno-plave šare i njegove ivice bile su savijene prema zidovima da se ne bi kupila prašina.

Dizalica ga polako odnese gore i on se nađe pred vratima dvorane. Dženi, njegova žena, nalazila se u toj dvorani. Srce poče da mu kuca tako brzo da ga je gušilo. On uđe unutra za bolničarkom.

Dvorana je bila dugačka, sveža i bela, sa uskim belim posteljama s obe strane. Sve je bilo besprekorno belo i u svakoj besprekorno beloj postelji ležala je po jedna žena. Ti si radost srca mog a - svirao je još uvek gramofon u Davidovoj glavi.

Dženi! Najzad Dženi, njegova žena Dženi, u krajnjoj postelji, u poslednjoj, besprekorno beloj postelji, iza besprekomog belog zaklona. Poznato i ljubljeno lice njegove žene Dženi pokaza mu se u lepoj i čudno impresivnoj belini dvorane. Srce mu se steže u grudima i poče još više da ga guši svojim kucanjem. Celo telo mu zadrhta.

- Dženi! - šapnu on.

Bacivši pogled na njega, bolničarka ode. Njene usne su bile napućene, a kukovi su joj se njihali.

Dženi! - šapnu on opet.

- Mislila sam da ćeš doći - reče ona i nasmeši se na njega svojim starim osmehom, osmehom koji je i pitao i umiljavao se.

Srce mu se cepalo, nije mogao ništa da kaže, spustio se na stolicu pored postelje. Njene oči su mu zadavale najveći bol, one su bile kao oči išibanog psa. Obrazi su joj bili išarani tankim crvenim žilicama, a usne blede. Još uvek je bila lepa i nije izgledala stara, ali joj je lepota bila malo izbledela. Imala je tragičan izraz bića koje su iskorišćavali.

- Da - reče ona - mislila sam da ćeš doći. Možda ti izgleda čudno što sam otišla gospođici Baras, ali kad sam se razbolela, nisam volela da idem nepoznatom licu. Čula sam da je Hilda Baras ovde, a i bili smo u prijateljskim odnosima s njom u Sliskeilu i... Oh, pa eto, tako se to desilo! I, ah, mislila sam da ćeš doći!

David je video da se ona obradovala njegovom dolasku, ali kod nje nije bilo ni traga od onog užasnog uzbuđenja koje je njega sagorevalo. Ona se površno i malo zbunjeno radovala što ga vidi. S mukom je izgovorio:

- Je li ti udobno ovde?

Ona pocrvene, zastidevši se malo zbog onog što bi u staro vreme nazvala svojim »položajem«, i zbunjeno odgovori:

- Oh, da, vrlo udobno. Znam da je ovo opšta bolnica, ali bolničarka je tako ljubazna. Prava dama. - Glas joj je bio malo

promukao. Jedna zenica njenih izmučenih očiju bila je široka, crna i veća od druge.

- Milo mi je što ti je udobno.

- Da - reče ona. - Ali nikad nisam marila za bolnice. Sećam se kad je tata slomio nogu... - Ona se opet nasmeši na njega, i taj osmeh mu rani dušu - bilo je to opet puženje išibanog psa. On reče tihim glasom:

- Da si mi samo pisala, Dženi.

Čitala sam o tebi - reče ona. - Čitala sam o tebi tako mnogo u novinama. Znaš li, Davide - glas joj odjednom ožive - znaš li da si jednom prošao pored mene na ulici? Bilo je to na Strandu; prošao se pored mene tako blizu.

- Zašto me nisi oslovila?

- Pa - htela sam da to učinim, ali sam se predomislila. - Ona opet lako pocrvene. - Bila sam s jednim prijateljem, razumeš.

- Razumem - reče on.

Nastade ćutanje.

- Bila si u Londonu? - upita on najzad.

- Da - potvrdi ona ponizno. - Bila sam mnogo zavolela London. Restorane, radnje i te stvari. Dobro sam živela, vrlo dobro, u stvari. Ne želim da misliš da sam bila rđave sreće sve vreme. Dosta sam se naprovodila. - Ona začuta i pruži ruku za šoljom s vodom koja je stajala pored njene postelje. On brzo uze šolju i dodade joj.

- Smešno - reče ona. - Liči na mali čajnik.

- Jesi li žedna?

- Pa, nisam, samo u želucu. Ali brzo ću ozdraviti. Hilda Baras će me operisati - reče gotovo s ponosom.

- Da, Dženi - složi se on.

Ona mu pruži natrag šolju i pogleda ga; u njenim očima bilo je nečeg zbog čega on obori pogled. Nastade ćutanje.

- Oprosti mi, Davide - reče ona najzad - oprosti mi ako nisam bila dobra prema tebi!

Suze mu navreše na oči. Za trenutak nije mogao da govori, a onda reče:

- Ozdravi, Dženi, to je sve što želim od tebe.

Ona malaksalo upita:

- Ti znaš kakvo je ovo odeljenje?

- Da - odgovori on.

Nastade ćutanje. Ona reče:

- Oni će da me leče pre operacije.

- Da, Dženi.

Ponovo zavlada ćutanje, a zatim, sasvim iznenada, ona počne da

plače. Plakala je tiho. Iz njenih očiju, očiju išibanog psa, tiho su ronile suze.

- Ah, Davide - uzdahnu ona - stid me je da te pogledam!

Dođe bolničarka.

- Hajte, hajte sad - reče ona. - Mislim da je dosta za večeras. - Stajala je tu bezosećajna i stroga.

David reče:

- Doći ću opet, Dženi. Sutra.

Ona se nasmeši kroz suze:

- Da, dođi sutra, Davide, dođi.

On ustade, saže se i poljubi je.

- Treba da znate da nije sasvim pametno ljubiti bilo koga u ovom odeljenju.

On ne odgovori. Izišao je iz bolnice. U Ulici Kanon vergl je svirao Ti si radost srca moga.

GLAVA LXV

Okolo deset sati pre podne tetka Karolina pogleda kroz prozor svoje sobe u Linden Pleisu u divan oktobarski dan i zadovoljno reši da izađe da se malo prošetala. Dva puta dnevno, pre podne i posle podne, kad je vreme bilo povoljno, tetka Karolina je išla u malu šetnju. Među radostima njenog bavljenja u Londonu, na prvo mesto su dolazile te njene male šetnje.

Da, tetka Kara je bila u Londonu. Zaista joj je bilo čudno kad se našla u tom ogromnom središtu carstva koje ju uvek zasenjivalo i strašilo iz daljine, pa ipak, zar je to bilo tako čudno? Ričard je bio mrtav, Neptun prodat, i sada je tamo radila firma Moson i Goulán. Brežuljak je, na žalost, takođe otišao, gospodin Goulán se lično uselio u njega i priča se da troši ogromne svote na obnovu kuće i bašte. Ah, bože, ah, bože! Pomisao da surove ruke diraju njenu aleju sa špaglami zadavala je bol tetki Kari. Ona ne bi mogla ostati u Sliskeilu i posmatrati sve te promene. A nisu je ni pozvali da ostane. Artur, koji je bio postao mrgodan i mrzovoljan i sada radio kao podnadzornik u rudniku, nije je pozvao da živi s njim u maloj kući koju je uzeo pod kiriju u Hedli ulici.

Ona nikad neće zaboraviti onu strašnu noć kad se Artur vratio pijan iz Tajnkastla i surovo joj rekao da se odsada mora »sama brinuti za sebe«. Siroti Artur nije ni slutio koliki su joj bol zadale njegove reči, mada, naravno, ona nije ni sanjala da ostane tamo

gde je nekad bila tako potrebna, a gde bi je ubuduće trpeli protiv volje i iz sažaljenja. Bilo joj je samo šezdeset i četiri godine i imala je prihod od sto dvadeset funti sterlinga godišnje, što je značilo nezavisnost - i London, varoš intelekta i kulture, čekao ju je. Čudeći se i sama svojoj smelosti, ona je ipak, po svom običaju, vrlo pažljivo razmišljala o svemu tome. U Londonu će biti blizu Hilde, koja je u poslednje vreme bila ljubazna prema njoj, a neće biti daleko ni od Greise, koja je uvek bila ljubazna prema njoj. Draga Greis, mislila je tetka Kara, ostala je prirodna i skromna kao što je uvek bila i, mada siromašna, živela je bezbrižno sa svojim mužem i svojom decom, ravnodušna prema novcu i materijalnoj strani života, ali srećna i zdrava. Da, tetka Kara će sigurno provoditi mesec-dva svake godine u Bamhamu. A i Laura nije bila daleko, Laura Milington, koja je sa svojim bolesnim mužem stalno živela u Bornmautu. Moraće posetiti Lauru jednog dana. Uopšte, tetka Kara je videla život u Južnoj Engleskoj u ružičastim bojama. Poslednjih trideset godina provela je u bolesničkim sobama Harijete od Ričarda. Možda je tetki Kari bilo dosadilo to večito bavljenje u bolesničkim sobama i prevrtanje prljavog postelnog rublja u njima.

Naravno, Beizvoter je bio kraj Londona koji ju je najviše privlačio. Niko nije znao bolje od tetke Kare da Beizvoter više nije u modi, ali ona je s izvesnim ponosom bila svesna da ni ona više nije savremena. Ostaci staromodnog gospodstva u Beizvoteru budili su sentimentalni odjek u njenom srcu, te je još više nagnjela glavu u stranu, pokoravajući se sudbini s tugom u kojoj je bilo i izvesnog zadovoljstva. A Linden Pleis bio je tako podesan, zelenilo drveća u proleće bilo je tako nežno i divno u kontrastu s izbledelom, žućkastom bojom starih kuća s gipsanim ukrasima. Na kraju ulice nalazila se i crkva, koja je i stvarala odgovarajuću atmosferu i pružala utehu. U poslednje vreme tetka Kara je postala još pobožnija nego što je bila, i u crkvi Sv. Filipa, za vreme jutrenja i večernji, koje je redovno pohađala, suze su joj često navirale na oči. Sa tornja Sv. Filipa zvonilo je ovda-onda jasno zvono, vikanje mlekadžije na ulici bilo je prijatno, a takođe i miris jagnječeg pečenja, koji je dolazio iz mnogih prizemnih prozora. Kuća gospođe Gitins, broj 104b, gde je tetka Kara posle iscrpnog ispitivanja uzela sebi sobu, bila je časna i poštena, i kupatilo je uvek bilo čisto, mada mu je emajl bio ispucao. Dva penija, stavljena u automatsku peć, davala su dovoljno tople vode i, što je bilo vrlo umesno, pranje rublja u kupatilu bilo je strogo zabranjeno. Svi stanari gospođe Gitins bile su starije dame, izuzev jednog mladog induskog

gospodina, studenta prava, koji je, iako nije bio bele kože, držao kupatilo savršeno čisto.

Svesna mnogih svojih preimućstava, tetka Kara se okrete prozoru i pogleda po sobi. Tu je živela u udobnosti, okužena svojim vlastitim stvarima i stvarčicama koje je mnogo cenila - kakva sreća što celog svog života nije ništa bacala! Soba je bila puna njenih dragocenih i voljenih stvari. Na stolu je stajao model švajcarske seljačke kuće, koji joj je Harijeta donela iz Lucerna pre četrdeset godina; rezbarski rad bio je zaista divan, s malim modelima krava unutra - a eto, jednom umalo nije poslala taj predmet na dobrotvorni bazar! Iznad kaminske mermerne ploče stajale su tri dopisnice sa slikama, koje joj je Artur jednom poslao iz Bulonje, a koje je ona još odavno sama uramila. Uvek su joj se dopadale te dopisnice, boje slike bile su vesele, a i strane marke, koje su još uvek stajale na njima, mogle su vremenom postati od vrednosti. A tamo, na drugom zidu, visio je drvorez koji je ona izradila za rođendan mile Harijete pre četrnaest godina. Početni stih, koji je glasio: Onog srećnog dana kada si prvi put otvorila oči s v o j e, bio je vrlo lep, a drvorez! - pa u svoje vreme smatrali su je za vrlo veštu u rezbarenju.

Sve je bilo tu, sve njene stvari su bile tu: njene fotografije, njen album na stolu, njen porculan, žućkasti globus sačuvan još iz dečje sobe, velika školjka koja je uvek stajala pored njega, igračka sa staklenim kuglicama, od kojih je jednu Artur bio izgubio još kad mu je bilo sedam godina - ah, koliko se tada bila uplašila misleći da ju je Artur progutao! - brisač pera zajedno sa upijačem, dvorski almanah za 1907. godinu, bila je sačuvala čak i slamnu packu za ubijanje muva, koju je kupila Ričardu pred kraj njegovog života.

Ova soba sadržavala je uspomene koje su govorile o celom životu tetke Kare, i u njoj se ona nije mogla žaliti na svoju sudbinu. Ne, ona je u toj sobi brojala radosti svoga života, i brojala ih zahvalno. Ali u međuvremenu nameravala je da izađe da se malo prošeta - ah, da! Ona priđe malom četvrtastom ogledalu i stavi šešir na glavu. Kupila je taj šešir pre sedam godina, sada je već bio prilično izbledeo, a i pero mu nije izgledalo kao nekad, ali je to ipak još uvek bio sasvim dobar šešir - bio je crn, a crno »ide« gotovo sa svačim. Ona navuče rukavice i stavi svoj čvrsto uvijen kišobran pod mišku, kao da nosi pušku. Još jednom pogleda po sobi: pola hleba i malo lonče mleka na polici, pored njih patlidžan koji je ostao od juče, zaklopac na kutiji za kakao zatvoren da ne bi ulazila vlaga, prsten na gasnoj peći dobro zavrnut, prozor dovoljno otvoren za vazduh, palidrvca ne leže kojekuda, sve je bilo lepo namešteno

i na svome mestu. Zadovoljna i uzdignute glave, tetka Kara izađe.

Odšetala je duž Linden Pleisa u Vestbom Gmv, posmatrajući izloge i diveći se raznim predmetima u njima; a zatim, na kraju Vestborn Gruva, uđe sa izrazom odlučnosti u Meretovu radnju. Meretova radnja bila je divno mesto, najbolja od svih velikih radnji gde je čovek mogao razgledati stvari do mile volje i diviti im se. Čitavo pola sata tetka Kara je išla kroz razna Meretova odeljenja, sa glavom nakrenutom u stranu pod starinskim crnim šeširom, zagledala u sve, pa čak, jednom ili dvaput, pitala i za cenu. Prodavačice su se ponašale vrlo učtivo - što je još više zadovoljavalo tetku Karu, jer njene kupovine u Meretovoj radnji nikad nisu mogle biti velike. Njen finansijski položaj sa sto dvadeset funti sterlinga godišnje bio je sasvim siguran, ali je ostajala činjenica da nije smela nepromišljeno trošiti. Međutim, ovog jutra bila je nepromišljena. Bilo je već nekoliko nedelja kako joj je zapao za oko jedan otvarač za pisma koji se po izgledu nije razlikovao od prave slonovače i čiji je jedan kraj bio izrađen u obliku papagajskog kljuna - kako li to oni uspevaju da mu dadu takav oblik, čudila se tetka Kara - ah, divan otvarač pisama, koji je stajao devet penija. Ali ovog jutra tetka-Karine oči raširiše se od radosti. Na otvaraču za pisma stajala je cedulja na kojoj je pisalo: C ena snižena na 6,5 penija. Gospode bože, kakva prilika! Tetka Kara kupi otvarač za pisma i pogleda kako ga pomoćnica zavija u zelenu hartiju i zavezuje zelenom uzicom. Toga trenutka reši se da otvarač pisama pokloni Hildi.

Zadovoljna svojom kupovinom, jer je za nju bilo pitanje časti da ovda-onda kupi ponešto u Meretovoj radnji, tetka Kara priđe dizalici. Devojka u dizalici bila je obučena kao džokej, ona pritisnu dugme i uspe se sa tetka-Karom na najviši sprat. - Soba za čitanje, pisanje i odmaranje! - odrešito viknu devojka. Bila je to lepa soba sa zidovima obloženim kedrovinom, ogledalima i udobnim naslonjačama, i puna novina, časopisa i dama koje su se odmarale. I, što je najneverovatnije, bila je sasvim besplatna.

Kad je tetka Kara izlazila iz dizalice, njen kišobran, koji je još uvek nosila kao pušku, zakači se za devojku.

- Ah, izvinite! - povika tetka Kara i pero joj pokajnički zadrhta. - Sasvim nehotice, verujte mi!

- Ali molim, gospodo, ne mari ništa - odgovori devojka.

Kakva učtivost!

Protekao je čitav sat dok je tetka Kara čitala novine. Više dama sličnih tetki Kari čitale su novine. A možda su i ogledala stvarala optičku varku, jer su sve te dame bile postarije, mršave, obučene

u uzbledelu crninu i trudile se da pročitaju što više besplatnih novina. Stvarno, listovi su bili puni jutarnjih novosti. Zemlja je bila u vohoru uzbuđenja. Gospodin MekDonald je opet bio kod kralja, nacionalna vlada sjajne izjave, i mnogo se pisalo o predstojećim izborima. Tetka Kara je odlučno bila za nacionalnu vladu - ona je bila tako sigurna. U Tribini je bio odličan članak pod naslovom: Nemojte dopustiti da socijalisti straće vaš novac, a u Meteoru: Poludeli boljševizam. Tetka Kara ih pročita obadva. Čitala je sve novine s velikim uživanjem - izuzev jednog užasnog radničkog dronjka koji je bio pun lažnih izveštaja o bedi u dolinama Južnog Velsa. U Brežuljku nikad nije imala mnogo vremena za čitanje. Sada je znala da ceni svoje slobodno vreme.

Ista dizalica je opet spusti dole i ista devojka se nasmeši na nju. Ta devojka je bila vrlo prijatna, zaista vrlo prijatna, tetka Kara se iskreno nadala da će je njen poslodavac uskoro unaprediti.

Kad je izašla iz Meretove radnje, tetka Kara se uputi Hildinom stanu u nameri da joj preda svoj poklon. Otišla je, kao i obično, kroz Kensingtonski park. Put u park bio je prijatan, ali je imao jedno veliko iskušenje u vidu »Poslastičarnice kod jabučjeg cveta«. Tetka Kara je retka kad uspevala da se odupre želji za divnim kolačima i biskvitima u toj radnji, i uprkos svog neobičajenog rasipništva u Meretovoj radnji, ona uđe u »Poslastičarnicu kod jabučjeg cveta«. Mlada poslastičarka ju je poznavala, pa kad je vide, nasmeši joj se, ode do žičane korpe, izvadi kolač od dva penija i stavi ga u kesicu.

- Izgleda da će padati kiša - reče mlada poslastičarka pružajući kesicu tetki Kari.

Ah, nadam se da neće, draga moja - reče tetka Kara dajući poslastičarki dva penija. Ona je sada imala otvarač pisama i kolač od dva penija. koji je naročito prijatan ako se gricka uz čaj. Bogata jutarnja kupovina.

Park je bio lep, deca oko Okruglog jezera uvek su bila slatka. Danas je tamo bilo samo dete, malo teturalo, pomisli tetka Kara, malo teturalo u majušnom crvenom kaputiću sašivenom kod krojača, koje je teturalo i teturalo dok se umalo nije oteturalo u jezerce. Mili mali stvor!

Tu je bilo i galebova; oni su jurili i šištali za hlebom i korama slanine; ah, tetka Kara se ushićivala galebovima! Tako mnogo hleba je bilo bačeno galebovima da je Okruglo jezerce s kraja bilo pokriveno hlebom koji je plivao - bilo je tu stotinama parčadi hleba. Lepi, slatki galebovi, mislila je tetka Kara, ali ipak je čudno videti sav taj hleb bačen u vodu, kad ima, ako je verovati onom užasnom

listu koji je pročitala u Meretovoj radnji, tako mnogo dece bez hleba. Ali to nije moglo biti istina; to je sve bilo preuveličano; a, uostalom, još uvek je postojalo milosrđe.

Utešena, ona ode niz ulicu Eksibišen. Južni Kensington je bio divan. Čelsi takođe - Karlajl i dud - ili je to bio žbun. Tetka Kara se približavala Hildinom stanu. Mnogo je volela da posećuje Hildu. U stvari, tetka Kara se pomalo nadala da će Hilda možda jednog dana zatražiti da joj ona vodi kuću. Zamišljala je sebe kako u crnoj haljini s visokim okovratnikom pušta ozbiljno bolesne i važne osobe u Hildinu ordinaciju - što teže bolesne i što važnije, to bolje. Mada se tetka Kara oslobodila bolesničkih soba, bolest je još uvek imala za nju izvesnu čudnu draž.

Hilda je kod kuće, izjavi devojka. Tetka Kara se nasmeši na Hildinu devojku svojim naročitim osmehom, osmehom kojim se smešila posluži u Brežuljku čitavih trideset godina, i uđe za njom u Hildin stan.

- Ali tu je tetku Karu čekalo iznenađenje. Hilda nije bila sama, i tetka Kara se sasvim zbuni videvši da je njen gost David Fenvik. Ona stade u vratima kao ukopana i njeno kljunasto lice pocrvene. Izvini, Hilda - reče ona zadihano. - Nisam znala. Mislila sam da si sama.

Hilda ustade. Pre toga je sedela ćuteći, i izgleda da joj nije bilo bogzna kako mило što vidi tetku Karu. Ali ipak reče:

- Uđi, tetka-Karo. Ti znaš Davida Fenvika.

U još većoj zbunjenosti tetka Kara se rukova s Davidom. Znala je da su Hilda i David prijatelji, ali kad je videla Davida, koji je nekada bio prijatan mladić i davao časove Arturu, a koji je sada držao tako strašne, vatrene govore u Parlamentu, gotovo se ošamuti. Ona klonu u naslonjaču pored prozora. David pogleda u svoj sat.

- Na žalost, moram da idem - reče on Hildi ako hoću da budem u bolnici posle podne.

- Ah, nemojte da idete zbog mene! - uzviknu brzo tetka Kara. Izgledao joj je bled i umoran. Oči su mu bile zabrinute, strašno zabrinute: imale su izraz bolnog očekivanja.

- Lep dan danas - nastavi ona brzo. - Mislila sam da će biti kiše, ali nema je.

- Ne mislim da će padati kiša - reče Hilda posle nelagodnog ćutanja.

Tetka Kara reče:

- Zaista se nadam da neće.

Opet začutaše.

- Došla sam kroz park - produži tetka Kara - vrlo je lep baš sada.

- Je li? - reče Hilda. - Da, pretpostavljam da je lep sada.

- Kod Okruglog jezerca bio je jedan mališan - produži tetka Kara smešeći se - u majušnom crvenom kaputu. Volela bih da si ga videla. Tako je s l a d a k.

Uprkos svojih dobrih namera, tetka Kara je zbunjeno osećala da je Hilda ne sluša s pažnjom. Iznenađena time, ona pogleda u Davida, koji je, nem i zamišljen, stajao pored prozora.

Tetka Kara je bila nanjušila nezgodu u vazduhu - imala je nos za nezgode kao lisica za lovačke kerove. Obuze je radoznalost. Ali David ponovo pogleda u svoj sat, a zatim u Hildu.

- Sad zaista moram da idem - reče on. - Do viđenja u tri. - On se rukova sa tetka-Karom i izađe. Tetka Kara naćuli uši i ću gde on razgovara s Hildom u hodniku, ali, na svoje razočaranje, nije mogla da razume šta je govorio. Ovog jednog puta radoznalost savlada njenu bojažljivost. Kad se Hilda vrati, ona uzviknu:

- Šta se desilo, draga Hilda? On je izgledao tako uzbuđen! I zašto je pominjao bolnicu?

Za trenutak Hilda ne pokaza ni po ćemu da ju je ćula. A zatim joj odgovori protiv volje, kao da je htela jednom za svagda da spreći njenu radoznalost.

- Tiće se njegove žene. Ona je u bolnici. Biće operisana danas posle podne.

- Ah, bože, ah, bože! - reće tetka Kara, i oći joj se raširiše u grću zadovoljene pohlepe za senzacijom. - Ali...

- Nema tu nikakvo »ali« - oštro je prekide Hilda. - Ja ću izvršiti operaciju i više volim da ne govorim o tome.

Tetka-Karine oći se još više raširiše. Nastade ćutanje, a zatim ona ponizno upita:

- Hoće li joj tvoja operacija pomoći, draga Hilda?

- Kakvo pitanje! - odgovori Hilda oštro.

Tetka-Karino lice se snuždi. Ah, bože, ah, bože, Hilda je još uvek umela da bude oštra kad je htela! Mnogo je želela da pita Hildu od ćega je bolesna Davidova žena, ali Hildin izraz to nije dozvoljavao. Obeshrabrena i potištena, tetka Kara duboko uzdahnu, i zaćuta za jedno kratko vreme. A zatim se odjednom seti, i lice joj se razvedri. Ona se nasmeši:

- Ali, Hilda, donela sam ti lep mali poklon. Bar - dodade skromno - mislim da je prilićno lep. - Sa zraćnim osmehom prema mraćnoj Hildi, ona joj veselo prući otvarać pisama.

GLAVA LXVI

U pola dva to poslepodne David se uputi u bolnicu Sv. Elizabeta, gde je, posle pregleda krvi, koji je dao dobar rezultat, Dženi sada bila premeštena. Znao je da je pošao suviše rano, ali nije mogao da sedi mirno u svom stanu misleći kako operišu Dženi. Dženi, njegova žena, imala je da bude operisana toga dana.

U toku višemesečnog lečenja, koje je bilo potrebno da bi Dženi mogla da izdrži operaciju, David se često pitao šta oseća prema njoj. Nije to bila ljubav. Ne, to nije mogla biti ljubav, ona je već odavno bila umrla. Ali ipak je to bilo duboko i moćno osećanje; svakako nešto više od sažaljenja.

Njena istorija bila mu je sad sasvim jasna. Dženi mu je ispričala neke odlomke iz svoje prošlosti, lagala je ovda-onda i uvek ulepšavala, ali nije uspela da pretvori bednu stvarnost u lep roman. Kad je prvi put došla u London, dobila je mesto u jednoj velikoj radnji s raznom robom. Ali posao je bio težak, mnogo teži nego kod Slaterija, a plata mala, mnogo manja nego što ju je njen optimizam naveo da očekuje. Dženi je uskoro imala prijatelja. A zatim je imala drugog prijatelja. Svi Dženini prijatelji bili su u početku savršeni prijatelji, a na kraju se pokazali gadovi. Priča o tome da je bila pratilja neke dame, naravno, bila je izmišljena - nikad u svom životu nije odlazila van Engleske. Davidu je izgledalo čudno što je Dženi tako slabo shvatala svoj položaj. Još uvek je sa detinjastom lakoćom nalazila opravdanje za sebe, još uvek je imala onu svoju detinjastu sposobnost za suzno samosažaljenje. Ponižena je i nisko je pala, ali to nije bila njena krivica. - Ljudi, Davide - plakala je ona. - Nećeš mi verovati, ali više neću da vidim nijednog muškarca, nikad, dokle god budem živa.

Uvek ista Dženi. Kad bi joj doneo cveće, neobično bi se obradovala, ne zato što je volela cveće, već što je to pokazivalo bolničarki da je ona nešto više od ostalih bolesnica u odeljenju. David je podozrevao da je Dženi ispričala bolničarki neku lažnu lepu i romantičnu priču. Kad je premeštena u bolnicu Sv. Elizabete, David je udesio da joj se da zasebna soba, i ona je to shvatila na svoj uobičajeni način - to je pokazalo novoj bolničarki kako »on visoko misli o njoj«. Čak i u bolnici je bila romantična. Bilo je neverovatno, ali istinito - pošto je osudila animalizam muškaraca, ona ga zamoli da joj da ruž za usne iz njene tašne koju je prokrijumčarila i sakrila u ormančić pored svog kreveta. U ormančiću je takođe držala ogledalce, da bi mogla da se udesi za njegove posete. Ogledalo je bilo zabranjeno, ali Dženi ga je držala;

htela je - rekla je - da bude lepa za njega.

David uzdahnu kad je sa Temzine obale skrenuo ka bolnici. Nadao se da će sve na kraju biti dobro - nadao se tome iz sveg srca.

Pogleda u časovnik iznad zasvođenog ulaza u bojnicu. Još uvek je bilo rano, suviše rano, ali je osećao da mora da uđe unutra. Prošao je pored vratareve sobe i popeo se gore uz stepenice. Došavši na drugi sprat, gde se nalazila Dženi, on stade u hladnom, visokom hodniku.

Na tom hodniku bilo je mnogo vrata - vrata Hildine sobe, bolničarkine sobe, čekaonice, ali su njegov pogled privukla dvokrilna staklena vrata, vrata operacione dvorane. Gledao je netremice u ta vrata, dvokrilna vrata sa zamagljenim staklom, i s bolom mislio o onome što se događalo iza njih.

Iz odeljenja iziđe dežurna bolničarka, sestra Kleg. Ona nije radila u operacionoj dvorani. Pogledavši ga s blagim prekorom, ona reče:

- Došli ste suviše rano. Oni su tek počeli.

- Da, znam - odgovori on. - Ali morao sam da dođem.

Ona ode ne rekavši mu da uđe u čekaonicu. Prosto ga ostavi tamo, i on je stajao leđima naslonjen na zid. Trudio se da bude što neupadljiviji, da mu ne bi rekli da ide odatle. Gledao je u bela vrata operacione dvorane.

Dok je tako nepomično gledao u vrata, učini mu se da su ona prozirna i da kroz njih vidi šta se dešava unutra. Cesto je pomagao pri operacijama u bolnici na frontu, i video je sve jasno kao da je bio u operacionoj dvorani.

Tačno u sredini operacione dvorane stajao je metalni sto, koji nije bio toliko sto koliko sjajna mašina sa sjajnim polugama i točkićima pomoću kojih se mogla stavljati u čudne položaje. Ne, to nije bila ni mašina, već pre cvet. Veliki sjajan metalni cvet koji je rastao na sjajnoj stabljici iz poda operacione dvorane. A ipak to nije bila ni mašina ni cvet, već sto na kome je nešto ležalo. S jedne strane tog sjajnog stola stajala je Hilda, s druge Hildina pomoćnica, a grupe bolničarki naginjale su se nad sto kao da su pokušavale da vide šta je na njemu. Sve su bile obučene u belo i imale bele kape i bele maske, ali svima su ruke bile crne i sjajne. Sa njihovih glatkih, gumenih ruku nešto je kapalo.

Operaciona dvorana je bila vrlo topla i ispunjena nekim toplim kлокotanjem i šištanjem. U pročelju stola, na okrugloj, beloј stolici sedela je narkotičarka, kraj nje su se nalazili metalni cilindri, crvene cevi i ogroman crveni kofer. Narkotičarka je bila hladnokrvna i izgledala je kao da joj je dosadno.

Pored stola stajale su velike bojadisane boce sa antiseptičnim rastvorom, a takođe i poslužavnici sa instrumentima, još toplim od sterilizovanja, instrumente dodadoše Hildi. Hilda i ne pogleda u njih, već prosto pruži svoju crnu, gumenastu ruku, i instrument bi stavljen u nju.

Hilda se naže nad sto da bi upotrebila instrumente. Bilo je gotovo nemoguće videti šta je na stolu, jer su bolničarke bile stisnute oko stola kao da su ne samo gledale u sto već i pokušavale da ga zaklone. Ali na stolu je bila Dženi. Dženino telo. Sve je bilo pokriveno, umotano u belo i pokriveno belim peškirim, kao da je to bila neka tajna koju je trebalo čuvati. Samo jedan mali kvadrat Dženinog tela bio je nepokriven. Taj kvadrat je bio vrlo upadljiv među belim peškirim, jer je, obojen tinkturom joda, bio svetložut. Sve se dešavalo u tom kvadratu, u njemu je Hilda upotrebljavala instrumente i svoje glatke, gumenaste ruke.

Prvo je došao zarez, da, prvo je došao zarez. Topal, svetao anatomske nož povukao je čvrstu liniju preko svetložute kože, i koža je dobila usne i nasmešila se širokim crvenim osmehom. Iz nasmejanih crvenih usana potekli su crveni mlazići. Hildine crne ruke su se kretale, kretale, i sad se oko rane stvorio prsten od sjajnih klešta.

Još jedan zarez, sve dublje i dublje u crvena usta rane, koja se više nisu smešila, već smejala, jer su bila širom otvorena.

A zatim Hildina ruka uđe pravo u ranu. Hildina crna, sjajna ruka, mala i zašiljena kao crna, sjajna glava zmije, uvuče se duboko u ranu. Izgledalo je kao da su nasmejana crvena usta progutala zmijinu glavu.

Posle toga upotrebljeno je još instrumenata; čitava zbrka instrumenata koja je izgledala nerazmršljiva, ali nije bila nerazmršljiva; sve je bilo potrebno i matematički tačno. Bilo je nemoguće videti Hildino lice iza maske od gaze, ali su se iznad bele maske videle Hildine crne oči, i one su bile čelične. Hildine ruke kao da su bile produženje Hildinih očiju, i one su bile neumitne i očeličene.

Bilo je potrebno biti kao od čelika. U operacionoj dvorani zdravo telo je razočaranje, ali je bolesno telo grozota. Trebalo bi da ljudi dolaze u operacionu dvoranu da posmatraju poslednju grozotu narumenjenog osmeha. Beskorisno, sasvim beskorisno. Zaborav je suviše lak. Rana brzo izgubi svoju grozotu, evo sada, instrumenti je već napuštaju i rana zaboravlja i opet postaje topla nasmešena rana, osmeh narumenjenih usana. Usne narumenje, nasmešene rane počele da se zatvaraju u šav. Hilda je više rukovala iglom i

usne rane sasvim se zatvoriše i postadoše tanke. Sad je sve bilo gotovo, savršeno, prošlo, zaboravljeno. šištanje i kлокotanje se umanjilo, u dvorani više nije bilo tako toplo; bolničarke više nisu stajale uz sam sto. Jedna se nakašlja ispod svoje maske i tako prekide dugo ćutanje. Druga počne da broji krvave brisove.

U hladnom, visokom hodniku David je stajao očiju uprtih u dvokrilna vrata sa zamagljenim staklom. Najzad se vrata otvoriše i pojaviše se bolesnička kolica. Dve bolničarke gurale su kolica, koja su se bešumno kretala na svojim gumenim točkovima. Bolničarke ga nisu videle kad se još više pribio leđima uza zid, ali on vide Dženi na kolicima. Njeno lice, okrenuto u stranu prema njemu, bilo je crveno i naduveno; naročito su bili naduveni i rumeni očni kapci i obrazi, kao da je Dženi bila u dubokom i lepom pijanom snu. Orazi su joj se nadimali dok je hrkala. Kosa joj se bila prosula ispod bele kape, zamršena, kao da je neko pokušao da je iščupa. Dženi sad nije izgledala romantična.

On vide kako se obrtna vrata zatvoriše za kolicima sa Dženi, koja bolničarke odguraše kroz odeljenje u njenu sobu. Zatim se okrete i spazi Hildu, koja je bila izašla iz operacione dvorane. Ona mu priđe. Izgledala je hladnokrvna, zamišljena i ohola. Ona odmah reče:

- Pa, svršeno je, i ona će ozdraviti.

Bio joj je zahvalan na njenoj hladnoći jer ništa drugo nije mogao ni podneti. On je upita:

- Kad ću moći da je vidim?

- Danas, u toku večera. Dejstvo narkoze neće dugo trajati. - Ona zastade. - Oko osam sati moći će da prima posetioce.

On oseti njenu hladnoću i opet mu bi milo; ljubaznost bi mu bila neizrecivo mrska. Nešto od tvrdoće, hladne kao čelik, koju je imala u operacionoj dvorani, još je trajalo, i njene reči su sekle kao nož. Nije htela da stoji u hodniku. Ona gotovo nestrpljivo otvori vrata svoje sobe i uđe. Vrata ostadoše otvorena, i mada je ona, izgleda, zaboravila na njega, on uđe za njom i reče tihim glasom:

- Želim da znate da sam vam zahvalan, Hilda.

- Zahvalan! - Ona je išla tamo-amo po sobi, uzimala izveštaja se stola i opet ih ostavljala. Iza svoje hladnoće bila je duboko potresena. Sva se bila usredsredila na to da uspe sa operacijom, bila je duboko odlučila da uspe da bi mu pokazala svoju veštinu, svoju sjajnu sposobnost, a sad, pošto je delo izvršeno, ono joj je bilo mrsko. Gledala je na svoju izvanrednu rukotvorinu kao na nešto brutalno i surovo, nešto što dovodi u sklad samo odnose tela, a ostavlja nedirnite odnose duha i duše. Čemu sve to? Ona je

samo krpila telo životinje, i to je sve. Ova nedostojna žena vratiće se Davidu, zdrava samo u telu, a još uvek bolesna u duši. Hildu je to još više bolelo zbog njenog osećanja prema Davidu. Njeno osećanje nije bilo ljubav, ah, ne, ono je bilo složenije od ljubavi - on je bio jedini čovek za koga se ikad zainteresovala. U jedno vreme htela je gotovo da natera sebe da se zaljubi u njega. Nemoguće! Nije se mogla zaljubiti ni u jednog čoveka. Zbog osećanja svoje nemoći u tom pogledu, osećanje da je mogla da ga simpatije, ali ne i da ga voli, bilo joj je vrlo teško da mu povрати tu ženu, tu Dženi. Ona se okrete. - Biću ovde u osam večeras - reče. Onda ću ostaviti poruku za vas da li ćete moći da je vidite ili ne.

- Vrlo dobro.

Ona ode do slavine, pusti vodu, napuni čašu i, krijući svoje uzbuđenje, ispi je.

- Sad moram ići da obiđem odeljenje.

- Vrlo dobro - reče on opet.

David ode. Pođe niz stepenice i izađe iz bolnice. Na kraju ulice uskoči u omnibus koji je išao za Batersi most i u omnibusu se duboko zamisli. Bez obzira šta je Dženi učinila njemu i sebi, radovao se što je operacija uspela. Nikad se nije mogao potpuno odvojiti od Dženi, ona mu je, kao laka senka, uvek ležala preko srca. Za vreme svih godina njene odsutnosti nije je nikako zaboravljao, i sad, kad ju je našao i kad je sve bilo umrlo među njima, još uvek je imao čudno osećanje da je obavezan prema njoj. Jasno je uviđao da je Dženi obična i vulgarna. Znao je da je bila uličarka. Trebalo je da oseća prema njoj odvratnost i gnušanje, ali ne, nije mogao. čudnovato. Sve što je bilo najbolje kod Dženi bilo je u njegovim mislima, sećao se trenutaka njene nesebičnosti, njenih iznenadnih izliva ljubaznosti, njene darežljivosti u pogledu novca, naročito se sećao medene nedelje u Katerkoutsu i kako je Dženi odlučno navaljivala da on uzme novac i kupi sebi odelo.

Izašao je iz omnibusa, otišao Ulicom Blaunt i ušao u svoj stan. Kuća je bila vrlo tiha. Seo je pored prozora i zagledao se u vrhove drveća u parku, koji su se videli iznad krovova, i u nebo iznad vrhova drveća. Tišina sobe kao da je ulazila u njega; kucanje časovnika bilo je lagano i odmereno, kao bat ljudskih nogu, kao koraci ljudi koji polako idu napred.

Nesvesno se ispravi, a oči mu zasvetleše prema dalekom nebu. Više se nije osećao pobeđen. Stara uporna težnja da se bori i bori opet mu vaskrsnu u duši. Poraz je bio stidan samo kad je sobom donosio pokornost. On neće napustiti ništa. Ništa! Još uvek je imao veru, a i poverenje svojih ljudi. Budućnost je pripadala

njemu. Odjednom mu se povrati sva nada.

On brzo ustade, sede za sto i napisa tri pisma. Pisao je Nagentu, Hedonu i Vilsonu, svome političkom povereniku. Pismo Vilsonu bilo je važno. Javljao mu je da će doći u Sliskeil kroz dva dana, da govori na sastanku Mesnog izvršnog odbora. Pismo je bilo puno snažnog optimizma. On to i sam sa zadovoljstvom oseti kad je pročitao pismo. Tih poslednjih dana, za vreme kojih je pomisao na predstojeću Dženinu operaciju bila oterala sve ostale misli iz njegove glave, politička situacija brzo se približavala prekretnici. U avgustu, kao što je David bio prorekao, sile finansijskog i političkog života oborile su s vlasti neodlučnu vladu. Prošle nedelje, šestog oktobra, privremena koalicija svojevoljno se rasturila. Za kandidovanje za nove izbore bio je određen šesnaesti oktobar. Borićemo se za vreme tih izbora kao nikad ranije. Predloženu nacionalnu politiku smatrao je kao odlučan napad na životne interese radnika, kao meru koja je imala da posluži interesima velikih bankara. Veliko smanjenje novčane pomoći za nezaposlene pravdano je grotesknom frazom »jednakost žrtve«. Žrtve interesa radništva imale su da se neizostavno osiguraju, ali to nije bio slučaj i sa interesima ostalih delova društvene zajednice. U međuvremenu četiri milijarde funti sterlinga britanskog kapitala uloženo je u inostranstvu. Radnička stranka se nalazila pred najvećom krizom u svojoj istoriji, i nije joj bilo ni do kakve pomoći što su izvesne njene vođe otišle sa koalicijom.

Pola sedam. Pogled na časovnik pokaza Davidu da je bilo docnije nego što je mislio. On skuva sebi šolju kakaoa i polako je ispi čitajući večernje novine koje mu je gospođa Taker tada donela. Novine su bile pune neistinite propagande, »Industrija se mora sačuvati od nacionalizovanja«, »Boljševizam je poludeo«, »Ludost radničke uprave« - te fraze su mu naročito padale u oči. Jedna karikatura pokazivala je moćnog Džona Bula kako gazi odvratnu zmiju. Na zmiji je bilo jasno napisano: »Socijalizam«. Na istaknutom mestu štampano je nekoliko Bebingtonovih odabranijih izraza. Bebington je sada bio heroj nacionalne stvari. Dan ranije on je izjavio: »Mir u industriji ugrožen je doktrinama klasne borbe. Moramo čuvati radnika i od njega samoga!«

David se mrgodno nasmeši i baci novine na sto. Kad se bude vratio u Sliskeil, imaće i on da kaže nešto o tom predmetu, ali nešto sasvim drugo.

No, sad je već bilo prošlo sedam sati i on ustade, umi se, uze šešir i izađe. I dalje je osećao čudnu lakoću u sebi, koju lepota večeri još više pojača. Kad je prelazio preko Batersi mosta, nebo je

bilo crveno i zlatno, i u reci se ogledao njegov rumeni sjaj. Stigao je u bolnicu u sasvim drukčijem raspoloženju od malodušnosti koju je osećao to poslepodne. Sve je lako ako čovek ima hrabrosti.

U hodniku zateče Hildu. Ona je taman bila završila svoju večernju posetu i stajala je tu sa bolničarkom Kleg u kratkom razgovoru pre odlaska. Ona stade.

- Da li bih mogao sad da odem unutra? - upita on.

- Da, možete - odgovori Hilda. Bila je mirnija i pribranija nego to poslepodne. Možda je, kao i on, razmišljanjem povratila sebi mir. Držanje joj je bilo hladno i zvanično, ali iznad svega je bilo mirno. - Videćete da se ona oseća vrlo dobro - dodade Hilda. - Narkoza joj nije nimalo škodila; sve je prebrodila vrlo srećno.

Nije mogao da nađe reči. Bio je svestan da ga obe posmatraju. Naročito ga je, izgleda, bolničarka Kleg uvek posmatrala sa nesavladljivom ženskom radoznalošću.

- Rekla sam joj da ćete doći - mirno reče Hilda. - Obradovala se tome.

Bolničarka Kleg pogleda u Hildu, nasmeši se svojim hladnim osmehom i šapnu:

- Čak me je pitala da li joj kosa u redu.

David pocrvene. Bilo je nečeg nečovečnog u bolničarkinom hladnom otkrivanju Dženine sujete. Na jeziku mu je bio žustar odgovor, ali ne reče ništa. Kad je pogledao u bolničarku Kleg, jedna mlada bolničarka istrča iz odeljenja. Da nije bila sasvim mlada i neiskusna, bolničarka ne bi istrčala tako uzbuđeno. Lice joj je bilo blede kao krpa. Izgledala je uplašena. Kad vide bolničarku Kleg, ona odahnu s olakšanjem.

- Hodite, sestro! - reče ona. - Hodite!

Bolničarka Kleg ne postavi joj nikakvo pitanje. Znala je šta znači taj izraz na licu mlade bolničarke. Značio je nesrećan slučaj. Ona se bez reči okrete i vrati se u odeljenje. Hilda je stajala za trenutak, a zatim se i ona okrete i ode u odeljenje.

David ostade u hodniku. Cela stvar se desila tako brzo da nije znao šta da radi. Nije znao da li je trebalo da prođe kroz odeljenje ako je u njemu bila neka nezgoda. Ali pre nego što je odlučio šta da radi, Hilda se vrati. Bila je sva uzbuđena.

- Idite u čekaonicu! - reče ona.

On se zagleda u Hildu. Dve bolničarke izadoše iz odeljenja i brzo odoše ka operacionoj dvorani; išle su jedna pored druge i davale čudan utisak kao da sačinjavaju čelo povorke. One odvrnuše svetlost u operacionoj dvorani i zamagljena stakla dvokrilnih vrata postadoše svetla i bela.

- Idite u čekaonicu! - ponovi Hilda. Hitnost se osećala u njenom glasu, videla se u njenim očima, na njenom oštrom, zapovedničkom licu. On posluša i ode u čekaonicu. Vrata se zatvoriše za njim, i on ču brze Hildine korake.

Taj nesrećni slučaj ticao se Dženi. David to odjednom zaključio sa sigurnošću koja ga sveg ohladi. Stajao je u čekaonici i slušao korake u hodniku. Začu dizalicu, a zatim se opet čuše koraci. Nastade tišina, a potom ču šum koji ga prestravi; bio je šum trčućih koraka. Neko je otrčao iz operacione dvorane u Hildinu sobu i otuda se opet trkom vratio. Srce mu se steže. Kad disciplina dozvoljava takvu žurbu, onda nesrećan slučaj mora da je ozbiljan, ah, očajno ozbiljan. Pri toj pomisli on se ukoči, skameni.

Prošlo je dugo vremena, vrlo dugo vremena. Nije znao koliko dugo. Pola sata, možda sat, prosto nije znao. Stajao je nepomično, sav pretvoren u uho; mišići nisu hteli da se pokrenu da izvade sat.

Odjednom se otvoriše vrata i Hilda uđe u sobu. Nije mogao da veruje da je to Hilda, toliko se bila promenila; izgledala je iscrpena i duhovno malaksala. Ona gotovo s mukom reče:

- Biće najbolje da odmah idete da je vidite.

On joj brzo priđe:

- Šta se desilo?

- Krvarenje.

On ponovi tu reč.

Hildine usne se stegoše. Ona produži, vrlo jasno i gorko:

- Čim je bolničarka izašla iz sobe, ona se digla u krevetu. Dohvatila je ogledalo da vidi da li je lepa. - Gorčina i poraženost u Hildinom glasu bile su strašne. - Da vidi da li je lepa, da li joj je kosa u redu, da stavi ruž na usne! Zamislite samo! Pružila se da dohvati ogledalo posle svega što sam učinila! - Hilda začuta, sasvim savladana; bila je zaboravila na svoju hladnoću, njena jedina misao bila je da je njeno delo uništeno. To ju je porazilo. S beznadežnim pokretom ona širom otvori vrata. - Najbolje je da idete sad, ako želite da je vidite.

On izađe iz čekaonice, prođe kroz odeljenje i uđe u Dženinu sobu. Dženi je ležala na leđima, donji deo kreveta bio je izdignut podmecima. Bolničarka Kleg davala je Dženi injekciju u mišicu. Soba je bila u neredu, svuda su stajali umivaonici, led i peškiri. Na podu su ležala parčad razbijenog ručnog ogledala.

Dženino lice bilo je boje ilovače. Disala je teško i isprekidano. Oči su joj bile uplašene i gledale su u tavanicu, kao da su se bojale da skinu pogled s nje.

Srce mu se rastopi i razli. On pade na kolena pored kreveta.

- Dženi! - reče on. - Ah, Dženi, Dženi!

Oči napustiše tavanicu i nesigurno se okretoše prema njemu. Bledе usne prošaptaše kao da se izvinjavaju:

- Htela sam da budem lepa za tebe.

Suze mu potekoše niz lica. On uze njenu beskrvnu ruku i podrža je u svojoj.

- Dženi! - reče on. - Ah, Dženi, Dženi, draga moja!

Ona prošaputa kao neku naučenu lekciju:

- Htela sam da budem lepa za tebe.

Suze su ga gušile; nije mogao da govori. On pritisnu njenu belu ruku na svoj obraz.

Žedna sam - reče ona s mukom - mogu li dobiti nešto da pijem?

On uze šolju - smešno, šolja je ličila na mali čajnik! - i prinese je njenim beskrvnim usnama. Ona jedva podiže ruku i uze šolju, a onda joj celim telom prođe lak drhtaj! Tečnost iz šolje prosu se preko njene noćne košulje.

Sve se najzad dobro svršilo sa Dženi. Mali prst njene ruke, koja je još uvek držala šolju, bio je otmeno savijen. To bi se dopalo Dženi, da je znala. Dženi je otmeno umrla.

GLAVA LXVII

Sutradan posle Dženine sahrane, u pola devet, David izađe na peron sliskeilske stanice, gde ga dočeka Piter Vilson. Ceo dan pre toga, 15. oktobar, proveo je u poslednjim tužnim pripremama, ispraćaju Dženinih posmrtnih ostataka na groblje i stavljanju venca na njen grob. Došao je iz Londona noćnim vozom i nije spavao mnogo, ali se ipak nije osećao umoran; oštar morski vetar koji je duvao preko perona osveži ga i osnaži. Kad je spustio svoj kofer i rukovao se sa Vilsonom, imao je čudan osećaj velike telesne otpornosti.

- Došli ste - reče Vilson - i ne prerano. - Vilsonov spor, dobroćudan osmeh bio je rasejan. Njegova mala, šiljata brada nemirno se trzala, što je kod njega uvek bio znak neke duhovne uznemirenosti. - Velika je šteta što niste došli na sastanak juče; to je obeshrabrilo Odbor. Ne znate kakve sve teškoće mi imamo ovde.

- Pretpostavljam da će borba biti teška - reče David mimo.

- Možda teža nego što mislite - izjavi Vilson.

- Jeste li čuli koga će da kandiduju protiv vas? - On zastade i zabrinuto, ispitivački pogleda Davida u oči; a zatim iznenada reče:

- Džoa Goulana.

Pri pomenu toga imena Dovidovo srce kao da prestade da kuca, a telo mu se ledeno zgrči.

- Džoa Goulana! - bezizrazno ponovi on.

Nastade nelagodno ćutanje. Vilson se nezadovoljno nasmeši.

- Tek sinoć se pročulo. On je sad u Brežuljku - živi na velikoj nozi. Otkako je otvorio Neptun, postao je mesna veličina. Upregao je u svoja kola Ramedža, Konolija i Lova. Pridobio je većinu članova Konzervativnog izvršnog odbora, koji mu jedu iz ruke. A pomognut je snažno i iz Tajnkastla. Da, kandidovan je; to je već svršeno i udešeno.

Davidu obuze zapanjenost pomešana sa nekom vrstom užasa - nije mogao da veruje u to, ne, stvar je bila suviše neverovatna, ludačka, nemoguća. On mehanički upita:

- Govorite li ozbiljno?

- Nikad nisam govorio ozbiljnije.

Ponovo nastade ćutanje. Dakle, ta porazna i brutalna vest bila je istinita. S izrazom ozlojeđenosti na licu David uze kofer i pođe s Vilsonom. Izadoše iz stanice i uputiše se ulicom Koupen bez ijedne reči. Džo, Džo Goulan, to ime je nemilosrdno kružilo kroz Davidove misli. O Džoovim kvalifikacijama nije moglo biti sumnje - bio je bogat, imao je uspeha i uticaja. Bio je kao Lenard, na primer, koji je novcem, stečenim trgovinom starim nameštajem, bezobzirno kupio Klipton za vreme poslednjih izbora - Lenard, koji nikad nije održao govor u svom životu, koji je svoje retke posete Domu provodio u baru čašćavajući ostale poslanike ili u rešavanju ukrštenih reči u sobi za pušenje. I takav čovek bio je jedan od zakonodavaca nacije! A ipak, gorko pomisli David, dobroćudni i lakomisleni Lenard jedva da je bio zgodan primer. Džo bi upotrebio Dom za nešto drugo, a ne za rešavanje ukrštenih reči. Teško je i predvideti na kakve bi sve načine Džo iskoristio svoj položaj, ako bi bio izabran.

David se odjednom okrete od svojih gorkih misli. One nisu bile ni od kakve koristi. Jedini odgovor novostvorenom stanju bio je da Džo ne sme biti izabran. Ah, bože, pomisli on idući uz oštri morski vetar, ah, bože, ako još išta treba da uradim u životu, neka to bude moja pobeda nad Goulanom na ovim izborima!

Ispunjen više nego ikad osećanjem svojih obaveza, David je doručkovao s Vilsonom u njegovoj kući, gde su iscrpno pretresli ceo položaj. Vilson nije ublažavao činjenice. Davidovo nepredviđeno zadocnjenje stvorilo je nepovoljan utisak u Sliskeilu. Sem toga, kao što je David već znao, Izvršni odbor radničke stranke

nije bio naklonjen njegovom ponovnom kandidovanju; još od njegovog govora o predlogu Zakona o rudnicima smatran je za buntovnika i na njega se gledalo s neprijateljstvom i sumnjom. Međutim kako su za radničku stranku članarine Rudarskog saveza značile mnogo, ona nije mogla otvoreno da odbije kandidata Rudarskog saveza, mada je to nije sprečilo da pošalje poverenika koji je pokušao da utiče na rudare da istaknu nekog drugog kandidata.

- Došao je kao kakva prokleta uhoda - promrmlja Vilson - ali nije uspeo da dobije išta od nas. Savez je hteo vas i nikog drugog, i time se svršila cela stvar.

Posle toga Vilson je zahtevao da David ode kući i ispava se pre sastanka Odbora u tri sata. David nije osećao potrebu za spavanjem, ali je otišao kući; hteo je da o svemu sam razmisli.

Marta ga je očekivala - bio joj je poslao telegram iz Londona pred svoj polazak. Ona se zagleda u njegovu crnu mašnu. Njene oči nisu izražavale ništa dok su posmatrale tu crnu mašnu i ona mu ne postavi nikakvo pitanje.

- Odocnio si - reče ona. - Tvoj doručak je gotov već čitav sat.

On sede za sto.

- Doručkovao sam s Vilsonom, majko.

Njoj se to ne sviđa i produži:

- Hoćeš li bar šolju čaja?

On klimnu glavom.

- Dobro.

Posmatrao ju je dok je spremala svež čaj. Prvo je nasula vrelu vodu u mrki čajnik, zatim je tačno odmerila čaj iz bronzane kutije, koja je pripadala još njenoj majci. Posmatrao je njene sigurne, snažne pokrete i s divljenjem mislio o tome kako se ona malo promenila. Bilo joj je već blizu sedamdeset godina, ali je još uvek bila snažna, nepopustljiva i nepobeđiva. On iznenada reče:

- Dženi je umrla pre tri dana.

Crte njenog lica ostadoše nedokučive, gotovo strašne.

- Mislila sam da će se to desiti - reče ona i stavi čaj ispred njega.

Nastade ćutanje. Je li to sve što je imala da kaže? Izgledalo mu je svirepo što je mogla da čuje o Dženinoj smrti a da nijednom rečju ne izrazi žaljenje. Ali dok je očajavao zbog njene osvetoljubivosti, ona kaže gotovo oštro:

- Žao mi je što ti to zadaje bol, Davide. - Te reči kao da su bile s mukom iščupane iz nje; a zatim ga krišom i gotovo zbunjeno pogleda. - A šta će sad da se desi s tobom?

- Novi izbori... nov početak.

- Nije ti to još dosadilo?

- Ne, majko.

Kad popi čaj, David se pope u sobu da odspava nekoliko sati. On sklopi oči, ali san mu nije dolazio dugo vremena. U glavi mu je, kao molitva, stalno kucala jedna ista, uzbuđljiva misao: »Ah, bože, pomoz mi da pobedim Džoa Goulana, pomoz mi da ga pobedim!« Sve protiv čega se borio celog života bilo je usredsređeno u tom čoveku koji mu se sada suprotstavio. On mora pobediti! Mora! Odlučio je to svom svojom voljom! Najzad ga savlada dremež i on zaspa.

Idući dan, 16. oktobra, bio je dan zvaničnog kandidovanja, i u jedanaest sati pre podne, na samom početku borbe, David se susrete sa Džoom. Taj susret se desio pred opštinskom zgradom, David se, u pratnji Vilsona, peo uz stepenice da preda svoju listu, a toga trenutka Džo, u pratnji Ramedža, Konolija i prečasnog Lova, svih članova svoga Izvršnog odbora i gomilom pristalica, iziđe iz zgrade i poče da silazi niz stepenice. Kad vide Davida, Džo teatralno stade i pogleda ga u lice s muškom otvorenosću. Stajao je dva stepenika više Davida; lepa, upečatljiva pojava, sa upadljivo isturenim grudima, raskopčanim kaputom i velikom kitom različka u rupici revera. Nadvisujući Davida svojim surovo isklesanim rastom, on mu pruži svoju mesnatu ruku i nasmeši se svojim srdačnim, muževnim osmehom.

- Prikladan susret, Fenviče! - povika on. - Bolje ranije nego docnije, zar ne? Nadam se da će ovo biti časna borba. I biće s moje strane, časna borba i bez milosti, pa neka pobedi ko je bolji!

Među Džoovim pristalicama začu se žagor odobravanja, a Davidu se smuči i sav se ohladi.

- Zapamti - produži Džo - da se nećemo boriti u finim rukavicama, ni u kakvim rukavicama; borićemo se golim pesnicama sve vreme. Smatram da se borim za ustav, Fenviče, britanski ustav. To treba da imaš na umu. Ali, ipak, borićemo se časno. Britanski sportski duh, vidiš, to je ono što mislim, britanski sportski duh!

Opet se začu odobravanje od sve veće gomile Džoovih pristalica, i u tom trenutku oduševljenja više njih pristupiše mu da se rukuju s njim. David se okrete u hladnom gnušanju i bez reči uđe u opštinsku kuću. Ali Džo, nimalo zbunjen neučtivošću svoga protivnika, produži da se rukuje s ljudima. Džo nije bio ohol, bio je gotov da se rukuje sa svakim ko je bio čestit, Britanac i sportista. Stojeći tu na stepenicama opštinske kuće, Džo se oseti pobuđen da izrazi to osećanje grupi koja se skupila oko njega. On izjavi:

- Gotov sam da se rukujem sa svakim čestitim čovekom, i ponosim se time - pauza ispunjena dubokim osećanjem - pod uslovom da on hoće da se rukuje sa mnom. Ali neka nijedan boljševik ne dolazi da to pokuša. Ne, ne, bogme, ne! - Džo se borbено isprsi. Osećao se jak i uživao je u svojoj moći. - Želim da znate, momci, da sam ja protiv boljševika, protiv crvenih i protiv svih ostalih izdajica. Ja sam za britanski ustav, britansku zastavu i britansku funtu sterlinga. Nismo mi za vreme rata zabadava vršili svoju dužnost u zemlji i inostranstvu. Ja sam za zakon, red, sport i društvenost. Zbog tih ciljeva ušao sam u ovu izbornu borbu, i vi ćete glasati za te ciljeve. Nijedan čovek nema pravo da ostavi svet u onako rđavom stanju u kakvom ga je zatekao. Moramo da učinimo sve što možemo da bismo poboljšali ovaj svet, razumete li? Moramo se držati etike, prosvete i deset zapovesti! Da, tako mi boga, deset zapovesti! Nećemo trpeti nikakav nehrišćanski boljševički anarhizam protiv deset zapovesti, niti anarhizam protiv britanske zastave, britanskog ustava i britanske funte sterlinga! To su razlozi zbog kojih vas pozivam da glasate za mene, momci! I ako želite da sačuvate svoj posao, nemojte to zaboraviti!

Pod Ramedžovim vođstvom gomila je klicala i klicala. Klicanje opi Džoa. On se oseti rođeni govornik i oduševi se zbog odobravanja svoje savesti i odobravanja svojih pristalica. Ozarena lica, rukova se sa svima koji su stajali blizu njega, a zatim odmaršira niz stepenice.

Kad je stigao na pločnik, jedan dečko zakači se za njegovu nogu i pade. Prepun ljubaznosti, Džo se saže, podiže mališana i postavi ga na njegove bose noge.

- Eto! - nasmeja se on roditeljski. - Eto!

Džoov osmeh, izgleda, uplaši mališana, tog malog šestogodišnjeg odrpanka bleđa, izgladnela lica i duge ne ošišane kose, koja mu je padala preko krupnih, uplašanih očiju, i on se odjednom zaplaka. Njegova majka, koja je držala bebu u jednoj ruci, priđe napred da ga drugom rukom skloni Džou s puta.

- Krasan dečak, gospođo! - zračno se nasmeši Džo. - Divan mališan! Kako mu je ime?

Mlada žena uzbuđeno pocrvene što je postala predmet pažnje toga velikog čoveka. Ona još čvršće uvi bebu u ovestali šal u kome ju je držala i usudi se da bojažljivo odgovori:

- On se zove Džo Taunli, gospodine Goulane. Brat njegovog oca, što će reći njegov stric, Tom Taunli, radio je odmah do vašeg mesta u Neptunu kad ste vi radili tamo... pre nego što ste postali... ono što ste sad.

- Lepo, lepo - odgovori Džo sa svetlim osmehom. - Ko bi to verovao! A da li vaš muž radi u Neptunu, gospođo Taunli?

Gospođa Taunli pocrvene još jače, zbunjena, zastiđena i uplašena svojom vlastitom smelošću.

- Ne, gospodine Goulane, on prima pomoć kao nezaposlen. Ali, ah, gospodine, kad bi samo mogao opet da dobije posao...

Džo klimnu glavom s iznenadnom ozbiljnošću. - Ostavite to meni, gospođo. To je razlog zbog koga sam ja ušao u ovu izbornu borbu - oduševljeno izjavi on. - Da, tako mi boga, ja ću ovde da promenim stvari nabolje! - On potapša malog Taunlija po glavi, opet se nasmeši i okrete se gomili sa veličanstvenom skromnošću: - Divan mališan! - Pa još se zove Džo! Lepo, lepo, ko zna, možda će on jednog dana postati drugi Džo Goulan!

Još uvek sa blistavim osmehom na licu, uputi se svom automobilu koji ga je čekao. Utisak je bio izvanredan. Kroz rudarski kvart se odmah pronela vest da će Džo Goulan zaposliti muža Sare Taunli i dati mu jedan od najboljih poslova u rudniku. U Sliskeilu je bilo dosta žena u položaju Sare Taunli. Sve je to ogromno koristilo Džou.

Džoova govornička sposobnost se razvijala. Imao je jaka pluća, savršeno samopouzdanje i grlo od čelika. Rikao je na zborovima; izmišljao krilatice. Na svima ogradama u varoši pojavili su se ogromni plakati:

Dole lenjost, beda, bolest, siromaštvo i greh!
Živeli zakon, red, sport i britanski ustav!

GLASAJTE ZA DŽOA GOULANA!!!

On je bio bedem morala; ali, naravno, vrlo čovečan - pravi čovek i pravi sportista. Na svom prvom zboru u novoj školi u Betelskoj ulici, pošto je dokazivao svojim slušaocima da treba da budu na strani britanske zastave, on se lukavo nasmeši na njih i reče:

- Možete se kladiti i u svoje košulje da će na idućoj trci Radio stići prvi.

Radio je bio njegov konj. Ovaj savet koristio mu je i finansijski i politički.

Njegovo dostojanstvo čoveka imućna i od položaja često je popuštalo, iščezavalo i topilo se, tako da je postajao pobožan i smeran.

- Ja sam jedan od vas, momci - isticao je on. - Nisam rođen sa srebrnom kašičicom u ustima. Odgajan sam skromno i čestito. Borio sam se da izbijem na površinu. Moj cilj je da svakom od vas

pružim mogućnosti da postigne ono što sam ja postigao!

Ali njegova glavna karta, koju nikad nije stavljao otvoreno na sto, već ju je vešto držao u rukavu, bila je njegova mogućnost da im da zaposlenje. Mada je bio čovečan, jedan od njih, čovek koji je prošao kroz sito i rešeto, on je ipak bio gospodar, poslodavac. Iza sveg svog hvalisanja i brbljanja on im se predstavljao kao njihov dobrotvor, koji je preuzeo napušteni Neptun i koji sada namerava da nađe častan posao za sve njih, do poslednjeg čoveka. A to će, naravno, biti posle izbora.

Njegova agitacija postajala je sve življa i snažnija. Ramedž, koji je jednom izudarao Džoa što je ukrao svinjsku bešiku, bio je sada njegov najodaniji pristalica. Na njegov zahtev prečasni Lov održao je vatrenu propoved sa predikaonice, u kojoj je veličao vrline zakona i reda i hvalio gospodina Džoa Goulana, a osudio na večnu propast one koji bi se usudili da glasaju za Fenvika. Konoli je otvoreno izjavio u fabrici gasa da je svaki radnik fabrike koji ne glasa za Goulana crveno kopile i da će biti odmah otpušten. Sva tajnkastelska štampa bila je za Džoa, Džim Moson, koji je zagonetno ostao u pozadini, radio je sve što je mogao za visoku stvar čovečanstva. Iz Rasfordske fabrike su svaki dan doletala dva aeroplana i bacala letke iznad Sliskeila. Novac je govorio na mnoge zaobilazne načine. U Sliskeilu su se pojavili nepoznati ljudi, mešali se s radnicima, obrazovali grupe po uličnim uglovima, čašćavali u Salutejšnu. A što se tiče obećanja - Džo je sve obećavao.

David je video sile upravljene protiv sebe, i borio se protiv njih sa očajničkom hrabrošću. Ali kako je bedno bilo njegovo oružje u poređenju sa Džoovom opremom! Gde god bi se okrenuo, naišao bi na prepreke koje su sprečavale i sužavale njegovo delanje. No, on se nije štedeo, već je udvostručio svoje napore, upotrebljavajući svu svoju telesnu snagu, svu praksu i iskustvo koje je stekao za vreme svoje političke karijere. Što se on više borio, to je Džo više osujećivao njegove planove. Izazivanje, koje je od samog početka stvaralo nemire na Davidovim zborovima, sada je postalo nemilosrdno. U slučajevima upadica David se znao snaći, pa ih je čak umeo okrenuti i u svoju korist, ali ovo izazivanje prelazilo je svaku granicu dozvoljenog i uobičajenog. Ono je poticalo od grupe tajnkastelskih bukača koji su dolazili na svaki Davidov zbor sa svojim vođom Pitom Banonom, nekadašnjim bokserom i krčmarom iz pristaništa Malma, i uvek bili voljni i gotovi da izazovu nered. Redovno je dolazilo do tuče; postalo je pravilo da se svi Davidovi zborovi pod vedrim nebom prekidaju u divljem neredu. Vilson, Davidov poverenik, vatreno je protestovao kod policije i

zahtevao zaštitu, ali njegovo protestovanje primljeno je ravnodušno.

- To nije naš posao - rekao mu je Rodam drsko. - Taj Banon nema nikakve veze s nama, on nije iz našeg mesta. Organizujte svoje sopstvene proklete čuvare reda.

Prava izborna borba se produžavala, ali je pribegavala sve suptilnijim metodama. Idućeg utornika ujutru, na putu za prostorije svog Odbora, David spazi na zidu, na kraju Ulice Lam, rečenicu ispisanu belom bojom: Pitajte Fenvika o njegovoj ž e n i? Lice mu preblede, on koraknu prema zidu kao da je hteo da izbriše tu sramotu. Uzalud, sasvim uzalud! Te brutalne i neopovrgljive reči bile su ispisane po celoj varoši, na svakom upadljivom zidu i kućnom uglu, pa čak i na ogradi oko železničke stanice. U magli bola i užasa David produži Ulicom Lam i uđe u svoj stan. Vilson i Hari Ogl čekali su ga. Obadvojica su videli tu rečenicu. Oglovo lice grčilo se od gneva.

- To je strašno, Davide! - zaječa on. - Užasno! Treba da odemo njemu... i uložimo protest.

- On će prosto odreći sve - odgovori David glasom tvrdim kao čelik. - Ništa mu ne bi bilo milije nego da dođemo njemu i da mu se žalimo.

- Onda ćemo i mi, tako mi boga, vratiti njemu istom merom! - izjavi Hari strasno. - Imaću nešto da kažem o njemu kad budem govorio danas na Snuku!

- Ne, Hari! - zavrte David odlučno glavom. - Neću nikakvu odmazdu.

Od nekog vremena David nije osećao prema tom organizovanom gonjenju ni gnev ni mržnju, već izvesno snažno pojačanje unutrašnjeg života. On je gledao na taj unutrašnji život kao na jedino pravo opravdanje čovečijeg postojanja; smatrao je da je on nezavisan od religijskih oblika, zauvek odvojen od materijalne strane života. Čistota motiva je jedino merilo, jedini pravi izraz duše. Ništa drugo nije drugo nije od važnosti. I ovaj Davidov duhovni stav prema svom cilju onemogućavao je kod njega osećanje zloradosti i mržnje.

Ali Hari Ogl je osećao drukčije. Hari je sav goreo od gneva, njegova jednostavna duša zahtevala je časnu borbu, ili bar jednostavnu pravdu: oko za oko. Toga večera na Snuku, gde je u osam sati držao zbor pod vedrim nebom, Hari se toliko zaneo i zaboravio da je počeo da kritikuje Džoovu taktiku. David je bio u Hedliju, novoj rudarskoj naseobini, te se dockan vratio kući. Bila je prilično mračna, vetrovita noć. Očekivao je da će Hari doći da

mu saopšti kako je bilo na zboru na Snuku, te kad god bi začuo korake na ulici, pomislio bi da je to Hari. U deset sati ustade da zaključa prednja vrata. Baš tada se Hari dotetura unutra; bio je poluonesvešćen, lice mu je bilo bledo i krvavo, iz rane iznad oka curila mu je krv.

Hari leže na kanabe. David mu stavi hladnu oblogu na otvorenu ranu i posla Džeka Kinča da otrči po doktora Skota. Zadihano i malaksalo, Hari poče da mu priča:

- Napali su nas kad smo se vraćali sa Snuka, Davide - Banon i njegovi apaši. Kazao sam na zboru da Goulan eksploatiše svoje nameštenike i da proizvodi ratne avione i municiju. Ne bih im se dao, momče, ali jedan od njih je imao komad olovne cevi... - Hari se slabačko nasmeši, i sasvim se onesvesti.

Lekar zaši ranu na Harijevom čelu. Zatim odneše Harija u krevet.

Naravno, Džo je plamteo od pravednog gneva. Zar se moglo tako šta desiti na britansko tlu! Sa podijuma opštinske dvorane on je osuđivao crvene đavole, boljševice, koji su bili u stanju da se okrenu i napadnu čak i svoje vlastite vođe. Poslao je Hari Oglu izraze svog saosećanja. Štampa je donela na vidnom mestu izveštaje o Džoovom nezadovoljstvu zbog takvih nemilih pojava; njegova najvelikodušnija trubljenja štampana su u novinama od reči do reči. Iskrenulo se da je ceo slučaj išao njemu u prilog.

Gubitak Harijeve lične pomoći bio je ozbiljan udarac za Davida. Hari je uživao poštovanje i imao uticaja kod opreznijeg elementa u Sliskeilu, i sada su stariji ljudi, zbunjeni, a pomalo i zastrašeni, počeli da smatraju da je možda bolje ne ići na Davidove zborove. Baš u to vreme talas histerije koji se bio podigao u zemlji protiv radničke stranke bio je dostigao svoj vrhunac. Narod je zaplašen proricanjem o finansijskoj propasti, štampane su očajničke slike radnika koji, isplaćen pregrštima bezvrednosne hartije, uzalud pokušava da kupi namirnice. I umesto da se predstojeća propast pripiše krajnjim rezultatima postojećeg ekonomskog sistema, sve je towareno na leđa radničke stranke. »Ne dajte da vam uzmu vaš novac!« bila je najčešća krilatica. »Novac je u pitanju! Moramo sačuvati svoj novac po svaku cenu! Moramo čuvati tu svetu stvar!« Novac... novac!

Sa gotovo natčovečanskom izdržljivošću David se lati i poslednjeg pothvata. Dvadeset šestog oktobra obišao je varoš u starom lakom kamionu, koji je bio upotrebio i pri svojoj prvoj uspešnoj izbornoj borbi. Bio je napolju ceo dan, i za to vreme nije uopšte obedovao, već je samo ovda-onda uzimao po neki zalogaj

hrane. Govorio je dok gotovo nije izgubio glas. U jedanaest sati, posle poslednjeg, buktinjama osvetljenog zbora pred Institutom, on se vrati u Ulicu Lam i iscrpen klonu na krevet. Odmah je zaspao. Sutradan je bilo glasanje.

Po prvim izveštajima nije se mogao predvideti ishod glasanja. David je ostao kod kuće celo prepodne. Učinio je sve što je bilo u njegovoj moći, dao je od sebe sve što je mogao, zasada više nije mogao ništa doprineti. U svojoj svesti nije ni pokušavao da predvidi rezultat izbora, koji je u isto vreme imao da bude i sud njegovog naroda o njemu, ali u podsvesti sa kolebao između nade i straha. Sliskeil je uvek bio sigurna izborna jedinica za radničku stranku - rudarska tvrđava. Ljudi su znali da je on radio i borio se za njih. Nije bila njegova krivica što je pretrpeo neuspeh. Oni će mu sigurno dati mogućnost da opet radi i bori se za njih. Nije potcenjivao Goulana niti strategijsko preimućstvo njegovog položaja kao sopstvenika Neptuna. Bio je svestan da su Džooovi neskrupulozni metodi donekle oslabili solidarnost radništva i bacali senku i sumnju na njegov - Davidov - ugled. David se seti one mrske rečenice o Dženi, koja mu je više naudila nego sve Džooove lažne tvrdnje, i srce mu se steže. U mislima mu iziđe slika Dženi kako leži u grobu. Obuze ga sažaljenje, a probudi mu se i težnja za ostvarenjem - njegova stara težnja, samo još više pojačana. Želeo je svom svojom dušom da pobedi, da dokaže da u čovečanstvu ima više dobra nego zla. Okrivili su ga da propoveda revoluciju. Međutim, jedina revolucija koju je on zahtevao bila je revolucija u srcu ljudi: prelaz od niskosti, svireposti i sebičnosti u onu odanost i plemenitost koje leže u granicama moći ljudskog srca. Bez toga, sve druge promene su uzaludne.

Oko šest sati David izađe da obiđe Hari Ogla i, idući polako Ulicom Koupen, opazi jednog čoveka koji je dolazio Ulicom Frihold. Bio je to Artur Baras. Kad su se približili jedan drugom, David je gledao pravo napred, jer je mislio da Artur možda ne želi da mu se on javi. Ali Artur stade.

- Baš sad sam glasao za vas - reče on bez ikakvog uvoda. Glas mu je bio potišten, gotovo hrapav, a obrazi bleđožuti i skloni podrhtavanju. Iz usta mu se osećao zadah pića.

- Zahvalan sam vam, Arture - odgovori David.

Ćutanje.

- Radio sam u rudniku posle podne, ali kad sam izašao, odjednom sam se setio.

Davidove oči su bile brižne i pune sažaljenja. On reče s osećanjem nelagodnosti:

- Nisam mogao zasigurno računati na vaš glas.

- Zašto ne? - upita Artur. - Ja više nisam ništa, ni crven, ni plav, niti šta drugo. - A zatim dodade s iznenadnom gorčinom: - Uostalom, šta to mari?

Ponovo zavlada ćutanje, za vreme koga kao da su mu pekle dušu reči koje je kazao. On bespomoćno podiže svoje teške oči prema Davidu i dodade:

- Čudno, zar ne? Završiti na ovaj način! - Zatim bezizrazno klimnu glavom, okrete se i ode niz ulicu.

David produži ulicom, ganut i duboko uznemiren tim susretom, u toku koga je tako malo rečeno, a tako mnogo nagovešteno. Taj susret je bio kao opomena kako strašan može da bude poraz. Arturovi ideali bili su srušeni, on se uplašeno povukao iz života s uzvikom iz dubine svoga bića: »Dosta sam patio! Neću više da patim!« Borba je prestala, plamen se ugasio. Ulazeći u Oglovu kuću, David uzdahnu.

Proveo je večer sa Harijem, koji se osećao mnogo bolje i bio u dobrom raspoloženju. Iako su obadvojica najviše mislili o rezultatu, malo su govorili o izborima. Hari je, pak, na svoj blag, misaon način predviđao pobedu - ništa drugo nije se moglo ni zamisliti. Posle večere igrali su »dama« sve do jedanaest sati. Hari je mnogo voleo tu igru karata. Međutim, Davidov pogled je stalno padao na časovnik. Što se više približavalo vreme, to se njegovo nestrpljenje povećavalo. Već je dvaput bio rekao da je vreme da ide, da brojanje glasova mora da je blizu kraja, ali Ogl, koji je možda primetio Davidovu zabrinutost, navaljivao je na njega da ostane još malo. Rezultat se nije mogao znati pre dva sata, a u međuvremenu tu je imao toplu vatru i udobnu naslonjaču. David pristade, savlađujući svoje nestrpljenje, očekivanje i uznemirenost, ali najzad, odmah posle jedan sat, on ustade. Pre nego što je izašao, Hari se rukova s njim i reče:

- Pošto ne mogu da budem tamo, hoću sad da ti čestitam. Ali žao mi je što neću videti Goulanovo lice kad čuje da si ga pobedio.

Noć je bila tiha i puna sjajne mesečine. Kad se David približio opštinskoj zgradi, začudi se videvši kolike su gomile sveta bile na ulicama. Imao je muke dok se probio do stepenica opštinske dvorane, ali najzad je ušao unutra i u predvorju se pridružio Vilsonu. Vilson se zagonetno okrete i napravi pored sebe mesto za Davida. Izgledao je umoran.

- Još pola sata i znaćemo.

Predvorje se počeo puniti svetom. A zatim se spolja začu sviranje automobila. Minut posle toga uđe Goulan na čelu svoje grupe, koju

su sačinjavali: Snag, njegov politički poverenik, Ramedž, Konoli, Bostok, nekoliko njegovih poslovnih prijatelja iz Tajnkastla i, u čast ove poslednje prilike, Džim Moson lično. Džo je nosio kaput s astraganskim okovratnikom, koji je bio otkopčan tako da mu se videlo večernje odelo. Lice mu je bilo puno i pomalo zajapureno. Večerao je dockan sa svojim prijateljima, a posle večere pili su prepečenicu i pušili cigare. šepureći se, on pređe preko predvorja, a zatim, pred vratima odborske sobe, stade leđima okrenut prema Davidu. Njegove pristalice ga odmah okružiše. Ta grupa uskoro poče da razgovara i da se glasno smeje.

Otprilike deset minuta posle toga stari Rater, delovođa opštinskog odbora i izborni sekretar, izađe iz sobe sa hartijom u ruci. Odjednom zavlada tajac. Rater je izgledao veoma važan i smešio se. Kad David spazi taj osmeh na Raterovom licu, srce mu naglo zakuca, a onda trenutno stade. Još uvek nasmejan, zureći preko svojih naočara sa zlatnim okvirom, Rater pogleda po prepunom predvorju, a zatim, s neumanjenom važnošću, glasno prozva imena dvojice kandidata.

Džoova grupa odmah pojuri za Raterom kroz dvokrilna vrata. U isto vreme Vilson ustade.

- Hajdemo - reče on Davidu, a glas mu je zvučao zabrinuto.

David ustade i progura se sa ostalima u odborsku sobu. Nije bilo nikakvog reda niti se ikome davalo prvenstvo, sve je bio zahvatio talas neobuzdanog uzbuđenja.

- Molim, gospodo, molim - ponavljao je Rater - dozvolite kandidatima da prođu!

Popeše se uz gvozdene stepenice, prodoše kroz jednu malu sobu i najzad izađoše na balkon. Posle zagušljive toplote unutra, bio je prijatan svež noćni vazduh. Dole je ogromna gomila sveta bila ispunila ulicu ispred opštinske zgrade. Bledi polumesec plovio je visoko iznad Neptunovih zgrada i obasjavao more srebrnastom svetlošću. Iz gomile koja je nestrpljivo očekivala dizao se žagor.

Balkon je bio prepun. Davida istisnuše do samog spoljnog ugla. Pored njega, gomilom odvojen od Goulana, stajao je Ramedž. Taj debeli mesar gledao je netremice u Davida, njegove velike ruke podrhtavale su, a duboko usađene oči sijale od uzbuđenja i pakosti ispod gustih, sedih obrva. Na licu mu je bila ispisana mahnita želja da vidi Davida pobeđenog.

Rater je sada stajao na sredini balkona s hartijom u ruci, okrenut gomili koja se stišavala. Nastupi napet i mučan trenutak mrtve tišine. Nikada u svom životu David nije imao tako bolan i uzbudljiv trenutak. Srce mu je mahnito udaralo. A zatim se začu

Raterov piskav glas:

- Gospodin Džosef Goulán 8 852. Gospodin David Fenvik 7 490.

Začu se oduševljeno klicanje, koje je predvodio Ramedž. - Ura, ura! - rikao je Ramedž kao bik i mahao rukama u zanosu oduševljenja. Klicanje za klicanjem razlegalo se kroz vazduh. Džooove pristalice tiskale su se oko Džoa i čestitale mu. David steže hladnu gvozdenu šipku ograde, trudeći se da vlada sobom i da bude jak. Pobeđen, pobeđen, pobeđen! Podiže oči i vide Ramedža kako se naginje prema njemu, dok mu usne drhte od pakosne radosti.

- Pobeđeni ste, đavo vas odneo! - reče Ramedž sa uživanjem. - Izgubili ste! Izgubili ste!

- Ne sve - odgovori David tiho.

Klicanje, povici i uporno dozivanje Džoa nije prestajalo. Džo je stajao na sredini balkona, pored ograde, i opijao se obožavanjem guste, uzbudljive gomile. Uzdizao se iznad te gomile kao masivna, zapovednička prilika, crna prema mesečini, neverovatno uvećana i strašna. Dole, pred njim, bila su bleđa lica mase. Ti ljudi su bili njegovi - svi njegovi, pripadali su njemu, bili su sredstva koja su imala da služe njegovim ciljevima. Zemlja je bila njegova, i nebo. Izdaleka je dopiralo neko zujanje - noćni let njegovih rasfordskih aviona. Bio je kralj, bio je božanstven, imao je neograničenu moć. Sve je ovo samo početak. On će ići i dalje, i dalje. Te budale ispod njegovih nogu pomoći će mu. Popeće se na visine, razbiti svet svojim golim pesnicama, pocepati nebo svojom munjom. Mir i rat čekali su na njegov mig. Imao je novac. Novac, novac, novac... i robove novca. Podigavši obe ruke prema nebu, u stavu krajnjeg licemerstva, on počeo:

- Dragi moji prijatelji...

GLAVA LXVIII

Hladno septembarsko jutro. Bilo je tek pet sati; još nije bilo svanulo, i vetar, koji je duvao iz morske tmine, leteo je preko neba i brusio zvezde da budu još svetlije. Terasa je obavijala tišina.

A onda se na prozoru Ane Baras pojavi svetlost i čudljivo i slabačko prodre kroz tminu i tišinu. Ta slaba svetlost nije se gasila; deset minuta docnije vrata se otvoriše i stara Ana iziđe iz kuće iz trenutak zaustavi dah kada je dohvati studeni vetar. Nosila je šal, cipele sa klincima i mnoge suknje, postavljene mrkom hartijom

radi toplote. Na glavi je imala mušku kapu, koja joj je krila tanke čuperke prosede kose, a svoje stara vilice i uši bila je zamotala crvenom flannelskom krpom. U ruci je nosila dugačku motku. Otkako je stari Tom Kalder umro od zapaljenja pluća, Ana je budila rudare na Terasama, i bila je sva srećna što u tim teškim vremenima ima taj »vanredni mali prihod« koji joj je ovaj rad donosio. Gegucajući pomalo zbog svoje prosutosti, polako je išla Inkermanovim sokakom. Taj siroti stari zavežljaj, koji je jedva ličio na ljudsko biće, kucao je u prozore svojom motkom i tako budio rudare koji su morali da budu u rudniku za prvu smenu.

Ali Ana nije imala potrebe da kuca na prozor kuće broj 23. Nikad nije bilo potrebe da se kuca na prozor te kuće, nikad, ni onda ni sad, pomisli Ana sa trenutnim odobravanjem. Ana prođe pored tog osvetljenog prozora i produži put; drhtala je, dizala svoju motku, kucala u prozore i vikala, kucala i vikala, i najzad iščezla u hladnu tminu Sevastopoljskog sokaka.

U kući broj 23 Marta se vredno kretala po svetloj kuhinji. Vatra je već plamtela, njen krevet u udubljenju bio je namešten, iz suda za proviranje vode dizala se para, a kobasice su cvrčale na tiganju. Ona spretno zastre sto plavim kockastim čaršavom i postavi za jednu osobu. Nosila je svojih sedamdeset godina lako, čak i veselo. Na licu joj je bio izraz nesavladljivog zadovoljstva. Otkako se vratila kući u Inkermanovom sokaku, svom starom ognjištu, svojoj vlastitoj kući, to duboko zadovoljstvo stalno joj je sijalo u očima, ublažavalo tamnu brazdu na čelu i davalo veseo izraz njenom licu.

Ona pogleda po kuhinji i vide da je sve spremljeno i u redu, a zatim baci pogled na časovnik - onaj čuveni mramorni nagradni časovnik - koji je pokazivao da je pola šest. Koračajući lako u svojim kućnim cipelama od klobučine, ona se veselo pope na treću prečagu lestvica i viknu gledajući gore u sobu:

- Davide! Pola šest, Davide! Osluški vala je, nakrenuvši jedno uho gore, dok nije čula kretanje gore po sobi - čvrste korake, prskanje vode iz umivaonika i kašalj koji se često ponavljao.

Deset minuta docnije David siđe dole, stade za trenutak i pruži hladne ruke prema vatri, a zatim sede za sto. Bio je u rudarskom odelu.

Marta mu odmah stavi doručak na sto: kobasice, domaći hleb i čajnik vrućeg čaja. Duboka nežnost ocrtavala joj se na licu dok ga je posmatrala kako jede.

- Stavila sam ti cimeta u čaj - reče ona. - To će ti odmah preseći kašalj.

- Hvala, majko!

- Sećam se da je to dobro činilo tvom ocu. On se kleo u moj čaj sa cimetom.

- Da, majko. - On ne podiže pogled odmah, ali kad posle jednog trenutka iznenada podiže glavu, vide je kad se nije nadala. Njen izraz, potpuno otkriven, bio je pun odanosti. Brzo, gotovo zbunjeno, David pogleda u stranu: prvi put u svom životu video je na njenom licu neskrivenu ljubav prema njemu. Da bi sakrio svoja osećanja, on produži da jede, zatim se saže na sto i poče polako da sipa čaj koji se pušio. Znao je, naravno, razlog tog izraza majčine ljubavi - on se najzad bio vratio u rudnik. Za sve vreme studiranja, učiteljavanja, rada u Savezu, da, čak i za vreme onih godina dok je bio u Donjem domu, Martino srce bilo je zapečaćeno za njega, ali sad, otkako je bio primoran da se vrati u Neptun, ona ga je smatrala za svog pravog sina, koji ide stopama svoga oca i koji je najzad postao pravi čovek.

Nije ga naterala da se vrati u rudnik želja za prkosom, već gorka stvarnost gole nužde. Morao je da nađe neki posao, i to brzo, ali se pokazalo da je to vrlo teško. U kancelariji Saveza nije više bilo mesta za njega, jer su izvesni prvaci radničke stranke bili neprijateljski nastrojeni prema njemu, a kako nije bio završio svoje studije, nije mogao da dobije nastavničko mesto. Bio je prinuđen da se vrati u rudnik - te se jednog dana našao u redu rudara pred Arturom, u podnadzorničkoj kancelariji, i molio da bude primljen da radi u rudniku. Nesreća nije zadesila samo njega, njegov pad nije bio usamljen; poraz radničke stranke na izborima stavio je mnoge neizabrane kandidate u očajan položaj. Ralton je bio pisar kod jednog posrednika za brodove, Bond je bio fotografski pomoćnik u Lidsu, a Devis, dobri, stari Džek Devis, svirao je u klavir u bioskopu Rondi. Koliko je drukčiji bio položaj otpadnika! On se mrko nasmeja misleći o Dadženu, Čalmersu, Bebingtonu i ostalima, koji su se sunčali na narodnoj popularnosti i mimo pomagali politiku koja je pogađala pravo u srce ubeđenja radničke stranke. Naročito je takav bio Bebington, o kome su sve novine pisale i donosile njegovu fotografiju, i čiji su govor prošle nedelje prenosile sve radio-stanice - plemenit govor pun zvonkih praznih fraza i pritvornog šovinizma - i pozdravile ga kao spasioca nacije.

David naglo odgurnu svoju stolicu i pruži ruku te uze šal sa rešetke iznad ognjišta. Leđima okrenut vatri, on ga uvi oko vrata, zatim zaveza svoje teške cokule i udari njima o kameni pod da bi mu bile udobnije. Marta je već bila spremila hranu; sve je lepo uvila u pergamentsku hartiju, napunila bocu čajem i dobro je začepila. Stajala je i otirala o svoju suknju veliku crvenu jabuku, otirala je

dok sva nije postala sjajna. A kad ju je stavila u njegovu kesicu pored ostalog sledovanja, ona se nasmeši i reče:

- Ti si uvek voleo jabuke, Davide. Setila sam se kad sam juče bila u zadruzi.

- Da, majko - odgovori on na njen osmeh, i ganut i nasmejan njenim prevelikim staranjem. - Samo što ih u ono vreme nisam dobijao tako često.

Ona tobož prekorno zavrte glavom, a onda reče:

- Nećeš zaboraviti da dovedeš Sama večeras? Danas spremam kolač sa suvim grožđem.

- Ali, majko - usprotivi se on - naljutićeš Anu, ako budeš produžila da kradeš Sama za svaki obed.

- Ona pogleda u stranu; lice joj nije izražavalo nikakvu gorčinu, već samo neodređenu zbunjenost. Pa, dobro - promrmlja ona najzad - ako ona tako oseća, onda je najbolje da i ona dođe s njim. Ne mogu da dozvolim da moj Sam radi u svojoj prvoj smeni u rudniku a da mu ne dam kolača sa suvim grožđem. - Ona zastade, a zatim, krijući svoju nežnost tobožnjom strogošću, reče: - Čuješ li me! Pozovi i onu ženu, neka i ona dođe.

- Dobro, majko - odgovori on idući vratima.

Ali ona je morala da ga isprati i da mu svojim rukama otvori vrata. Ona je to sad uvek radila za njega, to je bio najviši znak njene naklonosti. Gledajući u hladnu tminu, ona odgovori na njegovo poslednje klimanje glavom laganim pokretom glave i produži da stoji sa jednom rukom na kuku, posmatrajući ga kako odlazi Inkermanovim sokakom. Tek pošto on iščeze, ona zatvori vrata i vrati se toploti kuhinje. Mada je bilo tako rano, odmah poče sa izvesnom tajnom radošću da vadi stvari potrebne za mešanje kolača - brašno, suvo grožđe i šećer. Vadila ih je revnosno, nežno, da bi umesila kolač za Sama. Pokušala je, ali nije mogla da sakrije izraz sreće koji je pobedonosno zračio sa njenog gordog, tamnog lica.

David je išao preko Terasa, koraci su mu zvonili i odjekivali uporedo sa ostalim koracima toga ranog, ledenog praskozorja. Tamne prilike išle su drugarski zajedno s njim, prilike ljudi koji idu na posao u praskozorje. Ovde-onde čuo bi se poluglasan pozdrav: »Zdravo, Nede«; »Zdravo, Tome«; »Zdravo, Davide«; inače se ćutalo. Teških nogu, pognutih glava, s dahom koji se beleo na mrazu, s po gde kojom zapaljenom lulom, u tamnom, sve većem redu, stupali su napred ti ljudi praskozorja.

Od svog povratka u Neptun David je duboko osećao ovaj trenutak. Nije uspeo da ih vodi u bitku, ali je ipak stupao s tim

ljudima. Nije izdao ni sebe ni njih. Njihova sudbina ostala je vezana s njegovom, njihova budućnost s njegovom budućnošću. Ta misao mu je davala hrabrost. Možda će se on jednog dana opet dići iz rudnika, jednog dana možda će mu uspeti da pomogne toj trudbeničkoj vojsci da dođe do nove slobode? On instinktivno podiže glavu.

U ulici Kej pređe na drugu stranu, zakuca na vrata jedne kuće i, ne čekajući odgovor, otvori vrata i uđe. I ta kuhinja bila je osvetljena vatrom s ognjišta. Sam, već odavno gotov, stajao je na sredini kuhinje i nestrpljivo čekao, dok ga je Ana, njegova majka, čutke posmatrala iz polumračnog ugla kraj ognjišta.

- Gotov si na vreme, Same, momče! - veselo povika David. - Mislio sam da ću morati da te izvučem iz kreveta.

Sam se nasmešio od uzbuđenja, ali tako široko da mu pri tome njegove plave oči sasvim iščezoše. Nije bio mnogo visok za svojih četrnaest godina, ali je to nadoknadio svojim duhom; sav je bio ispunjen žudnjom da što pre počne veliki doživljaj, prvi dan dole u rudniku.

- Jedva je zaspao prošle noći, toliko je mislio o tome - reče Ana istupajući napred. - Naterao me je da ustanem ranije nego što je trebalo.

- Eh, izgleda kao pravi rudar - nasmeši se David. - Srećan sam što će on da se stara o mom vagonetu, Ana.

- Pazićeš na njega, Davide - prošapta Ana tiho.

- Ah, majko! - protestova Sam i pocrvene.

- Naravno da ću paziti na njega - odgovori David ubedljivo. - Nemoj ništa da se brineš. - On pogleda u Anu, čije je lepo, blede lice sada bilo zagrejano vatrom. Gornje dugme njene bluze bilo je otkopčano, te se video njen gladak prav vrat. U njenom uvek pravom stasu bilo je i snage i mekoće. Njena briga za Sama, samo polusakrivena, činila je da izgleda čudno mlada i neiskusna. Odjednom se Davidovo srce ispuni naklonošću prema njoj. Kako je ona hrabra, kako čestita, kako nesebična - njeno srce je puno prave plemenitosti! - Da ne zaboravim, Ana - reče on trudeći se da govori što ravnodušnije - ti i Sam pozvani ste u goste večeras. Biće bogata gozba.

Ćutanje.

- Jesam li zaista pozvana? - upita ona.

On odlučno klimnu glavom.

- Moja majka mi je izričito rekla da te pozovem.

S Aninog lica iščeze senka sete, ona obori pogled. David vide da joj je to zadocnelo svekrvino priznanje pričinilo duboko

zadovoljstvo.

- Biće mi milo da dođem, Davide - reče ona.

Sam, već na vratima, nestrpljivo je čekao da pođu. On snažno pritisnu kvaku. David se brzo pozdravi sa Anom i pođe za njim. Išli su niz ulicu jedan pored drugog. David je u početku ćutao; mislio je svoje misli. Onaj pogled Aninih očiju dok je gledala Sama čudno ga je nadahnuo. Hrabrost i nada, pomisli on, hrabrost i nada.

Prodoše Ramedžovu radnju. Kad izađu iz Neptuna pošto se svrši smena, prozorski kapci biće spušteni, ali će vrata biti otvorena i Ramedž će stajati u njima i čekati da uživa u Davidovom uniženju. Svaki dan u toku prošle četiri nedelje Ramedž je čekao u zlobnoj radosti i cedio i poslednju kap slasti iz svoje pobede.

David i Sam približiše se rudničkom dvorište. Morali su da zaobiđu malo zbog vagona, na kojima je velikim belim slovima bilo ispisano ime firme: Moson i Goulán. Njih dvojica produžiše kao deo ljudske reke koja je sporo tekle. Iznad njih, u tmuni, dizali su se novi strojevi Neptuna, koji su, više nego ranije, vladali gradom, Kikom i morem. David krišom pogleda u Sama, čije je lice, zastrašeno blizinom velikog događaja, sada bilo izgubilo nešto od svoje ushićenosti. David se još više približi dečaku i počeo da razgovara s njim kako bi mu skrenuo pažnju na druge stvari.

- Ići ćemo u ribolov u subotu ti i ja, Same. Septembar je uvek dobar mesec za pecanje na Vansbeku. Prvo ćemo naći mamce u Midlerigu. Pristaješ li, Same?

Da, čika-Davide - odgovori Sam s radosnim, ali i uplašenim pogledom, uprtim u Neptunove zgrade i strojeve.

- A kad se vratimo, Same, obesi me ako te ne častim paštetom i limunadom kod stare gospođe Plakalo.

- Dobro, čika-Davide. - Oči su mu još uvek bile uprte u Neptunove strojeve. A zatim on brzo reče: - Mračno je kad se siđe dole, zar ne?

David se nasmeši, kao da je hteo da ga ohrabri, i reče:

- Nije tako strašno. Uostalom, brzo ćeš se navići.

Pređoše zajedno rudničko dvorište i sa ostalima se popeše uz stepenice koje su vodile korpi za iznošenje rude. Zaklanjajući Sama, David ga sprovede kroz gomilu u veliki čelični kavez. Sam se sada držao vrlo blizu Davida i u kavezu njegova ruka nađe Davidovu ruku.

- Spušta li se dole brzo? - šapnu on, a u grlu ga je stezalo.

- Ne tako brzo - odgovori mu David šapatom. - Samo zadrži dah prvi put, Same, momče, pa neće biti tako rđavo.

Ćutanje. Čelična šipka zazveča. Opet ćutanje. Začu se uzvik

dalekog zvona. Ljudi su stajali tu, stisnuti u korpi, stisnuti jedan uz drugog u lišini i polutami zore. Iznad njih su se dizale zgrade i strojevi rudnika, koji su vladali gradom, lukom i morem. Ispod njih, kao grobnica, ležala je skrivena tmina zemlje. Korpa se spusti. Ona se spusti iznenadno i brzo u skriveni mrak, i zvuk njenog pada podiže se iz tog mraka kao duboki uzdah do najdaljih zvezda.

K r a j